

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมัยรัตนโกสินทร์

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมัยรัตนโกสินทร์

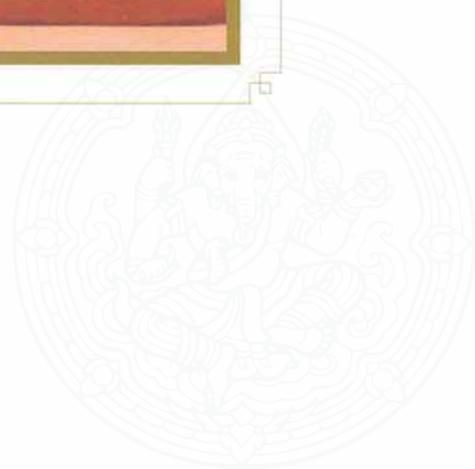
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕

สยามมกุฎราชสุดี

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

สยาม	ขัตติยราชเจ้า	ขจรบุญ
มกุฎ	เกริกพระเกียรติคุณ	คู่แคว้น
ราช	ศักดิ์ประจักษ์อดุลย์	อุดมชาติ
กุมาร	พระยศยิ่งมั่น	มิ่งฟ้าชูขวัญ
เจริญ	นิรันดรแหล่งหล้า	สำเร็จการ
เจริญ	พระเดชบันดาล	ร่มด้าว
เจริญ	พระยศไพศาล	เชษฐาสีทิว
เจริญ	พระราชกิจน่าว	สุขน้ำพระทัยถวิล
อาจิณจงรักเบื่อง		บทมาลัย
กราบภักดีบุญสมภาร		เพิ่มพ้อง
นิรทุกข์นิรโรคสมาน		สมัยสมิทธี
อุปอุ่นพระคุณป้อง		ปกเอื้ออุปถัมภ์
คำหอมถนอมทิพย์ล้ำ		รสสุคนธ์
จันทน์จรุงปรุงปน		เปรียบแล้ว
ดอกไม้มาศพิมล		วราภิส
กรองพกาการะเกดแก้ว		เก็บร้อยกรองถวาย

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
นายบุญเดือน ศรีวรพจน์ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ประพันธ์

(๔)

กรมพระราชวังบวรลอนามังคลสมัยรัตนโกสินทร์

ตราสัญลักษณ์

งานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ

๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕

อักษรพระนามาภิไธย ม.ว.ก. ภายในวงรีแนวนอน ภายใต้พระอนุราชมงกุฏ อันเป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ภายในพระอนุราชมงกุฏเป็นพระแสงจักรและพระแสงตรีศูล เครื่องหมายแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระอนุราชมงกุฏนั้น ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าพระสัปตปฎลเศวตฉัตร เบื้องล่างอักษรพระนามาภิไธย ม.ว.ก. เป็นเลขไทย ๖๐ หมายถึง มีพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ถัดจากเลข ๖๐ ลงมาเป็นผ้าแพรแถบ มีปลายด้านบนเป็นพญานาคอันหมายถึง ปีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ซึ่งมีพญานาคเป็นเครื่องหมายแห่งปีมะโรงนักษัตร รองรับองค์ประกอบของตราสัญลักษณ์ฯ ทั้งหมด ภายในผ้าแพรแถบมีข้อความว่า “พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕”

ผู้ออกแบบ นายสุเมธ พุดพวง
สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร

คำนำ

เนื่องในโอกาสมหามงคลที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕ ยิ่งความปลื้มปีติมาสู่ปวงชนชาวไทย ทุกหมู่เหล่าที่ต่างน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ และแสดงความจงรักภักดีถวายเป็นราชสักการะ ในครั้งนี้ รัฐบาลโดยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนร่วมกันจัดงานเฉลิมฉลอง เพื่อเผยแพร่พระเกียรติคุณ ให้แผ่ไพศาลสืบไป ด้วยตลอดระยะเวลาที่พระองค์ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม สถาปนาเป็นรัชทายาท ในตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ที่ ๓ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการ เพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์ และความเจริญก้าวหน้าของชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการ

ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่ทำหน้าที่ศึกษาค้นคว้า อนุรักษ์ เผยแพร่ และสนับสนุน งานด้านประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และศิลปวัฒนธรรมของชาติ จึงเห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือ เฉลิมพระเกียรติฯ เรื่อง กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูล และเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) อันจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยให้ชัดเจนและกว้างขวางยิ่งขึ้น

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเฉลิมพระเกียรติฯ เรื่อง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมัยรัตนโกสินทร์ จะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ที่อำนวยประโยชน์ในการ ค้นคว้าอ้างอิงแก่นักเรียน นักศึกษา นักวิชาการ และผู้สนใจโดยทั่วกัน

(นายสหวัดน์ แน่นหนา)

อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

เมษายน ๒๕๕๖

คำชี้แจง

หนังสือเฉลิมพระเกียรติฯ เรื่อง “กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยรัตนโกสินทร์” จัดทำขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๕ โดยกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม มอบให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ดำเนินการศึกษา ค้นคว้า ตรวจสอบชำระ รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ และเผยแพร่องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยแก่เยาวชนและผู้สนใจให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

หนังสือเฉลิมพระเกียรติฯ เล่มนี้ ประกอบด้วยเนื้อหา จำนวน ๕ เรื่อง ดังนี้

๑. ตำนานวังหน้า
๒. เทศนาบวรราชประวัติ
๓. พระบวรราชประวัติ และพระนามพระโอรสธิดา
๔. พระบวรราชสกุล
๕. การสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

ในการนี้ คณะบรรณาธิการได้พิจารณากำหนดแนวทางการตรวจสอบชำระต้นฉบับให้สมบูรณ์ครบถ้วน ดังนี้

๑. เนื้อหา ตรวจสอบชำระโดยพิจารณาจากต้นฉบับหนังสือเรื่อง “ตำนานวังหน้า” ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๑ และฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๖๘ เรื่อง “ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓” ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๒ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๐๙ และเรื่อง “พระบวรราชประวัติแลพระบวรราชินพณธ์” ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๐ ทั้งนี้ จะใช้เชิงอรรถอธิบายความและปริวรรตตัวสะกด การันต์ เป็นภาษาปัจจุบันตามพจนานุกรมยกเว้นชื่อเฉพาะต่าง ๆ ยังคงรักษาอักษรวิธีเดิมตามต้นฉบับไว้ เพื่อประโยชน์และความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ นามเดียวกันจึงอาจมีการสะกดตัวอักษรที่แตกต่างกัน เพราะยึดการออกเสียงเป็นสำคัญ นอกจากนี้ คณะบรรณาธิการยังได้พิจารณาค้นคว้าเรียบเรียงบทความวิชาการเรื่อง “การสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร” เพื่อให้ผู้ศึกษาค้นคว้ามีความรู้ความเข้าใจเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทยยิ่งขึ้น

๒. เชิงอรรถ จะมีคำอธิบายความ ๓ ลักษณะ คือ
- เชิงอรรถอธิบายความของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ใช้เครื่องหมายดอกจัน (*)
 - เชิงอรรถอธิบายความจากการตรวจสอบชำระต้นฉบับเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ใช้เป็นตัวเลข และหากคณะบรรณาธิการมีข้อมูลใหม่ หรือมีความคิดเห็นเพิ่มเติมจะระบุข้อความเป็นตัวเอนต่อท้ายในวงเล็บ
 - เชิงอรรถอธิบายความในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ใช้เป็นตัวเลขในวงเล็บ

อนึ่ง เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาสาระ คณะบรรณาธิการได้พิจารณาตรวจสอบและเทียบวันเดือนปีทางจันทรคติเป็นสุริยคติ (เดิมปีใหม่ไทยเริ่มต้นในเดือนเมษายน ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๔ จึงเริ่มปีใหม่ในเดือนมกราคมตามแบบสากลนิยม) โดยใช้เอกสารของกรมวิชาธิการ กระทรวงธรรมการ เรื่อง “ปฏิทินสำหรับคั่นวันเดือนจันทรคติเป็นสุริยคติแต่ปีชกาลจัตวาศก ร.ศ. ๑ พ.ศ. ๒๓๒๕ จ.ศ. ๑๑๔๔ ถึงปีออกจัตวาศก ร.ศ. ๑๕๑ พ.ศ. ๒๔๗๕ จ.ศ. ๑๒๙๔”

๓. ภาพประกอบ/แผนที่/แผนผัง การจัดพิมพ์ครั้งนี้ คณะบรรณาธิการได้พิจารณาค้นคว้า ภาพประกอบ แผนที่ และแผนผังสถานที่สำคัญต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พร้อมทั้งบันทึกภาพปัจจุบัน เพื่อศึกษาเปรียบเทียบสถานที่ตามที่ปรากฏในเนื้อหา

๔. ภาคผนวก คณะบรรณาธิการได้พิจารณาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องไว้ในภาคผนวก เพื่อให้ผู้อ่านมีความรู้ความเข้าใจเนื้อหาสาระและบริบททางประวัติศาสตร์ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

คุณค่าและความสำคัญของหนังสือเรื่อง “กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยรัตนโกสินทร์” ล้วนเป็นผลมาจากการสร้างสรรค์ของเหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิตในอดีต ซึ่งได้อุตสาหะพากเพียรค้นคว้า รวบรวมเรียบเรียง รวมทั้งตรวจสอบชำระ เพื่อเป็นอนุสรณ์และเกียรติภูมิของชาติบ้านเมือง ตลอดจนยังประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าของอนุชนรุ่นหลัง ถือเป็นคุณูปการที่ยิ่งใหญ่อันประเมินค่ามิได้ และขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะแสดงกตเวทิตาสนองพระมหากรุณาธิคุณแด่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารทุกพระองค์ ผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ และพระบวรพุทธศาสนาเป็นนอเนกอนันต์

Abstract

On the auspicious occasion of the fifth Cycle (60th) Birthday Anniversary of His Royal Highness Crown Prince Maha Vajiralongkorn on 28 July 2012), Thai people will have an opportunity to extend their loyalty and gratitude to his grace. As the third Crown Prince in Thailand's history, he has been performing multifarious royal duties for the great benefits of his people and homeland.

Being grateful to his divine grace, the Office of Literature and History under the Fine Arts Department, Ministry of Culture - the organization which studies, preserves and promotes the works in the field of history, literature and culture of the Nation - decides to publish a commemoration book of "Krom Phra Ratchawang Bowon Sathan Mongkhon of Rattanakosin" to archive and publicize the story about the position of Krom Phra Ratchawang Bowon Sathan Mongkhon or Wang Na (Front Palace). The book will help promote acknowledgement and significance of the position and can be a history reference which will be very beneficial for students, academics and the interested public.

Krom Phra Ratchawang Bowon Sathan Mongkhon, also known as Wang Na, is an heir-presumptive monarchical position equivalent to a viceroy and considered second only to the King in rank, yet, with equal power to govern a capital city. Certain evidences show that the position existed from Ayutthaya period until early Rattanakosin period and there were 6 persons entitled in the Kingdom of Thailand.

1. Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Surasinghanat, Viceroy Maha Surasinghanat, younger brother of King Rama I, held this position in the reign of King Rama I.

2. Somdet Phra Chao Lukya Thoe Chaofa Krom Luang Itsarasunthon, son of King Rama I, held this position in the reign of King Rama I after Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Surasinghanat's death.

3. Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Senanurak, Viceroy Maha Senanurak, younger brother of King Rama II, held this position in the reign of King Rama II.

4. Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Sakdipolsep, Viceroy Maha Sakdipolsep, uncle of King Rama III, held this position in the reign of King Rama III.

5. Phrabat Somdet Phra Pinklao Chaoyuhua, Deputy or Second King Pinklao, younger brother of King Rama IV, was appointed to be the second King in the reign of King Rama IV.

6. Krom Phra Ratchawang Bowon Wichaichan, Viceroy Wichaichan, son of King Rama III, held this position in the reign of King Rama V.

“Krom Phra Ratchawang Bowon Sathan Mongkhon of Rattanakosin” is a scholarly publication compiled with various valuable historical documents, for instance, “Tamnan Wang Na” (legend of Wang Na) by Prince Damrong Rajanubhap, “Thetsana Bowon Ratcha Prawat” (edification of Royal history) by Somdet Phra Wannarat (Tab) of Somanas Vihara Temple, “Phra Bowon Ratcha Prawat” (history of Phra Ratcha Bowon), appellations of the princes and princesses, as well as all members of Krom Phra Ratchawang Bowon Sathan Mongkhon’s royal family.

Once Viceroy Wichaichan passed away in 1885 (B.E. 2428), King Rama V (or King Chulalongkorn) abolished this position on 4 September, and instead appointed his eldest son who was born from the Queen as “Somdet Phra Boroma Orasadhiraj Sayam Makutrajakuman” (Crown Prince of Siam) in the following year. There have been 3 appointed crown princes in the Kingdom of Thailand; Somdet Phra Boroma Orasadhiraj Chaofa Maha Vajirunhis Sayam Makutrajakuman (A.D. 1878 - 1894 or B.E. 2421 - 2437), Somdet Phra Boroma Orasadhiraj Chaofa Maha Vajiravudh Sayam Makutrajakuman (later King Rama VI) (A.D. 1880 - 1925 or B.E. 2423 - 2468); and Somdet Phra Boroma Orasadhiraj Chaofa Maha Vajiralongkorn Sayam Makutrajakuman (A.D. 1952 or B.E. 2495 - present).

In the making of this book, the Office of Literature and History under the Fine Arts Department, has studied and revised historical documents, composed academic articles, inserted content footnotes, including pictures and history-related information in the Appendix for the readers to better understand the content.

The value and significance of “Krom Phra Ratchawang Bowon Sathan Mongkhon of Rattanakosin” is the result of the scholars’ contributions in the past. All the efforts and hard work reflected in their researches bring about an invaluable benefit to the studies of the posterity.

พระราชวังบวรสถานมงคล

สารบัญ

คำนำ	(๕)
คำชี้แจง	(๖)
อธิบายเรื่องตำนานวังหน้า	๑
ตำนานวังหน้า	๗
เทศนาบวรราชประวัติ	๑๑๗
พระบวรราชประวัติ และพระนามพระโอรสธิดา	๑๔๓
พระบวรราชสกุล	๑๙๒
การสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร	๑๙๕
บรรณานุกรม	๒๒๙
ภาคผนวก	
๑. สถานที่ซึ่งกรมพระราชวังบวรทรงสร้าง	๒๓๕
๒. ประเพณีพระราชทานเบี้ยหวัดและเงินเดือนแก่เจ้านายในพระราชวังบวร	๒๔๐
๓. ทรงมอบพระราชอำนาจในการรักษาพระนครแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๔๒
๔. แจ้งความเหตุการณ์วังหลวงวังหน้า	๒๔๖
๕. พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากุฎราชกุมาร	๒๕๓
๖. ประกาศเรื่องกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่วงศด	๒๖๓
๗. ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล	๒๖๕

คำนำในการจัดพิมพ์ครั้งแรก^(๑)

ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๓

จางวางตรี พระยามหินทรเทศานุวัฒน์ฯ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี มาแจ้งความแก่กรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครว่า พร้อมใจกับพี่น้อง คือ นางสาว อิศรางกูร ณ อยุธยา นางสาว นีละนิธิ แลจางวางตรี พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ จะทำการปลงศพสนองคุณนางสุนชาติโอสถ ผู้เปนมารดา มีความศรัทธาจะรับพิมพ์หนังสือหอพระสมุดวชิรญาณเปนของแจกในงานศพสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเหลือเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงได้จัดหนังสือประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๓ ให้พิมพ์ตามประสงค์

หนังสือที่รวบรวมพิมพ์เป็นประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๓ นี้ มีตำนานวังหน้า เรื่อง ๑ เทศนาบวรราชประวัติ เรื่อง ๑ พระนามเจ้านายในพระราชวังบวรฯ เรื่อง ๑ รวม ๓ เรื่องด้วยกัน เป็นเรื่องข้างฝ่ายวังน้างั้นที่รวบรวมพิมพ์ไว้ในภาคเดียวกัน เพื่อให้เรื่องอยู่เป็นหมวดหมู่สะดวกแก่ผู้อ่าน แลหนังสือทั้ง ๓ เรื่องนั้น มีอธิบายเฉพาะเรื่องดังกล่าวต่อไปนี้

เรื่องตำนานวังหน้า ข้าพเจ้าแต่งใหม่ ประสงค์จะอธิบายเรื่องประวัติแลแผนที่วังหน้า เวลาเป็นพระราชวังของพระมหาอุปราชาว่าเป็นอย่างไร เหตุที่จะแต่งหนังสือเรื่องนี้ เพราะได้ยืมผู้ศึกษาโบราณคดีปรารภกันถึงวัดสุทัศน์ของโบราณ ซึ่งคนภายหลังรู้ไม่ได้ว่าเป็นอย่างไร เช่น วังหลัง เป็นต้น เพราะไม่มีผู้ใดได้จดเรื่องราวเล่าแถลงไว้ แลปรารภต่อไปถึงวังหน้าว่า แม้ตัวผู้ที่เคยเห็นเมื่อบริบูรณ์ยังมีอยู่มากในบัดนี้ ถ้าไม่มีใครแต่งเรื่องตำนานไว้ ยิงนานไปก็จะมีรู้ยากเข้าทุกทีว่าของเดิมเป็นอย่างไร ความอันนี้เตือนใจข้าพเจ้าเวลาผ่านวังน้ามาหอพระสมุดฯ เอง ๆ ครั้นเมื่อหาเรื่องหนังสือสำหรับพิมพ์แจกในงานศพหม่อมเทวาริราช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา ณ อยุธยา) อยากจะให้เป็นเรื่องเนื่องด้วยสกุลอิศรเสนา ข้าพเจ้าจึงได้แต่งเรื่องตำนานวังหน้าตามที่ปรารภไว้ให้พิมพ์เป็นครั้งแรก^(๒)

เรื่องเทศนาบวรราชประวัติ นั้น เป็นเทศนาถวายเป็นรัชกาลที่ ๕ ในงานสมโภชพระนคร อมรรัตนโกสินทร์ เมื่อสร้างมาได้ถึง ๑๐๐ ปี เมื่อปีมเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ ในงานพระราชกุศลส่วนบุพเพตพลีครั้งนั้น โปรดให้ขอแรงข้าราชการผู้ใหญ่ทำกระจัดใหญ่ ตั้งที่ท้องสนามไชย บุชากันต์เทศน์ถวายเป็นพระที่นั่งอนันตสมาคมองค์เก่า ๔ กระจัด คือ

^(๑) รักษาอักษรวิธีตามต้นฉบับเดิม ดูที่หอพระสมุดวชิรญาณ, ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๓ พิมพ์แจกในงานศพนางสุนชาติโอสถ ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒), หน้า (๑) - (๔).

^(๒) ดูรายละเอียดใน หอพระสมุดวชิรญาณ, ตำนานวังหน้า พิมพ์แจกในงานศพ หม่อมเทวาริราช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา ณ อยุธยา) พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑.

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ทำกระजाตบุชากัณฑ์เทศน์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ถวายเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ เนื่องด้วยอภายนจรียา กัณฑ์ ๑

เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ รัตนราชโกษาธิบดี ทำกระजाตบุชากัณฑ์เทศน์ หม่อมเจ้าพระประภากร บวรวิสุทธิวงษ์ วัดบวรนิเวศน์ ถวายเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องด้วยสุจริตจรียากถา กัณฑ์ ๑

เจ้าพระยารัตนบดินทร แต่ยังเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ทำกระजाตบุชากัณฑ์เทศน์ พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิธ ถวายเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยญาติธรรมจรียา กัณฑ์ ๑

เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ทำกระजाตบุชากัณฑ์เทศน์ สมเด็จพระมหาสมณะ แต่ยังมีเสด็จดำรง พระยศเปนมกรหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยบุพพทิสานมัสสนธรรมจรียา กัณฑ์ ๑

ในข้างขึ้นเดือน ๘ ปีเมียนั้น โปรดให้ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลเข้ากัน ทำกระजाตใหญ่บุชากัณฑ์เทศน์กระजाต ๑ ตั้งที่นำพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระราชวังบวรฯ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบุพเพตพลี ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พร้อมด้วยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ แลพระบรมวงษานุวงษ์ทั้งปวง สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร ถวายเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ล่วงมาแล้วทั้ง ๓ พระองค์ เนื่องด้วยกตัญญูตเวทีกถา กัณฑ์ ๑ เทศนากัณฑ์หลังนี้ที่พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ เพราะเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ รัชกาลที่กล่าวมาก่อน ได้พิมพ์แล้วทั้ง ๔ กัณฑ์ แต่เทศนากัณฑ์บวรราชประวัติยังหาได้เคยพิมพ์ไม่ แม้แต่ต้นฉบับเขียน หอพระสมุดฯ ก็เพิ่งไปได้มาจากสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ วัดโสมนัสวิหารในไม่ช้านัก จึงเห็นควรที่จะพิมพ์รักษาไว้อย่าให้สูญไปเสีย พระนามเจ้านายในพระราชวังบวรฯ นั้น คือบาญชีพระโอรสธิดาพระมหาอุปราชทั้ง ๕ รัชกาล เป็นหนังสือหาฉบับยาก ไม่เคยพิมพ์มาแต่ก่อน ได้รวบรวมฉบับที่มีในหอพระสมุดฯ มาสอบกัน แล้วคัดเรียบเรียงตามที่เขาใจว่าถูกต้อง พิมพ์ให้ปรากฏเป็นครั้งแรก

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในกุศลบุญราษีทักษิณานุประทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญในการปลงศพสนองคุณ มารดาด้วยความกตัญญูตเวทีกถา และได้พิมพ์หนังสือประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๓ นี้ ให้แพร่หลายด้วย

๑๓ ๒๖ ๒๖๖๒

สถานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ
วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒

อธิบายเรื่องตำนานวังหน้า^(๑)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย และบุคคลสำคัญของโลก (พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๘๖)

*His Royal Highness Prince Damrong Rajanubhap,
the father of Thai history (1862 - 1943)*

^(๑) พระนิพนธ์ “อธิบายเรื่องตำนานวังหน้า” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปรากฏหลักฐานเพียงแห่งเดียวจากหนังสือ ตำนานวังหน้า ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๑ คณะบรรณาธิการพิจารณาแล้วว่ามีความสำคัญ เพราะสะท้อนให้เห็นถึงที่มาของพระตำหนักที่ทรงค้นคว้าเรียบเรียงเรื่องนี้ จึงคัดพระนิพนธ์ดังกล่าวมารวมไว้ โดยรักษารูปแบบตามต้นฉบับเดิม ดูรายละเอียดใน หอพระสมุดวชิรญาณ, ตำนานวังหน้า พิมพ์แจกในงานศพหม่อมเทวาธิดาช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา ณ กรุงเทพ) (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑), หน้า จ - ช

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ
H.R.H. Princess Somawadi Kromma Luang Samornratnasirichet

หนังสือเรื่องตำนานวังน้ำที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เป็นเรื่องแต่งใหม่ ว่าด้วยพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันโดยมากกว่า “วังน้ำ” โดยประสงค์จะอธิบายให้ผู้ซึ่งไม่ทันได้เห็นรู้ว่าวังน้ำแต่เดิมเมื่อยังมีป้อมปราการสถานที่ต่าง ๆ บริบูรณ์อยู่นั้น เป็นอย่างไร เหตุที่จะแต่งหนังสือเรื่องนี้ เกิดแต่ปรารภกันในพวกผู้ศึกษาโบราณคดีถึงวัดกุสุมาลาของโบราณซึ่งนำรู้เรื่องตำนานว่า ของเดิมเป็นอย่างไร แต่จะรู้ไม่ได้เสียแล้ว ยกตัวอย่างดังเช่น พระราชวังบวรสถานพิมุข ซึ่งเรียกกันว่าวังหลังนั้น เป็นต้น เพราะตัววังก็รื้อเสียหมดแล้ว หนังสือเรื่องตำนานก็ไม่มีใครได้แต่งไว้ ครั้นหมดตัวผู้ที่ได้เคยรู้เห็น เรื่องวังหลังก็เป็นอันสูญแล้วจึงเลยปรารภกันต่อไปถึงวังน้ำซึ่งรื้อแลเปลี่ยนแปลงไปโดยมากแล้ว แต่ยังมีเหลืออยู่บ้างในเวลานี้ว่า ถ้าไม่มีใครแต่งเรื่องตำนานลงไว้ ยี่งนานไปก็จจะรู้ยากยิ่งขึ้นทุกทีว่าของเดิมเป็นอย่างไร ความที่ปรารภกันเช่นนี้เตือนใจข้าพเจ้าในเวลาผ่านวังน้ำไปหอพระสมุดฯ เนิอง ๆ จึงนึกว่าจะลองแต่งเรื่องตำนานวังน้ำตุลสักที ครั้นเมื่อคิดหาเรื่องหนังสือซึ่งจะพิมพ์แจกในงานศพหม่อมเทวาริราช มานึกว่าถ้าเป็นเรื่องทางวังน้ำจะเหมาะสมดี จึงได้ลงมือแต่งหนังสือตำนานวังน้ำตามที่ได้ปรารภไว้แต่ก่อน

ในการแต่งหนังสือตำนานวังน่าเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยหนังสือเก่าหลายเรื่อง คือ หนังสือพระราชพงศาวดาร ทั้งฉบับพระราชหัตถเลขา^(๑) แลฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่ง^(๒) หนังสือพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลหนังสือเรื่องนิพพานวังน่า^(๓) ของพระเจ้าราชวรวงศ์เธอชั้น ๑ พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร^(๔) เป็นต้น แลได้อาศัยแผนที่ ซึ่งกรมแผนที่ได้ทำไว้แต่ปีระกา พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อพระราชวังบวรฯ ยังบริบูรณ์อยู่เป็นสำคัญอีกอย่าง ๑ นอกจากนั้นยังได้อาศัยความรู้เห็นแลวินิจฉัยของท่านผู้อื่นอีกหลายพระองค์หลายท่าน ที่ควรขอบพระคุณโดยเฉพาะ คือ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ^(๕) ได้ทรงชี้แจงลักษณะการในวังน่าครั้งรัชกาลที่ ๔ ตามที่ได้ทรงสังเกตเห็นเวลาตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปวังน่าเนื่อง ๆ ในสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระชนม์อยู่ คือลักษณะที่จัดพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ เป็นต้น กับทั้งเรื่องพระราชมณเฑียรที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นในวังนาก็ทรงชี้แจงให้ทราบด้วย

^(๑) สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายที่มาของชื่อหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงชำระแก้ไขเพิ่มเติม ต่อมา นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไข จึงปรากฏพระราชหัตถเลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง เนื้อความกล่าวตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงจบความในจุลศักราช ๑๑๕๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓) ตรงกับรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจสอบชำระตำนานหนังสือพระราชพงศาวดารให้บริบูรณ์ขึ้น และได้ทรงพระนิพนธ์อธิบายเรื่องพระราชพงศาวดารในรัชกาลต่าง ๆ นับตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ

^(๒) คือ หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี นับเป็นหนังสือชุดสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่สืบเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) จัดทำหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สำหรับแผ่นดินขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔ ซึ่งท่านได้อุตสาหะพากเพียรค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสารจดหมายเหตุต่าง ๆ และเรียบเรียงแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๑๒

^(๓) หนังสือนิพพานวังน่า หรือ นิพพานวังหน้า เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัมพูฉัตร ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าทรงพระนิพนธ์ในปีใด ต้นฉบับเป็นหนังสือสมุดไทย ๒ เล่ม ลักษณะคำประพันธ์ ประกอบด้วย โคลง ร่าย กาพย์ และกลอน ส่วนเนื้อความกล่าวถึงพระบรมราชประวัติของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และเหตุการณ์เมื่อครั้งทรงพระประชวร จนถึงเสด็จสวรรคตและถวายพระเพลิง พระนิพนธ์เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวังหลวงและวังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันเอกสารต้นฉบับเรื่องนิพพานวังน่า เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

^(๔) หลักฐานบางแห่งขนพระนามว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัมพูฉัตร ก็มี เป็นพระราชธิดาของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กับเจ้าจอมมารดานักองคีย์ ซึ่งเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชรามธิบดี พระเจ้ากรุงกัมพูชา ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นปีใด

^(๕) พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าโสมวดี ศรีรัตนราชธิดา เป็นพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดาเที่ยง ประสูติเมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๕ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้ทรงรักษาคุณแจพระบรมมหาราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ พระชันษา ๗๙ ปี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัตติวงศ์^(๑) ทรงรับเป็นที่ปรึกษาหารือตลอดเวลาแต่งหนังสือเรื่องนี้ แลประทานวินิจฉัยในสิ่งซึ่งต้องสังเกตตำนานด้วยฝีมือช่าง ได้ทรงพระอุสาหะเสด็จไปตรวจตราเองสำหรับหนังสือเรื่องนั้นก็หลายครั้ง

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ^(๒) กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา^(๓) ได้ทรงชี้แจงข้อความที่ทราบเองบ้าง ช่วยรับธุระไปสืบสวนในพวกข้าราชการเก่าฝ่ายพระราชวังบวรฯ บ้าง

พระครูธรรมวิธานาจารย์ สอน วัดมหาธาตุ ได้อยู่ในวัดมหาธาตุมาตั้งแต่เป็นศิษย์วัด ตลอดเวลา กว่า ๗๐ ปี เคยผ่านไปในวันน่า ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ จำสถานที่ว่าเป็นอย่างไรในครั้งนั้น แลเปลี่ยนแปลงมาอย่างไรได้มั่นคง ได้ชี้แจงรายการให้ทราบโดยมาก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์
บรมครูแห่งการช่างและศิลปะ (พ.ศ. ๒๔๐๖ - ๒๔๙๐)
His Royal Highness Prince Chitcharoen, the Prince
Narsara Nuvativongse, The Father of siamese craftsmen.
(1863 - 1947)

^(๑) พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าจิตรเจริญ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย ประสูติเมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ทรงเริ่มรับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจน้อยใหญ่ ในตำแหน่งหน้าที่ราชการสำคัญหลายประการ และทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ สถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศเป็นลำดับมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๘ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๙ เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชันษา ๘๔ ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล จิตรพงศ์ และโดยเหตุที่พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้ในสรรพวิทยาการทั้งปวง อันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างอเนกอนันต์โดยเฉพาะในด้านการช่างศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ ทั้งด้านจิตรกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ดุริยางคศิลป์ และอักษรศาสตร์ จึงทรงได้รับการยกย่องให้เป็น "บรมครูแห่งการช่างและศิลปะ" และต่อมาในโอกาส ๑๐๐ ปี แห่งวันคล้ายวันประสูติของพระองค์ วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๖ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก

^(๒) พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ากาญจนาภัสร์คีมี เป็นพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กับจอมมารดาปริกเล็ก ประสูติเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นชาญไชยบวรยศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ พระชันษา ๕๑ ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กาญจนวิชัย

^(๓) พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ากัลยาณประวัตติ เป็นพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กับจอมมารดาเลี่ยมใหญ่ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๔ ในรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระชันษา ๕๖ ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล กัลยาณวงค์

นายพลตรี พระยาภักดีภูธร เจ้ากรมแผนที่ทหารบก ได้ช่วย
ในบรรดาการซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยแผนที่ทุกอย่าง

เรื่องตำนานตอนต้นซึ่งว่าด้วยวังหน้าครั้งกรุงเก่า ได้อาไศรย
ปลุกษาหรือพระยาโบราณราชธานินทร์^(๓) ซึ่งเป็นผู้ชำนาญโบราณ
สถานในกรุงเก่ายิ่งกว่าผู้อื่นอีกคน ๑ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณแล
ขอบคุณท่านทั้งหลายที่ได้ช่วยเหลือนั้นเป็นอันมาก

ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือตำนานวังหน้าเรื่องนี้ ถึงว่าได้เคยเห็น
แลเคยไปในวังหน้าเวลาเมื่อยังบริบูรณ์อยู่แต่ก่อนก็จริง แต่จะจัดว่าเป็น
ผู้ชำนาญเรื่องวังหน้าไม่ได้ ที่แต่งตำนานเรื่องนี้ก็เพราะได้ยินปรารภ
กันในผู้ศึกษาโบราณคดีดังกล่าวมาแล้ว เห็นยังไม่มีใครแต่งก็ลอง
แต่งดู ความที่ข้าพเจ้าแต่งคงจะยังบกพร่อง และมีวิปลาสขาดเหลือ
อยู่หลายแห่ง ต้องขออภัยแก่ท่านทั้งหลายด้วย

มหาอำมาตย์โท พระยาโบราณ
ราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)
(พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๗๔)

Maha - ammat Tho Phraya Boranrat-
chathanin (Pom Dechachup)
(1871 - 1936)

อกุ ๒๖ ทรงพรหมณี สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑

^(๓) มหาอำมาตย์โท พระยาโบราณราชธานินทร์ สยามมินทรภักดีพิริยพาหะ นามเดิมว่า พร เดชะคุปต์ เป็นบุตรขุนฤทธิ
ตรุณเสรษฐ (เดช เดชะคุปต์) สารวัตรใหญ่มหาดเล็กเวรฤทธิ กับนางไผ่ฤทธิตรุณเสรษฐ เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๔
เริ่มเข้ารับราชการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ และเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองมาโดยลำดับ ตำแหน่ง
สุดท้ายคือ สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา นับเป็นพหูสูตที่มีความรอบรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีสมัยอยุธยา
เป็นอย่างยิ่ง ท่านมีผลงานวิชาการหลายเรื่อง เช่น ตำนานกรุงเก่า รวมเรื่องกรุงเก่า อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัย
ของพระยาโบราณราชธานินทร์ เป็นต้น ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ อายุ ๖๕ ปี

ตำนานวังหน้า^(๑)

วังหน้า คือ พระราชวังอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์แต่ก่อนมา เรียกในราชการว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” แต่คนทั้งหลายเรียกกันว่า วังหน้า มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ถ้าจะค้นหาว่าเพราะเหตุใดจึงเรียกว่า วังหน้า ดูเหมือนจะอธิบายได้ไม่ยาก เพราะตามศัพท์ความก็หมายความว่า วังที่อยู่ข้างหน้า คือหน้าของพระราชวังหลวง ตามแผนที่กรุงศรีอยุธยา วังจันทร์เกษมซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก็อยู่ทิศตะวันออก อันเป็นด้านหน้าของพระราชวังหลวง อยู่ในที่ซึ่งสมควรเรียกได้ว่าวังหน้าด้วยประการทั้งปวง แต่มีข้อประหลาดอยู่ที่ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ไม่ได้เรียกว่า วังหน้า แต่ในเมืองเรา พม่าเรียกพระมหากษัตริย์ของเขาว่า “อินแซะมิน” ภาษาพม่า อิน แปลว่า “วัง” แซะ แปลว่า “หน้า” มิน แปลว่า “ผู้เป็นเจ้าของ” รวมความว่าผู้เป็นเจ้าของวังหน้า ก็ตรงกับวังหน้าของเรา ยิ่งเหล่าเมืองประเทศราชข้างฝ่ายเหนือ เช่น เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น เจ้าอุปราช เขาก็เรียกกันในพื้นที่เมืองว่า “เจ้าหอหน้า” มาแต่โบราณ เหตุใดจึงเรียกพ้องกันดังนี้ดูน่าประหลาดอยู่ จะว่าเพราะวังอุปราช เผอิญอยู่ข้างหน้าวังหลวงเหมือนกันทั้งนั้นก็ใช่ที่

เมื่อมาพิเคราะห์ดูตามหลักฐานในทางโบราณคดี เห็นว่าน่าจะเกิดขึ้นแต่ลักษณะพหุโยธาแต่ ดึกดำบรรพ์ที่จัดเป็นทัพหน้าและทัพหลวง พระมหากษัตริย์ย่อมเสด็จเป็นทัพหลวง ผู้ที่รองพระมหากษัตริย์ ถัดลงมา คือ พระมหากษัตริย์ย่อมเสด็จเป็นทัพหน้าไปก่อนกองทัพหลวงเป็นประเพณี จึงเกิดเรียกพระมหากษัตริย์ว่า ฝ่ายหน้า แล้วเลยเรียกที่ประทับของพระมหากษัตริย์ว่า วังฝ่ายหน้า และย่อลงมาเป็นวังหน้าโดยสะดวกปาก

^(๑) การจัดพิมพ์ครั้งนี้ยึดตามต้นฉบับ ตำนานวังหน้า พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๖๘ ซึ่งสมเด็จพระราชินีนาถฯ ทรงตรวจสอบชำระใหม่ เนื่องจาก “มีข้อความในเรื่องวังหน้า ซึ่งยังมีได้ทราบเมื่อแต่งตำนานวังหน้าอยู่อีกหลายเรื่องแลความที่ได้แต่งไว้แล้วบางแห่งได้กล่าวไปโดยสำคัญผิด ข้าพเจ้าตั้งใจว่า ถ้ามีโอกาสเมื่อใดจะแต่งแก้ไขความที่ยังบกพร่องแลที่ยังวิปลาศพิมพ์เสียใหม่อีกครั้งให้เรียบร้อย...” ดูรายละเอียดใน หอพระสมุดวชิรญาณ, ตำนานวังหน้า พิมพ์ในารพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก หม่อมเจ้าโกสิต ทจ. ตช. รัตน วปร ๓. ในพระเจ้าราชวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าภาณุมาศ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๕๖๘ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๘).

วังหน้าครั้งกรุงศรีอยุธยา

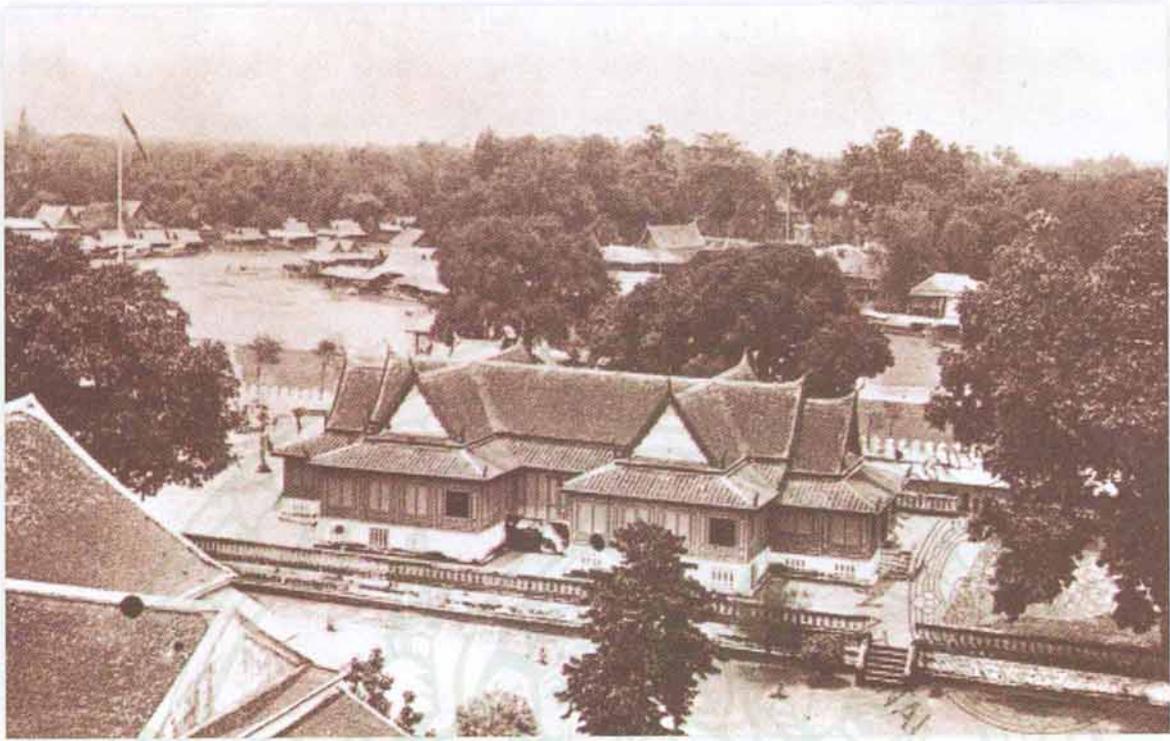
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา พ.ศ. ๒๑๓๕
King Narai was performing the elephant battle with Phra Maha Uparaja (1593)

เมื่อสมัยครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มีตำแหน่งมหาอุปราชาแต่ให้ไปครองเมืองศรีสัชนาลัย อันเป็นเมืองหน้าด่านอยู่ข้างฝ่ายเหนือ

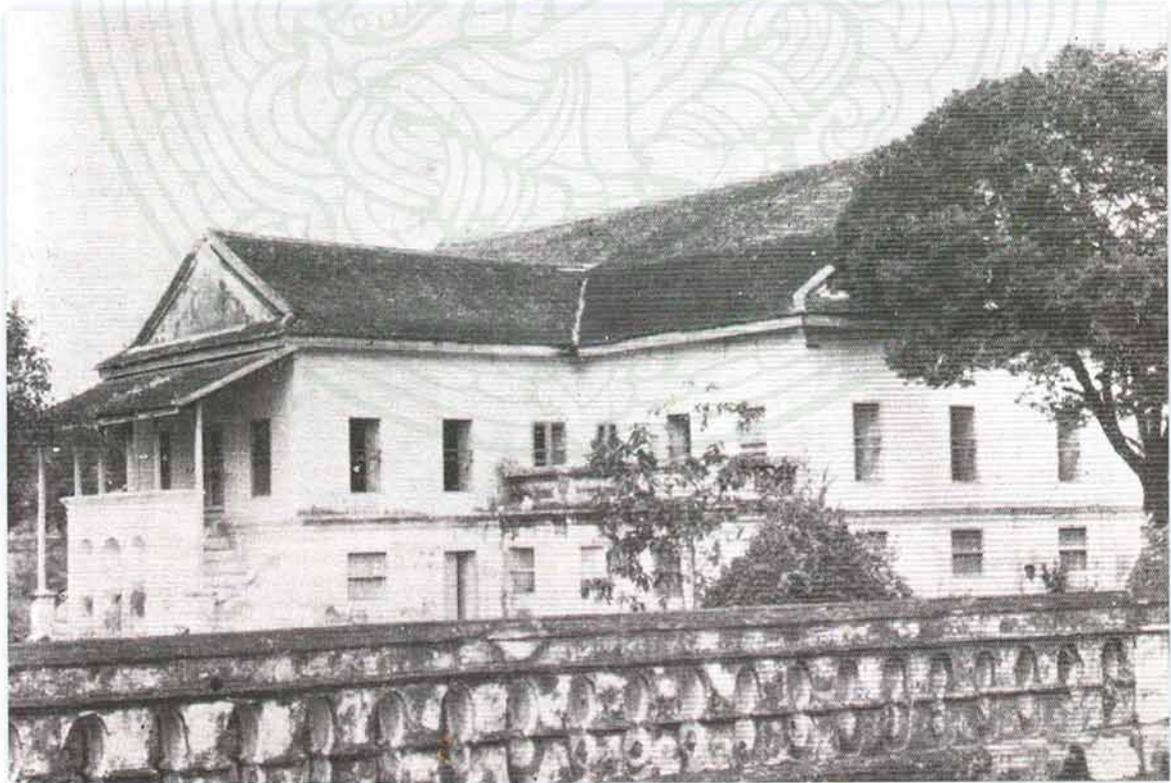
มาถึงสมัยแรกตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระมหาอุปราชาก็ไปครองเมืองลพบุรี อันเป็นเมืองหน้าด่านทางฝ่ายเหนือ เมื่อขยายเขตกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปจนได้ราชอาณาจักรของพระราชวงศ์พระร่วงก็ให้พระมหาอุปราชขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกอันเป็นราชธานีเก่า เช่น หน้าด่านทางฝ่ายเหนือ

เรื่องราวอันเป็นมูลประวัติของวังหน้า ฟังมามีขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวรเป็นพระมหาอุปราชเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก เสด็จลงมาเฝ้าสมเด็จพระชนกชนนียังกรุงศรีอยุธยาเนื่อง ๆ ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร (ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๑๐๒) ว่าสมเด็จพระนเรศวรเสด็จลงมาประทับที่วังใหม่ ที่เรียกว่าวังใหม่นี้ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เป็นผู้ได้สังเกตขึ้นก่อนว่า คือ วังจันทร์เกษมนั่นเองมีใช้ที่อื่น สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างขึ้นเป็นที่ประทับในกรุงศรีอยุธยา จึงเรียกว่า วังใหม่ ต่อมาถึงปีวอก พ.ศ. ๒๑๒๗ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพของเมืองไทยไม่ยอมขึ้นเมืองหงสาวดีต่อไป ต้องเตรียมต่อสู้ศึกหงสาวดีที่จะมาตีเมืองไทย สมเด็จพระนเรศวรทรงกวาดต้อนผู้คนหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมารวบรวมกันในกรุงศรีอยุธยา ให้เป็นที่มั่นต่อสู้พม่าแต่แห่งเดียว จึงเสด็จลงมาประทับอยู่ที่ วังจันทร์เกษมแต่นั้นมา ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าเห็นจะเกิดเรียกวังจันทร์เกษมว่า “วังฝ่ายหน้า” หรือ “วังหน้า” มาแต่สมัยนี้ เพราะพระเกียรติยศของสมเด็จพระนเรศวรนั้นประการ ๑ เพราะวังจันทร์เกษมเผชิญอยู่ตรงด้านหน้าของพระราชวังหลวงด้วยอีกประการ ๑ แต่ความเข้าใจของคนทั้งหลายมายึดถือเอาความข้อหลังนี้

พลับพลาจตุรมุขแลบริเวณโดยรอบพระราชวังจันทรถมในอดีต
Pavilions and areas around Chandrakasem Palace

พระที่นั่งพิมานรัตยา ในพระราชวังจันทรถม พระนครศรีอยุธยา
Phiman Rattaya Hall, Chandrakasem Palace, Ayutthaya

พระองค์ ๑ แต่ไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ จะประทับอยู่ที่ไหนไม่มีเค้าเงื่อนที่จะรู้ได้ ส่วนพระเจ้าลูกเธอ เวลาเมื่อพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต ล้วนยังทรงพระเยาว์ เข้าใจว่าประทับอยู่ในพระราชวังหลวงเท่านั้น แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมวังหน้าจึงว่างตลอดทั้งรัชกาล ถึงแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง มีพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ ๑ ทรงตั้งให้เป็นพระศรีสุธรรมราชา ปรากฏว่าพระราชทานบ้านหลวงที่ตำบลข้างวัดสุทธาวาสให้เป็นวัง ส่วนพระเจ้าลูกเธอก็ล้วนยังทรงพระเยาว์เสด็จอยู่ในพระราชวังหลวงทั้งนั้น วังหน้าจึงว่างมาอีกรัชกาลหนึ่ง เพราะไม่ได้ทรงตั้งพระมหากษัตริย์ จนเมื่อจะสวรรคตจึงมอบพระราชสมบัติพระราชทานแก่เจ้าฟ้าไชย (เชษฐา) พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าไชยครองราชสมบัติอยู่ได้ ๙ เดือน สมเด็จพระนารายณ์ราชอนุชาก็ลอบหนีออกจากพระราชวังหลวง ไปคบคิดกับพระศรีสุธรรมราชา พระเจ้าอาชังราชสมบัติได้จากเจ้าฟ้าไชย พระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชสมบัติ ทรงตั้งสมเด็จพระนารายณ์ราชภาคินัยเป็นพระมหากษัตริย์ เสด็จไปประทับอยู่วังหน้าตามตำแหน่ง ต่อมาไม่ช้าก็เกิดรบพุ่งกับพระศรีสุธรรมราชาธิราช เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ได้ราชสมบัติแล้ว เสด็จประทับอยู่ที่วังหน้าต่อมาอีกหลายปี บางทีจะเรียกว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” ขึ้นในตอนี้โดยเหตุสมเด็จพระนารายณ์มีชัยได้ราชสมบัติเพราะอาศัยวังหน้าเป็นที่มั่นก็เป็นได้ ต่อมาเมื่อโปรดให้รื้อพระที่นั่งเบญจรัตนมหาปราสาทในพระราชวังหลวงลงทำใหม่ เปลี่ยนนามเป็นพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์* แล้วจึงเสด็จไปเฉลิมพระราชมนเทียรในพระราชวังหลวง พระราชทานวังหลังให้พระไตรภูวนาทิตยวงศ์ น้องยาเธอประทับอยู่ เมื่อสำเร็จโทษพระไตรภูวนาทิตยวงศ์แล้ว พระราชทานให้เจ้าฟ้าอภัยทศน้องยาเธออีกพระองค์ ๑ เสด็จอยู่** แต่วังหน้านั้น ตั้งแต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จไปประทับในพระราชวังหลวง แล้วก็ว่างมา ด้วยไม่ได้ทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็นพระมหากษัตริย์จนตลอดรัชกาล

ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า มีแบบแผนในราชประเพณีตั้งขึ้นใหม่เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกกันต่อมาว่า “ตั้งกรมเจ้านาย” แต่เดิมมาขัตติยยศซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเจ้านายเป็นตำแหน่งเฉพาะพระองค์ เช่น เป็นพระราเมศวร พระบรมราชา พระอินทราชา พระอาทิตย์วงศ์ ส่วนพระองค์หญิงก็มีพระนามปรากฏเป็น พระสุริโยทัย พระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นต้น ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มีเหตุเป็นอริกับพระเจ้าน้องยาเธอ จึงไม่ได้ทรงสถาปนาขัตติยยศพระองค์หนึ่งพระองค์ใด พระราชโอรสก็ไม่มี (มีจดหมายเหตุฝรั่งกล่าวว่า เมื่อพระอัครมเหสีทิวงคต สมเด็จพระนารายณ์มีพระราชประสงค์จะให้ข้าราชการในพระมเหสีคงอยู่แก่เจ้าฟ้าราชธิดา) จึงโปรดให้รวบรวมข้าราชการจัดตั้งขึ้นเป็นกรม ๆ หนึ่ง เจ้ากรมเป็นที่หลวงโยธาเทพ ให้ขึ้นอยู่ใน

* พระที่นั่งเบญจรัตนฯ มีชื่อในหนังสือพระราชพงศาวดาร จนแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้วจึงย้ายไป สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชดำริว่าจะเป็นชื่อเก่าของพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์นั่นเอง พิศุทธิยศที่ก่อกำเนิดขึ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ และปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าตั้งพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์ที่พระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ จึงได้รู้ว่ารื้อพระที่นั่งเบญจรัตนฯ สร้างใหม่ในแผ่นดินนั้น

** ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าฟ้าอภัยทศ เป็นพระราชโอรสสมเด็จพระนารายณ์นั้นผิดไป สมเด็จพระนารายณ์มีแต่พระราชธิดา พระราชบุตรหาไม่มี

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสุดาวดี ราชธิดา และให้จัดตั้งอีกกรมหนึ่ง เจ้ากรมเป็นที่หลวงโยธาทิพ ให้ขึ้นอยู่ในสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าศรีสุพรรณอย่างเดียวกัน เจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์นั้นจึงปรากฏพระนามตามกรมว่า เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาทิพพระองค์ ๑ เป็นปฐมเหตุที่จะมีเจ้านายต่างกรมสืบมาจนทุกวันนี้

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคต ราชสมบัติได้แก่พระเพทราชา ทรงตั้งหลวงสรศักดิ์ ราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชให้เสด็จอยู่วังหน้าตามตำแหน่ง และตั้งนายจบคชประสิทธิ์ ผู้มีความชอบช่วยให้ได้ราชสมบัติขึ้นเป็นเจ้าอีกพระองค์ ๑ พระราชทานวังหลังให้เป็นที่ประทับ แล้วจึงให้บัญญัตินามเรียกสังกัดวังหน้าว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และให้เรียกสังกัดวังหลังว่า กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ตามแบบกรมหลวงโยธาทิพและกรมหลวงโยธาเทพ ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น เข้าใจว่าวังหลังจะได้ชื่อว่า พระราชวังบวรสถานพิมุข มีมาแต่ครั้งนี้ แต่ที่คนเรียกพระองค์พระมหาอุปราชว่าวังหน้าก็ดี หรือกรมพระราชวังบวร ฯลฯ ก็ดี เป็นแต่เรียกกันตามสะดวกปากเหมือนอย่างเรียกเจ้านายในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ว่า วังบูรพา และกรมอื่น ๆ เช่น กรมพระพิพิธ เป็นต้น ในทุกวันนี้ ที่จริงในทางภาษาไม่เป็นชื่อเอกชน แต่ก่อนเขาจึงเติมคำ “พระเจ้า” หรือ “เจ้า” หรือ “เสด็จ” เข้าข้างหน้า ยังใช้ในราชการมาจนในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อไทยทำหนังสือกับอังกฤษยังเขียนในบันทึกว่า “ทำต่อหน้าพระที่นั่งเจ้ากรมหมื่นสุรินทรรักษ์” ดังนี้

ถึงแผ่นดินพระเจ้าเสือทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเพ็ชร พระองค์ใหญ่เป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จประทับที่วังหน้าตามตำแหน่ง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพร พระองค์น้อย ทรงตั้งเป็นพระบัณฑูรน้อย ทำนองจะเป็นเพราะทรงรังเกียจตำแหน่งกรมพระราชวังหลังด้วยเมื่อตั้งนายจบคชประสิทธิ์ เป็นอยู่ได้ไม่ยืดยาว ต้องสำเร็จโทษ หรือจะยกย่องพระยศให้สูงขึ้นเสมอกับพระมหาอุปราชอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ แต่พระบัณฑูรน้อยจะเสด็จประทับวังไหน และข้าราชการในสังกัดกรมพระบัณฑูรน้อยจะมีทำเนียบและนามขนานอย่างไร หาปรากฏไม่

พระเจ้าเสือสวรรคต พระมหาอุปราช คือ พระเจ้าท้ายสระได้ครองราชสมบัติ (มีจดหมายเหตุฝรั่งว่า เมื่อพระเจ้าเสือจะสวรรคตนั้น เป็นเวลาทรงขัดเคืองพระมหาอุปราช จึงทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชทานพระบัณฑูรน้อย ครั้นพระเจ้าเสือสวรรคตแล้ว พระบัณฑูรน้อยถวายราชสมบัติแก่พระเชษฐา พระมหาอุปราช) จึงทรงตั้งพระบัณฑูรน้อยเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จประทับที่วังหน้าต่อมาตามตำแหน่ง พระเจ้าท้ายสระมีพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้า ๓ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม เจ้าฟ้านเรนทร เป็นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ รongลงมาถึงเจ้าฟ้าอภัย แล้วเจ้าฟ้าปรเมศวร์ สันนิษฐานว่า พระเจ้าท้ายสระกับสมเด็จพระอนุชามหาอุปราชเห็นจะเกิดหมองหมางพระราชหฤทัยต่อกัน พระเจ้าท้ายสระจึงทรงพระราชดำริจะมอบเวนราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส แต่เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ไม่เต็มพระทัยที่จะเป็นผู้รับรัชทายาท ด้วยเกรงพระมหาอุปราช (ฝรั่งว่า เพราะเห็นว่าราชสมบัติเป็นของพระเจ้าอาถวาย เมื่อสิ้นรัชกาลแล้วควรคืนเป็นของพระเจ้าอา) ครั้นออกทรงผนวชก็เลยไม่สึก เมื่อพระเจ้าท้ายสระจะสวรรคตจึงมอบราชสมบัติพระราชทานแก่เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสที่ ๒ พระมหาอุปราชไม่ยอมเกิดรบพุ่งกันขึ้นเป็นศึกกลางเมือง พระมหาอุปราชมีชัยชนะจึงได้ราชสมบัติ

กำแพงและประตูด้านทิศตะวันออกของพระราชวังจันทร์เกษม
Walls and entrances of the East wing of Chandrakasem Palace, Ayutthaya

เมื่อพระมหากุปราช คือพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์เสด็จผ่านพิภพนั้น ทำพระราชพิธีปราบดาภิเษกที่วังหน้า แล้วเสด็จประทับอยู่ที่วังหน้าต่อมาอีก ๑๔ ปี มิได้เสด็จไปประทับอยู่พระราชวังหลวง ถ้าเวลามีการพระราชพิธีก็เสด็จไปเฉพาะงาน สิ้นงานแล้วก็เสด็จกลับไปวังจันทร์เกษม (ความที่กล่าวขานนี้ จะเห็นได้ในจดหมายเหตุงานพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์แล้วนั้น) และตำแหน่งพระมหากุปราชก็ไม่ได้ทรงตั้ง ปล่อยให้ว่างอยู่ถึง ๑๐ ปี ชะรอยจะขัดข้องในพระราชฤทัยที่จะเลือกในระหว่างเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ กับพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ ซึ่งมีความชอบไม่แย้งซึ่งราชสมบัติเมื่อเวลามีโอกาสนั้น จึงเป็นแต่โปรดให้ตั้งกรมเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ มาจนถึงปีระกา พ.ศ. ๒๒๘๔ (ครั้งเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์สิ้นพระชนม์) จึงได้พระราชทานอุปราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์เป็นพระมหากุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่เสด็จอยู่ในพระราชวังหลวง เพราะสมเด็จพระราชบิดาเสด็จประทับอยู่ที่วังหน้า ครั้นปีชวด พ.ศ. ๒๒๘๗ เกิดเพลิงในวังหน้า พระราชมนเทียรไฟไหม้เสียเป็นอันมาก พระเจ้าบรมโกษฐ์จึงเสด็จมาอยู่พระราชวังหลวงประทับที่พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ เอาพระที่นั่งทรงปืนข้างท้ายวังเป็นที่เสด็จออก ครั้นปลูกสร้างพระราชมนเทียรใหม่ในวังหน้าแล้ว จึงโปรดให้พระมหากุปราชเสด็จไปอยู่วังหน้าตามตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กรมพระราชวังบวร มหาเสนาพิทักษ์เป็นพระมหากุปราชอยู่ ๑๔ ปี มีความผิดต้องรับพระราชอาญา เลยทิวงคตในระหว่างโทษวังจันทร์เกษมก็ว่างแต่นั้นมาจนตลอดสมัยครั้งกรุงศรีอยุธยา

เรื่องตำนานวังหน้าครั้งกรุงศรีอยุธยา ถ้ากล่าวแต่เนื้อความโดยสังเขป ก็คือ วังหน้าแรกมีขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมื่อราวปีวอก พ.ศ. ๒๑๑๕ เข้าใจว่าแรกเรียกว่า วังจันทร์เกษม นั้น ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แล้วมาเรียกว่าพระราชวังบวรสถานมงคลเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วังหน้าได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ๓ ครั้ง คือ ในแผ่นดินพระนเรศวรมหาราช ครั้ง ๑ แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครั้ง ๑ แผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ ครั้ง ๑ พระมหาอุปราชที่ได้เสด็จประทับที่วังจันทร์เกษมมี ๘ พระองค์ คือ สมเด็จพระนเรศวร พระองค์ ๑ สมเด็จพระเอกาทศรถ พระองค์ ๑ เจ้าฟ้าสุทัศน์ พระองค์ ๑ สมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ ๑ พระเจ้าเสือ (เป็นแรกที่ปรากฏพระนามว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคล) พระองค์ ๑ พระเจ้าท้ายสระ พระองค์ ๑ พระเจ้าบรมโกษฐ์ พระองค์ ๑ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ (เป็นที่สุด) พระองค์ ๑

พระราชมนเทียรสถานที่ต่าง ๆ ในวังจันทร์เกษม ซึ่งเป็นของเก่าสร้างแต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เห็นจะเป็นอันตรายสูญไปเสียเมื่อไฟไหม้ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์โดยมาก ที่สร้างใหม่ขึ้นหลังสำหรับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ เข้าใจว่าเห็นจะทำแต่เป็นสถานประมาณพอเสด็จอยู่ได้ หหมดของดีงามมาแต่ครั้งนั้นขึ้นหนึ่งแล้ว ครั้นเสียกรุงศรีอยุธยา วังจันทร์เกษมเป็นที่ทิ้งร้างทรุดโทรมมาอีกกว่า ๘๐ ปี ทั้งเรือเอาอิฐมาสร้างกำแพงพระนครรัตนโกสินทร์ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ และเรือเอามาสร้างพระอารามเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เสียเป็นอันมาก พังมาสถาปนาเป็นพระราชวังขึ้นอีกเมื่อในรัชกาลที่ ๔ เพราะฉะนั้นแผนที่เดิมจะเป็นอย่างไรจึงทราบไม่ได้ทีเดียว สิ่งซึ่งสร้างในวังจันทร์เกษมเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ที่ทราบว่าสร้างตามแนวรากของโบราณมีแต่หมู่พระที่นั่งพิมานรัตยาอันเป็นที่ว่าการมณฑลอยุธยาอยู่บัดนี้แห่ง ๑ พระที่นั่งพิสัยศัลลักษณ์ (หอสูง) อีกแห่ง ๑ พระยาโบราณราชธานินทร์ ขุดพบแนวพระราชมนเทียรอยู่ตรงโรงเรียนช่างหลังวังจันทร์เกษมอีก ๑ ก็ฐานระหัดน้ำยังอยู่ที่ริมเขื่อนตรงมุมวังข้างใต้ก็เป็นของครั้งกรุงศรีอยุธยาอีกอย่าง ๑ แต่เล่ากันมาว่าเขตวังหน้าเดิมกว้างกว่าแนวกำแพงวังเดี๋ยวนี้มาก วัดเสนาสนาราม (แต่ก่อนเรียกว่าวัดเสือ) วัดขมื่น (อยู่ในบริเวณเรือนจำใหม่) ๒ วัดนี้ว่าอยู่ในเขตวังครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นวัดไม่มีพระสงฆ์ เรื่องตำนานวังหน้าครั้งกรุงศรีอยุธยามีเนื้อความตามที่ได้ทราบดังกล่าวมานี้ ต่อมาในครั้งกรุงธนบุรี ไม่มีพระมหาอุปราชในกรุงธนบุรี จึงมิได้มีวังหน้า

วังหน้าในกรุงรัตนโกสินทร์

วังหน้าครั้งรัชกาลที่ ๑

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จผ่านพิภพโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ทรงสร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งแม่น้ำปากตะวันออก จึงสร้างพระราชวังหลวงและพระราชวังบวรฯ ขึ้นใหม่ เมื่อปีชกาล พ.ศ. ๒๓๒๕ พร้อมกันทั้งสองวัง แต่ที่ซึ่งจะสร้างพระราชวังใหม่เป็นที่มิเขตจำกัด เพราะแผนที่กรุงธนบุรีเอาแม่น้ำไว้กลาง ตั้งกำแพงเมืองทั้งสองปากคลองตลาด* ทุกวันนี้เป็นคูเมืองข้างปากตะวันออก พื้นที่ในบริเวณกำแพงเมืองเดิมข้างฝั่งตะวันออกมีที่ผืนใหญ่พอจะสร้างพระราชวังได้แต่ ๒ แปลง คือที่แต่ วัดโพธาราม^๑ ยื่นมาข้างเหนือจนถึงวัดสลัก^๒ แปลง ๑ แต่วัดสลักขึ้นไปจนถึงปากคลองคูเมืองข้างเหนืออีกแปลง ๑ ไม่มีที่อื่นที่จะสร้างพระราชวังนอกจากที่ ๒ แปลงนี้ จึงตั้งพระราชวังหลวงในที่แปลงได้ และตั้งพระราชวังบวรสถานมงคลในที่แปลงข้างเหนือ เพราะเหตุนี้พระราชวังหลวงกับวังหน้าในกรุงรัตนโกสินทร์จึงอยู่ใกล้ชิดกัน ไม่เหมือนที่กรุงศรีอยุธยา ครั้นต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ขึ้นเป็นกรมพระราชวังหลัง พระราชวังหลังก็ต้องไปตั้งที่ปากคลองบางกอกน้อยปากข้างโน้น^๓ ผิดแผนที่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็นแต่เอาชื่อมาเรียกว่าวังหลัง ให้เหมือนประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น

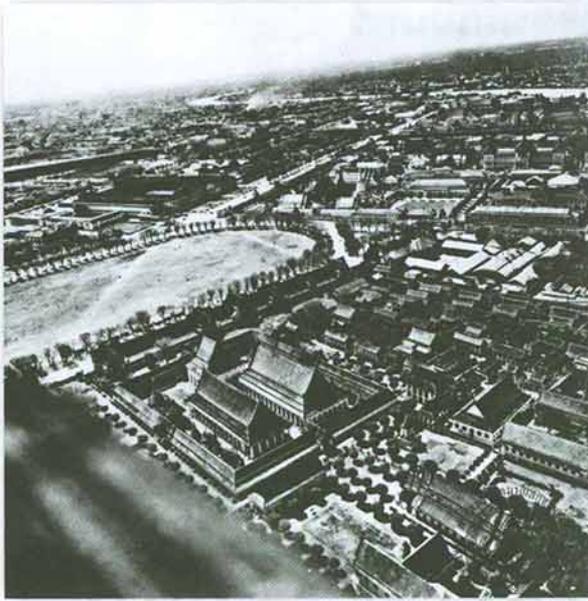
พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
ประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Monument of H.R.H. Viceroy Maha Surasinghanat,
located at Mahathat Yuwarajarasit Temple

* ชื่อนี้เคลื่อนไปจากคลองคูพระนครเดิม กล่าวกันว่าเห็นเรียกกันเป็น ๓ ชื่อ คือ ตอนเหนือเรียกคลองโรงไหม ตอนกลางเรียกคลองหลอด ตอนใต้เรียกคลองตลาด ชื่อคลองตลาดดูเรียกกันไม่เกินสะพานมอญขึ้นมา ต่อนั้นขึ้นมาเรียกคลองหลอด ส่วนชื่อคลองโรงไหมมีเขตไม่เกินวัดบูรณศิริ และคลองนี้ควรเรียกโดยตลอดว่า คลองคูพระนครเดิม

^๑ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

^๒ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

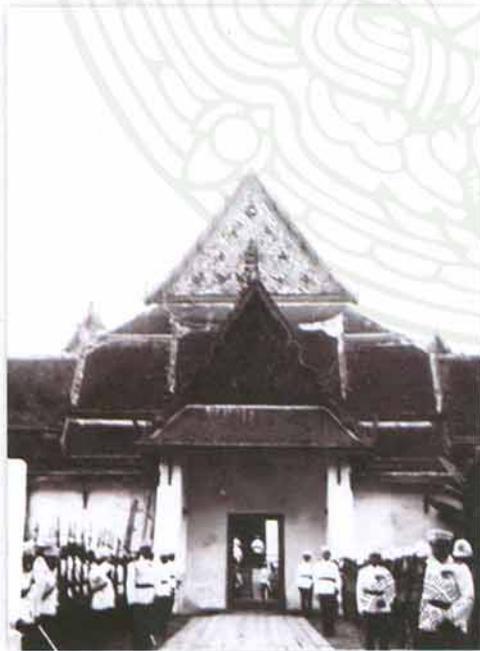
^๓ คือบริเวณที่เป็นสถานีรถไฟบางกอกน้อย และโรงพยาบาลศิริราช

บริเวณพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล
Areas around The Grand Palace and The Front Palace

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
รัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒)
พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์
King Rama I (A.D. 1782 - 1809)

วัดสลัก ปัจจุบันคือ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Salak Temple, known as Mahathat
Yuwarajarangsarit Temple nowadays.

วัดโพธาราม ปัจจุบันคือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
Photharam Temple, known as Phrachetuphon
Wimonmangkhalaram Temple nowadays.

วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา
Phra Si Sanphet Temple, Ayutthaya

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง
The Emerald Buddha Temple inside The Grand Palace.

พระราชวังที่สร้างในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ถ้ายกแบบอย่างพระราชวังในพระนครศรีอยุธยา มาสร้าง ทั้งพระราชวังหลวงและวังหน้า มีคำผู้หลักผู้ใหญ่เล่ามาว่า พระราชวังหลวงสร้างหันหน้าวังขึ้นเหนือ น้ำเอาพระฉนวนน้ำไว้ข้างซ้ายวัง ตามแผนที่พระราชวังเก่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทดำรัสว่า ไม่ถูกต้อง พระราชวังเก่าหันหน้าวังไปทางทิศตะวันออก ให้สร้างพระราชวังบวรฯ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระฉนวนน้ำวังหน้าจึงกลับไปอยู่ข้างหลังวัง เพราะแม่น้ำที่ในพระนครศรีอยุธยาอยู่ทางทิศเหนือ

พระบรมมหาราชวัง
The Grand Palace

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง
Chakri Maha Prasat Hall in the Grand Palace

พระราชวังหลวง และอยู่ทางทิศตะวันออกวังจันทร์เกษม แต่แม่น้ำที่กรุงรัตนโกสินทร์อยู่ข้างทิศตะวันตกของที่สร้างพระราชวัง จึงเป็นเหตุให้แตกต่างกันไปได้ดังกล่าวนั้น แต่ส่วนแผนที่ข้างภายในพระราชวัง ถ้าใครเคยได้เที่ยวเดินดูในพระราชวังหลวงที่ในพระนครศรีอยุธยา สังเกตดูก็จะเห็นได้ว่าพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ นี้ ถ้าย้ายแผนที่ข้างตอนหน้ามาสร้างเหมือนกัน ไม่เพี้ยนผิด คือ วัดพระศรีรัตนศาสดารามอยู่ตรงที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ หมู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยอยู่ตรงพระวิหารสมเด็จ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทอยู่ตรงพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๑ เว้นเสียองค์ ๑ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอยู่ตรงพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ ถึงศาลาลูกขุนและที่ปั้นเขตกำแพงพระราชวังชั้นกลางชั้นในก็ตรงกัน

ส่วนพระราชวังบวรฯ นั้น จะได้ถ่ายแบบวังหน้าที่กรุงศรีอยุธยาบ้าง หรืออย่างไรหาทราบไม่ ด้วยของเดิมไม่มีอะไรเหลืออยู่พอจะตรวจเทียบ แต่ทราบได้แน่ว่า ที่ตรงสิ่งสำคัญนั้นถ่ายแบบพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยาตอนข้างด้านหลังมาสร้าง ถ้าสังเกตดูในแผนที่วังหน้าที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ที่ตรงสระสี่เหลี่ยมมีเกาะกลาง จะเห็นได้ว่าถ่ายแบบสระพระที่นั่งบรยงก์รัตนาสน์มาสร้าง และพระที่นั่งศิวิไลย์พิฆาน (อันเป็นพิพิธภัณฑสถานทุกวันนี้) อยู่ตรงกับแผนที่พระที่นั่งทรงปืนในพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา และยังมีคนเรียกพระที่นั่งศิวิไลย์ว่า พระที่นั่งทรงปืนอยู่จนทุกวันนี้ ความที่กล่าวมาว่าตามที่จะแลเห็นหลักฐานเป็นที่สังเกตได้แน่นอนในปัจจุบันนี้* แต่เมื่อแรกสร้างเห็นจะมีอะไรที่ถ่ายแบบอย่างมาอีกหลายสิ่ง แต่รื้อและแปลงไปเสียแล้วจึงรู้ไม่ได้

ป้อมพระสุเมรุ ถนนพระอาทิตย์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ
Phra Sumen Fort on Phra Athit Road, Phra Nakhon district, Bangkok

พระราชนิเวศน์เดิม
ของสมเด็จพระบวรราชเจ้า
มหาสุรสิงหนาท
Former Palace of Viceroy
Maha Surasinghanat

การสร้างพระราชวังในกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งพระราชวังหลวงและวังหน้า ไม่ได้สร้างสำเร็จในคราวเดียว แรกลงมือสร้างเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นการเร่งรัดด้วยจะทำพระราชพิธีปราบดาภิเษก กำแพงพระราชวังใช้แต่ปากเสาไม้ระเนียด พระราชมนเทียรก็ทำแต่ด้วยเครื่องไม้มุ่งจาก พอเสด็จประทับชั่วคราวทั้งพระราชวังหลวง วังหน้า พระราชวังหลวงเวลาปลูกสร้างไม่ถึงสองเดือนก็ถึงพระฤกษ์พระราชพิธีปราบดาภิเษก เสด็จมาเฉลิมพระราชมนเทียร เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ บุรพาสาย ขึ้น ๔ ค่ำ^๖ พระมหาอุปราชจะได้เสด็จจากพระนิเวศน์เดิม อันอยู่ตรงป้อมพระสุเมรุทุกวันนี้^(๗) มาเฉลิมพระราชมนเทียรในพระราชวังบวรสถานมงคลที่สร้างใหม่เมื่อวันใดยังไม่พบจดหมายเหตุ

^๕ พ.ศ. ๒๔๖๘

^๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕

^(๗) ต่อมาเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรเพชรฯ ปัจจุบันยังปรากฏกำแพงบริเวณถนนพระอาทิตย์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ

แต่มีหลักฐานที่ยุติได้เป็นแน่ว่าเสด็จมาภายในเดือน ๘ บุรพาสาร ปีชวด จัตวาศกนั้นเอง ด้วยมีจดหมายเหตุปรากฏว่า ปรีक्षाความชอบตั้งกรมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ และตั้งข้าราชการทั้งหลายเมื่อเดือน ๘ อุตตราสาร การอันนี้ต้องอยู่ภายหลังพระราชพิธีอุปราชภิเษก

ครั้นเสด็จมาประทับอยู่ในพระราชวังใหม่แล้ว จึงลงมือปลูกสร้างสิ่งซึ่งเป็นของถาวรต่อมาทั้งพระราชวังหลวงและวังหน้าด้วยกัน ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า การสร้างพระนครอมรัตนโกสินทร์และพระราชวังหลวงสร้างอยู่ ๓ ปี สำเร็จเมื่อในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แล้วสมโภชพระนครต่อกันไป เชื่อได้ว่าพระราชวังบวรฯ ก็ก่อสร้างสำเร็จ และได้มีการฉลองเนื่องในงานสมโภชพระนครคราวนั้นด้วย แต่หากไม่ปรากฏจดหมายเหตุรายการแก่ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารจึงมิได้พรรณนาไว้ด้วย แต่การก่อสร้างในชั้นนั้น ทั้งพระนครฯ และพระราชวัง ก่ออิฐถือปูนเฉพาะแต่ป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึกศัตรู ส่วนพระราชมณเฑียรและสถานที่นอกจากนั้นทำด้วยเครื่องไม้แทบทั้งนั้น แม้ซุ้มประตูเมืองและประตูพระราชวังก็เป็นเครื่องยอดทำด้วยไม้ ที่สุดจนพระที่นั่งอินทราภิเษกมหาปราสาทในพระราชวังหลวง* ซึ่งสร้างขึ้นแต่แรกก็เป็นปราสาทไม้ เพราะในเวลานั้นอิฐปูนยังหาได้ยาก ป้อมปราการที่สร้างในกรุงรัตนโกสินทร์ต้องไปรื้อเอาอิฐกำแพงพระนครหรือยุชยามาก่อสร้างแทบทั้งหมด เพราะฉะนั้นสิ่งซึ่งสร้างเป็นของก่ออิฐถือปูนนอกจากป้อมปราการกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นแล้ว เป็นของก่อสร้างต่อทีหลังเป็นลำดับมาทั้งนั้น

จะกล่าวเฉพาะตำนานการสร้างพระราชวังบวรฯ ต่อไปที่เกาะกลางสระซึ่งได้กล่าวมาแล้ว เดิมกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จะทรงสร้างปราสาทเหมือนอย่างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาศน์ที่กรุงศรีอยุธยา สร้างยังไม่ทันสำเร็จมีเหตุเกิดขึ้น เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖ อ้ายบัณฑิต ๒ คนคิดขบถลอบเข้าไปในวังหน้า ไปแอบพระทวารด้านหลังพระราชมณเฑียรคอยจะทำร้ายกรมพระราชวังบวรฯ เวลาเสด็จลงทรงบาตรแต่เผอิญเข้าวันนั้นจะเสด็จลงมาเผ้าฯ สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชที่พระราชวังหลวง เสด็จออกทางพระทวารด้านหน้า อ้ายขบถจึงทำร้ายไม่ได้ ครั้นเสด็จลงมาพระราชวังหลวงแล้ว ทางโน้นนางพนักงานในวังหน้าไปพบอ้ายขบถก็ร้องอ้ออิงขึ้น เจ้าพนักงานผู้รักษาหน้าที่พากันเข้าไปจับได้คน ๑ ไล่ไปฟันตายลงตรงที่สร้างปราสาทคน ๑

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เดิมชื่อวัดสลัก
Mahathat Yuwarajarangsarit Temple,
formerly known as Salak Temple

* พระที่นั่งองค์นี้ได้ถูกไฟไหม้แต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ และในรัชกาลครั้งนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ในที่เดิม พระราชทานนามว่า พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

๒ ตรงกับวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๖

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Mahathat Yuwarajarasit Temple.

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทมีรับสั่งว่า ที่วังจันทรถกษेत्रซึ่งเป็นวังหน้าครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่มีปราสาท พระองค์มาทรงสร้างปราสาทขึ้นในวังหน้าเห็นจะเกินวาสนาไปจึงมีเหตุ จึงโปรดให้งดการสร้างปราสาทนั้นเสีย ให้เอาตัวไม้ที่ปรุลงไว้ไปสร้างพระมณฑป (เก้า) ที่วัดนิพพานาราม คือ วัดมหาธาตุ ทุกวันนี้ ส่วนที่ซึ่งกะไว้ว่าจะสร้างปราสาทนั้น โปรดให้สร้างพระวิมานถวายเป็นพุทธบูชาขนานนามว่า “พระพิฆเนศวร”* เป็นที่ไว้พระพุทธรูป พระวิมานนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทันทอดพระเนตรเห็น ทรงพรรณนาไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องสถานที่ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ทรงสร้าง^(๑) (หอพระสมุคฯ พิมพิในประชุมพระบรมราชาธิบาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗) ว่า ตัวพระวิมานกลางที่เป็นหอพระหลังคามุงตึบูก ฝากระดานข้างนอกประกอบเป็นลายทรงเข้าบิณฑ์ปิดทองประดับกระจก ข้างในเขียนลายรดน้ำมีราชวัตรฉัตรรู้อย่างฉัตรเบญจรงค์ (ปีกรายรอบ) เป็นเครื่องปิดทองประดับกระจกทั้งสิ้น นอกพระวิมานออกมามีพระระเบียง ฝาข้างในเขียนเรื่องพระปฐมสมโพธิและเรื่องรามเกียรติ์ “งามนักหนา” ข้างนอกมีลายประกอบปิดทองประดับกระจก เส้าและหูข้างพนักข้างในก็ล้วนลายสลักปิดทองประดับกระจก มีสะพานพนักสลักปิดทองเป็นทางข้ามสระเข้าไปทั้งสี่ทิศ

* พบนามพระพิฆเนศวรในหนังสือนิพพานวังหน้า

^(๑) ตูภาคผนวก ๑

พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
Siwamokkaphiman Hall, in the present, it belongs to National Museum.

ตรงสระมาทางตะวันออกสร้างท้องพระโรงหลัง ๑ เป็นพระที่นั่งโถง วางแผนที่ตามแบบอย่างพระที่นั่งทรงปืนในพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายเรียกว่า พระที่นั่งทรงปืนมาจนทุกวันนี้ แต่ที่จริงขนานนามว่า “พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน”* ในจดหมายเหตุเก่าเห็นเรียกพระที่นั่งทรงธรรมก็มี

* เรื่องนามพระที่นั่งในวังหน้ามีข้อสงสัยอยู่บ้าง จะกล่าวต่อไปในตอนอธิบายแผนที่

พระราชมนเทียรที่กรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาททรงสร้างขึ้นเป็นที่ประทับใน ชั้นแรก รูปสัณฐานจะเป็นอย่างไรทราบไม่ได้ แม้ ที่สร้างจะตรงไหนก็สงสัยอยู่ สันนิษฐานว่าจะเป็น ตำนกเจ้าฟ้าพิบูลทอง ที่ปรากฏในแผนที่นั่นเอง ซึ่งเป็นพระราชมนเทียรเดิม พระราชมนเทียร ที่สร้างเป็นตึก เป็นที่เสด็จประทับต่อมา เป็นของ สร้างในชั้นหลัง ประมาณว่าราวปีระกา จุลศักราช ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ในคราว ๆ เดียวกับสร้าง หอพระมนเทียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้วยแบบอย่างลวดลายคล้ายคลึงกัน ส่อให้เห็นว่า สร้างในคราวเดียวกัน พระราชมนเทียรที่สร้าง ใหม่นี้ สร้างเป็นพระวิมาน ๓ หลังเรียงกัน เข้าใจว่า จะมีแบบอย่างในกรุงศรีอยุธยาแต่คิดว่า ปรasaทเป็นที่ประทับ ๓ ฤดูกาล แม้ตำหนัก สมเด็จพระสังฆราชครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ทำเป็น ๓ หลัง จึงเรียกว่า “ไตรโลกมนเทียร” ในศกอักษร ที่มีไปเมืองลังกาครั้งแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ แต่ข้าพเจ้าได้ไปเดินตรวจดูในพระราชวังหลวง ที่กรุงศรีอยุธยากับพระยาโบราณราชธานินทร์^๑ ด้วยกันหลายครั้ง ยังไม่พบที่สร้างพระวิมาน ๓ หลัง ที่ตรงไหน มีปรากฏแต่ในหนังสือคำให้การชาว กรุงเก่า (ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์แล้ว เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๕๗) ว่าพระวิมาน ๓ หลังมีที่วัง จันทระเกษม ตรงพระที่นั่งพิมานรัตยาที่สร้าง เป็นที่ว่าการมณฑลอยุธยาทุกวันนี้^๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
H.R.H. Prince Damrong Rajanubhup

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)
Phraya Boranratchathanin (Pom Dechakrup)

^๑ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๗๔

^๒ หมายถึง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่ปัจจุบันนี้ เป็นที่ทำการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วังจันทระเกษม

ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ พระราชมนเทียรที่ประทับสร้างเป็นพระวิมาน ๓ หลัง ทั้งในพระราชวังหลวงและที่วังหน้า ในพระราชวังหลวงคือหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนั้น แต่สร้างผิดกัน พระวิมานวังหลวงสร้างติดกันทั้ง ๓ หลัง พระวิมานวังหน้าสร้างห่างกัน มีชालาคันกลาง จะกล่าวเฉพาะพระวิมานวังหน้า ตัวพระวิมาน ๓ หลัง ทำเป็นสองชั้น หลังใต้ขนานนามว่า “พระที่นั่งวสันตพิมาน” ทำนองความว่าเป็นที่ประทับฤดูฝน หลังกลางขนานนามว่า “พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์” ทำนองความว่าเป็นที่ประทับฤดูหนาว แต่หลังเหนือขนานนามว่า “พระที่นั่งพรหมเศศรังสรรค์” ทำนองความแปลกไป จะเป็นด้วยเหตุใด ไม่มีเค้าเงื่อนที่จะทราบ ได้แต่สันนิษฐาน ๆ ว่าเดิมเห็นจะมีนามอื่น ซึ่งทำนองความว่าเป็นที่ประทับฤดูร้อน แต่มีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเปลี่ยนนามนั้นเสีย ที่ชालาระหว่างพระวิมาน ข้างหนึ่งมีตึกห้องทรง อีกข้างหนึ่งมีตึกที่ลงพระบังคน สร้างต่างหากข้างละหลัง ต่อพระวิมานออกมาทั้งข้างหน้าข้างหลัง สร้างพระราชมนเทียรชั้นเดียวเป็นหลังขวางตลอดแนวพระวิมานทั้งสองด้าน ตรงพระวิมานหลังกลางทำเป็นมุขผ่านหลังขวางตรงออกไปทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ที่สุดมุขด้านหน้ามีพระที่นั่งบุษบกมาลาเป็นที่เสด็จออกแขกเมือง มุขนี้เรียกว่า ท้องพระโรงหน้า มุขหลังพระวิมานเรียกว่า ท้องพระโรงหลัง และมีปราสาททองสร้างไว้ที่มุขหลังหนึ่ง เป็นที่ทรงพระพักตร์ เล่ากันมาว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้น มีที่พระบรรทมทั้งที่บนพระวิมาน และที่ห้องพระราชมนเทียรหลังขวางหลายแห่ง ไม่บรรทมที่ใดแห่งเดียวเป็นนิตย์ แต่ถึงจะบรรทมที่ใด คงจะเสด็จมาทรงพระพักตร์ที่ปราสาททองนั้น กล่าวกันมาดังนี้

พระที่นั่งภิมุขมนเทียร ในหมู่พระวิมาน
ปัจจุบันเป็นห้องจัดแสดงราชยานคานหาม
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

Phimuk Monthian Hall. Nowadays it serves as an
exhibition hall of royal vehicles, National Museum
Bangkok.

พระราชมนเทียรหลังขวาง ข้างหน้าข้างหลังพระวิมานที่กล่าวมานี้ มีนามขนานเรียกเป็นมุข ด้านตะวันออกเฉียงเหนือเรียก พระที่นั่งบุรพาภิมุข ตะวันออกเฉียงใต้เรียก ทักษิณาภิมุข ตะวันตกเฉียงใต้เรียก บังฉิมภิมุข ตะวันตกเฉียงเหนือเรียก อุตราภิมุข นามเหล่านี้สงสัยว่าจะมาขนานต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๓ พร้อมกับขนานนามมุขหน้าว่า พระที่นั่งภิมุขมนเทียร และมุขหลังว่า พระที่นั่งปฤษฎางค์ภิมุขก็เป็นได้ มุขหน้าเมื่อเป็นท้องพระโรงครั้งแรกสร้างในรัชกาลที่ ๑ เข้าใจว่าเรียก พระที่นั่งพรหมพักตร์ ตรงหน้ามุขพระที่นั่งบุษบกมาลาออกมาข้างนอก เดิมเป็นชालาที่แขกเมืองเฝ้า พันชालาออกมา มีทิมคด บังหน้ามุขท้องพระโรงทั้งสามด้าน ทิมคดนี้ต่อมามีชื่อเรียกว่า “ทิมมหาวงศ์” เพราะประชุมนักปราชญ์แปลหนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกาที่ตรงนั้น เล่ากันมาว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทโปรดเสด็จออกที่โรฐานที่ทิมมหาวงศ์นี้

พระพุทธรูปสิหิงค์ ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
Phra Buddhasihinga, located at Buddhaisawan Chapel

พระพุทธรูปสิหิงค์ ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔
Phra Buddhasihinga, taken in 1931

เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จขึ้นไปตั้งเมืองเชียงใหม่ ซึ่งร้างมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี เมื่อเสด็จกลับเชิญพระพุทธรูปพระพุทธรูปสิหิงค์ อันเป็นพระพุทธรูปสำคัญในพระราชพงศาวดารลงมาด้วย* เรื่องตำนานของพระพุทธรูปสิหิงค์นี้ ว่าเดิมพระเจ้ากรุงลี้กองค์ ๑ ทรงสร้างขึ้นไว้ พระเจ้านครศรีธรรมราชไปขอมาถวายสมเด็จพระร่วง (รามราช) พระเจ้ากรุงสุโขทัย ๆ ทรงปฏิบัติบูชามาหลายรัชกาล จนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ กรุงศรีอยุธยาได้เมืองสุโขทัยเป็นเมืองขึ้น จึงเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์ลงมาไว้ในกรุงศรีอยุธยา อยู่ได้หน่อย ๑ พระมเหสีคิดอุบายทูลขอให้พระยาญาณดิศ ผู้เป็นบุตรไปไว้ ณ เมืองกำแพงเพชร อยู่ไม่นาน พระยามหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายยกกองทัพมาตีเมืองกำแพงเพชร พระยาญาณดิศสู้ไม่ได้ยอมเป็นไมตรี พระยามหาพรหมจึงขอพระพุทธรูปสิหิงค์ไปไว้เมืองเชียงราย

ต่อมาพระยามหาพรหมเกิดวิวาทกับพระเจ้าแสนเมืองมา เจ้านครเชียงใหม่ ผู้เป็นหลานพระเจ้าแสนเมืองมายกกองทัพไปตีได้เมืองเชียงราย จึงเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์ลงมากับพระแก้วมรกตด้วยกัน พระพุทธรูปสิหิงค์อยู่มาในเมืองเชียงใหม่ จนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ได้ เมื่อปีขาล จุลศักราช ๑๐๒๔ พ.ศ. ๒๒๐๕ จึงเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์ลงมากรุงศรีอยุธยา ประดิษฐานไว้ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระพุทธรูปสิหิงค์อยู่ในกรุงศรีอยุธยาต่อมาตลอดเวลา ๑๐๕ ปี จนเสียพระนครแก่พม่าเข้าศึก สมัยนั้นชาวเชียงใหม่ยังเป็นพวกพม่า จึงเชิญพระพุทธรูปสิหิงค์กลับไปไว้เมืองเชียงใหม่

* ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ลดศักราชปีที่กรมพระราชวังบวรฯ เชิญพระพุทธรูปสิหิงค์ลงมาเข้า ๘ ปี

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธสิหิงค์เคยเป็น พระพุทธรูปสำคัญในกรุงศรีอยุธยา โดยมีตำนาน ดังแสดงมา จึงได้โปรดให้เชิญลงมายังกรุงเทพฯ ประจวบเวลากำลังทรงสร้างพระราชมนเทียร ที่กล่าวมาแล้ว จึงโปรดให้สร้างพระวิมานถวาย เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์องค์ ๑ ต่อกองมา ข้างด้านหน้าพระราชมนเทียรทางตะวันออก ขนานนามว่า พระที่นั่งสุทธาสวรรย์* ฝาผนังข้างใน เขียนรูปเทพชุมนุม และเรื่องพระปฐมสมโพธิ เป็นพุทธบูชา ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ พระที่นั่ง สุทธาสวรรย์นี้ เป็นที่สำหรับทำการพระราชพิธี ตรุษ สารทและโสกันต์ลูกเธอด้วย

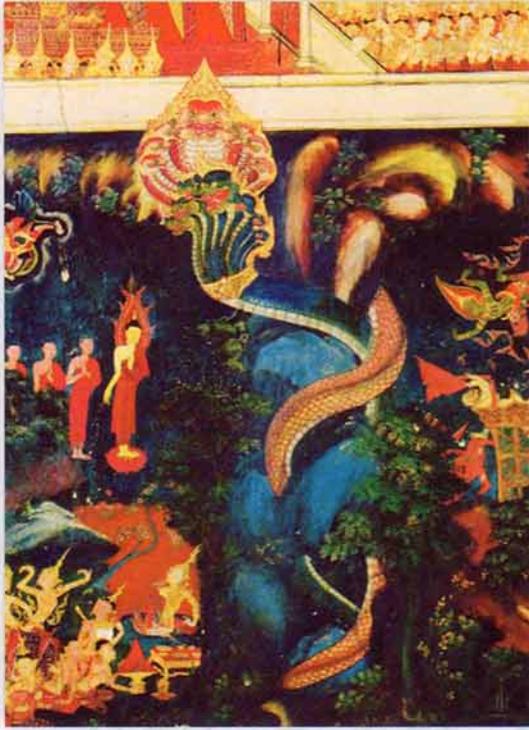

พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖
Buddhasawan Chapel, 1853

พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖
Sutthasawan Chapel, later entitled as Buddhasawan Chapel by Somdet Phra Chomklao Chaoyuhua
(King Rama IV) in 1853

* พระที่นั่งองค์นี้ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็นพระที่นั่ง พุทไธสวรรย์ เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ (ดูประกาศให้เรียกชื่อพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พระที่นั่ง สุทธาสวรรย์ ให้เรียกว่า พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ดูที่หอพระสมุดวชิรญาณ, ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปริณิถนา ส่วนที่ ๑ สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า พระบรมราชเทวี โปรดให้พิมพ์ในจารพระราชทานเพลิงศพท้าวทรงกันดาน (เจ้าจอมมารดาหุ่น รัชกาลที่ ๔), เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๗ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๖๗), หน้า ๑๑ - ๑๒).

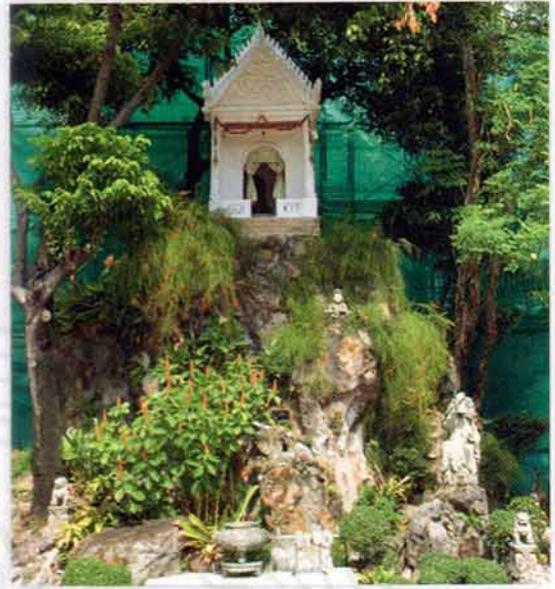
ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง ปฐมสมโพธิ และเทพชุมนุมในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์
 Mural Painting depicting "Pathama Sambodhi", and Gods in Buddhaisawan Chapel

ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้างเขาไกรลาส บนยอดเขามีบุษบกสำหรับเป็นที่ลู่เธอสงระเวลาโสกันต์อีกสิ่ง ๑ เรียกในหนังสือนิพนธ์ว่า^(๑)ว่า เขาแก้ว แต่จะอยู่ที่ตรงไหนไม่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ และว่ามีเขาก่อเป็นฐานรองหอแก้วศาลพระภูมิอีกเขา ๑ ยังอยู่ข้างหลังพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ทุกวันนี้ กระบวนพระราชมนเทียรในพระราชวังบวรฯ ที่สร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ได้รับความดังก้าวมานี้

สถานที่ต่าง ๆ ในพระราชวังบวรฯ นอกพระราชมนเทียรจะมีสิ่งใดสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๑ บ้างทราบไม่ได้แน่ ด้วยของที่สร้างในครั้งนั้นสร้างด้วยเครื่องไม้ หักพังรื้อถอนและสร้างใหม่เปลี่ยนแปลงในชั้นหลังเสียแล้วแทบทั้งหมด ได้แต่ประมาณว่า บรรดาสถานที่สำหรับราชการอย่างใดมีในพระราชวังหลวงก็คงมีในวังหน้าทำนองเดียวกัน คือ โรงช้าง โรงม้า ศาลาลูกขุน คลัง เป็นต้น ที่ทราบว่ามีติดกับพระราชวังหลวงมีอยู่บางอย่าง คือ ตำหนักข้างในพระราชวังหลวงสร้างเป็นตำหนักเครื่องไม้ทั้งนั้น พังมาเปลี่ยนเป็นตึกเมื่อในรัชกาลที่ ๓ แต่ตำหนักในวังหน้าสร้างเป็นตึกมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ และมีตำหนักหมู่หนึ่ง ยกหลังคาเป็นสองชั้นคล้ายพระวิมาน เป็นที่ประทับของเจ้าจรจางค์ ผู้เป็นพระอัครชายา และเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้าพิบูลยศึก บางที่ตำหนักหลังนี้จะพระราชมนเทียรแต่ก่อนสร้างวิมานก็เป็นได้

อีกอย่างหนึ่งนั้น มีปรากฏในจดหมายเหตุเก่าว่า ที่ลานพระราชวังบวรฯ ชั้นนอกข้างด้านเหนือตรงที่สร้างวัดบวรสถานสุทธาวาสเมื่อในรัชกาลที่ ๓ (และยังปรากฏเรียกว่า พระเมรุพิมาน อยู่บัดนี้) เมื่อแต่แรกเป็นสวนที่ประพาสของกรมพระราชวังบวรฯ มีตำหนักสร้างไว้ในสวนนั้นหลัง ๑ ต่อมากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงพระราชอุทิศให้เป็นบริเวณที่หลวงซีจำศีลภาวนา เหตุเพราะมารดาของนักร้องคือ ธิดาสมเด็จพระอุทัยราชาพระเจ้ากรุงกัมพูชา ซึ่งเป็นพระสนมเอก ชื่อนักนางแม่นบวชเป็นรูปซี เรียกกันว่า นักซี มาอยู่ในกรุงฯ จึงโปรดให้มาอยู่ในพระราชวังบวรฯ กับพวกหลวงซีที่เป็นบริษัท ที่ตรงนั้นจึงเลยเรียกกันว่า “วัดหลวงซี”

ศาลพระภูมิ (หอแก้ว) ประจำพระราชวังบวรสถานมงคล
Spirit house (Ho Kaeo)
inside Bowon Sathan Mongkhon Palace

(๑) หลักฐานบางแห่งระบุว่า นิพนธ์ว่า ก็มี

* เจ้าจรจางค์ บางแห่งขนานพระนามว่า เจ้าศิริจรจางค์ เป็นพระชนนีสุริยาพระเจ้ากาวิละ เมืองเชียงใหม่

๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นกรมขุนศรีสุนทร

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่ขอบเขตของพระราชวังบวรสถานมงคล
Aerial Photograph, showing the areas of Bowon Sathan Mongkhon Palace

ว่าด้วยเขตพระราชวังบวรฯ เขตวังป็นเป็นชั้นใน ชั้นกลาง ชั้นนอก เหมือนอย่างพระราชวังครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่เดิม แต่เขตพระราชวังบวรฯ ชั้นในกับชั้นกลาง เมื่อในรัชกาลที่ ๑ จะอยู่เพียงไหน จะทราบโดยแผนที่ที่มีอยู่ไม่ได้แน่ ด้วยเมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าทรงขยายเขตวังชั้นกลางออกไปข้างด้านตะวันออก เขตวังชั้นในก็ขยายออกไปข้างด้านเหนือ แต่มีของครุสังเกตุอยู่อย่างหนึ่งว่า ที่ในพระราชวังบวรฯ ไร่ที่เป็นสนามใหญ่กว่าในพระราชวังหลวงทั้งชั้นกลางและชั้นนอก คงจะเป็นเช่นนี้มาแต่เดิม เพราะการฝึกหัดช้างม้าผู้คนพลทหารฝ่ายพระราชวังบวรฯ มักฝึกหัดอยู่ได้แต่ในบริเวณพระราชวัง จะออกมาฝึกหัดตามท้องถนนและสนามหลวงเหมือนอย่างข้างวังหลวงไม่ได้ แต่เขตพระราชวังบวรฯ ชั้นนอกตามแนวป้อมปราการที่ปรากฏในแผนที่ เป็นของคงตามเมื่อแรกสร้างครั้งรัชกาลที่ ๑ มิได้เปลี่ยนแปลงในชั้นหลัง

ป้อมรอบพระราชวังบวรฯ มี ๑๐ ป้อม เป็นของสร้างในรัชกาลที่ ๑ ทั้งนี้ รูปป้อม ๔ มุมวังทำเป็นแปดเหลี่ยม หลังคากระโจม นอกนั้นทำเป็นรูปหอรบ มีป้อมซึ่งมีเรื่องตำนานอยู่ป้อม ๑ ชื่อป้อมไพฑูริย์ อยู่ข้างทิศใต้ เป็นรูปหอรบยาวตามกำแพงวัง ทางป็นตรงเฉพาะพระราชวังหลวง ประหนึ่งว่าสร้างไว้สำหรับยิงพระราชวังหลวง เหตุใดจึงได้สร้างป้อมนี้ก็หาปรากฏไม่ ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ว่าเคยเป็นเหตุถึงใหญ่โต ครั้งหนึ่งเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๓๙ คราวนั้นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเกิดขัดพระทัยกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถึงไม่เสด็จลงมาเฝ้าฯ

ความปรากฏในหนังสือนิพนธ์ว่า มีข้าราชการวังหน้ากราบทูลกรมพระราชวังบวรฯ ว่า พวกวังหลวงให้เอาปืนใหญ่ขึ้นป้อมจะยิงวังหน้า กรมพระราชวังบวรฯ มีรับสั่งให้นำปืนที่ตั้งข้างหลวงลงมาสืบ พวกเขมรที่ลากปืนที่วังหลวง ก็ได้รับความแค้นว่าเอาปืนขึ้นป้อมเมื่อถึงอาณาพินิตร์ กรมพระราชวังบวรฯ จะมิรับสั่งอย่างไรหาปรากฏไม่ ปรากฏในหนังสือพงศาวดารแต่ว่า พวกข้าราชการวังหน้า มีพระยาเกษตร (บุญรอด) เป็นต้น ให้เอาปืนขึ้นป้อมไพฑูรย์นี้ และตระเตรียมจะต่อสู้วังหลวง พวกข้าราชการวังหลวงเห็นข้างวังหน้าเตรียมกำลังก็เตรียมบ้าง เกือบจะเกิดรบกันขึ้น ความทราบถึงสมเด็จพระที่นั่งทั้งสองพระองค์ จึงเสด็จขึ้นไปวังหน้า มีรับสั่งเกล้าฯ โสมสมเด็จพระอนุชาธิราชจนสิ้นที่ฐิมานะ แล้วพาพระองค์ลงมาเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช การที่ทรงขัดเคืองกันจึงระงับไปได้

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่ทางด้านทิศเหนือของพระราชวังบวรสถานมงคล
Aerial Photograph, showing the Northern area of Bowon Sathan Mongkhon Palace

ภายนอกบริเวณกำแพงพระราชวังบวรฯ ด้านใต้และด้านตะวันออกแต่เดิมมีคูทั้งสองด้าน คูไม่ลึกและกว้างเท่าใดนัก พอน้ำไหลขึ้นซึ่งอยู่ได้ พันคูออกมามีถนนรอบวัง ถนนด้านใต้ คือ ถนนพระจันทร์ ทุกวันนี้ ยื่นขึ้นไปทางตะวันออกจดถนนหน้าวังใกล้ถนนราชดำเนินในทุกวันนี้ ส่วนด้านเหนือเพราะคลองคูเมืองเดิมเป็นคู ถนนอยู่ข้างในใกล้แนวถนนราชินีทุกวันนี้ปลายไปลงท่าข้างวังหน้า^(๓) ด้านตะวันตกเป็นลำแม่น้ำ เอากำแพงพระนครเป็นกำแพงวังชั้นนอก

^๓ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์

(๓) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เรือข้าราชการมาจอดที่ท่าข้างวังหน้า เพื่อให้ใกล้กับพระตำหนักน้ำที่สร้างขึ้นใหม่ จึงเรียกว่า “ท่าขุนนางวังหน้า” และโปรดให้รื้อกำแพงพระนครใต้ปากคลองคูเมืองเดิม ลงไปสร้างเป็นท่าสำหรับข้างวังหน้าลงอาบน้ำแห่งใหม่ เรียกว่า ท่าข้างวังหน้า เช่นเดิม

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่ทางด้านทิศใต้ของพระราชวังบวรสถานมงคล
Aerial Photograph, showing the Southern area of Bowon Sathan Mongkhon Palace

ยังมีถนนผ่านพระราชวังบวรฯ ตามยาวเหนือลงมาได้อีกสามสาย คือ ริมกำแพงข้างในพระนคร สาย ๑ ข้างเหนือวังมีสะพานข้ามคลองคูเมืองเดิม ตรงสะพานเจริญสุวสิทธิ์ทุกวันนี้ ถนนสายกลาง คือถนนหน้าพระธาตุทุกวันนี้เอง ตรงประตูพรหมทวารวังหน้า เป็นทางเสด็จลงมาพระราชวังหลวง ถนนสายตะวันออกก็คืออย่างถนนราชดำเนินในทุกวันนี้ แต่อยู่ก่อนมาทางตะวันตก ต่อจากถนนสนามไชย ตรงไปหาสะพานเสี้ยว ซึ่งเป็นสะพานข้ามวังหน้าอีกสะพานหนึ่ง

พ้นถนนรอบพระราชวังบวรฯ ออกมาข้างด้านใต้ต่อเขตวัดมหาธาตุ เดิมชื่อ วัดสลัก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสถาปนาในคราวเดียวกับสร้างวังหน้า แต่แรกทรงขนานนามว่า วัดนิพพานาราม ครั้นจะทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๓๑ เปลี่ยนนามว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ และได้เสด็จออกทรงผนวชอยู่คราวหนึ่ง ๑๕ ราตรี เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๓๘ ต่อมาเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตแล้ว จึงเปลี่ยนนามอีกครั้งหนึ่งว่า วัดมหาธาตุ หน้าวัดมหาธาตุ เป็นท้องสนามหลวง อยู่ระหว่างพระราชวังหลวงกับพระราชวังบวรฯ เวลาทำพระเมรุในท้องสนามหลวง พระเมรุอยู่กลาง พลับพลาวังหลวงตั้งข้างใต้ พลับพลาวังหน้าตั้งข้างเหนือ เครื่องมหรสพของวังหลวง กับวังหน้าเล่นกันคนละฝ่ายสนามหลวง

ทางด้านตะวันออกตรงหน้าวังข้ามถนนไปสร้างวังลูกเธอ (ตั้งแต่ตรงถนนพระจันทร์ไปจนน้ำพุ นางพระธณี) ๔ วัง เรียงแต่ข้างใต้ไปข้างเหนือ คือวังพระองค์เจ้าลำดวน วัง ๑ วังพระองค์เจ้าอินทปัต วัง ๑ วังพระองค์เจ้าอสุณี ภายหลังได้เป็นกรมหมื่นเสนีเทพ วัง ๑ วังพระองค์เจ้าข้าง วัง ๑ ด้านเหนือ ข้ามปากถนนไปริมคลองคูเมืองเดิมเป็นโรงไหมและโรงช่างตลอดท่าข้าง ปากคลองข้างเหนือสร้างวัง กรมขุนสุนทรภูเบศร์ (ทีหลังเป็นวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ อยู่ตรงระหว่างโรงฆาปนกับโรงพยาบาลทหาร ทุกวันนี้)^(๑) ด้านตะวันตกพระราชวังบวรฯ ประตුවังทางลงท่า ทำเป็นประตูยอดปราสาท เรียกประตูฉนวน (วังหน้า) ประตู ๑ ที่ทำพระฉนวน มีแพจอดเป็นที่ประทับประจำท่า และเรียกว่าตำหนักแพเหมือน วังหลวง แต่ที่วังหลวงทำเป็นอย่าง “เรือนแพ” ข้างใต้ทำพระฉนวนเป็นโรงเรือและศรีสำราญของชาววัง มีอุโมงค์เป็นทางเดินออกไปได้แต่ในวัง ใต้อุโมงค์ลงไปเป็นโรงวิเสทจนสุดเขตวัง ข้างเหนือตำหนักแพ เป็นโรงฝ้าย และเข้าใจว่าทำตำรวจต่อขึ้นไป แล้วมีโรงช่างอยู่ริมน้ำหลัง ๑ ต่อโรงช่างถึงประตูท่าข้าง วังหน้า เหนือประตูว่าเป็นบ้านข้าราชการจนปากคลองคูเมืองเดิม เหนือคลองคูเมืองเดิมขึ้นไปทางริมน้ำ นอกกำแพงเมืองเป็นบ้านรับแขกเมืองและบ้านขุนนาง ตอนในกำแพงเมืองเป็นบ้านเสนาบดีวังหน้า และมีคูวังหน้าอยู่ตรงหน้าวัดชนะสงครามแห่ง ๑ ด้วยท้องที่กำหนดเป็นแขวงอำเภอพระราชวังบวรฯ กิ่งพระนครตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงราววัดเทพธิดา ภูมิแผนที่วังหน้าเป็นดังพรรณนามาฉะนี้

มีคำกล่าวกันมาแต่ก่อนว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้างพระราชมนเทียร และสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชวังบวรฯ ทรงทำโดยประณีตบรรจงทุก ๆ อย่าง ด้วยตั้งพระราชหฤทัยว่า เมื่อสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชสิ้นพระชนมายุขัยสวรรคต ถึงเวลาพระองค์ทรงครอบครองราชสมบัติ จะเสด็จประทับอยู่พระราชวังบวรฯ ตามแบบอย่างพระเจ้าบรมโกษฐ์ ไม่เสด็จลงมาอยู่วังหลวง เป็นคำ เล่ากันมาดังนี้ แต่พระราชประวัติมิได้เป็นไปตามธรรมดาอายุขัย กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จดำรงพระยศมาได้ ๒๑ พรรษา ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ มีพระอาการประชวรเป็นนิวในเวลาเมื่อเสด็จ เป็นจอมพล ไปรบพม่าที่มาตีเมืองเชียงใหม่ เสด็จขึ้นไปถึงกลางทางประชวรลงในเดือน ๓ ต้องประทับ อยู่ที่เมืองเถิน ให้กรมพระราชวังหลัง^(๒) เสด็จขึ้นไปบัญชาการรบแทนพระองค์ เมื่อมีชัยชนะเข้าศึก เสร็จสงครามเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ พระอาการค่อยทุเลาขึ้นคราวหนึ่ง ครั้นถึงเดือน ๘ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๖ พระโรคกลับกำเริบอีก คราวนี้พระอาการมีแต่ทรงอยู่กับทรุดลงโดยลำดับมา จนถึงเดือน ๑๒ ประชวรหนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นไปช่วยรักษาพยาบาล* มาจนถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ^(๓) เวลาเที่ยงคืน กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคตในพระที่นั่งบุรพาภิรมย์

(๑) หมายถึง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ปัจจุบันนี้คือ หน่วยงานของกองทัพบก เลขที่ ๒ ถนนพระอาทิตย์ กรุงเทพฯ

(๒) คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ พระนามเดิมว่า ทองอิน เป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี กับหม่อมเสม เป็นที่พระอินทรรักษา ประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๘๙ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) ซึ่งนับเป็นวังหลังพระองค์เดียวในสมัย รัตนโกสินทร์ ทิวคตในรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๔๙ พระชนมายุ ๖๑ พรรษา

* ในหนังสือพระราชพงศาวดารที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่งว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นไป ประทับแรมอยู่ ๖ ราตรี ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะเอาคราวรัชกาลที่ ๒ มาลงผิดไป ด้วยในหนังสือเรื่องนิพนธ์วังหน้า ไม่ปรากฏว่า เสด็จไปประทับแรม

(๓) ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๔๖

คำนวณพระชนมายุได้ ๖๐ พรรษา ครั้นรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปพระราชทานน้ำสรงพระศพ พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ ทรงเครื่องพระศพตามพระเกียรติยศเสร็จแล้ว เชิญลงพระลองประกอบด้วยพระโกศไม้สิบสองหุ้มทองคำ ซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นใหม่แห่ไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่ง ศิวโมกข์พิमान พร้อมด้วยเครื่องประดับตามสมควรแก่พระเกียรติยศ พระมหาอุปราชแล้วโปรดให้มีหมายประกาศให้คนโกนหัวไว้ทุกข์ทั่วพระราชอาณาเขต

ตรงนี้จะต้องกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระประชวรจะสวรรคตด้วยเกี่ยวเนื่องกับตำนานวังหน้าในชั้นหลังต่อมาเรื่องเหตุการณ์ครั้งนั้น มีปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารและพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบ้าง ในเรื่องนิพนธ์วังหน้า พระองค์เจ้าหญิงกัมพูฉัตร พระราชธิดากรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งนักร้องคือเป็นเจ้าจอมมารดาได้ทรงนิพนธ์ไว้ พิศเคราะห์เนื้อเรื่องยุติต้องกันได้ความ ดังนี้

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสังเกตเห็นอาการที่ทรงพระประชวรมีแต่ทรงอยู่กับทรุดลงเป็นลำดับมา จนพระสิริรูปชুবผอมทู่พลาภาพ ทรงรำคาญด้วยทุกขเวทนาที่มีในอาการพระโรค วันหนึ่งจึงทรงอธิษฐานเสี่ยงทายพระสุธารสว่า ถ้าหากพระโรคที่ประชวรจะหายไซ้ร้ ขอให้เสวยพระสุธารสนั้นให้ได้โดยสะดวก พอเสวยพระสุธารสเข้าไปก็มีอาการทรงพระอาเจียน พระสุธารสไหลกลับออกมาหมด แต่นั้นกรมพระราชวังบวรฯ ก็ปลงพระราชหฤทัยว่าคงจะสวรรคต มิได้เอาพระหฤทัยใส่ที่จะเสวยพระโอสถรักษาพระองค์ และทรงสั่งเสวยพระราชโอรสธิดาข้าราชการในวังหน้าตามพระอัธยาศัยให้เข้าใจทั่วกันว่า พระองค์คงจะเสด็จสวรรคตในไม่ช้าแล้ว อยู่มาวันหนึ่ง ทรงระลึกถึงวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งไฟไหม้เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๔ แล้วทรงสถาปนาใหม่ การยังค้างอยู่ จึงดำรัสสั่งให้เชิญพระองค์ขึ้นทรงพระเสลี่ยง เสด็จออกมายังวัดพระศรีสรรเพชญ์ ว่าจะทรงนมัสการลาพระพุทธรูป

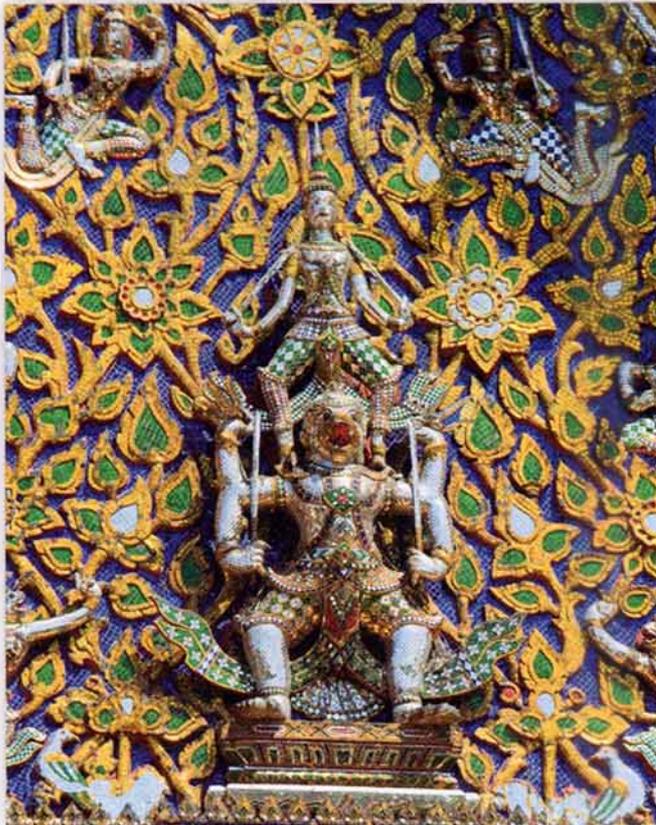
ครั้นเสด็จถึงหน้าพระประธานในพระอุโบสถ ดำรัสเรียกพระแสงว่า จะจบพระหัตถ์อุทิศถวายเป็นพุทธรูปบูชาเพื่อให้ท้าวเวียง ครั้นพนักงานถวายพระแสงเข้าไป ทรงเรียกเวียงมาจูดเรียบเรียงติดเข้าที่พระแสงแล้วทรงบูชาอยู่ครู่หนึ่ง ขณะนั้นพออาการพระโรคเกิดทุกขเวทนาเสียดแทงขึ้นเป็นสาหัสก็ทรงหุนหันจะเอาพระแสงแทงพระองค์ถวายพระชนม์ชีพเป็นพุทธรูปบูชา พระองค์เจ้าชายลำดวนลูกเธอองค์ใหญ่ที่ตามเสด็จไปด้วย เข้าแย่งพระแสงไปเสียจากพระหัตถ์ กรมพระราชวังบวรฯ ทรงโหม่นสทอดพระองค์ลงทรงพระกันแสงแข่งดำพระองค์เจ้าลำดวนต่าง ๆ ในที่สุดเจ้านายและข้าราชการที่ไปตามเสด็จต้องช่วยกันปล้ำปลุกเชิญพระองค์ขึ้นทรงพระเสลี่ยงกลับคืนเข้าพระราชวังบวรฯ ต่อนั้นมาในไม่ช้า

พระบวรราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
ประดิษฐาน ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Monument of H.R.H. Viceroy Maha
Surasinghanat, located in front of
Mahathat Yuwarajarangsarit Temple

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Mahathat Yuwarajangsarit Temple.

ตราประจำวังหน้า รูปพระลักษมณ์ทรงหนุมาน
ประดิษฐานที่หน้าบันพระมณฑปวัดมหาธาตุฯ
The Privy seal of the Front Palace,
"Phra Lak mounting Hanuman",
displaying on the mondop. Mahathat
Yuwarajangsarit Temple.

อีกวันหนึ่ง กรมพระราชวังบวรฯ มีรับสั่งว่า พระราชมนเทียรสถานได้ทรงสร้างไว้ใหญ่โต เป็นของประณีตบรรจง ประชวรมาช้านานไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นให้รอบคอบ จะใคร่ทอดพระเนตรให้สบายพระราชหฤทัย จึงโปรดให้เชิญพระองค์ขึ้นทรงพระเสลี่ยงบรรทมพียงพระเขนย เชิญเสด็จไปรอบพระราชมนเทียร กระแสรับสั่งของกรมพระราชวังบวรฯ เมื่อเสด็จประพาสพระราชมนเทียรครั้งนี้เล่ากันมาเป็นหลายอย่าง บางคนเล่าว่ากรมพระราชวังบวรฯ ทรงบ่นว่า “ของนี้กูอุตส่าห์ทำด้วยความคิดและเรี่ยวแรงเป็นหนักหนา หวังว่าจะได้อยู่ชมให้สบายนาน ๆ ก็ครั้งนี้จะไม่ได้อยู่แล้ว จะได้เห็นวันนี้เป็นที่สุด ต่อไปก็จะเป็นของท่านผู้อื่น” เล่ากันแต่สังเขปเท่านั้นก็มี เล่ากันอีกอย่างหนึ่งยิ่งไปกว่านั้นว่า กรมพระราชวังบวรฯ ตรัสบ่นว่า “ของใหญ่ของโตดีดีของกูสร้าง ใครไม่ได้ช่วยเข้าทูลอุทหนุน กูสร้างขึ้นด้วยกำลังข้าเจ้าบ่าวนายของกูเอง นานไปใครมิใช่ลูกกู ถ้ามาเป็นเจ้าของเข้าครอบครอง ขอผีसाงเทวดาจงบันดาลอย่าให้มีความสุข” แล้วก็ทรงแข่งสาปสาบานไปต่าง ๆ ตามพระหฤทัยที่โหม่นสั่น เล่ากันอย่างหลังนี้โดยมาก*

ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า กรมพระราชวังบวรฯ ประชวรครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นไปเยี่ยมประชวรเมื่อแรกเสด็จกลับลงมาจากเมืองเถินครั้ง ๑ ต่อมาเมื่อทรงทราบว่าพระอาการหนัก จะเสด็จขึ้นไปช่วยรักษาพยาบาล ครั้งหลังนี้พวกข้าราชการวังหลวงจะขึ้นไปตั้งกองรักษาพระองค์ พวกข้าราชการวังหน้ามากัดกันห้ามปราม ไม่ยอมให้พวกข้าราชการวังหลวงเข้าไปตั้งกองล้อมวงลงได้ เจ้าพระยารัตนาพิพิธ^๑ ที่สมุหนายกต้องเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จขึ้นไปเป็นประธานจัดการตั้งกองล้อมวง เจ้าพระยารัตนาพิพิธ พระยายมราชเดินตามเสด็จไปสองข้างพระเสลี่ยง พวกวังหน้ายำเกรงพระบารมีจึงยอมให้ตั้งกองล้อมวง

เรื่องตั้งกองล้อมวงที่ปรากฏตรงนี้ บางทีท่านผู้อ่านจะมีความสงสัยว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นไปเยี่ยมประชวรกรมพระราชวังบวรฯ ถึง ๒ ครั้ง ครั้งก่อนก็เป็นการเรียบริ้อยเหตุใดจึงมาเกิดการเกี้ยวแย่งเรื่องล้อมวงขึ้นต่อครั้งหลัง ข้อนี้อธิบายว่า ที่จริงการที่วังหลวงเสด็จขึ้นไปวังหน้านั้น โดยปกติย่อมมีเนื่อง ๆ เหมือนดังเช่นเสด็จในงานพระราชพิธีโสกันต์ลูกเธอวังหน้า เป็นต้น แต่การเสด็จโดยปกติจัดเหมือนอย่างเสด็จวังเจ้านายต่างกรม ไม่มีจุกช่องล้อมวงเป็นการพิเศษอย่างใด แต่ครั้งหลังนั้น เพราะจะเสด็จขึ้นไปรักษาพยาบาลกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งประชวรหนักจนจะสวรรคต จะประทับอยู่เร็วหรือช้าหรือจนถึงแรมค่างคืนวันก็เป็นได้ เป็นการผิดปกติ จึงต้องจัดการจุกช่องล้อมวงรักษาพระองค์ให้มั่นคงกวัดขัน ฝ่ายข้างพวกวังหน้าถือว่าพวกวังหลวงเข้าไปทำละลาบละลั้งในรั้ววังสบลู่เจ้านายของตน จึงพากันขัดแย้งเกะกะ เพราะข้าราชการวังหลวงกับวังหน้ามีปฏิสัมพันธ์เป็นต่างพวกต่างฝ่ายกันอยู่แล้ว

และในครั้งนั้นยังมีเหตุอื่นอีก ซึ่งทำให้พวกวังหน้ากระด้างกระเดื่อง เนื่องมาจากครั้งรบพม่าที่เมืองเชียงใหม่ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๔๐ คราวนั้นโปรดให้กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จเป็นจอมพล เจ้านายที่ไปตามเสด็จมีกรมพระราชวังหลัง เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์และกรมขุนสุนทรภูเบศร์กับพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต ๒ องค์นี้เป็นลูกเธอชั้นผู้ใหญ่ของกรมพระราชวังบวรฯ พึงจะออกทำการสงคราม

* ความตรงนี้มีในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๑ นามเดิมว่า สน เป็นต้นสกุล สนธิรัตน์ ดูประวัติในหนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์

ในครั้งนั้น กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จขึ้นไปถึงเมืองเถิน ทรงจัดกองทัพที่จะยกไปรบพม่าที่มาตั้งล้อมเมือง เชียงใหม่เป็น ๔ ทပ် ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์กับพระยายมราชคุมกองทัพวังหลวงยกไปทပ် ๑ ให้กรมขุนสุนทรภูเบศร์กับพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต คุมกองทัพวังหน้ายกไปทပ် ๑ ให้เจ้าอนุอุปราช^(๑) ซึ่งยกกองทัพเมืองเวียงจันทน์มาช่วยยกไปทပ် ๑ แล้วให้กรมพระราชวังหลังคุมกองทัพ วังหลังยกไปเป็นทัพหนุนอีกทပ် ๑ การสงครามครั้งนั้นต่างทัพต่างทำการรบพุ่งประชันกัน มีชัยชนะ ตีกองทัพพม่าแตกยับเยิน จนจับได้อุบากองตัวนายทัพพม่าคน ๑

ต่อมาถึงปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ พม่ายกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่อีก จึงโปรดให้กรมพระราชวัง บวรฯ เสด็จเป็นจอมพล และจัดกองทัพไปเหมือนกับครั้งก่อน เว้นแต่กรมพระราชวังหลังไม่ได้เสด็จขึ้นไป ในชั้นแรก กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จขึ้นไปถึงเมืองเถิน ไปประหารในคราวที่จะสวรรคตนี้ กองทัพ เจ้าอนุเวียงจันทน์ก็ยกมาไม่ทันกำหนด กรมพระราชวังบวรฯ จึงทรงจัดให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ กับพระยายมราชคุมกองทัพวังหลวงยกขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ทางเมืองลี่ ทပ် ๑ ให้กรมขุนสุนทรภูเบศร์ กับพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต และพระยาเสนหาภูธร ชื่อทองอิน ภายหลังได้เป็นพระยา กลาโหมราชเสนา เป็นคนซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระเมตตาเหมือนอย่างเป็นพระราชบุตรบุญธรรม คุมกองทัพวังหน้าขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ทางเมืองนครลำปางอีกทပ် ๑ ฝ่ายข้างกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบฯ ประชวร โปรดให้กรมพระราชวังหลังเสด็จ ตามขึ้นไป กรมพระราชวังบวรฯ จึงให้กรมพระราชวังหลังคุมกองทัพหนุนขึ้นไปอีกทပ် ๑ กองทัพที่ยก ขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ ทัพวังหลวงที่ไปทางเมืองลี่ไปเข้าใจผิดถอยลงมาเสียคราวหนึ่ง จนทัพวังหน้า ตีได้เมืองลำพูน จึงยกตามขึ้นไปตั้งค่ายประชิดค่ายพม่าที่ล้อมเมืองเชียงใหม่

ครั้นกรมพระราชวังหลังเสด็จขึ้นไปถึง มีรับสั่งให้กองทัพยกเข้าระดมตีค่ายพม่าพร้อมกัน กองทัพวังหน้าก็ตีได้ค่ายพม่าก่อน ต่อพวกวังหน้าชนะแล้วทัพวังหลวงจึงตีค่ายได้ กรมพระราชวังบวรฯ ทรงขัดเคืองกองทัพวังหลวง ดำรัสบริภาษต่าง ๆ แล้วปรับโทษให้ขึ้นไปตีเมืองเชียงแสนแก้ตัวด้วยกัน กับกองทัพเจ้าอนุเวียงจันทน์ซึ่งยกมาถึงไม่ทันรบพม่าที่เมืองเชียงใหม่ การสงครามคราวนี้ จึงเป็นเหตุ ให้พวกวังหน้าที่เป็นตัวสำคัญ คือพระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต และพระยากลาโหมทองอิน ซึ่งเป็นพวกหนุนพม่าไปมีชื่อเสียงมาในคราวนี้ เกิดดูหมิ่นพวกวังหลวงว่าในการรบพุ่งทำศึกสงครามสู้พวก วังหน้าไม่ได้ ข้างพวกวังหลวงเมื่อเห็นพวกวังหน้าดูหมิ่นก็คั่งต้องขัดเคือง จึงเลยเป็นเหตุให้ไม่ปรองดองกัน ในเวลาเมื่อจะตั้งกองล้อมวงเตรียมรับเสด็จดังกล่าวมา

แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นไปถึงพระราชวังบวรฯ ทอดพระเนตร เห็นสมเด็จพระอนุชาธิราชประชวรมาก ก็ทรงพระอาลัย และทรงพระกันแสงรำพันต่าง ๆ พระองค์ เจ้าหญิงกัมพูฉัตรเฝ้าอยู่ในที่นั้นได้ทรงพรรณนาไว้ในกลอน เรื่อง นิพพานวังหน้า เป็นที่น่าจับใจ จึงคัดมาลงไว้ต่อไปนี้

^(๑) คือ เจ้าอนุวงศ์ แห่งนครเวียงจันทน์

“พระบิดลาปรีชาเฉลียวแหลม ขยายแยมสั่งให้ห้อยมณฑาหอม
 พระโองการร่ำว่านิจาจอม ถนอมขวัญตรีลโธ้พระอนุชา
 ว่าพ่อผู้ก่ภาพทั้งเมืองพึง จงข้ามถึงพันโอมสงสาร
 ดำรงจิตต์คิดทางพระอนันตดา อนาคตนำสัตว์เสวยรมย์
 ครั้นทรงสดับโอวาทประสาทสอน ค่อยเผยผ่อนเคลื่อนคล่องอารมณ์สม
 แต่หนักหน่วงห้วงหลังยังเกรงกรม ประนมหัตถ์ร่ำว่าฝาลอง
 บุญน้อยมิได้รองยุคคลืน ยิ่งทรงลอื่นโคกสั่งกันทั้งสอง
 จึงทูลฝากพระนิเวศน์ที่เคยครอง ประสิทธิปองมอบไว้ได้จุลี
 ฝากหน่อขัตติยานุชาด้วย จงเชิญช่วยโอบอ้อมถนอมศรี
 แต่พื้นพงค์จะพึงพระบารมี จงปรานี้นัดดาอย่าราคิน
 เหมือนเห็นแก่บุชหมายถวามอบ จะนึกตอบแต่บุญการุญถวิล
 ก็จะงามฝ่ายคลไม่มลทิน ก็เชิญฝืนนึกน่องเมื่อยามยัง
 อนึ่งหน่อวรนาถผู้สืบสนอง โปรดให้ครองพระนิเวศน์เหมือนปางหลัง
 อย่าบาราคให้หนีราแรมวัง ก็รับสั่งอวยเออพระโองการ
 จึงตรัสปลอบพระบัณฑูรอาตุรด้วย ว่าจะช่วยเอาธุระแสนสงสาร
 เปนห่วงไปใยพ่อให้ทราบ จะอุ้มหลานจงลูกไม่ลืมคำ
 อันเขายอดสืบลายโลหิตพ่อ พึ่งตั้งต่อสุจริตอุปถัมภ์
 ครั้นทรงสดับแน้นีกล้ำเนาคำ ก็คลายร่ำทุกขถ้อยบันเทาหน”

เนื้อความตามที่ปรากฏในกลอนของพระองค์เจ้าหญิงกัมพูษัตริย์ก็ตรงกับคำที่เล่ากันมาว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นไปเยี่ยมประชวร กรมพระราชวังบวรฯ กราบทูลฝากพระโอรสธิดา แล้วกราบทูลขอให้ได้อยู่อาศัยในวังหน้าต่อไป บางทีความข้อหลังนี้เองจะเป็นเหตุให้พระองค์เจ้าลำดวนและพระองค์เจ้าอินทปัตเข้าพระทัยไปว่า พระราชบิดาได้ทูลขอให้ลูกเธอได้ครองวังหน้าอย่างรับมรดกกันในสกุลคนสามัญ ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นพระราชวังสำหรับพระมหากษัตริย์ ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จสวรรคตแล้ว ไม่ได้เข้าไปครองวังหน้าดังปรารถนา จึงโกรธแค้นคบคิดกันช่องสุมหากำลังจะก่อการกำเริบ

ในชั้นแรกความปรากฏทราบถึงพระกรรมแต่ว่า พระองค์เจ้าลำดวน พระองค์เจ้าอินทปัต
เกลี้ยกล่อมหาคนดีมีวิชาอยู่คงไปลองวิชากันที่วังในเวลากลางคืนเนื่อง ๆ บางทีลองวิชาพลาดพลั้งถึง
ผู้คนล้มตายก็เอาศพซ่อนฝังไว้ในวังนั้น เพื่อจะปิดความมิให้ผู้รู้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกยังทรงแคลงพระราชหฤทัยอยู่ ให้แต่งข้าหลวงปลอมไปเข้าเป็นสมัครพรรคพวกของพระองค์เจ้า
ทั้งสองนั้น ก็ได้รับความสมจริงดังคำที่กล่าว จึงโปรดให้จับมาชำระได้ความว่าคบคิดกับพระยากลาโหมทองอินด้วย
ครั้นจับพระยากลาโหมกับพรรคพวกที่เข้ากันมาชำระ จึงให้การรับเป็นสัตย์ว่า คบคิดกันจะทำร้าย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อวันเสด็จพระราชทานเพลิงพระศพกรมพระราชวังบวรฯ และ
ทำนองถ้อยคำซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ได้ตรัสว่าประการใด ๆ ในเวลาทรงพระประชวรก็เห็นจะปรากฏ
ขึ้นในเวลาชำระกันนี้ จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงน้อยพระราชหฤทัย
ในสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า เพราะผู้ใหญ่พุดจาให้ทำเช่นนั้น เด็กจึงกำเริบ แต่แรกดำรัสว่าจะไม่ทำ
พระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพกรมพระราชวังบวรฯ แต่ครั้นคลายพระพิโรธลงก็โปรดให้ทำพระเมรุใหญ่
ตามเยี่ยงอย่างพระเมรุพระมหาอุปราชครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ดำรัสให้เชิญพระบรมสารีริกธาตุออกสมโภช
ที่พระเมรุให้เป็นพุทธบูชาเสียก่อน ไม่ให้เสียพระวาจาที่ว่าจะไม่ทำพระเมรุกรมพระราชวังบวรฯ

เมื่องานพระศพเสร็จแล้ว พระอัฐิกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะประดิษฐานอยู่ที่ไหน
ข้อนี้ก็นิ่งนอนอยู่ ถ้าว่าโดยสถานซึ่งควรเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ที่ในวังหน้า
ก็คือ พระวิมานองค์ใดองค์หนึ่ง แท้จริงตามที่ปรากฏงานชั้นหลัง พระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๓ รัชกาล
ก็ประดิษฐานในพระวิมานองค์กลาง คือ พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ แต่ความปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุ
และพงศาวดารว่า เมื่อครั้งอุปราชภิเชกกรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ ๒ ตั้งพิธีเฉลิมพระราชมนเทียร
ที่พระวิมานองค์เหนือ คือ พระที่นั่งพรหมเศรธาตา และกรมพระราชวังบวรพระองค์นั้นเสด็จสวรรคต
ในพระวิมานองค์กลาง เหตุทั้ง ๒ อย่างนี้ ชัดกับจะเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาท ส่วนพระวิมานองค์ใต้ คือ พระที่นั่งวสันตพิมานนั้น ก็ปรากฏว่าเป็นที่เฉลิมพระราชมนเทียร
ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบวรราชาภิเชก ชัดกับเป็นที่ไว้พระอัฐิอีก พระอัฐิกรมพระราช
วังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ เติมประดิษฐานอยู่ในพระราชวังหลวง พึงเชิญขึ้นไปไว้วังหน้าเมื่อรัชกาลที่ ๔ ดังนี้
หรือพระอัฐิกรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ ๑ เติมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะโปรดให้
เชิญมาไว้ด้วยกันกับพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกที่ในพระราชวังหลวง จะพึงเชิญกลับขึ้นไป
ประดิษฐานไว้วังหน้าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ หรือรัชกาลที่ ๔ ดอกกระมัง ถ้าจะเชิญไปแต่รัชกาลที่ ๓ ก็มีเหตุ
อันสมควร เพราะกรมพระราชวังบวรมหาศกตพิลเสพยได้ทรงปฏิสังขรณ์พระราชมนเทียรสถานในวังหน้า
ให้คืดอย่างเก่า อีกประการ ๑ เป็นพระราชบุตรเขยของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทด้วย ข้อนี้
ขอให้ผู้ศึกษาสำเหนียก ดูเถิด

ส่วนการพระเมรุแต่นั้นก็เลยเป็นประเพณี เวลาถึงงานพระเมรุท้องสนามหลวง จึงเชิญพระบรม
สารีริกธาตุออกสมโภชก่อนงานพระศพสืบมาจนรัชกาลหลัง ๆ

วังหน้าครั้งรัชกาลที่ ๒

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ๓ ปี ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๓๔๙ กรมพระราชวังหลัง ทิวคต พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงพระราชทานอุปราชภิเษกแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ความปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ครั้งนั้นคุณเสื่อ* กราบทูลว่าพระราชวังบวรฯ รั้งไม่มีเจ้าของ ทรดโทรมยับเยินไป เหย้าเรือนข้างในก็ว่างเปล่ามาก ขอพระราชทานให้เชิญเสด็จกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ใหม่ขึ้นไปทรงครอบครองจึงจะสมควร

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกดำรัสว่า “ไปอยู่บ้านช่องของเขาทำไม เขารักแต่ลูกเต้าของเขา เขาแข่งเขาชักไว้เป็นนักเป็นหนา” และดำรัสต่อไปว่า พระองค์ก็ทรงพระชรามากอยู่แล้ว กรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ใหม่อย่าต้องเสด็จไปอยู่พระราชวังบวรฯ เลย คอยอยู่พระบรมมหาราชวังที่เดียวเถิด ไม่ต้องประดักประเดียดักแล้วย้ายเล่าเลย เมื่อทำพระราชพิธีอุปราชภิเษกแล้ว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จคงประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม* ที่ได้วัดอรุณราชวราราม ต่อมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๑

พระราชวังเดิม พระราชชนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระเจ้าฟ้าอิศรสุนทร กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑
Former palace of Prince Itsarasunthon, the viceroy in the reign of King Rama I

* คุณเสื่อนี้ ชื่อเจ้าจอมแวน เป็นบาทบริจาริกามาแต่ยังไม่ได้เสด็จถึงถวัลยราชสมบัติ ครั้นเสด็จผ่านพิภพ ได้รับราชการในหน้าที่ราชบุรุษ จึงได้เป็นพระสนมเอก เป็นผู้มือุปการะแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาแต่ก่อน ที่เรียกว่าคุณเสื่อ เห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าลูกเธอพระองค์น้อย ๆ เวลาเสด็จไปเฝ้าอยู่ในความดูแลของเจ้าจอมแวน ถูกว่ากล่าวรบกวนเห็นว่าดู จึงเรียกว่า “คุณเสื่อ” จึงเลยเป็นนามที่เรียกกันอย่างนั้นทั่วไป

* ที่เรียกว่า พระราชวังเดิม มีบางคนเข้าใจว่า เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จประทับอยู่ที่นั่นก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า ที่จริงเขาหมายความว่า เป็นพระราชวังครั้งกรุงธนบุรี ปัจจุบันเป็นที่ทำการของกองบัญชาการกองทัพเรือ

วัดอรุณราชวราราม พระอารามหลวงประจำรัชกาลที่ ๒
Arun Ratchawararam Temple, Royal temple of King Rama II

ตรงนี้จะต้องกล่าวถึงเรื่องพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้พิสดารสักหน่อย ด้วยเกี่ยวเนื่องถึงตำนานวังหน้าในรัชกาลหลัง ๆ ต่อไป คือ เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นั้น แบบตำราราชประเพณีสำหรับราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอันตรายหายสูญไปเสียเมื่อกรุงเสีย แม้การพระราชพิธีปราบดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ต้องทำแต่พอเป็นสังเขป ส่วนพระราชพิธีอุปราชาภิเษก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็ต้องทำแต่อย่างสังเขปเหมือนกัน ลักษณะการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกครั้งนั้น ถึงไม่มีจดหมายเหตุปรากฏก็มีหลักในทางสันนิษฐาน พอคาดได้ ไม่ห่างไกลว่าทำอย่างไร เพราะเนื่องด้วยพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรในพระราชวังบวรฯ ที่สร้างใหม่ในเวลานั้นกรมพระราชวังบวรฯ ประทับอยู่ที่พระนิเวศน์เดิม ตรงป้อมพระสุเมรุเดี๋ยวนี้ คงเสด็จโดยกระบวนแห่ทางชลมารค มาทรงสดับพระปริตรที่พระราชมนเทียรใหม่ในพระราชวังบวรฯ ๓ วัน ถึงวันพระฤกษ์ เสด็จมาสรองภิเษกในพระราชวังบวรฯ แล้วเสด็จลงมารับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่พระราชวังหลวง แล้วจึงเสด็จกลับขึ้นไปเฉลิมพระราชมนเทียร รูปการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกครั้งแรกคงจะเป็นเช่นว่ามานี้ ไม่ผิดไปนัก

แบบอย่างพระราชพิธีอุปราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่พระมหาอุปราชเฉลิมพระราชมนเทียรที่วังจันทร์เกษมด้วย ก็น่าจะเป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวมานี้ คือทำการพิธีที่วังหน้า เสด็จไปทรงฟังสวด ๓ วัน เข้าวันที่ ๔ สรงอภิเษกแล้วเสด็จลงมารับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่พระราชวังหลวง แล้วจึงกลับไปเฉลิมพระราชมนเทียร สันนิษฐานว่าจะฟังมีแบบแปลกขึ้นเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ ครั้งพระราชทานอุปราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ด้วยเวลานั้นพระเจ้าบรมโกษฐ์ประทับอยู่วังจันทร์เกษม เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์เสด็จอยู่ในพระราชวังหลวง (เข้าใจว่าที่ดำเนินสวนกระต่าย) จึงโปรดให้ทำการพิธีอุปราชาภิเษกในพระราชวังหลวง แล้วให้เสด็จประทับ

อยู่ทำหน้าที่เดิมต่อไป ไม่มีพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรด้วย ต่อมาในแผ่นดินนั่นเอง เมื่อจะพระราชทานอุปราชภิเษกแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ครั้งหลังนี้เป็นเวลาวังจันทร์เกษมว้างด้วยพระเจ้าบรมโกษฐ์เสด็จไปประทับอยู่พระราชวังหลวงแล้ว แต่มีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่พอพระราชหฤทัยจะให้เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเสด็จไปเฉลิมพระราชมนเทียรประทับที่วังหน้า และเวลานั้นเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตก็ประทับอยู่ที่ตำหนักสวนกระต่ายในพระราชวังหลวง จึงโปรดให้ทำการพิธีอุปราชภิเษกในพระราชวังหลวงเป็นครั้งที่ ๒ จัดพระที่นั่งสุรเสฏฐปราสาทเป็นที่ทำการพิธี ตั้งพระแท่นสรงในบริเวณพระมหาปราสาทนั้น แล้วจัดทางเดินแห่ ตั้งราชวัตรฉัตรเบญจรงค์รายแต่ตำหนักสวนกระต่ายมาจนถึงบริเวณที่ทำการพิธีอย่างพิธีโสกันต์ใหญ่ ครั้นถึงวันงาน เวลาบ่ายแห่เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตมาทรงฟังสวด ๓ วัน เข้าเสด็จมาเลี้ยงพระแต่ลำพังพระองค์ ถึงวันที่ ๓ เวลาเช้าแห่เสด็จมาสรงอภิเษกแล้ว สันนิษฐานว่าเสด็จเข้าไปรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ อันเป็นที่พระเจ้าบรมโกษฐ์ประทับเป็นพระราชมนเทียรแล้วก็แห่เสด็จกลับไปยังตำหนักสวนกระต่าย

สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัครสุนทร กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๓๖๗)
Prince Itsarasunthon, The viceroy in the reign of King Rama I, later became Phra Buddha Loetla Nabhalai, or King Rama II (A.D. 1809 - 1824)

การอุปราชภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เหตุการณ์เหมือนกับอุปราชภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ทั้งที่เป็นสมเด็จพระราชโอรส และที่จะไม่โปรดให้เสด็จไปอยู่วังหน้าอย่างเดียวกัน จึงโปรดให้ถ่ายแบบอย่างครั้งการอุปราชภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตมาเป็นตำราในครั้งนี้ ให้ทำพิธีที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งพระแท่นมณฑลเหมือนอย่างบรมราชาภิเษก และตั้งพระแท่นสรงที่ศาลาพระมหาปราสาทข้างด้านตะวันออก แต่ต้องแก้ไขที่ผิดกันมีอยู่อย่างหนึ่ง ด้วยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตประทับอยู่ที่ตำหนักสวนกระต่ายในพระราชวังหลวง แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิมปากข้างโน้น จึงปลุกพลับปลาเป็นที่ประทับชั่วคราวขึ้นที่สวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก แทนตำหนักสวนกระต่าย ให้เป็นที่ประทับแรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเวลางานอุปราชภิเษก แต่งทางแห่เสด็จจากพลับปลาสวนกุหลาบมาทางถนนริมกำแพงพระราชวังเข้าประตูสุวรรณบริบาล* ตั้งราชวัตรฉัตรเบญจรงค์รายตลอดทาง เวลาบ่ายแห่เสด็จมาทรงฟังสวดที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ครั้นเวลาเช้าเสด็จทรงพระเสลี่ยงน้อยมาเลี้ยงพระ

* ในทำเนียบนามภาค ๑ ว่า นามประตูนี้พบในหมายอุปราชภิเษก สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอัครสุนทร เป็นกรมพระราชวังบวร ใช้ว่าประตู "วิเศษบริบาล" ต่อมาเรียกว่า "สุวรรณบริบาล" ด้วยเหตุโดยยังไม่ได้ความ

ครั้งถึงฤกษ์ วันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ* ปีชลา จุลศักราช ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๙๔ เวลาเช้า
แห่เสด็จมาสรองภิเชก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จออกพระราชทานน้ำมูรธาภิเชก
ครั้นเลี้ยงพระแล้ว โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเข้าไปรับพระราชทาน
พระสุพรรณบัฏที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เมื่อเสด็จกลับออกมาจึงแห่เสด็จเป็นกระบวนสถลมารคไปถึง
ท่าตำหนักแพ แล้วมีกระบวนเรือพระที่นั่งตั้งกันตามพระเกียรติยศอย่างพระมหาอุปราช รับเสด็จไปส่ง
ที่พระราชวังเดิม ราชการโดยละเอียดของพระราชพิธีอุปราชภิเชกที่กล่าวมานี้ มีอยู่ในหนังสือพระราช
พงศาวดารรัชกาลที่ ๑ และจดหมายเหตุเรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ พิมพ์แล้วทั้ง ๒ เรื่อง เอาเนื้อความ
มากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย ลักษณะการพระราชพิธีอุปราชภิเชกที่ทำต่อมายุบายอย่างจากครั้งนี้ แต่ต้อง
แก้ไขตามเหตุการณ์มากบ้างน้อยบ้าง จะปรากฏต่อไปในตำนานวังหน้าในตอนอื่น เมื่ออ่านถึงตรงนั้น
จะได้เข้าใจมูลเหตุเดิมของการที่ต้องแก้ไขนั้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราชทานอุปราชภิเชกแก่พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนาพระเกียรติยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
กรมหลวงเสนานุรักษ์เป็นพระบันฑูรน้อย แต่การที่ทรงสถาปนาพระบันฑูรน้อย ไม่ปรากฏว่ามีพิธีอย่างใด
พระนามที่ขานในราชการก็ยังคงขานว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ เป็นแต่เติมคำ “พระบันฑูรน้อย”
ต่อเข้าข้างท้ายพระนาม และไม่ปรากฏว่ามีทำเนียบข้าราชการในกรมพระบันฑูรน้อยอย่างไร ที่ทราบได้เป็น
แน่แต่ว่า เวลาบัตรหมายอ้างรับสั่งของพระบันฑูรน้อยใช้ว่า “มีพระบันฑูร” เหมือนอย่างกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราช อยู่ ๓ ปี
ถึงปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จผ่านพิภพ จึงโปรดให้สถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช
พระบันฑูรน้อย เป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เวลานั้นที่วังหน้าว่างมา ๗ ปี
ทรงพระราชดำริว่า เป็นพระราชวังสำหรับพระมหาอุปราชสร้างไว้ใหญ่โต เป็นของสำคัญสำหรับแผ่นดิน
หาควรจะให้ร้างอยู่ไม่ ควรจะให้พระมหาอุปราชพระองค์ใหม่เสด็จขึ้นไปครอบครองรักษาพระราชวังบวรฯ
มีคำผู้หลักผู้ใหญ่เล่ากันมาว่า เมื่อทรงพระราชดำริจะให้กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์เสด็จขึ้นไป
อยู่วังหน้าครั้งนั้น มีเสียงผู้โต้แย้งอ้างถึงความเก่าที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงแข่งสาบไว้
และมีเสียงผู้คิดแก้กล่าวว่า ถ้ากรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ใหม่คิดอ่านให้เกี่ยวดองในพระวงศ์ของ
กรมพระราชวังบวรฯ พระองค์แรกไว้แล้ว ก็เห็นจะพันพระวาจาที่ทรงสาบนั้น ความอันนี้สมด้วยพระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ว่า เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒ เสด็จขึ้น
ไปประทับอยู่ที่พระราชวังบวรฯ มีผู้คิดอ่านจะให้อภิเชกกับเจ้าฟ้าพิบูลทอง พระราชธิดาในกรมพระราชวัง
บวรมหาสุรสิงหนาท แต่เพ็ญเจ้าฟ้าพิบูลทองประจวบสิ้นพระชนม์เสีย จึงได้แต่พระราชธิดาพระองค์อื่น

* ตรงกับวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

การอุปราชภิเษกพระบัณฑูรน้อยเมื่อในรัชกาลที่ ๒ เหตุการณ์ไม่เหมือนครั้งอุปราชภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช และจะเสด็จไปอยู่พระราชวังบวรฯ เหตุการณ์ที่แท้เป็นอย่างเดียวกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และเวลานั้นพระบัณฑูรน้อยเสด็จประทับอยู่พระราชานิเวศน์เดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ริมอุ้งก้านตรงหน้าตำหนักแพข้าม ที่เป็นโรงทหารเรือทุกวันนี้* ถ้าแท้เสด็จโดยกระบวนเรือพระที่นั่งไปยังพระราชวังบวรฯ ในการพิธีก็จะเป็นการสะดวกดี

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ในพระบรมมหาราชวัง
Dusidaphrom Pavilion in the Grand Palace

แต่คงเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่ริมน้ำและเป็นพระเกียรติยศพิเศษแก่สมเด็จพระอนุชาธิราช พระบัณฑูรน้อย จึงโปรดให้จัดการพระราชพิธีตามแบบอย่างครั้งพระองค์ทรงรับอุปราชภิเษก ให้แก้ไขลักษณะการแต่ที่จำเป็น จึงให้ปลูกพลับพลาที่ริมโรงละครข้างด้านตะวันตกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นที่สนามอยู่หน้าหอสหทัยบัดนี้ เชิญเสด็จพระบัณฑูรน้อยเข้ามาประทับแรมอยู่ที่พลับพลาในพระบรมมหาราชวังเวลางานอุปราชภิเษก ถึงเวลาบ่ายโปรดให้เสด็จเข้าไปทรงเครื่องที่พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ แล้วทรงพระยานุมาศแห่ออกประตู่พิเศษไชยศรีขึ้นไปพระราชวังบวรฯ สองข้างทางตั้งราชวัติปักฉัตรเบญจรงค์รายตลอด ส่วนที่พระราชวังบวรฯ นั้น ปรากฏว่าจัดที่ทำพิธี ๒ แห่ง ตั้งพระแท่นมณฑลเหมือนอย่างครั้งอุปราชภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่หน้าพระที่นั่งสุทธานาวารีย์** เป็นที่พระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดมนต์แห่ง ๑ ที่ในท้องพระบรรทมที่วิมานองค์กลางอันชื่อว่า พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์*** จัดเป็นพระสงฆ์ฝ่ายสมณะสวดภาณวารอีกแห่ง ๑

พระที่นั่งสุทธานาวารีย์
ในพระบรมมหาราชวัง
Sutthaisawan Hall
inside the Grand Palace

* เมื่อสร้างกำแพงโรงทหารเรือในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้ทำเป็นกำแพงใบเสมาไว้เป็นที่ระลึกว่า เป็นพระราชนิเวศน์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

** พระที่นั่งองค์นี้ภายหลังเรียกว่า พระที่นั่งพุทธไสยาสน์

*** ในหมายรับสั่งเรียกพระที่นั่งพรหมพักตร์ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระที่นั่งพรหมพักตร์นั้น เป็นบุษบกอยู่มุขเด็จหน้าพระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ออกมา หาใช่ที่บรรทมไม่

การพระราชพิธีตั้งต้นแต่ ณ วันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ^๑ เวลาบ่าย แห่เสด็จพระบัณฑูรน้อย จากพระบรมมหาราชวังขึ้นไปยังพระราชวังบวรฯ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการที่พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ และทรงศีล แล้วเสด็จเข้าไปประทับทรงสดับภาณวารในห้องที่พระบรมมหาราชวังที่พระที่นั่งพรหมศรีรังสรรค์ ครั้นพระสงฆ์สวดมนต์จบแห่เสด็จกลับมายังพระบรมมหาราชวัง รุ่งเช้าทรงพระเสด็จโดยกระบวนน้อย ขึ้นไปเลี้ยงพระที่พระราชวังบวรฯ ครั้นสวดมนต์ครบ ๓ วัน ถึงวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ^๒ เวลาเช้า พระบัณฑูรน้อยเสด็จโดยกระบวนแห่ขึ้นไปยังพระราชวังบวรฯ สรงอภิเชกแล้วเลี้ยงพระ แล้วแห่เสด็จลงมา ยังพระบรมมหาราชวัง เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รับพระราชทานพระสุพรรณบัฏ ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ถวายดอกไม้ธูปเทียนแล้ว แห่เสด็จกลับขึ้นไป เสด็จพระราชมนเทียรใน พระราชวังบวรฯ เวลาบ่ายมีสมโภชเวียนเทียนแล้วเป็นเสร็จการ ลักษณะการพระราชพิธีอุปราชาภิเชก ครั้งรัชกาลที่ ๒ ตามที่กล่าวมานี้ เคยเป็นตำราอุปราชาภิเชกในกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทำต่อมาในรัชกาลที่ ๓ และที่ ๕ เป็นแต่แก้ไขบ้างเล็กน้อย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง
The Audience Hall of Amarinthra Winitchai
inside the Grand Palace

กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณูรักษ์ เมื่ออุปราชาภิเชก พระชนมายุได้ ๓๖ พรรษา เมื่อเสด็จไปประทับอยู่พระราชวังบวรฯ ไม่ปรากฏว่าได้ทรงสถาปนาการอย่างใดเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในวังหน้า ถ้าจะมี ก็เห็นจะเพียงซ่อมแซมพระราชมณเทียรบ้างเล็กน้อย ด้วยพระราชวังบวรฯ ว่างมาเพียง ๗ ปี สิ่งของที่สร้างไว้ในครั้งรัชกาลที่ ๑ เห็นจะยังบริบูรณ์อยู่โดยมาก ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่การที่กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒ ได้ทรงแก้ไขหรือถอนของเก่าเสียบางอย่าง คือ

พระพิมานดุสิตาที่สร้างไว้เป็นหอพระแทนปราสาทที่กลางสระ เห็นจะชำรุด โปรดให้รื้อทิ้ง พระวิมานและพระระเบียง เอาตัวไม้ที่ยังใช้ได้ไปทำในวัดชนะสงคราม ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงสถาปนาไว้ สะพานข้ามสระ ๔ สะพานก็รื้อเหมือนกัน ที่นั่นทำสวนเลี้ยงนกเลี้ยงปลา เป็นที่ประพาส

^๑ ตรงกับวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๔๙

^๒ ตรงกับวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๙

ที่พระที่นั่งสุทธานาวรีย์ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้เชิญพระพุทธรูปสี่องค์ลงมาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งตรงที่ตั้งพระสัมพุทธพรหมทุกวันนี้ ที่พระที่นั่งสุทธานาวรีย์ ยังเหลือแต่ปราสาทปรางค์ ๕ ยอด ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่องค์ กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ โปรดให้ย้ายปราสาทนั้นไปเสีย ตั้งพระที่นั่งเศวตฉัตรแทน เป็นที่เสด็จออกแขกเมือง และ พระสงฆ์ถวายพระธรรมเทศนา

ปราสาททองที่สร้างพระพักตร์ของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งสร้างไว้ที่มุขหลังพระวิมาน ก็ย้ายไปเสียเมื่อในรัชกาลที่ ๒

เขาไกรลาสยอดมีบุษบกสร้างไว้เป็นที่สงฆ์ลูกเธอโสกันต์ รื้อเสียอีกอย่าง ๑

เขาศาลพระภูมิ ข้างพระราชมนเทียรทางด้านเหนือ เมื่อในรัชกาลที่ ๒ รื้อกำแพงแก้วรอบบริเวณ ปลุกโรงละครขึ้นแทนตรงนั้น

ที่วัดหลวงซี ครั้งรัชกาลที่ ๑ ท่านองจะไม่มีหลวงซีอยู่ตั้งแต่ก่อน กุฎีหลวงซีร้างชำรุดทรุดโทรม จึงโปรดให้รื้อกุฎีหลวงซีเสียหมด ทำที่นั้นเป็นสวนเลี้ยงกระต่าย เข้าใจว่าที่ตรงนี้แต่เดิมก็เห็นจะเป็นสวนเลี้ยงกระต่าย เอาอย่างพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา จึงปรากฏว่ามีตำหนักอยู่ในนั้น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเห็นจึงทรงพระราชอุทิศพระราชทานให้เป็นวัดหลวงซีต่อภายหลัง

กรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ รัชสมัยเสด็จดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชมาได้ ๘ ปี ถึงปีฉลู จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ ประชวรเป็นพระยอดตรงที่ประทับ ให้ผ้าพระยอดนั้นเลยเกิดบาดพิษ อาการพระโรคกำเริบขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นไปเยี่ยมประชวรทุก ๆ วัน ด้วยกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์นี้ ตั้งแต่ทรงพระเยาว์มา พระอัยยาคัยทรงชอบชดสันทิเสนาหาภิสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชยิ่งนัก ถึงเมื่อเป็นพระมหาอุปราชแล้วก็เสด็จลงมารับราชการในพระราชวังหลวง ไม่เปลี่ยนแปลงพระอัยยาคัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ทรงกำกับตรวจตราราชการต่างพระเนตรพระกรรณทั่วไป เล่ากันว่า ครั้งนั้นกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จลงมาพระราชวังหลวงเพลาเช้า ประทับที่โรงละครเก่าที่อยู่ข้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงตรวจตราข้าราชการต่าง ๆ แล้ว จึงเสด็จเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชทุกวันมิได้ขาด แม้จนในการเล่นหัวเครื่องสำราญพระราชอิริยาบถ ก็โปรดที่จะทรงด้วยกัน เป็นต้นว่าในฤดูลมสำเภา ถ้าปีใดทรงว่าว วังหลวงทรงว่าวจุฬา ชักที่สนามหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วังหน้าทรงว่าวปักเป้า ชักที่สนามหลวง เล่ากันมาแต่ก่อนดังนี้

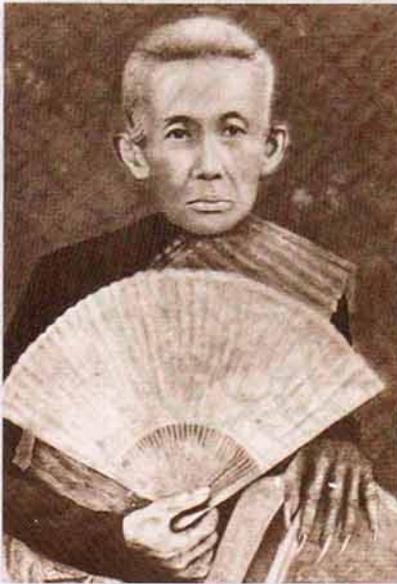
ครั้งพระอาการกรมพระราชวังบวรฯ ประชวรหนักลง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นไปประทับแรมที่ในพระราชวังบวรฯ ทรงรักษาพยาบาลสมเด็จพระอนุชาธิราชอยู่หลายราตรี จนถึงวันพุธ เดือน ๘ อุตตราสาธ ขึ้น ๓ ค่ำ^๑ เพลาเช้า ๕ โมงเศษ (๑๑ ก.ท.) กรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ รัชสมัย

^๑ ตรงกับวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๐

ประจวบมาเดือนเศษ เสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระชนมายุได้ ๔๔ พรรษา พระราชทานน้ำสรง ทรงเครื่องพระศพเสร็จแล้ว เชิญลงพระลองประกอบพระโกศทองใหญ่ แห่มาประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งสุทธารสวรรย์ แต่หมายประกาศให้คนโกนหัวไว้ทุกข์คราวนี้ ให้เอาแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา โคนแต่ผู้ที่มีสังกัดฝ่ายพระราชวังบวรฯ เท่านั้น มิได้ให้โกนทั้งแผ่นดินเหมือนอย่างครั้งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตเมื่อในรัชกาลที่ ๑

ต่อมาถึงเดือน ๕ ปีชาล จุลศักราช ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑ พระเมรุที่ท้องสนามหลวงสร้างเสร็จ และเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาสมโภชตามประเพณีงานพระเมรุใหญ่เสร็จแล้ว ถึง ณ วันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ^๑ จึงโปรดให้เชิญพระศพกรมพระราชวังบวรฯ แห่โดยกระบวนน้อยจากพระราชวังบวรฯ ลงมายังหน้าวัดพระเชตุพน แล้วเชิญขึ้นพระมหาพิชัยราชรถแห่โดยกระบวนใหญ่ไปยังพระเมรุ มีงานมหรสพสมโภช และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครบ ๗ วันแล้ว ถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ^๒ จึงพระราชทานเพลิงพระศพกรมพระราชวังบวรฯ ครั้นพระราชทานเพลิงพระศพเสร็จแล้ว โปรดให้เชิญพระอัฐิมาไว้ในหีบพระธาตุมนเทียรที่ในพระราชวังหลวง ด้วยทรงพระเสน่หาอาลัยในสมเด็จพระอนุชาธิราช พระอัฐิกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ รัชสมัยอยู่ในพระบรมมหาราชวังมาจนในรัชกาลที่ ๔ จึงได้โปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระวิมาน อันเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในพระราชวังบวรฯ

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดาราวดี
พระราชธิดาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
และพระชายาในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ
Princess Daravadi,
daughter of H.R.H. Viceroy Maha Surasinghanat
and consort of H.R.H. Viceroy Maha Sakdipolsep

เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ รัชสมัยสวรรคตแล้ว วังหน้าว่างมาอีก ๗ ปี ด้วยไม่ได้ทรงตั้งพระมหากษัตริย์มาจนตลอดรัชกาลที่ ๒ ในระหว่างนั้นเจ้านายฝ่ายในพระราชวังบวรฯ ทั้งที่เป็นพระราชธิดาในกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ เสด็จลงมาอยู่ตำหนักในพระราชวังหลวงหลายพระองค์ แต่พระองค์เจ้าดาราวดี พระราชธิดากรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์ ทูลขอไปเป็นพระชายา

^๑ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑

^๒ ตรงกับวันพุธที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๑

วังหน้าครึ่งรัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคต เมื่อปีวอก จุลศักราช ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัติ ทรงพระราชดำริว่า กรมหมื่นศักดิ์พลเสพมีบำเหน็จความชอบมาก จะโปรดให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และมีรับสั่งว่า วังหน้าเป็นพระราชวังใหญ่โต หากจะทิ้งไว้ให้เป็นวังร้างไม่ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพยา ก็เป็นพระราชบุตรเขยของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พันซ้อจึงเสียดใจที่กล่าวกันว่า ทรงแข่งสาบไว้แต่ก่อน จึงโปรดให้เสด็จไปเฉลิมพระราชมนเทียร ประทับอยู่ในพระราชวังบวรฯ ได้ทำการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๖ ค่ำ*

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓
(พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔)
Phrabat Somdet Phra Nangklao Chaoyuhwa
or King Rama III (A.D. 1824 - 1851)

ต้นแบบพระบรมราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสพ
The model of H.R.H. Viceroy
Maha Sakdipolsep's Monument.

ลักษณะการพิธีที่ทำครั้งรัชกาลที่ ๓ คราวนี้ โดยยุติว่าแบบอย่างครั้งกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์เป็นตำราอุปราชาภิเษก จึงปลูกพลับพลาที่ข้างโรงละครฯ ให้กรมหมื่นศักดิ์พลเสพเสด็จเข้ามาประทับแรมอยู่พระบรมมหาราชวังตลอดเวลาพิธี และเสด็จไปทรงเครื่องที่พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ แล้วแห่ขึ้นไปทรงฟังสวดที่พระราชวังบวรฯ เหมือนเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ แปรกับอุปราชาภิเษกครั้งรัชกาลที่ ๒ แต่ที่พระสงฆ์สวดมนต์ในพระราชวังบวรฯ เป็น ๔ แห่ง คือ พระวิมานทั้ง ๓ องค์ และพระที่นั่งสุทธาสวรรย์อีกแห่ง ๑ กับดูเหมือนจะลดถาดทองและตั้งไม้มะเดื่อที่สรง และลดกระบวนที่แห่เสด็จลงบ้าง ด้วยปรากฏในหมายเหตุตรง ๒ ข้อนั้นว่า “ให้ไปทูลถามกรมหมื่นรักษัณเรศ” แต่จะยุติเป็นอย่างไรหาทราบไม่ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อพระชนมายุได้ ๔๐ พรรษา

* ตรงกับวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๖๗ แต่เป็นวันจันทร์

กรมพระราชวังบวรมหาศักราชพลเสวยได้ทรงสถาปนาการในพระราชวังบวรฯ หลายอย่าง ทราบได้ โดยจดหมายเหตุบ้าง โดยสังเกตฝีมือช่างบ้าง เวลานั้นพระราชมนเทียรสถานเห็นจะชำรุดทรุดโทรมมาก เข้าใจว่ากรมพระราชวังบวรมหาศักราชพลเสวยทรงซ่อมแซมพระวิมานทั้ง ๓ หลัง แต่กรมพระราชวังบวร มหาศักราชพลเสวยหาเสด็จขึ้นประทับบนพระวิมานไม่ ประทับอยู่ที่พระที่นั่งบุรพาภิรมย์มาตลอดพระชนมายุ และในคราวที่ซ่อมแซมนี้ ทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ด้วย คือ

พระที่นั่งบุษบกเกริน
ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
Bussabok Kroen (roofed throne)
inside Itsara Winitchai Throne Hall

พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
Itsara Winitchai Throne Hall

ในหมู่พระวิมาน ต่อมาหลังตรงพระวิมานองค์กลางออกไปเป็นท้องพระโรงหลังมุข ๑ ขนานนามว่า พระที่นั่งฤษฏางค์ภิมุข ส่วนมุขหน้าของเดิมแปลงเป็นมุขกระสัน ขนานนามว่า พระที่นั่งภิมุขมนเทียร

ให้รื้อทิมมทวาศ์ด้านตะวันออกเสียทั้งด้าน แล้วสร้างพระที่นั่งเป็นท้องพระโรงขึ้นใหม่อีกองค์ ๑ ต่อจากมุขของเดิม ให้พระที่นั่งบุษบกมาลาที่มุขเด็จเดิม อยู่เป็นประธานในท้องพระโรงนั้น หน้าท้องพระโรงพอดูถึงบริเวณพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ ท้องพระโรงที่ใหม่นี้ เอาอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระราชวังหลวง ขนานนามว่า พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

สร้างหอพระขึ้นสองข้างมุขกระสันที่ต่อกับท้องพระโรง รูปหลังคาเป็นทรงเก้งจิ้น หอหลังเหนือเป็นที่ไว้พระอัฐิ เหมือนอย่างหอพระธาตุมนเทียรในพระราชวังหลวง หอหลังใต้เป็นที่ไว้พระพุทธรูป เหมือนอย่างหอพระสุรลัยพิมานที่เป็นคู่กัน

พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ เครื่องบนซ่อมใหม่ ต่อเฉลียงเสาลอยรอบ และทำซุ้มพระแก้วใหม่ อย่างที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้

พระที่นั่งศิวิมกขพิมาน
Sivamokkaphiman Hall

พระที่นั่งศิวิมกขพิมาน ที่เป็นห้องพิพิธภัณฑ์ทุกวันนี้ เข้าใจว่ากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์โปรดให้รื้อของเดิมทำใหม่ทั้งหลัง ด้วยของที่ยังปรากฏอยู่ เป็นฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๓ ทั้งนี้ของเดิมเห็นจะเล็กขนาดเท่าพระที่นั่งทรงปืนที่กรุงศรีอยุธยา และบางที่จะสร้างเป็นเครื่องไม้ด้วยเข้าไป

พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน ปัจจุบันเป็นห้องจัดแสดงเรื่องความเป็นมาของชาติไทย ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
Siwamokkhaphiman Hall. Nowadays it serves as an exhibition hall of Thai History inside National Museum Bangkok.

ที่กลางสระ ซึ่งเรือพระที่นั่งพิมานดุสิตาเสียดเมื่อในรัชกาลที่ ๒ นั้น กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่อีกองค์ ๑ ขนานนามว่า “พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก” แต่เห็นจะสร้างเป็นเครื่องไม้ ต่อมาจึงหักพังเสียหาย ทราบไม่ได้ในเวลานี้ว่า รูปสัณฐานเป็นอย่างไร ที่ทราบว่าจะสร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่ตรงนั้น เพราะนามพระที่นั่งยังปรากฏอยู่เท่านั้น

สิ่งสำคัญซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงสร้างขึ้นใหม่ในพระราชวังบวรฯ มีอีกสิ่งหนึ่งคือ วัดบวรสถานสุทธาวาส* เรียกกันเป็นสามัญแต่ก่อนว่า “วัดพระแก้ววังหน้า” เพราะอยู่ในวังเหมือนกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระราชวังหลวง ทรงอุทิศที่สวนกระต่ายเดิมสร้างวัดถวายเป็นพุทธบูชา เหตุที่จะสร้างวัดบวรสถานสุทธาวาส เล่ากันมาเป็นหลายอย่างแต่ไม่ยุติว่าจะเป็นความจริงได้แน่ กล่าวกันว่าทรงสร้างแก้บนครั้งเสด็จยกกองทัพไปปราบขบถเวียงจันทน์ เล่ากันอีกอย่างหนึ่งว่า แต่เดิมจะทรงสร้างเป็นยอดปราสาท จนปรุงตัวไม้แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ มีรับสั่งให้ไปห้ามว่า ในพระราชวังบวรฯ ไม่มีธรรมเนียมที่จะมีปราสาท กล่าวกันว่าเป็นเหตุให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์น้อยพระทัยมาก จึงโปรดให้แก้เป็นหลังคาจตุรมุขอย่างเช่นปรากฏอยู่ทุกวันนี้

* นามว่า “บวรสถานสุทธาวาส” นี้ สงสัยว่าจะพระราชทานต่อในรัชกาลที่ ๔

มีสิ่งต่าง ๆ ที่ทรงสร้างในวัดบวรสถานสุทธารวาสโดยประณีตบรรจงหลายอย่าง แล้วเสาะหาพระพุทธรูปที่เป็นของงามของแปลก และเครื่องศิลาโบราณต่าง ๆ มาตกแต่ง พระเจดีย์ก็ถ่ายแบบอย่างพระเจดีย์สำคัญ เช่น พระธาตุพนมเป็นต้น มาสร้างขึ้นหลายองค์ แต่การที่สร้างวัดบวรสถานสุทธารวาสไม่ทันแล้วสำเร็จ ที่เล่ากันมาเป็นแน่นอนนั้นว่า กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ทรงสร้างพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่ง สำหรับจะประดิษฐานที่ในพระอุโบสถ ยังไม่ทันแล้ว พอประจวบวณกเกล้าจะสวรรคต จึงทรงจับพระหัตถ์ผ้าห่มพระประธานพระองค์เจ้าดาราวดีไว้ ดำรัสสั่งว่าต่อไปถ้าท่านผู้ใดเป็นใหญ่ได้ทรงบูรณะวัดนั้น ให้ถวายผ้าผืนนี้ ทูลขอให้ช่วยทรงพระให้ด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงรับผ้าผืนนั้น ทรงพระพุทธรูปถวายสมดังพระราชอุทิศของกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ จึงได้ปรากฏความที่กล่าวมานี้

วัดบวรสถานสุทธารวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) ในพระราชวังบวรสถานมงคล
 Wat Bowon Sathan Sutthawat (Temple of Front Palace or Wat Phra Kaeo Wang Na)
 in Bowon Sathan Mongkhon Palace

พระแก้ววังหน้า
Phra Kaeo Wang Na

กรมพระราชวังบวรมหาคัถิพลเสพย์ดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ๘ ปี ประชวรโรคมาน้ำ สวรรคตเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ* ปีมะโรง จุลศักราช ๑๑๙๔ พ.ศ. ๒๓๗๕ พระชนมายุได้ ๔๘ พรรษา พระศพประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ถึงเดือน ๕ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖ เชิญพระศพ แห่ออกพระเมรุที่ท้องสนามหลวง* มีงานมหรสพ ๕ วัน (ลดลงกว่าครั้งรัชกาลที่ ๒) พระราชทานเพลิง เมื่อวันที่แรม ๒ ค่ำ เดือน ๕^๖ แล้วเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ในพระราชมังคลาภิเษก แต่นั้นวังหน้าก็ว่างมา วังคราวนี้ถึง ๑๘ ปี

* ตรงกับวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕

* การแห่พระศพกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๓ เข้าใจว่าแห่จากวังหน้าลงมาพระเมรุ เหมือนครั้งรัชกาลที่ ๕ แต่ยังไม่พบจดหมายเหตุที่จะสอบ

^๖ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๖

วังหน้าครึ่งรัชกาลที่ ๔

ถึงปีกุน จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจุฑาญาติ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ให้มีพระเกียรติยศเป็นอย่างพระเจ้าแผ่นดินเหมือนเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศรถ ราชอนุชาหมอกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา จึงโปรดให้แก้ไขประเพณีการฝ่ายพระราชวังบวร ให้สมกับพระเกียรติยศที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราช

นั้นหลายประการ เป็นต้นว่า นามวังหน้าซึ่งเคยเรียกในราชพงศาวดารว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” ให้เปลี่ยนนามเรียกว่า “พระบวรราชวัง” พระราชพิธีอุปราชาภิเษกให้เรียกว่า “พระราชพิธีบวรราชาภิเษก” พระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
(พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)

Phrabat Somdet Phra Chomklao Chaoyuhua
or King Rama IV (A.D. 1851 - 1868)

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๘)

Phrabat Somdet Phra Pinklao Chaoyuhua
(A.D. 1851 - 1865)

แบบเดิมว่า “พระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล” พระราชทานพระนามอย่างพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” และขานคำรับสั่งกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งเคยใช้ว่า “พระบัณฑูร” โปรดให้เปลี่ยนเป็น “พระบวรราชโองการ” ว่าโดยย่อ เต็มคำ “บรม” เป็นฝ่ายวังหลวง และคำ “บวร” เป็นฝ่ายวังหน้า เป็นคู่กันเกิดขึ้นในคราวนี้เป็นปฐม

พระแท่นราชบัลลังก์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พนักพิงมีพระราชลัญจกรประจำพระองค์
The Throne of Phabat Somdet Phra Pinklao Chaoyuhua with his privy seal at its back

เพราะเหตุที่เปลี่ยนพระราชพิธีอุปราชภิเษกเป็นบวรราชภิเษกดังกล่าวมานี้ ลักษณะการพิธีจึงเอาแบบอย่างพิธีบรมราชาภิเษกทางวังหลวง ไปแก้ไขลดลงเป็นตำราพิธีบรมราชาภิเษก ตั้งต้นแต่เชิญพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปประทับอยู่ในพระราชวังบวรฯแต่ก่อนงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสด็จประทับแรมอยู่ในพระฉากที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เหมือนอย่างทางวังหลวงเสด็จประทับแรมอยู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฉะนั้น

ครั้นพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ริ่อมณฑลพระกระยาसनที่พระองค์ทรงมุธาภิเษก ไปปลุกพระราชทานให้เป็นที่ทรงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนที่ทำการพระราชพิธีนั้น ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์* จัดตั้งเทียนไชยและเตียงพระสงฆ์สวดภาณวาร (อย่างที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในพระราชวังหลวง) ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย จัดตั้งพระแท่นมณฑล และเป็นที่พระราชาคณะผู้ใหญ่สวดมนต์ (อย่างที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระราชวังหลวง) แต่งดพระที่นั่งอัฐทิศและพระที่นั่งภัทรบิฐหาตั้งใหม่ ที่พระที่นั่งวสันตพิมานในห้องพระบรรทม จัดเป็นที่ประทับทรงสดับพระสงฆ์ธรรมยุติกาจาริณพระปริตร (อย่างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในพระราชวังหลวง)** โรงพิธีพราหมณ์ปลุกในสนามหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ตามอย่างอุปราชภิเษก แต่ไม่มีกระบวนแห่เสด็จเหมือนอุปราชภิเษกแต่ก่อน เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับอยู่ในพระราชวังบวรฯ แล้ว

* เดิมเรียกพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ เข้าใจว่าเปลี่ยนเป็นพุทไธสวรรย์ เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ตั้งจะอธิบายต่อไปข้างหน้า

** ในจดหมายเหตุเก่ากล่าวแต่ว่า พระสงฆ์สวดมนต์ในพระที่นั่งทั้ง ๓ องค์ ที่กล่าวนามมานั้น แต่รายการที่กล่าว ๗ ตามสันนิษฐาน เชื่อว่าไม่ผิด

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตั้งสวดเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ^๑ เป็นวันแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราแห่สี่สาย ขึ้นไปยังพระบวรราชวัง ในเวลาบ่ายทั้ง ๓ วัน ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ^๒ เป็นพระฤกษ์บรมราชาภิเษก เสด็จขึ้นไป ในเวลาเช้า พระราชทานน้ำอภิเษกและพระสุพรรณบัฏ กับทั้งเครื่องราชูปโภคแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเสด็จกลับแล้ว (ในจดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงมาถวายดอกไม้ธูปเทียนที่ในพระบรมมหาราชวัง และวันรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปพระราชทานต้นไม้เงินทองของขวัญในการเฉลิมพระราชมนเทียรที่พระบวรราชวัง อีกครั้งหนึ่ง และในการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรครั้งนั้น โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาอำมาตย์ราชเสวกทั้งฝ่ายวังหลวงวังหน้า ถวายดอกไม้ธูปเทียนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงประพฤติตามแบบอย่างเจ้านายริบกรรม คียมถวายดอกไม้ธูปเทียนแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเจริญพระชนมายุยิ่งกว่าพระองค์ทุก ๆ พระองค์ ครั้นเสร็จการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรแล้ว โปรดให้แห่เสด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียบพระนคร ทางสถลมารคอีกวันหนึ่ง จึงเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบรมราชาภิเษก พระชนมายุได้ ๔๓ พรรษา เสด็จขึ้นไปประทับที่พระบวรราชวังเวลากำลังปรักหักพังทรุดโทรมทั่วไปทั้งวัง ชำราชากรวังหน้าที่ได้ตามเสด็จไป แต่แรกเล่ากันว่า ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวออกพระโอษฐ์ว่า “เออ อยู่ดีดีก็ให้มาเป็นสมภารวัดร้าง” ความข้อนี้น่าจะสมกับคำพระครูธรรมวิธานาจารย์สอน* เล่าว่า เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับที่วังหน้านั้น วังหน้ารกร้างหักพังมาก ชุ่มประดูและหลังคาป้อมปราการรอบวังหักพังเกือบหมด กำแพงวังชั้นกลางก็ไม่เห็นมี ท้องสนามในวังหน้าชาวบ้านเรียกกันว่า “สวนพันชาติ” เพราะพันชาติตำรวจปลูกเหยาเรือนอาศัยและขุดร่องทำสวนเต็มตลอดไปจนหน้าพระที่นั่งศิวิไลย์พิมาน และพระที่นั่งพุทธไสยาสน์ สถานที่ต่าง ๆ เช่น ศาลาลูกขุน และโรงช้าง เป็นต้น ของเดิมหักพังหมด มีแต่รอยเหลืออยู่ตรงที่ที่สร้างขึ้นใหม่ พระครูธรรมวิธานาจารย์ว่าสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นกันในชั้นหลังเป็นของสร้างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบทั้งนั้น ความที่พระครูธรรมวิธานาจารย์กล่าวนี้ยุติด้วยเหตุการณ์ คิดดูแต่สร้างวังหน้ามาจนเวลานั้นได้ถึง ๖๙ ปี ปรากฏว่าได้ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์แต่พระราชมนเทียรเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระราชมนเทียรเห็นจะชำรุดทรุดโทรมทั่วไปทั้งวัง และคงเป็นด้วยเหตุที่วังหน้ารกร้างทรุดโทรมนี้เอง จึงมีหมายรับสั่งปรากฏอยู่ว่า เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้นไปประทับที่วังหน้านั้น ให้ทำพิธีฝังอาคารพื้ใหม่เมื่อเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑^(๓) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แห่พระพุทธรูปสี่หิ้งกลับไปสถิตประดิษฐานในพระราชวังบวรฯ และในวันนั้นเวลาบ่าย พระสงฆ์ ๒๐ รูป สวดมนต์ที่ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย

^๑ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

^๒ ตรงกับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

* พระครูธรรมวิธานาจารย์ได้อยู่วัดมหาธาตุมาแต่เป็นเด็กศิษย์วัด จนอายุกว่า ๘๐ ได้เคยเดินผ่านไปมาทางวังหน้าเสมอ ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓

^(๓) ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

รุ่งขึ้นวันขึ้น ๒ ค่ำ เวลาเช้า พราหมณ์ฝังหลักอาคารทุกป้อมและประตูพระราชวังบวรฯ รวม ๘๐ หลัก
เข้าใจว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับที่พระราชวังบวรฯ ในวันแรม ๒ ค่ำ
เดือน ๖ นั้น ^(๑)

ตามที่ได้ความในจดหมายเหตุ และที่พระครูธรรมวิธานาจารย์เล่าให้ฟังดังกล่าวมา เป็นอันยุติ
ได้ว่า พระราชมนเทียรและสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วังหน้า เป็นของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาใหม่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โดยมาก แต่การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงสถาปนานั้น ถ้าจะกำหนดโดยเหตุต่างกันเป็น ๓ ประการ คือ ก่อสร้างเฉลิมพระเกียรติยศที่เสมอด้วย
พระเจ้าแผ่นดินนั้นประการ ๒ ก่อสร้างแทนของเดิม ซึ่งปรักหักพังไปให้บริบูรณ์ตั้งแต่ก่อนประการ ๓
ก่อสร้างตามลำพังพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกประการ ๑ จะอธิบายต่อไปนี้ไป
ทีละอย่าง

สิ่งซึ่งสร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เล่ากันมาว่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเกือบจะทั้งนั้น ทั้งพระราชมนเทียรสถาน
และเครื่องราชูปโภคทั้งปวง ตลอดจนตำแหน่งขุนนาง ยกตัวอย่างเช่นว่า จำตำรวจ ทรงตั้งขึ้นใหม่ในทำเนียบ
ข้าราชการวังหลวง ก็โปรดให้ตั้งขึ้นใหม่ในทำเนียบข้าราชการวังหน้า ^(๒) ด้วยฉะนี้ เป็นต้น ว่าโดยย่อ
เครื่องเฉลิมพระเกียรติยศสำหรับวังหลวงมีอย่างไร ก็ทรงพระราชดำริให้มีขึ้นทางวังหน้าในครั้งนั้นโดยมาก
จะกล่าวแต่เฉพาะพระราชมนเทียรก่อน คือ

ข้อสำคัญ ปราสาทไม่เคยมีในพระราชวังบวรสถานมงคล จึงโปรดให้สร้างปราสาทขึ้นข้างหน้ามุข
พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ องค์ ๑ ขนาดและรูปสัณฐานอย่างพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ในพระบรมมหาราชวัง
ขนานนามว่า “พระที่นั่งคชกรรมประเวศ” มีเกยสำหรับขึ้นทรงช้างอยู่ข้างหน้า

พระที่นั่งคชกรรมประเวศ
ปัจจุบันรื้อลงแล้ว

Kotchakam Prawet Pavilion,
demolished

(๑) ตรงกับวันเสาร์ที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

(๒) ดูที่ภาคผนวก ๗

สร้างพระที่นั่งโถง ทำนองพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระราชวังหลวง ตรงมุมกำแพงบริเวณหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย มุขข้างใต้องค์ ๑ มุขข้างเหนือองค์ ๑ มีเกยสำหรับทรงพระราชยาน ขนานนามว่า “พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษกองค์ ๑ พระที่นั่งเอกอลงกฎองค์ ๑” ยังอยู่จนทุกวันนี้ทั้ง ๒ องค์ ^(๑)

พระที่นั่งเอกอลงกฎ ปัจจุบันรื้อลงแล้ว
Ek Alongkot Hall, demolished

ในซาลาข้างท้องพระโรง สร้างพระที่นั่งโถงองค์ ๑ เหมือนอย่างพระที่นั่งสนามจันทร์ และเรียกว่าพระที่นั่งสนามจันทร์ ทีเดียวกับในพระบรมมหาราชวังพระที่นั่งองค์นี้ยังอยู่ แต่ชำรุดจวนพังอยู่แล้ว

สร้างพลับพลาสูงที่ทอดพระเนตรฝึกซ้อมทหารบนกำแพงพระบวรราชวัง ด้านตะวันออกองค์ ๑ อย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในพระราชวังหลวง แต่เป็นพลับพลาโถง เสาไม้หลังคาไม่มียอด เข้าใจว่าจะเหมือนอย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เมื่อแรกสร้าง ก่อนแก้เป็นปราสาทเมื่อในรัชกาลที่ ๓

พระที่นั่งสนามจันทร์ ในพระบรมมหาราชวัง
Sanam Chan Pavilion inside the Grand Palace

^(๑) ปัจจุบันคงเหลือเพียงพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษกเท่านั้น

สร้างพระตำหนักน้ำที่ทำตำหนักแพหมู่ ๑ เป็นเครื่องไม้ทำนองพระที่นั่งสร้างที่ท่าราชวรดิฐ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ขนานนามว่า พระที่นั่งมหารัตนพิमानองค์ ๑ พระที่นั่งชลสถานทิพอาสน์องค์ ๑ พระที่นั่งประพาสศกคางค์ ๑ พระที่นั่งนันทิทัศนารมย์องค์ ๑ ว่าสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ สร้างถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สิ่งซึ่งสร้างขึ้นแทนของเก่า แต่ถ่ายแบบอย่างของในพระราชวังหลวงไปสร้างเฉลิมพระเกียรติยศ ก็มีหลายอย่าง เช่น โรงช้างต้น ม้าต้น และประตุมหาโกศราชสร้างใหม่เป็นประตูชั้นกลาง ทำเป็นประตูสองชั้นอย่างประตูพิมานไชยศรีในพระราชวังหลวงนั้น เป็นต้น การชักธงตราแผ่นดินที่ในพระราชวังมีขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ในพระราชวังหลวงตั้งเสาชักธงพระมหามงกุฎ ที่พระบวรราชวังก็โปรดให้ตั้งเสาชักธงพระจุฑามณีอย่างเดียวกัน

สิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นให้บริบูรณ์ตามของเดิมนั้น เช่น สร้างทิมดาบ เขื่อนเพชร โรงช้าง โรงม้า ศาลาลูกขุน เป็นต้น ตลอดจนก่อสร้างป้อมประตูที่ปรักหักพังให้กลับดีขึ้นดังเก่า ของเหล่านี้ที่ของเดิมเป็นเครื่องไม้ สร้างใหม่เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนโดยมาก ตำหนักข้างในก็ซ่อมใหม่ทั้งหมดในครั้งนั้น

สิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตามพระราชหฤทัยของพระองค์เองนั้น คือ พระราชมนเทียรที่เสด็จประทับในพระบวรราชวัง ไม่พอพระราชหฤทัยที่จะประทับพระวิมานของเดิม จะสร้าง

โรงชาปนน์ ปัจจุบันคือ
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรมศิลปากร
Royal Thai Mint or The National Gallery under the
Fine Arts Department nowadays

พระราชมนเทียรใหม่เป็นที่ประทับ แต่ที่พระบวรราชวังชั้นในคับแคบ จึงโปรดให้ขยายเขตชั้นในขึ้นไปข้างด้านเหนือ (เขตเดิมอยู่ตรงแนวถนนแต่ประตูสุดาวยุทธมาทางตะวันออกในแผนที่) และให้รื้อโรงละครซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ นฤกษ์ทรงสร้างไว้แต่เดิมนั้นเสีย แล้วสร้างพระราชมนเทียรใหม่ในที่บริเวณนั้นองค์ ๑ สร้างเป็นแก่งหินโดยฝีมืออย่างประณีตบรรจง ครั้นสำเร็จเสด็จขึ้นประทับ เสด็จประพาสเสาะแสวงหาไม้เป็นปกติ จึงเสมาดูกราบทูลว่า เพราะพระที่นั่งแก่งที่ประทับนั้นสร้างในที่กวางจืดไม่ดีเป็นอุปมงคล จึงโปรดให้รื้อพระที่นั่งแก่งนั้นไปปลูกที่วังใหม่ (ตรงที่สร้างโรงกษาปณ์เดี๋ยวนี้)^๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ แก่งนี้ว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทอดพระเนตรเห็นแต่ยังทรงพระเยาว์ โปรดว่าฝีมือที่ทำประณีตน่าเสียดาย จึงให้ย้ายเอาไปปลูกไว้ในพระราชวังดุสิตเป็นที่สำหรับเจ้านายวังหน้าไปประทับเวลาเสด็จขึ้นไปเฝ้าฯ ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

ครั้นเมื่อรื้อพระที่นั่งแก่งออกไปจากพระบวรราชวังแล้ว จึงทรงสร้างพระที่นั่งอีกองค์ ๑ ในบริเวณอันเดียวกัน เป็นแต่เลื่อนไปข้างตะวันออกหน่อยหนึ่ง พระที่นั่งองค์ใหม่นี้ทำเป็นตึกอย่างฝรั่ง สร้างโดยประณีตบรรจงเหมือนกัน ขนานนามว่า “พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์” พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งองค์นี้ตลอดมาจนเสด็จสวรรคต พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ยังอยู่จนทุกวันนี้

ตราประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดับเป็นลายปูนปั้นที่หน้าบันพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ เป็นรูปจุฬามณีและพระขรรค์ประดับบนพาน ๒ ชั้นล้อมรอบด้วยช่อมาลา

*Privy seal of Phrabat Somdet Phra Pinklao Chaoyuhua at the pediment of Issaret Rajanusorn Hall.
The stucco represents Thai coronet and knife on double trays, encircled by floral pattern*

^๑ ปัจจุบันคือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ กรมศิลปากร

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์
Issaret Rajanusorn Hall

อีกอย่างหนึ่งโปรดให้หรือพระตำหนักแดงที่พระราชวังเดิม มาปลูกไว้ในพระบวรราชวังข้างด้าน ตะวันตก ตรงมุมวังที่ขยายใหม่ พระตำหนักแดงนี้เข้าใจว่าเป็นพระตำหนักเดิมของพระบาทสมเด็จพระ ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องตำนานจะกล่าวที่อื่นต่อไปข้างหน้า

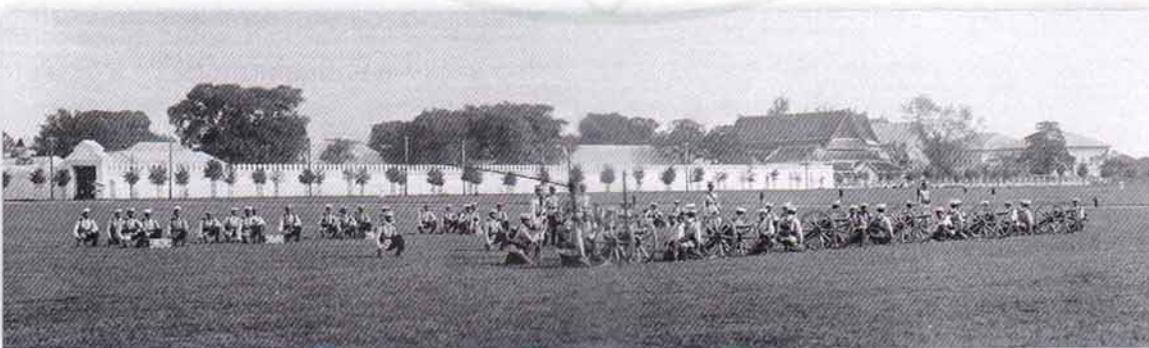

พระตำหนักแดง เดิมเป็นที่ประทับของ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร Tamnak Daeng, former palace of H.M. Second King Pinklao. Nowadays it is located in National Museum Bangkok.

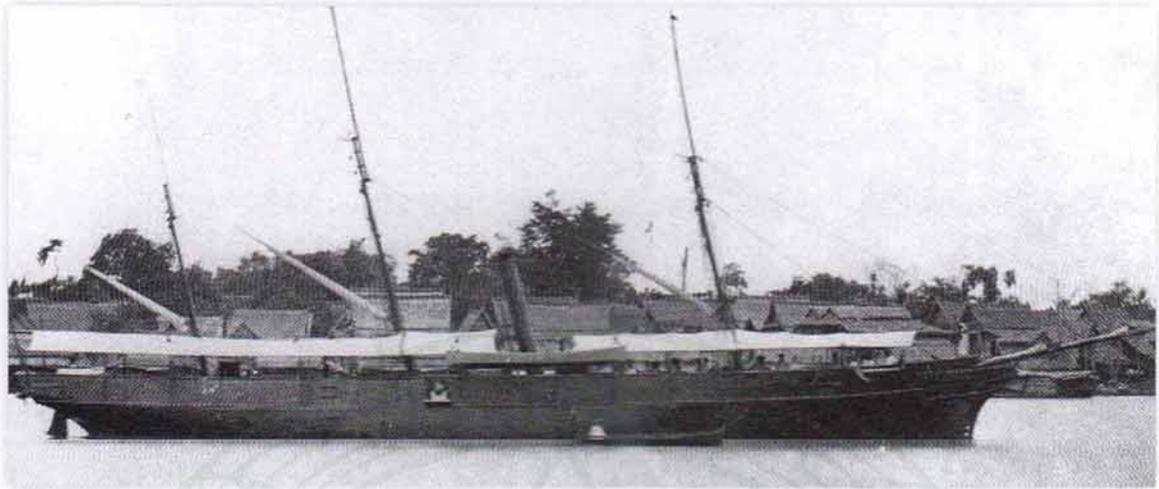
อนึ่ง เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว โปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบังคับบัญชา ทหารปืนใหญ่ จึงทรงศึกษาวิชาทหารอย่างยุโรป แล้วเอาเป็นพระธุระ ฝึกหัดจัดทหารตลอดมา และอีกประการ ๑ โปรดวิชาต่อเรือกำปั่นรบ ได้ทรงศึกษาดำรงเครื่องจักรกลกับมิชชันนารี จนทรงสร้างเครื่องเรือกลไฟ ขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก จึงเป็นเหตุให้โปรดทั้งวิชาการทหารบก ทหารเรือมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ครั้นเสด็จเฉลิมพระยศบวรราชาภิเษก แล้ว ก็ทรงจัดตั้งทหารวังหน้าขึ้นทั้งทหารบกทหารเรือ จ้างนายร้อยเอก น็อกซ์ นายทหารอังกฤษ ซึ่งภายหลังได้เป็นกงสุลเยเนอรัลอังกฤษ ในกรุงเทพฯ และเป็นเซอร์ทอมัส น็อกซ์ นั้น มาเป็นครูฝึกหัดตามแบบ อังกฤษ ส่วนทหารเรือก็ให้พระเจ้าลูกเธอเป็นนายทหารเรือหลายพระองค์

เซอร์ ทอมัส ยอร์ช นอกซ์
(Sir Thomas George Knox)

กองทหารปืนใหญ่ซ้อมรบ ณ ท้องสนามหลวงด้านทิศเหนือ ซึ่งแลเห็นพระราชวังบวรสถานมงคล
Maneuver of artillery battalion at Sanam Luang's Northern area, where Bowon Sathan Mongkhon can be seen.

เรือยอทอโยชฌิยา สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖
Yangyot Ayatchiya steamboat, invented in 1863.

และทรงต่อเรือรบกลไฟ มีเรืออาสาตีสและเรือยอทอโยชฌิยา เป็นต้น สั้งสมปืนใหญ่น้อยและเครื่อง
ศาสตราวุธยุทธภัณฑ์สำหรับกรทหารนั้นมากมาย จึงต้องสร้างสถานที่เพิ่มเติมขึ้นในวังหน้า เช่น โรงปืนใหญ่
โรงทหาร คลังสรรพยุทธและตึกดิน ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วังหน้า ล้วนเป็นของสร้างขึ้นในครั้งพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งนั้น ส่วนโรงทหารเรือนั้น จัดตั้งที่ริมแม่น้ำข้างใต้ตำหนักแพ ตรงที่เป็นโรงทหาร
เดี๋ยวนี้

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวังใหม่วัง ๑ ที่ริมคลองคูเมืองเดิมข้างฝั่งเหนือ
ตรงที่เป็นโรงพยาบาลทุกวันนี้ ว่าจะเป็นที่เสด็จไปประทับสำราญพระราชอิริยาบถ ได้โปรดให้รื้อพระที่นั่งแก้ว
ที่ทรงสร้างในพระบรมราชวังไปปลูกไว้ แต่การค้ำงมาหาได้เสด็จไปประทับไม่ และได้โปรดให้สร้างวัง
(ตรงที่โรงพยาบาลทหารบกทุกวันนี้)^๑ พระราชทานให้เป็นวังกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระเจ้าลูกเธอพระองค์
ใหญ่อีกวังหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เล่ากันมาว่า พระอัยยาศัยไม่โปรดที่จะแสดงยศศักดิ์
โดยปกติเสด็จออกให้ข้าราชการเฝ้าก็เสด็จออกที่โรงรถ ต่อเวลามีการพิธีจึงเสด็จออกท้องพระโรง จะเสด็จ
ที่ใด ถ้ามิได้เป็นราชการงานเมือง ก็มักจะเสด็จแต่โดยลำพังพระองค์ บางทีทรงม้าไปกับคนตามเสด็จ
คนหนึ่งสองคน โดยพอพระราชหฤทัยที่จะเที่ยวประพาสมิให้ใครรู้ว่าพระองค์เสด็จ แม้จะเสด็จไปตาม
วังเจ้านายก็ไม่มีใครให้รู้พระองค์ก่อน พระองค์เจ้าประดิษฐวรการเคยตรัสเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เมื่อแรก
ได้บังคับช่างสิบหมู่แต่ยังเป็นหม่อมเจ้าอยู่นั้น ครั้งหนึ่งเวลาค่ำแล้ว ได้ยินเสียงคนมาร้องเรียกที่ประตูวัง
ให้คนเปิดประตูออกมา พบพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปที่วัง พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ
ตกพระทัยออกไปเชิญเสด็จมาประทับบนหอนั่ง เวลานั้นมีแต่ได้จุดอยู่ใบหนึ่ง จะเรียกกรมเจียมมาป
รับเสด็จก็รับสั่งห้ามเสีย ประทับยong ๆ ดำรัสเรื่องที่โปรดให้ทำสิ่งของถวายไปพลางและทรงขี้ได้ไปพลา
จนเสร็จพระราชธุระจึงเสด็จทรงม้ากลับไปพระบรมราชวัง

^๑ หมายถึง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ปัจจุบันคือ หน่วยงานของกองทัพบก เลขที่ ๒ ถนนพระอาทิตย์

อันเรื่องทรงม้า เล่ากันว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดนัก ประทับอยู่พระบวรราชวังเสด็จทรงม้าเล่นในสนามไม่ขาด บางทีก็ทรงคลี บางทีเวลากลางคืนให้เล่นขี่ม้าช้อนหา วิถีเล่นนั้นให้มีคนขี่ม้าตะพายยามตัว แต่งตัวเหมือนกับคนอยู่โยงอีกคนหนึ่ง คนขี่ม้าต้องได้ตัวก่อนจึงจะเข้าโยงได้ ความสนุกอยู่ที่รู้ไม่ได้ว่าม้าไหนเป็นม้าตัว และม้าไหนเป็นม้าอยู่โยง เพราะแต่งตัวเหมือนกัน บางทีคนขี่ม้าตัวแกล้งไล่ ผู้ที่ไม่รู้หลงหนีเลยเข้าโยงไม่ได้ก็มี เล่ากันว่าสนุกนัก บางทีก็ถึงทรงม้าเข้าล่อช้างน้ำมัน ครั้งหนึ่งว่าทรงม้าผ่านตัวโปรด ขึ้นระวางเป็นเจ้าพระยาสายฟ้าฟาด เข้าล่อช้างพลายแก้วซึ่งขึ้นระวางเป็นพลายไฟภักทกลับเวลาตกน้ำมัน พอช้างไล่ทรงกระทบพระบาทจะให้ม้าวิ่ง ม้าตัวนั้นเป็นม้าต้นน้อยดีไปต้นน้อยเสีย เล่ากันว่าวันนั้นหากหมออาจ ซึ่งเป็นหมอดูดีขี่พลายแก้ว เอาขอพินที่สำคัญเหนี่ยวพลายแก้วไว้อยู่โดยฝีมือ อีกนัยหนึ่งว่า ปิดตาช้างแล้วเบนไปเสียทางอื่นทัน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่เป็นอันตราย เห็นจะเป็นเพราะเหตุที่โปรดการทแกล้วทหารและสนุกคะนองต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ จึงเกิดเสียงกระซิบลือกันว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิชาอาคม บางคนว่าหายพระองค์ได้ บ้างว่าเสด็จลงเหยียบเรือกำปั่นฝรั่งเศสก็มี กระบวนทรงช้างก็ว่าแข็งนัก ของที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงเล่น ที่เล่าลือกันอีกอย่างหนึ่งก็แฉ่วลาว ว่าทรงได้สันทัดทั้งแคนทั้งแฉ่ว คำแฉ่วเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีปรากฏอยู่จนบัดนี้หลายเล่มสมุด เซอร์ ยอน เบาริง ราชทูตอังกฤษ เข้ามากรุงเทพฯ แต่งหนังสือกล่าวไว้ว่า เมื่อวันพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเลี้ยงนั้น เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้วทรงแคนให้ฟัง เซอร์ ยอน เบาริงชมไว้ในหนังสือว่าทรงเพราะนัก

เซอร์ จอห์น เบาริง
ราชทูตอังกฤษเดินทางเข้ามาเจริญทาง
พระราชไมตรี และทำสนธิสัญญาเบาริง
กับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘
Sir John Bowring, British Consul,
who visited Siam in 1855 for diplomatic
mission and negotiated a treaty -
later known as Bowring Treaty.

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ ๑๕ ปี ในตอนปลายเกิดวิมโรคขึ้นภายในพระองค์ มีพระอาการประชวรเสาะแสวงมาหลายปี ต้องเสด็จไปเที่ยวรักษาพระองค์ตามหัวเมืองเนื่อง ๆ กล่าวกันว่ามักเสด็จไปประทับตามถิ่นที่มีบ้านลาว เพราะโปรดแฉ่วลาว เสด็จไปประทับที่บ้านสัมปะทวน แขวงจังหวัดนครไชยศรีบ้าง ทางเมืองพนัสนิคมบ้าง แต่ไปประทับที่ตำหนักบ้านสีทา แขวงจังหวัดสระบุรีโดยมาก จนปีฉลู จุลศักราช ๑๒๒๗ พ.ศ. ๒๔๐๘ พระอาการที่ประชวรหนักลงต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ และในเดือนยี่ ปีมะเส็ง สัปดาห์นั้น เป็นกำหนดพระฤกษ์จะได้ทำการพระราชพิธีโสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชประชวรมากอยู่ จะโปรดให้เลื่อนงานโสกันต์ไป ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลขอร้องขอให้เลื่อนงานว่า พระองค์ประชวรมากอยู่แล้ว จะไม่ได้มีโอกาสสมโภช จึงต้องโปรดให้คงงานไว้ตามพระฤกษ์เดิม

ครั้นถึงงานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงสัจให้เจ้าพนักงานเตรียมกระบวน จะเสด็จลงมาจรดพระกรไกรพระราชทาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ต้องรับสั่งให้ทอดที่ราชอาสน์เตรียมไว้รับเสด็จตามเคย ทั้งทรงทราบอยู่ว่าพระอาการมากจะไม่เสด็จลงมาได้โดยจะมีให้สมเด็จพระอนุชาธิราชโทมนัสน้อยพระทัย ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ข้าพเจ้าเคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น เสด็จขึ้นไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อใด มักดำรัสเรียกเข้าไปให้ใกล้แล้วยกพระหัตถ์ลูบรับสั่งว่า “เจ้าใหญ่แน่แลต่อไปจะเป็นที่พึ่งของญาติได้”

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
His Royal Highness Prince Chulalongkorn

พระราชพิธีโลกันต์เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
Royal top-knot cutting ceremony
of Prince Chulalongkorn

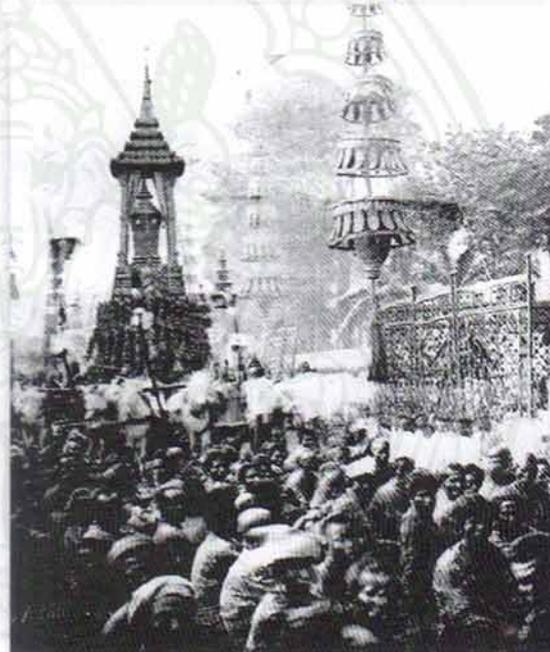
ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรหนักนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปทรงรักษาพยาบาลทั้งกลางวันกลางคืน ประชวรมาจนวันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ* พอเป็นวันสุดท้ายพระราชพิธีโลกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสร พระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา การพระศพโปรดให้เรียกว่าพระบรมศพ จัดเหมือนอย่างพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกอย่าง เว้นแต่มิได้ประกาศให้คนโกนหัวไว้ทุกข์ทั้งเมือง เป็นแต่ที่มีสังกัดในพระบวรราชวัง เหมือนอย่างกรมพระราชวังบวรฯ แต่ก่อนมา

* ตรงกับวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘

ครั้นถึงปีชกาล พ.ศ. ๒๔๐๙ โปรดให้ทำพระเมรุที่ท้องสนามหลวงตามแบบอย่างพระเมรุพระบรมศพ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และจัดการแห่พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำนองครั้ง กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ในรัชกาลที่ ๒ แต่เพิ่มเติมพระเกียรติยศพิเศษขึ้นเป็นหลายประการ

ปรากฏรายการงานพระเมรุครั้งนั้นว่า ณ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ^๑ เชิญพระบรมธาตุแห่แต่พระที่นั่ง อิศราวิจิตรในพระบวรราชวัง ออกประตุมหาโกศราช และประตูบวรยาดราด้านตะวันออก มาสมโภชที่ พระเมรุวันกับคืนหนึ่ง แห่พระบรมธาตุกลับแล้ว ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ* เพล่าบาย ๒ โมง เชิญพระบรมศพ แห่ออกประตูโอภาสพิมานชั้นกลางด้านเหนือ และประตูจิตรเจษฎาด้านตะวันตกพระบวรราชวัง ไปถึง ตำหนักแพ เชิญพระบรมโกศประดิษฐานเหนือพระแท่นแว่นฟ้าในเรือพระที่นั่งกิ่งไกรสรมุข แห่ลงลงมา ประทับที่พระราชวังเดิม ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับอยู่ตลอดในรัชกาลที่ ๓ มีมหรสพสมโภชคืนหนึ่ง ครั้นเวลาตึกเคลื่อนเรือ พระบรมศพมาประทับที่ท่าอนนวนวัดพระเชตุพน รุ่งขึ้น ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาเช้าแห่กระบวนน้อยไปยังที่ตั้ง กระบวนใหญ่ที่ถนนสนามไชย เชิญพระบรมโกศขึ้น พระมหาพิไชยราชรถแห่ไปยังพระเมรุมาศ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและมีมหรสพสมโภช ๗ วัน แล้วพระราชทานเพลิงเมื่อขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๓** เมื่อเสร็จการสมโภชพระบรมอัฐิ แล้วโปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่ง อิศเรศราชานุสร ที่ในพระบวรราชวัง

กระบวนอัญเชิญพระบรมโกศ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙
Procession carrying the Royal Urn of
Phrabat Somdet Phra Pinklao Chaoyuhua
on 10 February 1866.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตนั้น^๑ วังหน้าผิดกับเวลาเมื่อ กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ สวรรคตหลายอย่าง เป็นต้นว่า พระราชวังบวรฯ ที่เคยชำรุดทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์ให้กลับบริบูรณ์ดีแล้วทั้งข้างหน้าข้างในทั่วไป และเจ้านายฝ่ายในพระบวรราชวังก็มีมากขึ้น มีพระองค์เสด็จอยู่ทั้ง ๔ รัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

^๑ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙

* ตรงกับวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙

** ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๙

^๒ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรอยู่บนพระที่นั่งอิสเรศราชานุสร ซึ่งเวลานั้นเรียกว่า พระที่นั่งวังจันทร์ ชั้นบนด้านตะวันตกและได้เสด็จสวรรคต ณ ที่นี้

พระเมรุมาศ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ ท้องสนามหลวง
Royal crematorium of Phrabat
Somdet Phra Pinklao Chaoyuhua,
located in Sanam Laung

พระบรมโกศ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
พระราชวังบวรสถานมงคล
Royal Urn of Phrabat Somdet Phra Pinklao
Chaoyuhua, placed inside Itsara Winitchai
Throne Hall in Bowon Sathan Monkhon
Palace

พระราชดำริว่า ไม่ควรจะทิ้งพระบวรราชวังให้เป็นวังร้างว่างเปล่าเหมือนอย่างแต่ก่อน และตามราชประเพณี ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปประทับอยู่วังหน้าก็เคยมีดังกล่าวมาแต่ก่อนแล้ว จึงเสด็จขึ้นไปประทับเป็นประธานในพระบวรราชวังเนื่อง ๆ บางทีก็เสด็จไปเยี่ยมเยือนเฉพาะเวลา บางทีประทับแรมอยู่ก็มีบ้าง และเวลานั้นมีแกง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระวิสูตรวารี (มล) สร้างถวายตรงหน้าพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ค้างอยู่ จึงโปรดให้สร้างต่อมาจนสำเร็จ ขนานนามว่า “พระที่นั่งบวรบริวัติ” เป็นที่ประทับเวลาเสด็จไปอยู่พระบวรราชวัง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่ต่อมา คำร่ำว่าที่พระที่นั่งบวรบริวัติถูกแดดบ้ายร้อนจัดนัก โปรดให้สร้างตึกอีกหลัง ๑ ต่อไปข้างเหนือ การยังไม่สำเร็จจนตลอดรัชกาลที่ ๔

* ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า “พระที่นั่งบวรบริวัตร” พระที่นั่งองค์นี้ถูกรื้อลงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เพื่อสร้างอาคาร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ตรงนี้ควรจะกล่าวถึงเรื่องข้าราชการวังหน้าแทรกกลงสักหน่อย ด้วยเนื่องในเรื่องตำนานของวังหน้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ ไม่ปรากฏทำเนียบในกฎหมายเดิม (ที่พิมพ์ ๒ เล่มนั้น) แต่มีข้าราชการบางตำแหน่งในทำเนียบเดิม เช่น หลวงมหาอำมาตย์ว่าเป็นสมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ หลวงธรรมไตรโลกว่าเป็นสมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือ คำว่า “ฝ่ายเหนือ” ที่กล่าวในทำเนียบหมายความว่า ราชธานีฝ่ายเหนือ คือเมืองพิษณุโลกเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย คือเป็นอัครมหาเสนาบดีของเจ้าที่ครองเมืองพิษณุโลก ถึงเจ้ากรมพระตำรวจ ตำแหน่งขุนราชวรินทร์ ขุนอินทรเดช ที่เรียกว่า “กรมพระตำรวจนอก” นั้น ก็เป็นตำแหน่งตำรวจฝ่ายเหนืออย่างเดียวกัน

ด้วยมีปรากฏในเรื่องพระราชพงศาวดารว่า เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ พระมหาธรรมราชาที่ครองเมืองพิษณุโลกมาในกองทัพกับพระเจ้าหงสาวดี เสด็จเข้ามาว่ากล่าวชาวเมืองให้ยอมแพ้ ชาวเมืองไม่เชื่อ กลับเอาปืนยิงพระมหาธรรมราชา ขุนอินทรเดชเข้าอุ้มพระองค์พาหนีไป ความอันนี้เป็นหลักฐานว่า ตำแหน่งขุนอินทรเดชเป็นตำรวจพิษณุโลก เลยส่อให้เห็นต่อไปว่า ที่เรียกในทำเนียบว่า “ตำรวจสนม” ซึ่งขุนพรหมบริรักษ์ ขุนสุริยภักดีเป็นเจ้ากรมนั้น เดิมเห็นจะเป็นตำรวจสำหรับพระอัครมเหสี ตำรวจสำหรับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เดิมมีแต่ ๔ ตำรวจเท่านั้น ตำแหน่งข้าราชการฝ่ายเหนือที่กล่าวมานี้ เห็นจะรวมสมทบเข้าในทำเนียบข้าราชการวังหลวง เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั่นเอง หรือมิฉะนั้นก็ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่จริงตำแหน่งข้าราชการตามทำเนียบฝ่ายพระราชวังบวรฯ ที่ปรากฏในชั้นหลัง เช่น พระยาจำแสนยกร และพระยากลาโหมราชเสนาเป็นต้น น่าจะเกิดขึ้นเมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราช ด้วยมีพระเกียรติยศเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดิน แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่ามีชื่อขุนนางวังหน้าตามทำเนียบใหม่ บางตำแหน่งปรากฏต่อเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระมหาอุปราชในแผ่นดินพระศรีสุธรรมราชา จึงสันนิษฐานว่า จะพึงตั้งทำเนียบข้าราชการวังหน้าสังกัดเป็นหมวดหมู่เมื่อตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดินพระเพทราชาเป็นเดิมมา ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ ที่มาตั้งในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ นั้น เอาทำเนียบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยามาตั้ง แล้วมาเพิ่มเติมขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตรงกับทำเนียบวังหลวง เหตุด้วยมีพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตำแหน่งข้าราชการวังหน้าจึงมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

อนึ่ง ตามประเพณีมีแต่โบราณมา เวลาว่างพระมหาอุปราช จะเป็นเพราะเหตุพระมหาอุปราชเสด็จผ่านพิภพเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ดี หรือพระมหาอุปราชสวรรคตก็ดี ข้าราชการวังหน้าต้องมาสมทบเป็นข้าราชการวังหลวง ผู้ที่รับราชการกรมไหนในวังหน้า ก็มารับราชการในกรมนั้นในพระราชวังหลวงแต่นั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตั้งทั้งตำแหน่งข้าราชการฝ่ายวังหลวงและวังหน้าจนทรงตั้งพระมหาอุปราชเมื่อใด ข้าราชการที่ตำแหน่งเป็นฝ่ายพระราชวังบวรฯ ก็กลับไปรับราชการในพระมหาอุปราช เป็นประเพณีมีมาดังนี้

พิเคราะห์ในทางพงศาวดารของข้าราชการวังหน้าในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเลือกสรรผู้ซึ่งทรงคุ้นเคย ใช้สอยในพระองค์มาแต่ก่อนมาตั้งเป็นข้าราชการวังหน้าตามพระอัยยาคัย ข้าราชการวังหลวงกับวังหน้าครั้งนั้นเสมอเป็นต่างพวก

เจ้าพระยามหาเสนา
(บุนนาค)Chao Phraya
Mahasena
(Bunnag)สมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์
(ติศ บุนนาค)Somdet Chao Phraya
Borom Maha
Prayurawongse
(Tish Bunnag)สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)
Somdet Chao Phraya Borom Maha Phichaiyat
(That Bunnag)

มาในตอนปลาย จึงมีเหตุเกิดเป็นอริกันดังอธิบายมาแล้ว เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ข้าราชการวังหน้ามาสมทบอยู่ในพระราชวังหลวง ๓ ปี ขุนนางครั้งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่ร้ายก็ถูกกำจัดไป ที่ดีก็ย้ายไปรับราชการตำแหน่งในพระราชวังหลวง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้อุปราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ข้าราชการวังหน้าชั้นเดิมเห็นจะเหลืออยู่น้อย จึงปรากฏว่าทรงตั้งข้าหลวงเดิมเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวรฯ โดยมาก

ครั้งเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ มีพระราชประสงค์ตัวคนที่ได้ทรงตั้งเป็นตำแหน่งขุนนางวังหน้าไว้รับราชการในพระราชวังหลวง จึงต้องจัดหาข้าราชการวังหน้าชั้นใหม่สำหรับสมเด็จพระอนุชาธิราช พระบัณฑูรน้อยที่ได้อุปราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในครั้งนั้นเห็นจะทรงพระราชดำริปรึกษากัน จะป้องกันมิให้ข้าราชการวังหน้ากับวังหลวงเกิดเป็นต่างพวกต่างเหล่าดังแต่ก่อน จึงโปรดให้จัดบุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่ในพระราชวังหลวงแบ่งไปรับราชการมีตำแหน่งในฝ่ายพระราชวังบวรฯ ทุก ๆ ตระกูล ยกตัวอย่างดังเช่นในตระกูลเจ้าพระยามหาเสนา บุนนาค^(๑) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์^(๒) ผู้ที่ได้เป็นจมีนไวยวรรณารถในพระราชวังหลวง สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ^(๓) ผู้น้อง ได้เป็นจมีนเด็กชายในพระราชวังบวรฯ เป็นต้น ในสกุลอื่น ๆ ก็แบ่งไปในทำนองเดียวกัน ครั้งกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ นุรักษ์สวรรคต ข้าราชการวังหน้ามาสมทบในพระราชวังหลวง ก็เข้ากันได้เป็นอันหนึ่ง

(๑) นามเดิมว่า บุนนาค เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ ต่อมาโปรดให้เป็นพระยาอุไทยธรรม พระยามหาราช และเจ้าพระยามหาเสนา ตามลำดับ มีภรรยาชื่อ เจ้าคุณนวล พระกนิษฐภคินีในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี บุตรหลานจึงเป็นราชินิกุลถึงแก่อสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๔๙

(๒) นามเดิมว่า ติศ บุนนาค เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวล เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๑ เริ่มรับราชการในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ขานนามสามัญว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ โปรดให้สำเร็จราชการตลอดทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘ อายุ ๖๘ ปี

(๓) นามเดิมว่า ทัต บุนนาค เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวล เกิดเมื่อวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๑ เริ่มรับราชการในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ขานนามสามัญว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย โปรดให้สำเร็จราชการในพระนคร ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๐ อายุ ๖๗ ปี

อันเดียว ได้ย้ายมาเป็นตำแหน่งข้าราชการฝ่ายวังหลวงในระหว่างเวลาว่างพระมหาอุปราชาอยู่ ๗ ปีนั้น โดยมาก ยกตัวอย่างเช่น สมเด็จพระยาทั้ง ๒ องค์ที่กล่าวมาแล้ว สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ได้เป็นพระยาสุริยวงศ์มนตรี จางวางมหาดเล็ก แล้วสมเด็จพระยาองค์น้อยก็ได้เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก

ถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ กลับไปรับราชการในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ เห็นจะเหลือข้าราชการวังหน้าครั้งกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒ กลับไปไม่เท่าไร แต่ต่อมาไม่เข้าเมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ กรมพระราชวังบวรฯ ต้องเสด็จเป็นจอมพลไปปราบปรามเมืองเวียงจันทน์ เห็นจะโปรดให้เลือกสรรผู้ที่มีความสามารถไปเป็นขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวรฯ คราวไปทัพนั้นหลายคน ปรากฏข้าราชการผู้ใหญ่ในตารางเกณฑ์ทัพหลายตำแหน่ง แต่ชั้นผู้น้อย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงจัดคนพระราชทานอย่างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ ต้องทรงเลือกหาเอง ได้ยินเล่ากันว่า ครั้งนั้นพวกข้าราชการวังหลวงไม่มีใครมีใครสมัครขึ้นไปอยู่วังหน้า ได้แต่ผู้ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ทรงคุ้นเคยชอบพอในสวนพระองค์มาแต่ก่อน หรือที่ไม่ใครมีช่องทางที่จะได้ดีทางวังหลวงไปเป็นข้าราชการวังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์สวรรคตแล้ว ตำแหน่งพระมหาอุปราชาว่างอยู่ถึง ๑๘ ปี ข้าราชการวังหน้าที่มาสมทบอยู่ในพระราชวังหลวงก็หมดตัวแต่ในรัชกาลที่ ๓

ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช บวรราชาภิเชกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องหาข้าราชการวังหน้าใหม่ทั้งชุด จึงโปรดให้จัดบุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่ในพระราชวังหลวง แบ่งไปรับราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ เหมือนอย่างครั้งรัชกาลที่ ๒ ข้าราชการวังหน้าครั้งรัชกาลที่ ๔ จึงอยู่ในสกุลเดียวกับข้าราชการวังหลวงโดยมาก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวังก็ลงมาสมทบรับราชการในพระราชวังหลวง ตำแหน่งสังกัดกรมไหนก็ไปรับราชการในกรมที่ตรงกันตามประเพณีโบราณทุก ๆ กรม มีที่ที่ต้องจัดเป็นพิเศษอยู่ ๒ กรม คือ กรมทหารบกกับทหารเรือ ด้วยเพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ในครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และในครั้งนั้นการบังคับบัญชาทหารอย่างยุโรปยังไม่ได้รวมขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหมทุกกรมทั่วไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการทหารบกวังหน้าและโปรดให้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการทหารเรือวังหน้าต่อมา

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
Krom Phra Rajawang Bowon Wichaihan

วังหน้าครึ่งรัชกาลที่ ๕

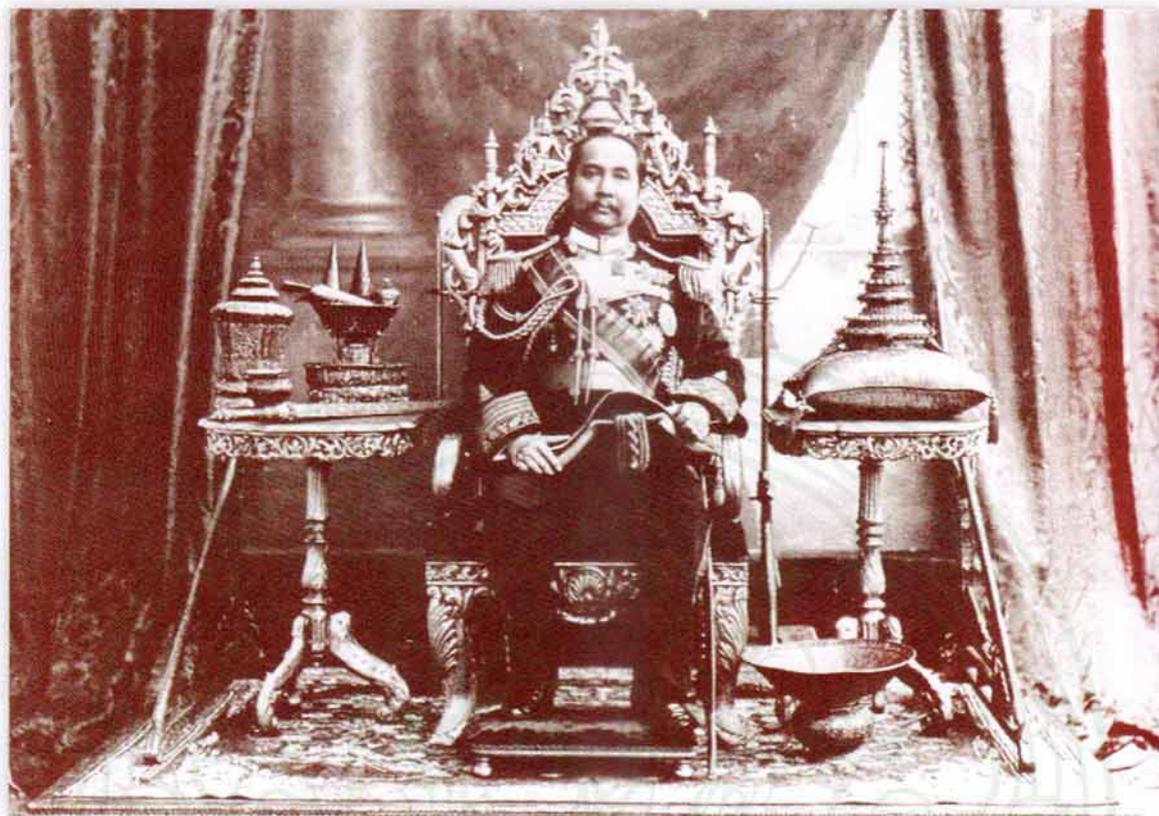
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตได้ ๓ ปี ถึงปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็สวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญได้เป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

กรมพระราชพิธีอุปราชภิเษกครึ่งรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงจัดการพิธี เอาแบบอย่างครึ่งอุปราชภิเษกกรมพระราชวังบวรมหาศกดิพลเสวยเป็นตำรา คือปลูกพลับพลาที่ประทับของกรมหมื่นบวรวิไชยชาญที่หน้าโรงละคร ริมวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามเคย แต่กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเสด็จมาประทับเฉพาะเวลาเมื่อจะแห่ หาได้มาประทับแรมที่พลับพลาไม่ การที่แห่ก็แห่จากพลับพลาไปยังพระราชวังบวรฯ ไม่ได้ไปทรงเครื่องและขึ้นพระราชยานที่พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ ดังแต่ก่อน สองข้างทางแห่ตั้งราชวัตรฉัตรเบญจรงค์ตามเคย ส่วนที่ในพระราชวังบวรฯ ที่ทำพิธีจัดแต่ ๒ แห่ง คือที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ตั้งทั้งพระแท่นมณฑลและเทียนไชย เป็นที่พระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดมนต์และ

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๒๘)

Krom Phra Rajawang Bowon Wichaichan (A.D. 1868 - 1885)

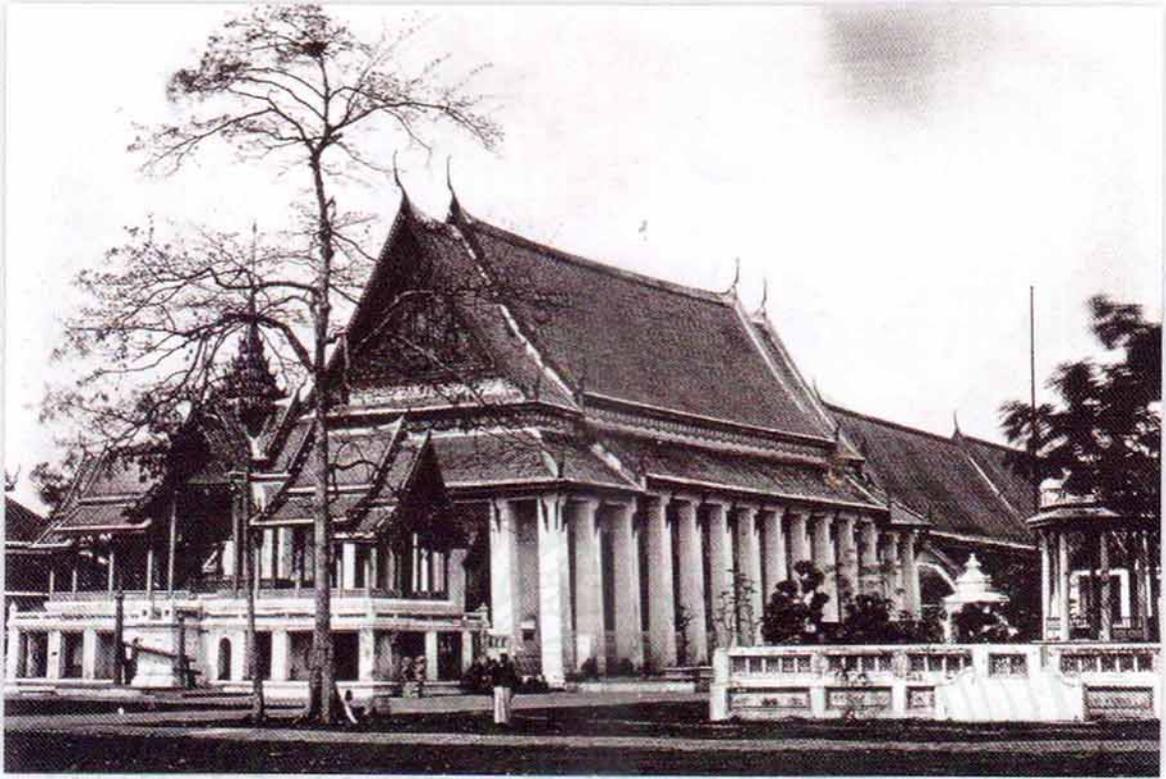
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)

King Chulalongkorn, King Rama V (A.D. 1868 - 1910)

สวดภาณวารแห่ง ๑ ในห้องพระบรรทมที่พระที่นั่งวสันตพิมานจัดเป็นที่ทรงฟังพระสงฆ์ธรรมยุติกา ๕ รูป สวดพระปริตรอีกแห่ง ๑ มีการที่ต้องแก้ไขเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ตามประเพณีเดิม กรมพระราชวังบวรฯ ต้องเสด็จเข้าไปรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่ในพระบรมมหาราชวัง แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานพระสุพรรณบัฏเจ้านายตั้งกรมที่วังทุก ๆ พระองค์ อุปราชาภิเษกครั้งนี้ จึงต้องเอาแบบการเสด็จพระราชดำเนินครั้งบวรราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นตำรา

เริ่มการพิธีวันแรกเดือนอ้าย ขึ้น ๘ ค่ำ* ปีมะโรง สัมฤทธิศก เพลาบายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนราบไปประทับที่พระที่นั่งच्छกรรมประเวศ แล้วกระบวนแห่กรมหมื่นบวรวิไชยชาญตามขึ้นไป ผ่านหน้าพระที่นั่งถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วไปประทับพระราชยานที่เกยพระที่นั่งมังคลาภิเษก เปลี่ยนเครื่องแต่งพระองค์ทรงเขียนทองพื้นขาว ฉลองพระองค์ครุยไปทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีลที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ซึ่งจัดเป็นที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย ครั้นจุดเทียนไชยแล้ว เสด็จเข้าไปทรงฟังสวดที่พระที่นั่งวสันตพิมาน จนสวดมนต์จบเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้วจึงแห่กลับ

* ตรงกับวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑

พระราชวังบวรสถานมงคล ด้านทิศตะวันออก และเห็นพระที่นั่งคชกรรมประเวศอยู่บนศาลาหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์
Phra Bowon Palace's Eastern area, where Khotchakam Prawet Pavilion in front of Buddhaisawan Chapel can be seen

รุ่งเช้ากรมหมื่นบวรวิไชยชาญเสด็จจากวังใหม่ไปเลี้ยงพระที่นั่งในพระราชวังบวรฯ ครั้นสวดมนต์ครบ ๓ วัน ถึงวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ* เพลาเช้า กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเข้าที่ทรง แล้วเสด็จมารับพระราชทานพระสุพรรณบัฏและเครื่องบวรราชูปโภคที่ในพระที่นั่งอัคราวิวินิจฉัย ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จออกโปรยทานที่พระที่นั่งคชกรรมประเวศ* และเวลาบ่ายมีการสมโภชเวียนเทียน เป็นเสร็จการพระราชพิธีอุปราชาภิเษก

กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระชนมายุได้ ๓๑ พรรษา ในเวลานั้นพระราชมนเทียรและสถานที่ต่าง ๆ ในวังหน้า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงซ่อมแซมสร้างไว้ยังบริบูรณ์ดี มีสิ่งสำคัญซึ่งปรากฏว่าสร้างใหม่ ครั้นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญแต่ที่วังซึ่งเสด็จอยู่แต่ก่อน (ตรงที่โรงพยาบาลทหารทุกวันนี้) รื้อสร้างใหม่ทั้งวัง ทำเป็นตึกอย่างฝรั่ง มีเขื่อนเพ็ชรรอบวัง และทำทางถนน มีสะพานข้ามคลองเข้ามาถึงพระราชวังบวรฯ เล่ากันมาว่า เป็นความคิด

* ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑

* ที่ทรงโปรยทาน คงมีทุกคราวอุปราชาภิเษกแต่ก่อนมา แต่หากในจดหมายเหตุกล่าวถึงบ้างไม่กล่าวบ้าง อนึ่ง เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบวรราชาภิเษก ปรากฏว่าเสด็จลงมาถวายดอกไม้รูปเทียนที่พระราชวังหลวง แต่ครั้งนี้เข้าใจว่ากรมพระราชวังบวรฯ เห็นจะทูลเกล้าฯ ถวายที่พระราชวังบวรฯ เมื่อรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏเหมือนอย่างตั้งกรมเจ้านายในครั้งรัชกาลที่ ๔

ของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์^(๑) ให้สร้าง จะให้ประทับอยู่ที่วังนั้น โดยปรกติใช้พระราชวังบวรฯ แต่สำหรับการพิธีและรับแขกเมือง เพราะเห็นว่าการพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ เสด็จอยู่ในพระราชวังบวรฯ พระชั้นชาลัน แต่การสร้างวังนั้น ค้างมา กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญหาได้เสด็จไปประทับไม่ ที่สุดจึงประทานให้เป็นวังลูกเธอ พระองค์เจ้าวิไลยวโรบล พระองค์เจ้าไชยรัตนวโรภาส แบ่งกันองค์ละครึ่ง ส่วนที่ในพระราชวังบวรฯ เป็นแต่ทรงสร้างพระที่นั่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างค้างไว้ให้สำเร็จ เสด็จไปประทับอยู่ ณ ที่นั้น ทรงขนานนามว่า “พระที่นั่งสาริรัตนประพาศ” ส่วนที่พระวิมานเดิมนั้นโปรดให้ เจ้าคุณจอมมารดาอมพระชนนี ขึ้นมาอยู่ที่มุขตะวันออก อันเรียกว่า พระที่นั่งบุรพาภิมุข

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ ๕
Somdet Chao Phraya Borom
Maha Si Suriyawongse, the Regent in the reign
of King Rama V

เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญอุปราชภิเษกนั้น มีตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวังเพิ่มเติมขึ้นครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก และมีทั้งทหารบกทหารเรือก็จัดขึ้นเป็นของฝ่ายวังหน้า ผิดกับครั้งพระมหาอุปราชแต่ก่อน ๆ ข้าราชการวังหน้า ยังมีตัวอยู่มาก เพราะลงมาสมทบรับราชการวังหลวงเพียง ๓ ปี ครั้งนั้นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์พระชนมายุอยู่ บัญชาสั่งให้บรรดาข้าราชการที่มีสังกัดวังหน้ากลับคืนไปอยู่ในกรมพระราชวังบวรฯ ตามแบบโบราณ รวมทั้งกรมทหารบกทหารเรือที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดขึ้นใหม่ด้วยทั้งสิ้น ไม่ได้ดำริให้ลดลง คงแต่ตามอย่างกรมพระราชวังบวรฯ แต่ก่อนมา เพราะฉะนั้นทั้งข้าราชการและกำลังไพร่พลฝ่ายวังหน้า ในเวลากรมพระราชวังบวรวิไชยชาญอุปราชภิเษกจึงมีมากกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน ดูเหมือนความประสงค์ในครั้งนั้น จะให้กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงรักษาระเบียบแบบแผนการงานทั้งปวงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดไว้ให้คงที่ถาวรสืบไป กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญจึงทรงพยายามที่จะเจริญรอยรักษาแบบอย่างของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมา ทั้งขนบธรรมเนียมในพระราชวังบวรฯ มีเสด็จออกที่โรงรถแทนท้องพระโรง เป็นต้น ตลอดจนการฝึกหัดจัดทหารบกทหารเรือก็จัดต่อมาอย่างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เพราะฐานะผดกั้น

^(๑) นามเดิมว่า ช่าง บุนนาค เป็นบุตรสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) กับท่านผู้หญิงจันทร์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ เริ่มรับราชการในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขณะยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะ เวลาต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้บังคับบัญชาสิทธิขาดราชการแผ่นดินในกรุงนอกกรุงทั่วพระราชอาณาจักร ถึงแก่พิราลัยเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕ อายุ ๗๕ ปี

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเกียรติยศเป็นอย่างพระเจ้าแผ่นดินและเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นแต่กรมพระราชวังบวรฯ และเป็นแต่พระเจ้าบวรวงศ์เธอ ในชั้นราชตระกูล การที่สำสมกำลังพลทหารจะให้เหมือนแบบอย่างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นเหตุการณ์เกิดขึ้น เพราะเรียกระดมทหารวังหน้าเมื่อปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗^(๑) ต้องจัดวางกำหนดอัตราเป็นยุติที่กรมพระราชวังบวรฯ จะมีทหารได้เพียงเท่าใด เมื่อเป็นยุติแล้วจึงเรียบบรรยายเป็นปรกติต่อมา

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญโปรดในการช่างต่าง ๆ มาแต่เดิม ทรงจัดตั้งโรงงานการช่างขึ้นในวังหน้าหลายอย่าง ทั้งช่างหล่อ ช่างกลึง ช่างเคลือบ ของที่ทรงประดิษฐ์คิดทำขึ้นล้วนเป็นฝีมืออย่างประณีตจะหาเสมอได้โดยยาก แต่โรงงานการช่างในครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ใช้แก้ไขสถานที่ซึ่งมีมาแต่เดิมแล้วโดยมาก ปลุกสร้างใหม่ก็แต่ของเล็กน้อย มาในตอนหลังทรงหัดตั้งขึ้นโรงหนึ่งก็ใช้สถานที่ของเดิมให้เป็นที่พักจั่วอาศัย

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญดำรงพระยศเป็นพระมหากษัตริย์อยู่ ๑๗ ปี ประชวรพระโรควิถิกะพิการ เสด็จทิวงคตที่พระที่นั่งบวรบริวัติ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ^(๒) ปีระกา จุลศักราช ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชนมายุได้ ๔๘ พรรษา ประดิษฐานพระศพประกอบพระโกศทองน้อยไว้ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยและโปรดให้ประกาศสังคนโกนหัวไว้ทุกข์เฉพาะที่สังกัดฝ่ายพระราชวังบวรฯ เหมือนอย่างกรมพระราชวังบวรฯ สวรรคตแต่ก่อนมา ครั้นถึงเดือน ๗ ปีจอ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระเมรุที่ท้องสนามหลวงสร้างเสร็จแล้ว จึงแห่พระศพจากพระราชวังบวรฯ มายังพระเมรุ มีการมหรสพสมโภชและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลตามพระราชประเพณี พระราชทานเพลิงเมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ^(๓) แล้วให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์กับพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยกัน

เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตแล้ว ในปีจอ จุลศักราช ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นมกุฎราชกุมารอย่างสมเด็จพระพุทธเจ้าตามราชประเพณีเดิม จึงประกาศพระราชกฤษฎีกาเลิกตำแหน่งพระมหากษัตริย์ฝ่ายหน้าแต่นั้นมา^(๔) ส่วนวังหน้าเมื่อมิได้เป็นพระราชวังตั้งแต่ก่อนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะไม่ให้เป็นที่ร้าง จึงโปรดให้จัดที่ในเขตวังชั้นนอกเป็นโรงพยาบาลรักษาพระองค์ คือราบที่ ๑๑ ทุกวันนี้ ด้วยทหารบกวังหน้ามาสมทบอยู่ในกรมนั้น วังชั้นกลางโปรดให้จัดเป็นที่พิพิธภัณฑสถานที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งคิมขีพิมาน ส่วนชั้นในยังมีเจ้านาย ทั้งพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระธิดา

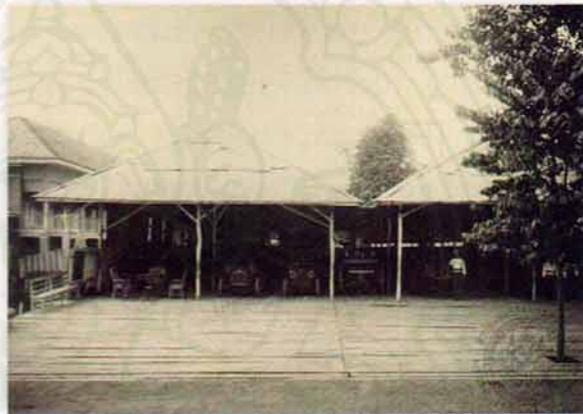
(๑) ดูรายละเอียดในภาคผนวก ๔

(๒) ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘

(๓) ตรงกับวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๙

(๔) พระบรมราชโองการเลิกตำแหน่งวังหน้า เมื่อวันที่วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘

(๕) หมายถึงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ปัจจุบันคือ บริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โรงทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ (ท่าพระจันทร์) ต่อมาเปลี่ยนเป็นทหารราบที่ ๑๑
ปัจจุบันคือ พื้นที่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

*The 2nd Guards Infantry Division (Tha Phra Chan) was later changed into 11th Infantry Division.
Nowadays the area becomes a campus of Thammasat University.*

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จอยู่ด้วยกันมาก จึงโปรดให้คงจัดรักษาเป็นพระราชวัง ให้มีเจ้าพนักงานรักษาหน้าที่อยู่อย่างเดิม ทรงมอบหมายการปกครองให้พระองค์เจ้าดวงประภา พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสำเร็จราชการฝ่ายในทั่วไป และโปรดให้เสด็จขึ้นมาประทับอยู่ที่พระที่นั่งสโมสรรัตนประพาศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอุตสาหะเสด็จฯ ขึ้นไปเยี่ยมเยียนเนื่อง ๆ ด้วยพระองค์ทรงเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก ทรงอุปการะแก่พระราชบุตร พระราชธิดามาทุกพระองค์ ถึงลูกเธอในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่โดยมากนั้น ก็ทรงจัดการให้เล่าเรียนและเป็นพระราชธรรมาภิบาลมา ซึ่งเป็นพระองค์ชายเมื่อทรงพระเจริญขึ้นได้มีตำแหน่งรับราชการแทบทุกพระองค์ เมื่อพระองค์เจ้าดวงประภาสิ้นพระชนม์ โปรดให้พระองค์เจ้าสุดาสวรรค์ พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รองลงมา ทรงสำเร็จราชการฝ่ายในวังหน้าต่อมาเหมือนอย่างพระองค์เจ้าดวงประภา และโปรดให้พระองค์เจ้าวงจันทร์ พระเจ้าน้องนางร่วมพระชนม์กับกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จขึ้นมาประทับที่พระที่นั่งบวรบริวัติ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

เมื่อเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ แล้ว ครั้นล่วงเวลามาหลายปี ป้อมปราการสถานที่ในวังหน้าก็ชำรุดทรุดโทรมลงโดยลำดับ ด้วยตั้งแต่ก่อสร้างซ่อมแซมครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ต่อมาหาได้บูรณปฏิสังขรณ์อีกไม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าสถานที่ต่าง ๆ ในวังหน้าที่ไม่เป็นสิ่งสำคัญ จะลงทุนบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ควรรักษาไว้แต่ที่เป็นสิ่งสำคัญ จึงโปรดให้รื้อป้อมปราการสถานที่ต่าง ๆ ส่วนชั้นนอกข้างด้านตะวันออกลงเปิดที่เป็นท้องสนามหลวง

ต่อมาเมื่อเสด็จกลับจากประพาสนานาประเทศในยุโรปครั้งแรก เมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงจัดการตกแต่งพระนครให้เพียบพร้อมขึ้น โปรดให้ข้างด้านตะวันออกทำถนนราชดำเนินในและท้องสนามหลวงขยายต่อขึ้นไปข้างเหนือ จึงรื้อป้อมปราการสถานที่ต่าง ๆ ต่อไปอีก คงไว้แต่พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส แล้วจึงโปรดให้สร้างตึกขึ้นในสนามข้างด้านเหนือ ๓ หลัง เป็นที่ว่าการกระทรวงธรรมการ แล้วเปลี่ยนมาใช้ราชการกระทรวงยุติธรรมอยู่จนบัดนี้^(๑) และสร้างโรงไว้พระมหาพิชัยราชรถต่อลงมาข้างใต้ ที่ริมน้ำข้างด้านตะวันตกก็รื้อสถานที่ของเดิม สร้างโรงทหารราบที่ ๑๑ ขึ้นใหม่ ส่วนข้างในพระราชวังบวรฯ นานมามีคนอยู่ลดน้อยลง ตำแหน่งข้างในร้างว่างเปล่ามาก จึงโปรดให้กันตำแหน่งทอนข้างด้านในให้ออกเป็นข้างหน้าตอน ๑ ให้จัดเป็นคลังเครื่องสรรพยุทธ ทำประตูใหม่ขึ้นตรงมณนพระจันทร์ และรื้อเขื่อนเพชรเดิม ก่อเป็นกำแพงใบเสมาเหมือนกำแพงเดิมต่อไปข้างด้านตะวันออกจนจรดกำแพงริ้วเหล็ก ซึ่งทำใหม่ในตอนเขตพิพิธภัณฑสถาน ว่าโดยย่ออย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

อาคารประวัติศาสตร์ ๓ หลัง เดิมเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการต่าง ๆ
Three historical buildings used to be the office of Government.

^(๑) อาคาร ๓ หลัง เดิมเป็นที่ทำการของกระทรวงธรรมการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงคมนาคม และโรงละครแห่งชาติตามลำดับ

ถึงรัชกาลที่ ๒ เมื่อพระองค์เจ้าสุทธาสวรรค์สิ้นพระชนม์ โปรดให้พระองค์เจ้าวงจันทร์ทรงสำเร็จราชการฝ่ายในวังหน้าแทนพระองค์เจ้าสุทธาสวรรค์ต่อมา จนปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ พระองค์เจ้าวงจันทร์สิ้นพระชนม์ เจ้านายข้างในยังเหลืออยู่น้อยพระองค์ สมัครงจะเสด็จไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายฝ่ายในพระราชวังบวรฯ เสด็จลงไปอยู่ในพระราชวังหลวง และทรงพระราชดำริว่าพระราชมนเทียรสถานในพระราชวังบวรฯ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ แต่ก่อนมา ชำรุดทรุดโทรมมากนัก ไม่สมควรจะเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิต่อไป จึงโปรดให้เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๔ พระองค์ แห่มาจากพระราชวังบวรฯ เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๖๐ มาประดิษฐานไว้ที่วิหารพระธาตุ* ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนที่วังหน้า นอกจากบริเวณพิพิธภัณฑสถานนั้น โปรดให้กระทรวงกลาโหมดูแลปกครองรักษาต่อมาจนทุกวันนี้

* หอพระนาถในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

^๑ หมายถึง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

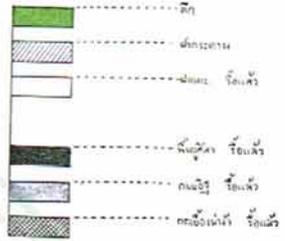
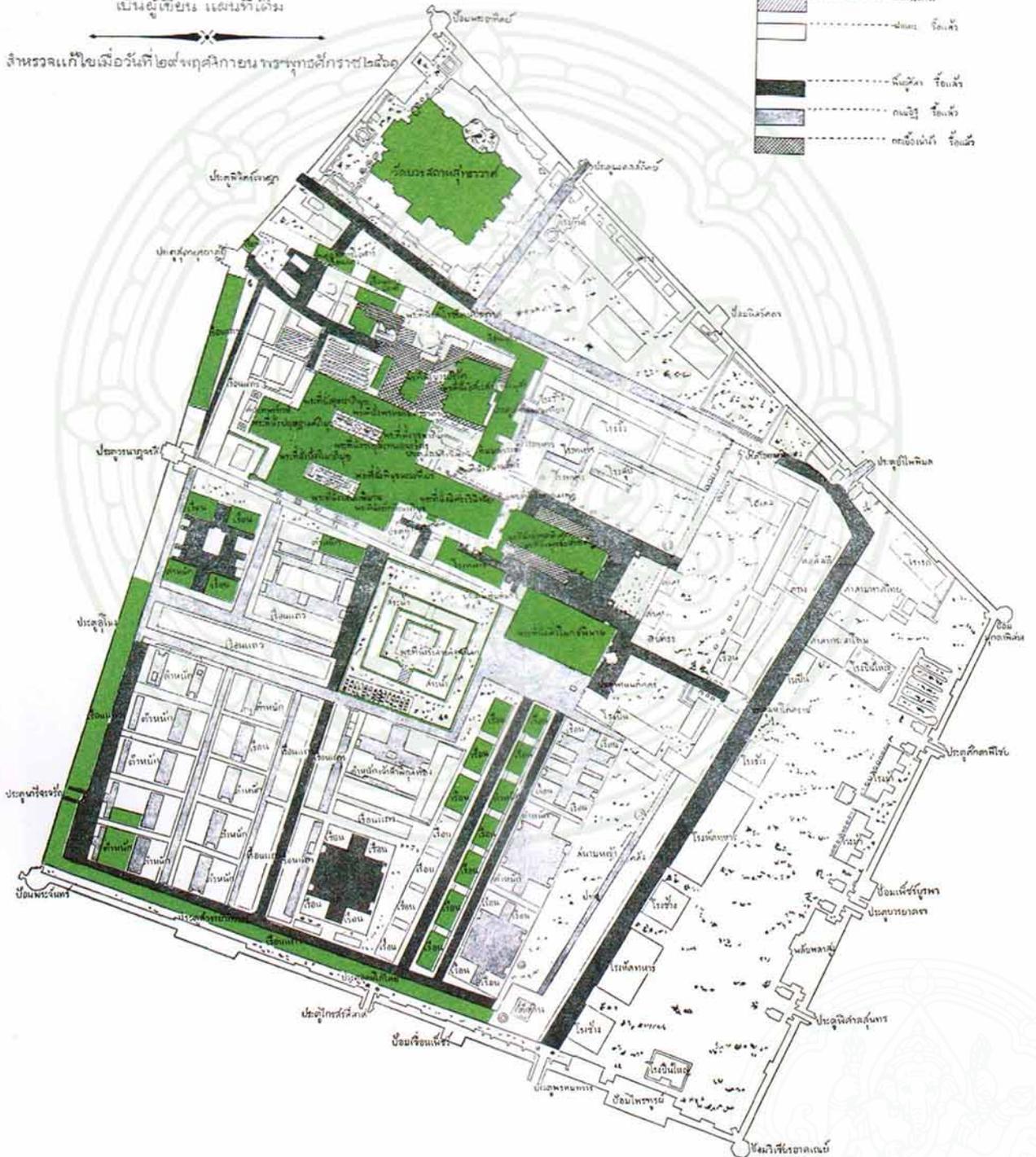
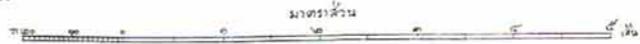

เขียนจาก
แผนที่พระราชวังบวรสถานมงคล
กรมแผนที่สำรวจแผ่นดินวันที่ ๓๑๖ ค่ำปีพุทธศักราช ๑๒๘๗

ซึ่ง
นายมานิตยรวิเชียร นายเพิ่ม
เป็นผู้สำรวจ เมื่อวันที่ ๑๗ ค่ำปีพุทธศักราช ๑๒๘๗

โดย
หม่อมราชวงศ์วงษ์ฉาย นายเต็ม
เป็นผู้เขียน แผนที่เดิม

สำรวจแก้ไขเมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๐

อธิบายแผนที่วังหน้า

ได้กล่าวมาข้างต้นว่า จะอธิบายด้วยแผนที่พระราชวังบวรฯ ในตอนหนึ่งต่างหาก จะอธิบายต่อไปในตอนนี้

ป้อมกำแพงวังหน้า

พระราชวังบวรฯ ดูตามแผนที่ แนวกำแพงวังไม่เท่ากันทุกด้าน เข้าใจว่าเมื่อลงมือสร้างแล้ว จึงต่อกำแพงด้านตะวันตกขึ้นไปข้างเหนือให้ได้แนวคลองคูเมืองเดิม เอาเป็นคูวังด้านเหนือ กำแพงวังด้านเหนือ จึงต้องซีกปรตตามออกไป วัดตามแนวกำแพงวังประมาณ

ด้านตะวันออก	๗	เส้น
ด้านใต้	๙	เส้น
ด้านตะวันตก	๑๒	เส้น
ด้านเหนือ	๑๐	เส้น

กำแพงวังชั้นนอก สร้างเป็นกำแพงใบเสมาเหมือนพระราชวังหลวง มีป้อมประจำกำแพงวัง ๑๐ ป้อม^๑

ด้านตะวันออก	๑. ป้อมมุกดาพิศาล (อีสาน)	ป้อมมุมเหนือ
	๒. ป้อมเพชรบูรพา	กลาง
	๓. ป้อมวิเชียรภาคณีย์	มุมใต้
ด้านใต้	๔. ป้อมไพฑูรย์ ^๒	
	๕. ป้อมเขื่อนเพชร	
	๖. ป้อมเขื่อนขันธุ์	อยู่ตรงวัดมหาธาตุ
ด้านตะวันตก	๗. ป้อมพระจันทร์	มุมใต้
	๘. ป้อมพระอาทิตย์	มุมเหนือ
ด้านเหนือ	๙. (สืบไม่ได้ชื่อ บางคนว่ามีไข่ป้อม)	
	๑๐. ป้อมนิลวัดถา	

ชื่อป้อมพระราชวังบวรฯ ไม่คล้องสัมผัสกันตลอดเหมือนป้อมพระราชวังหลวง เข้าใจว่าแต่เดิมชื่อจะไม่คล้องกัน จะเรียกสั้น ๆ แต่ว่า ป้อมพระจันทร์ ป้อมพระอาทิตย์ ป้อมเพชร ป้อมนิล ป้อมมุกดา ป้อมวิเชียร ป้อมไพฑูรย์ ป้อมเขื่อนขันธุ์ ป้อมเขื่อนเพชร ดังนี้

^๑ ป้อมและประตูในปัจจุบันได้รื้อลงหมดแล้ว ส่วนกำแพงวังชั้นนอกคงเหลือบางส่วนทางทิศใต้ตามแนวถนนพระจันทร์เท่านั้น

^๒ ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า ป้อมเพชรบุรี

ประตូវังหน้า

ประตูพระราชวังบวรฯ ชั้นนอกมี ๑๓ ประตู ชื่อคล้องสัมผัสกันหมด ขึ้นต้นแต่ด้านใต้ เวียนไปเหนือ คือ

ด้านใต้	๑. ประตูพรหมทวาร	ของเดิมตรงถนนหน้าพระธาตุ ทางเสด็จพระราชวังหลวง
ด้านตะวันออก	๒. ประตูพิศาลสุนทร	ของเดิม
	๓. ประตูบวรยาตรา	ทำใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เหนือพลับพลาสูง ให้เป็นคู่กับ ประตูพิศาลสุนทร
	๔. ประตูศักดาพิไชย	ของเดิม
ด้านเหนือ	๕. ประตูอำไพพิมล	ของเดิม เรียกกันว่าประตูโรงเหล็ก
	๖. ประตูมงคลสถิต	เป็นทางฉนวนออกวังใหม่ แต่จะทำครึ่งไหนหาทราบไม่
ด้านตะวันตก	๗. ประตูพิจิตรเจษฎา	ของเดิม
	๘. ประตูไอยราसनาน	ประตูสกัดเหนือ เข้าใจว่า ทำใหม่ในรัชกาลที่ ๔
	๙. ประตูสารชัยมัน	ของเดิม ประตูท่าขุนนาง เป็นทางข้างระวางในลงน้ำแต่ก่อน
	๑๐. ประตูอนันตโสภา	ของเดิม ทางพระฉนวน ลงตำหนักแพ
ด้านใต้	๑๑. ประตูกัลยาประพาส	ของเดิม ทางฉนวนข้างใน
	๑๒. ประตูสอาดชลธาร	ของเดิม เป็นทางไขน้ำเข้าวัง
	๑๓. ประตูตระการไพจิตร	สกัดได้ เข้าใจว่าทำในรัชกาลที่ ๔
		น่าจะมียี่ประตูหนึ่ง จะมีชื่อเช่นว่า “วิวิธบรร” หรืออะไรทำนองนี้ แต่ถอดเสียก่อนทำแผนที่ เพราะชื่อขาดสัมผัสอยู่ชื่อ ๑
	๑๔. ประตูไกรสรสถิต	ของเดิม ทางเสด็จออกวัดมหาธาตุ

ประตูชั้นกลางมี ๘ ประตู ขนานนามคล้องกันอีกชุด ๑ ตั้งต้นแต่ประตูกลางด้านตะวันออก คือ

ด้านตะวันออก	๑. ประตูมหาโกศราช	เรียกประตูสองชั้น สร้างในรัชกาลที่ ๔ แต่จะมีประตูเดิมอยู่แล้วหรืออย่างไร สงสัยอยู่
--------------	-------------------	--

ด้านเหนือ	๒. ประตูโอภาสพิมาน ๓. ประตูลงการโอรหาร ^๑	ของเดิม ทางออกวัดบวรสถานฯ เข้าใจว่า ของเดิมสำหรับบออกสวน
ด้านตะวันตก	๔. ประตูสุดาอยุธยา ๕. ประตูนาฏจรลี ^๒ ๖. ประตูนารีจรจรลี ^๓	เรียกประตูฉนวนใหม่ ทางลง ตำหนักแพ สร้างในรัชกาลที่ ๔ ของเดิม ประตูฉนวนเก่า ของเดิม เรียกประตูดิน
ด้านใต้	๗. ประตูสวรรยาภิรมย์ ๘. ประตูอุดมโภคัย	เรียกกันว่า ประตูผี เห็นจะเป็นของเดิม
ประตูชั้นในมี ๕ ประตู ชื่อคล้องกันอีกชุด ๑ คือ	๑. ประตูพรหมพักตร์ ๒. ประตูจักรมहिมา ๓. ประตูสนธยายน ^๔ ๔. ประตูสถลศิวาลัย ๕. ประตูสถานมนเทียร	อยู่ข้างใต้พระที่นั่งศิวโมกข์ สงสัยว่าทำใหม่ในรัชกาลที่ ๔ อยู่ข้างหลังพระที่นั่งศิวโมกข์ จะเป็นของเดิมหรืออย่างไรสงสัยอยู่ เรียกประตูยามค่ำ เข้าใจว่า สร้างในรัชกาลที่ ๓ อยู่ใต้พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ตรงกับประตูสนธยายน อยู่ข้างเหนือ เข้าใจว่า สร้างในรัชกาลที่ ๓ ทางเข้าโรงรถที่เสด็จออก ในรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ เห็นจะทำใหม่ในรัชกาลที่ ๔

ประตูวังหน้าเป็นของเดิมก็มี สร้างใหม่ชั้นหลังก็มี ที่มีชื่อเข้าสัมพันธ์คล้องต่อกันหมดทั้งเก่าใหม่ เห็นได้ว่าชื่อที่คล้องกันนี้เป็นของตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ชื่อเดิมจะเป็นอย่างไร จึงสงสัยอยู่ แต่สังเกตได้ว่าเอาชื่อประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยามาใช้โดยมาก เช่น ประตูจักรมहिมา ประตูมหาโภคธา ๒ ประตูนี้เหมือนกับชื่อประตูพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยาทีเดียว นอกนั้นแก้ไขให้ผิดกันแต่พอรู้เค้าได้ ดังจะเทียบให้เห็นต่อไปนี้

^๑ ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า ประตูลงการโอรหาร

^๒ ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า ประตูรนาฏจรลี

^๓ ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า ประตูนารีจรจรลี

^๔ ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า ประตูย้านธยายน

ชื่อประตูประราชวังกรุงศรีอยุธยา

ประตูประทรมสุคต
 ประตูประทรมงคลสุนทร
 ประตูประทรมนครไชย
 ประตูประทรมนิเวศน์วิมล
 ประตูประทรมทวารเจษฎา
 ประตูประทรมข้างระวางใน
 ประตูประทรมอดมคองคา
 ประตูประทรมทวารวิจิตร
 ประตูประทรมโอรหาริกฉัตร
 ประตูประทรมกัลยาภิรมย์
 ประตูประทรมมหาไพชยนต์

ชื่อประตูประราชวังบวรฯ

ประตูประทรมทวาร
 ประตูประทรมพิศาลสุนทร
 ประตูประทรมศักดาพิไชย
 ประตูประทรมอำไพพิมล
 ประตูประทรมพิจิตรเจษฎา
 ประตูประทรมสารชัยมัน
 ประตูประทรมสอาดชลธาร
 ประตูประทรมระการไพจิตร
 ประตูประทรมลงการโอฬาร
 ประตูประทรมสุดาสุรยาตร
 ประตูประทรมสถานมนเทียร

สถานที่ต่าง ๆ ในวังหน้า

สถานที่ต่าง ๆ มีในพระราชวังบวรฯ ชั้นนอก ตามที่ปรากฏอยู่ในแผนที่ข้างด้านตะวันออก จะว่าแต่เห็นอลงมาได้* คือ

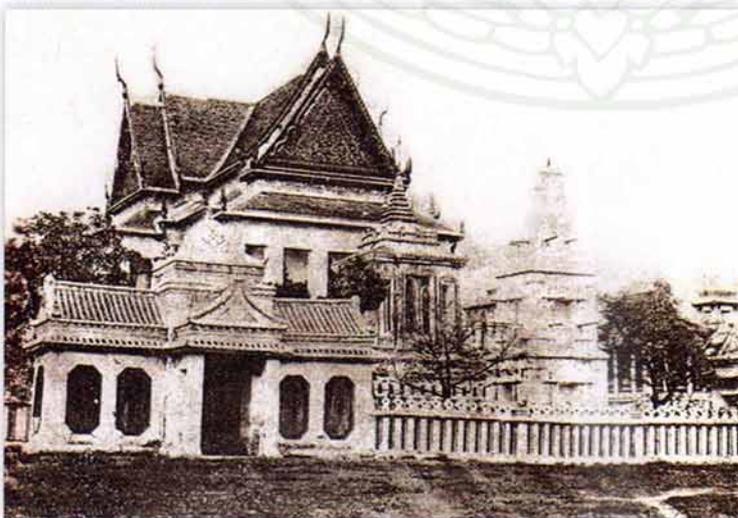
๑. โรงรถ	เป็นของสร้างใหม่ สร้างในรัชกาลที่ ๔ หรือที่ ๕ หาทราบไม่
๒. ศาลาลูกขุน	มหาดไทยหลัง ๑ กลาโหมหลัง ๑ สร้างเป็นเครื่องไม้ ในรัชกาลที่ ๔ ตามของเดิม
๓. ศาลาสารบาญชีสำหรับสัสดี	สร้างเป็นเครื่องไม้ในรัชกาลที่ ๔ ตามของเดิม
๔. โรงรวมปืนใหญ่ ๒ โรง	สร้างในรัชกาลที่ ๔
๕. โรงปืนเล็ก	สร้างในรัชกาลที่ ๔
๖. โรงข้างระวางใน ๓ โรง	ของเดิมเป็นโรงเครื่องไม้ สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นตึก
๗. โรงหัดทหาร ๒ โรง	สร้างในรัชกาลที่ ๔
๘. พลับพลาโถง	ขนาดพระที่นั่งไชยชุมพล สำหรับทอดพระเนตรหัดทหาร สร้างในรัชกาลที่ ๔
๙. โรงม้าแข่ง ๒ หลัง	สร้างในรัชกาลที่ ๔
๑๐. พลับพลาสูง	สร้างบนกำแพงวัง สร้างในรัชกาลที่ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว
๑๑. โรงปืนใหญ่สองข้างประตูชั้นนอก	มีทุกประตู เข้าใจว่าสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ให้เหมือนอย่างพระราชวังหลวง

* ส่วนใหญ่รื้อลงหมดเมื่อคราวขยายเขตทำสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐

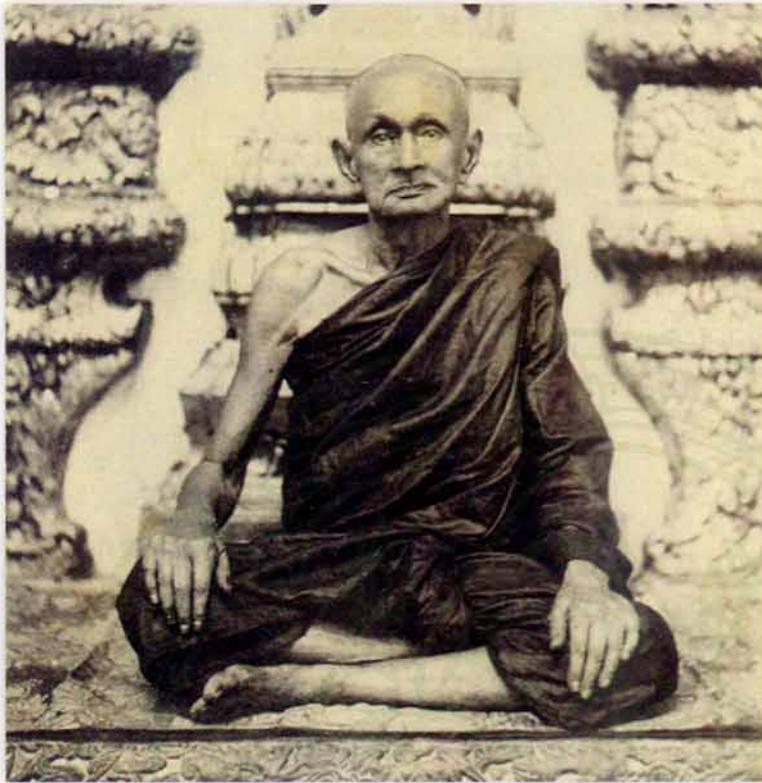

สถานที่ต่าง ๆ มีในพระราชวังบวรฯ ชั้นนอก ข้างด้านเหนือ คือ

๑๒. วัดบวรสถานสุทธาวาส กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงสร้าง ได้แสดงตำนานมาแต่ก่อนตอน ๑ แล้ว ยังมีเรื่องตำนานต่อมา ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจะให้เชิญพระพุทธรูปหินศิลาไปประดิษฐานเป็นประธานในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส อย่างเดียวกับพระแก้วมรกตเป็นประธานในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระราชวังหลวง โปรดให้ก่อสร้างชุกชีที่จะตั้งบุษบกกลางพระอุโบสถ และเขียนเรื่องตำนานพระพุทธรูปหินศิลาที่ฝาผนัง แต่การค้างอยู่จนสิ้นรัชกาลที่ ๔ จึงหาได้เชิญพระพุทธรูปหินศิลาไปไม่

วัดบวรสถานสุทธาวาส
Bowon Sathan Sutthawat Temple

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาolongkorn
(พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๓๕)

Somdet Phra Maha Samana Chao
Krom Phraya Pawaret
Wariyalongkorn (A.D. 1809 - 1982)

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าศิริรากรมโสมณ
Her Royal Highness Princess Sirapornsophon

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดาร์ตนาราชประยูร
Krom Phraya Sudarattana Rajaprayura

ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อรื้อกำแพงพระราชวังบวรฯ แล้วนั้น ในรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓ จะพระราชทานเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ โปรดให้แต่งพระอุโบสถ วัดบวรสถานสุทธาวาสเป็นพระเมรุพิมานที่ประดิษฐานพระบรมศพเวลาสมโภช และทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แทนพระเมรุใหญ่ที่องสนามหลวงอย่างแต่ก่อน ปลูกพระเมรุน้อยที่พระราชทานเพลิงต่อออกมาข้างเหนือ จึงเปลี่ยนนามเรียกว่า “พระเมรุพิมาน” โปรดให้ทำการพระศพสมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระบรมราชาอุปถัมภ์อาจารย์ก่อน แล้วจึงทำงานพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ต่อมาทำงานพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ และเจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณงาน ๑ แล้วงานพระศพสมเด็จพระมาตามโหฬารเถอ กรมพระยาสุดาร์ตพระราชประยูร กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์อีกงาน ๑ ซึ่งมีงานในปีเดียวกันนั้น ก็ประดิษฐานพระศพในพระเมรุพิมานนี้

อีกอย่างหนึ่ง ที่วัดบวรสถานสุทธาวาสนี้ มีกำแพงที่ไว้พระศพเจ้านายฝ่ายในพระบรมราชวัง อย่างหอพระธรรมสังเวชในพระราชวังหลวง และทางด้านตะวันตกมีหอหลัง ๑ หลังคาเป็นทรงจีน สร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๓ เหมือนกัน เรียกว่า หอพระมนเทียรธรรม แต่ใช้เป็นที่ไว้พระอัฐิเจ้านายฝ่ายพระราชวังบวรฯ อย่างหอพระนาคในพระราชวังหลวง มาจนโปรดให้สร้างที่ประจู่ที่หลังพระประธาน ณ วัดชนะสงครามในรัชกาลที่ ๖

สถานที่อย่างอื่นในพระราชวังบวรฯ ชั้นนอกด้านเหนืออันปรากฏอยู่ในแผนที่ สืบไม่ได้ความว่า เดิมสร้างสำหรับการอย่างใดหลายหลัง ด้วยผู้รู้เห็นที่มีตัวอยู่ เคยเห็นแต่เมื่อมาใช้การอื่นชั้นหลัง มีปรากฏชัดแต่โรงกลั่นลมประทีปสำหรับจุดใช้ในพระราชวัง อันไฟแก๊สนี้เป็นของแรกมีขึ้นในเมืองไทยในรัชกาลที่ ๔ จึงเข้าใจว่าโรงกลั่นลมประทีปในพระราชวังบวรฯ เห็นจะสร้างขึ้นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือจะมาสร้างต่อครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก็เป็นได้

ลานพระราชวังบวรฯ ด้านใต้กับด้านตะวันตกกระชั้นชิดกำแพงวังชั้นนอก ด้านใต้มีแต่ทางเดิน ด้านตะวันตกก็เห็นจะเป็นเรือนพวกขอเฝ้าชาววัง ทำนองอย่างข้างพระราชวังหลวง มีสิ่งซึ่งควรกล่าวอยู่ข้างด้านตะวันตกแต่ ๒ อย่าง คือ ท่อน้ำอย่าง ๑ ศรีสำราญอย่าง ๑ ท่อน้ำนั้นก็คือ ประปา ในชั้นแรกสร้างพระราชวังบวรฯ ถึงพระราชวังหลวงก็เหมือนกัน ขุดเป็นเหมืองให้น้ำไหลเข้าไปได้แต่แม่น้ำ ตอนปากเหมืองข้างนอกก่อเป็นทอกรุดารางเหล็ก ข้างบนถมดิน แต่ข้างในวังเปิดเป็นเหมืองน้ำมีเขื่อนสองข้าง ตักน้ำใช้ได้ตามต้องการ ศรีสำราญนั้นคือ เเว็จของผู้หญิงชาววัง ปลูกเว็จไว้ที่ริมแม่น้ำ แล้วทำทางเดินเป็นอุโมงค์คือก่อผนังทั้งสองข้างมีหลังคาคลุม แต่ประตูดึงไปจนเว็จ ที่ถนนข้างนอกวังตรงผ่านอุโมงค์ก็ทำสะพานข้ามผู้หญิงชาววังลงไปศรีสำราญได้แต่เข้าจนคำ เหมือนกับเดินในวัง ไม่มีผู้ชายมาปะปน

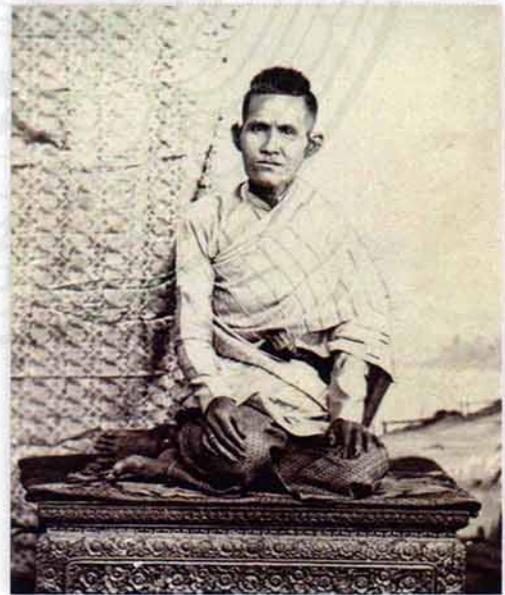
ในกำแพงพระราชวังบวรฯ เขตกันเป็นชั้นในอีกชั้นหนึ่ง เขตที่กันทำเป็นเขื่อนเพ็ชร หันหน้าเข้าข้างในทั้งสี่ด้าน จะเป็นของเดิมสร้างครั้งรัชกาลที่ ๑ เพียงใด สร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๔ เพียงใดทราบไม่ได้แน่ ภายในเขื่อนเพ็ชรเป็นลานพระราชวังชั้นกลางที่ผู้ชายอยู่ แต่ตอนข้างตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณสักสี่นิ้วของที่วังใน นอกจากนั้นเป็นพระราชวังชั้นในที่ผู้หญิงอยู่ทั้งนั้น

เขื่อนเพชรด้านตะวันออกตอนเหนือ เป็นทิมดาบตำรวจและโรงทหารปืนใหญ่ ๒ ตอน ต่อมาข้างใต้ เป็นคลังราชการ และคลังเครื่องสรรพยุทธ มีตึกดินอยู่ในนั้นด้วย เขื่อนเพชรด้านเหนือ เป็นโรงม้าระวางในและโรงหมอ เขื่อนเพชรนอกจากที่กล่าวมานี้อยู่ชั้นใน เป็นที่อยู่ของผู้หญิงฝ่ายในทั้งนั้น

สถานที่ต่าง ๆ ในลานพระราชวังบวรฯ ชั้นกลาง ข้างด้านใต้ต่อมมุพระที่นั่งศิวิไลย์พิฆาน เป็นโรงทหารรักษาพระองค์หลัง ๑ โรงชาวที่หลัง ๑ มีศาลาโถงที่ขุนนางเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่งคชกรรมประเวศ เหมือนศาลาหน้าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์แต่ก่อน ๒ หลัง ริมศาลาข้างใต้ตั้งเสาชงสำหรับพระบวรราชวัง เสาชงนี้ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ชักธงช้างจนตลอด สมัยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ข้างด้านเหนือมีตึกสองชั้น สร้างในรัชกาลที่ ๕ สำหรับรับแขกเมือง หลัง ๑ เรียกว่า โยเตีล ต่อมาทางตะวันตกตรงพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ไปข้างเหนือ มีโรงไว้สูบน้ำดับไฟ หลัง ๑ เข้าใจว่าสร้างในรัชกาลที่ ๕ หลังโรงสูบน้ำไปข้างเหนือเป็นโรงจิวหลัง ๑

ในเรื่องจิววังหน้า เคยได้สดับมาว่าแรกมีขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลนั้น โปรดให้หัดทั้งละครและจิวผู้หญิง ผู้ที่ได้เป็นจิวยังมีตัวเป็นเถ่าแก้อยู่ในพระราชวังหลวงมาจนใน รัชกาลที่ ๕ ครั้งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ มีแต่ละครผู้หญิง ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร ขึ้นใหม่ ยังมีปรากฏอยู่หลายเรื่อง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีจิวผู้ชายโรง ๑ แต่เข้าใจว่า จะเป็นจิวข้าหลวงเดิม คือจิวเงินนอกที่ถวายตัวพึ่งพระบารมีทั้งโรง เจ้านายใหญ่โตแต่ก่อนมีจิวเช่นนั้น เกือบจะทุกพระองค์ หาได้ทรงฝึกหัดขึ้นเองไม่ ปรากฏว่าทรงแต่ปีพาทย์มโหรีและสักวากับโปรดแล้วลาว ดังกล่าวมาแล้ว มาในครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ละครเป็นของเจ้าคุณจอมมารดาเฒ่าขึ้น กรมพระราชวังบวรฯ เป็นแต่ทรงแต่งบทประทานบ้าง ส่วนที่ทรงเองนั้น แต่แรกสร้างหุ่นเล็กขึ้นโรง ๑ ทำโรงคล้าย ๆ โรงละครฝรั่ง แต่เล่นอย่างหุ่นไทย ได้เคยมามีถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ในงานสมโภชข้างเผือก ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ครั้ง ๑ ต่อมาทรงสร้างหุ่นจีน อย่างหุ่นใหญ่ขึ้นอีกโรง ๑ ว่าสร้างประทานพระองค์ เจ้าไชยรัตนวโรภาสลูกเธอ ซึ่งทรงพระเมตตามาก ทรงพระนิพนธ์บทให้เป็นภาษาจีนแปลเป็นไทย ยัง ปรากฏอยู่หลายตอน ที่หลังจึงทรงหัดจิวผู้ชายขึ้น โรง ๑ เอาจิวของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มาเป็นครู แต่ตัวจิวเป็นไทยทั้งนั้น เป็นผู้ตีก็มิมาก วิธีเล่น ๆ เต็มตำราอย่างจีน แต่กระบวนตกแต่ง เครื่องอาบดีกว่าจิวโรงอื่น ๆ ทั้งนั้น จิวโรงนี้อยู่มาจน กรมพระราชวังบวรฯ ทิววงศ์ โรงจิวที่ปรากฏในแผนที่ พระราชวังบวรฯ คือจิวของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ที่กล่าวมานี้

เจ้าคุณจอมมารดาเฒ่า
Chao Khun Chom Manda Em

ต่อโรงจั่วมาทางตะวันตก ฟากถนนข้างเหนือเป็นโรงพระยาช่าง สร้างเป็นตึกในรัชกาลที่ ๔ แต่จะมีของเดิมอยู่ก่อน หรืออย่างไรไม่ทราบแน่ ฟากถนนข้างใต้เป็นโรงทหารรักษาพระองค์ ๓ หลัง เข้าใจว่าสร้างในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาทางตะวันตกถึงทิมมหารวงศ์ว่าเป็นของเดิม ซึ่งเหลือร่องรอยสร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อยู่ตอน ๑ เป็นเขตต่อกับพระราชวังชั้นใน

ตำนานในวังหน้า

ตำนานข้างในสร้างเป็นตำหนักหมู่อย่าง ๑ เป็นเรือนแถวอย่าง ๑ ว่ามีเดิมที่มาแต่รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นแต่ทรงซ่อมแซม มีตำหนักพิเศษที่ควรกล่าวโดยเฉพาะ แต่ ๒ หมู่ คือ ตำหนักเจ้าฟ้าพิกุลทองหมู่ ๑ กับตำหนักแดงอีกหมู่ ๑

ตำหนักเจ้าฟ้าพิกุลทองนั้น คือตำหนักเจ้าจรจาผู้เป็นพระชนนี ที่เป็นพระอัครชายาของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เจ้าจรจาเป็นน้องของพระเจ้ากาวิละ พระเจ้าเชียงใหม่ ในพงศาวดารเชียงใหม่เรียกว่า “เจ้าศรีอินชา” กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสู้ขอต่อพี่ชายได้มาเป็นพระอัครชายา แต่เมื่อยังดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ มีจดหมายเหตุปรากฏว่า เมื่อครั้งพระยาสุรศักดิ์ขึ้นนั่งกรุงธนบุรี กรมพระราชวังหลังเสด็จยกกองทัพเข้ามาแต่เมืองนครราชสีมา พระยาสุรศักดิ์ปล่อยเจ้ารามลักษณะออกไปปรบกรมพระราชวังหลัง เวลานั้นกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จไปการสงครามเมืองเขมรกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทางนี้เจ้าจรจารวบรวมกำลังพวกลาวบ่าวไพร่ออกช่วยกรมพระราชวังหลังรบพุ่งเป็นสามารรถ เจ้าจรจามีลูกเธอแต่เจ้าฟ้าพิกุลทอง ทรงยกย่องเป็นเจ้าฟ้าแต่พระองค์เดียวในพระราชบุตรพระราชธิดาในกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ ครั้นกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนศรีสุนทร แต่เจ้าจรจานั้นสิ้นชีพเมื่อปีไรหาปรากฏไม่

ตำหนักนั้นทำใหญ่โตและยกหลังคาเป็นสองชั้น มีมุขทั้งข้างหน้าข้างหลังคล้ายพระพิมานพิเคราะห์ตามภูมิแผนที่ เข้าใจว่าเดิมพระราชมนเทียรของกรมพระราชวังบวรฯ เห็นจะอยู่ตรงตำหนักนี้ ครั้นทรงสร้างพระวิมานใหม่แล้ว จึงพระราชทานให้เป็นตำหนักของเจ้าจรจา เจ้าฟ้าพิกุลทองจึงได้เสด็จอยู่ต่อมา เมื่อเจ้าฟ้าพิกุลทองสิ้นพระชนม์แล้ว ท่านผู้ใดจะอยู่ที่ตำหนักนี้ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ หาทราบไม่ ในรัชกาลที่ ๓ ครั้งกรมพระราชวังบวรมหาศคคิตพลเสพลย์ กล่าวกันว่าไม่มีผู้ใดอยู่ แต่ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าคุณจอมมารดาเอมอยู่ที่ตำหนักนี้ และพระองค์เจ้าวงจันทร์เสด็จอยู่ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ จนเสด็จขึ้นไปอยู่ที่พระที่นั่งบวรบริวัติ

ตำหนักแดงนั้น เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างเป็นตำหนักหมู่ใหญ่ที่ในพระราชวังหลวง ถวายเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์คู่กับตำหนักเขียว ซึ่งทรงสร้างถวายสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ที่เรียกว่า ตำหนักแดงตำหนักเขียว* เพราะเหตุที่ทาสีแดงตำหนัก ๑ ทาสีเขียวตำหนัก ๑ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

* บางคนว่า ตำหนักแดงเป็นของสมเด็จพระพี่นางพระองค์ใหญ่ ตำหนักเขียวเป็นของสมเด็จพระพี่นางพระองค์น้อย ข้าพเจ้าสอบพบหนังสือเก่าเรียกตรงกันหลายฉบับ จึงอนุมัตินตาม

ตำหนักแดง

สถานที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี
ประดิษฐาน ณ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี
Tamnuk Daeng, residence of Queen Sri Suriyendra.
It was later relocated in Khemaphirataram
Temple, Nonthaburi

พระไว้ที่วัดโมฬีโลกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ย้ายไปปลูกเป็นกุฏิเจ้าอาวาส
วัดเขมาภิรตาราม ซึ่งเป็นวัดสมเด็จพระศรีสุริเยนทราฯ ทรงสร้าง ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ และทรงสร้าง
กุฏิตึกแทนตำหนักแดงของเดิม พระราชทานให้เป็นกุฏิพระราชอาคันตุกะยังปรากฏอยู่เหมือนกัน

พระราชมนเทียรในวังหน้า

พระราชมนเทียรในพระราชวังบวรฯ ขนานนามคล้องกันเป็น ๒ ชุด พระราชมนเทียร
ครั้งรัชกาลที่ ๑ นามคล้องกัน ๕ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งพิมานดุสิตา	หอพระกลางสระ
๒. พระที่นั่งสุทธาศวรารย์	ที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์
๓. พระที่นั่งวสันตพิมาน*	พระวิมานหลังใต้
๔. พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์	พระวิมานหลังกลาง
๕. พระที่นั่งพรหมะศรีงสรรค์	พระวิมานหลังเหนือ

มีพระที่นั่งอีก ๒ องค์ นามไม่เข้าลำดับคล้องสัมผัส ด้วยเหตุใดจะอธิบายต่อไปข้างหน้า คือ

๖. พระที่นั่งพรหมพักตร์	ท้องพระโรงหน้าเดิม
๗. พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน	สร้างอย่างพระที่นั่งทรงปืน กรุงศรีอยุธยา
เรียกกันว่า พระที่นั่งทรงธรรม

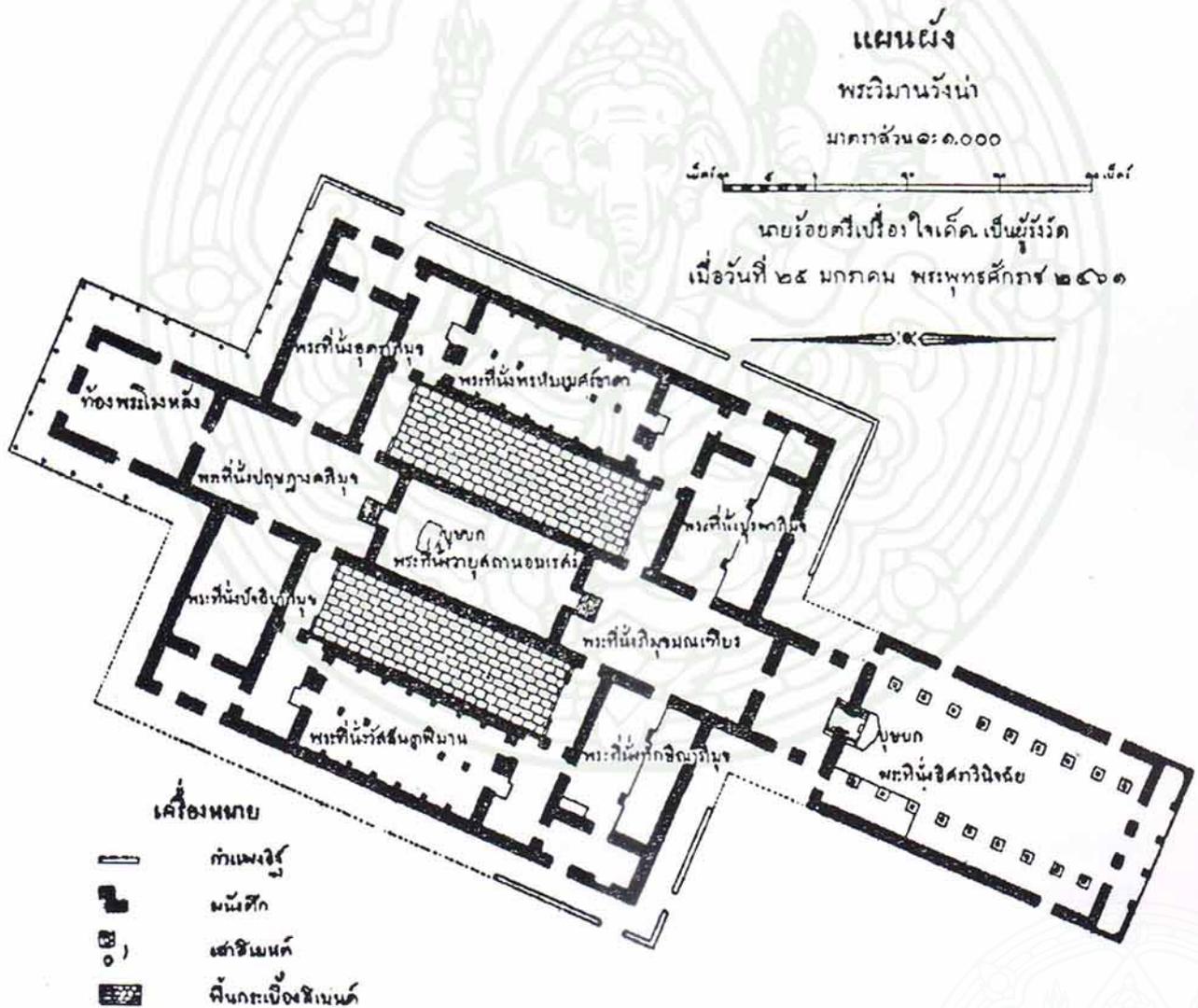
* ปัจจุบันรื้อมาปลูกไว้ที่หลังพระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน

๖ ในทำเนียบนามภาค ๑ เรียกว่า พระที่นั่งวสันตพิมาน

ถึงรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังบวรมหาคัศติพลเสพย์ทรงปฏิสังขรณ์พระราชมนเทียรของเดิม
ทั่วไป แล้วทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่บ้าง จึงแก้ไขระเบียบนามพระราชมนเทียรจัดใหม่เป็นชุด ๗ องค์ ดังนี้

๑. พระที่นั่งวสันตพิมาน
๒. พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์
๓. พระที่นั่งพรหมเมศธาดา
๔. พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
๕. พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
๖. พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก
๗. พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน

แผนผังแสดงพระวิมานในพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑
Map of the palaces in Bowon Sathan Mongkhon Palace in 1918

พระราชมนเทียรสร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ นามต่อกันอีกชุดหนึ่ง ๖ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก
๒. พระที่นั่งเอกอลงกฎ
๓. พระที่นั่งคชกรรมประเวศ
๔. พระที่นั่งอิศเรศราชานุสร
๕. พระที่นั่งบวรบริวัติ
๖. พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาส

เหตุใดนามพระที่นั่งชุดหลังจึงไม่ต่อสัมผัสกับพระที่นั่งชุดก่อน ข้อนี้น่าสงสัยอยู่ จะว่าจงใจขนานให้เห็นเป็นของสร้างต่างยุคกันก็ใช่ที่ ได้ยินว่าพระที่นั่งสนามจันทร์ในวังหน้ามีนามอีกนาม ๑ แต่ไม่มีใครเรียกก็เลยสูญไปเสีย จึงเข้าใจว่า นามพระที่นั่งสนามจันทร์นั่นเองที่เชื่อมสัมผัส คงจะมีนามทำนองว่า “พระที่นั่งสำราญราชจรรยา” ต่อสัมผัสกับพระที่นั่งศิวโมกษพิมาน และต่อหน้าพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก

พระที่นั่งตำหนักแพ นามเข้าสัมผัสคล้องกันอีกชุดหนึ่ง ๔ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งมหรรมพพิมาน
๒. พระที่นั่งชลสถานทิพยอาสน์
๓. พระที่นั่งประพาสคงคา
๔. พระที่นั่งนันทิศนาภิรมย์

พระที่นั่งชุดนี้สัมผัสก็ไม่ต่อกับชุดอื่น เห็นจะเป็นเพราะอยู่เป็นเอกเทศแห่ง ๑ ต่างหาก จึงไม่นิยมที่จะให้นามคล้องสัมผัสกับพระที่นั่งองค์อื่น

นี่จะอธิบายถึงพระราชมนเทียรในพระราชวังบวรฯ ที่ได้กล่าวมาแล้วแล้วต่อไปทีละองค์ ให้ผู้อ่านเข้าใจลักษณะและประวัติของพระที่นั่งนั้น ๆ ถ้วนถี่ขึ้นกว่าที่ได้อ่านมาในตอนตำนาน

ในบรรดาพระราชมนเทียรในพระราชวังบวรฯ พระวิมาน ๓ หลัง ที่กรมพระราชวังบวร มหาสุรสิงหนาททรงสร้าง เป็นสำคัญยิ่งกว่าพระราชมนเทียรองค์อื่น ๆ ทั้งสิ้น เพราะใหญ่โตรวมพระที่นั่ง อยู่ในหมู่เดียวกันถึง ๑๑ องค์ ฝีมือที่สร้างก็ประณีตบรรจง ลวดลายและฝีมือแกะไม้ที่พันกับบุหู่ช่าง กรอบพระบัญชา ยังเป็นของควรพิศวงอยู่จนทุกวันนี้ ด้วยยกย่องแบบอย่างต่าง ๆ เกือบไม่มีซ้ำกันสักช่องหนึ่ง

ตัวพระวิมานนั้นยาว ๗ ห้อง เป็นพื้นสองชั้นปลูกเรียงกัน หันด้านสกัดมาข้างหน้าทั้ง ๓ หลัง หลังใต้ชื่อ พระที่นั่งวสันตพิมาน หลังกลางชื่อ พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ และหลังเหนือชื่อ พระที่นั่ง พรหมเศธาตา มีมุขพื้นชั้นเดียวต่อออกจากพระวิมานหลังกลาง เป็นมุขยาว ๑๐ ห้องเหมือนกันทั้งข้างหน้า ข้างหลัง มุขนั้นบันเป็น ๒ ตอน ตอนใน ๕ ห้อง ที่ต่อกับพระวิมานกันเป็นห้องยาว เหมือนกับเป็นห้องนอก ของพระวิมาน บันใดพระวิมานลงห้องนั้นทั้งสองด้าน คงเป็นที่เสวยและที่พระสนมกำนัลเฝ้า มีนามขนาน ห้องด้านหน้าพระวิมานว่า พระที่นั่งภุมขมนเทียร ด้านหลังขนานว่า พระที่นั่งปฤษฎางค์ภุมข มุขด้านหน้า ๕ ห้อง ต่อต่อพระที่นั่งภุมขมนเทียรออกไปข้างนอกเป็นมุขโถง ห้องพระโรงที่เสด็จออกแขกเมือง มีพระที่นั่งบุษบกพรายบัลลังก์ตั้งตรงพระทวารในออกมา ห้องพระโรงหน้าที่กล่าวมานี้เรียกว่า “พระที่นั่ง

พรหมพักตร์” นามนี้พบในหนังสือเก่าหลายฉบับ แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเรียกรวมหมดทั้งหมู่พระวิมานเหมือนอย่างพระวิมานวังหลวง แต่ก่อนเรียกรวมกันว่า “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน” ฉะนั้น แต่มาเห็นในหนังสือนิพนพานวังหน้า ซึ่งแต่งแต่ในรัชกาลที่ ๑ มีนามทั้งพระที่นั่งพรหมพักตร์ พระที่นั่งวสันตพิมาน พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระที่นั่งพรหมเมศร์สังสรรค์ แยกกันอยู่ชัดเจน จึงเข้าใจว่าพระที่นั่งพรหมพักตร์นั้นมีอยู่องค์ ๑ ต่างหาก พิจารณาไปถึงข้างตอนท้ายหนังสือนิพนพานวังหน้านั้น พบอีกแห่ง ๑ กล่าวถึงเวลาเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว เจ้านายวังหน้าจะเสด็จลงมาถือน้ำที่พระราชวังหลวงเมื่อผ่านพระวิมานในกลอนกล่าวไว้ดังนี้

“โอ้พระมิ่งมงกุฎอยู่ยศ	โยทุเรศแรมร้างพระวงศา
กระทั่งถือน้ำพิพัฒน์สัตยา	มาหยุดหน้ามูขม่อมศิโรเรียง
ครั้งนี้อย่างแต่ที่พรหมพักตร์	ไม่ประจักษ์สิงหนาทประพาสเสียง
อันอนงค์ชิดเชยที่เคยเคียง	บาราศเวียงจากพระอัฐิเธอ”

ความในกลอนตอนนี้ให้เห็นได้ชัดว่า ที่เรียก “พรหมพักตร์” นั้น หมายความว่าพระที่นั่งบุษบกราชบัลลังก์ที่เสด็จออกแขกเมือง อันตั้งอยู่มุขหน้า ชะรอยแต่เดิมจะมีหน้าพรหมทำไว้ที่ยอด (ตรงเหมต้นบัวกลุ่มต่อกับบัลลังก์ เหมือนที่ปราสาททองที่ตั้งพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งสร้างไว้ในพระวิมานกลางเมื่อรัชกาลที่ ๔) อันนี้เองเป็นเหตุให้เรียกนามท้องพระโรงหน้าว่า “พระที่นั่งพรหมพักตร์” ความที่กล่าวนี้ มีหลักฐานประกอบด้วย ท้องพระโรงในพระราชวังหลวง เมื่อก่อนขนานนามว่า พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในรัชกาลที่ ๓ ก็เรียกว่า “พระที่นั่งบุษบกมาลา” ตามนามบุษบกราชบัลลังก์ซึ่งตั้งในท้องพระโรงนั้นอย่างเดียวกัน มีปรากฏอยู่ในบานแพนทหนังสือเก่าหลายฉบับ ครั้นกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างท้องพระโรงใหม่ ขนานนามว่า พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ท้องพระโรงเดิมถูกแก้ไขคงเป็นแต่มุขกระสัน นามพระที่นั่งพรหมพักตร์จึงสูญไปจากทำเนียบนามพระราชมนเทียร ส่วนมุขข้างด้านหลังพระวิมานก็มีท้องพระโรงเหมือนกับด้านหน้า เรียกแต่ว่าท้องพระโรงหลัง เป็นที่เสด็จออกให้ผู้หญิงชาวอวกังเฝ้า ตั้งพระแท่นพระราชบัลลังก์เป็นแต่อย่างสามัญ ไม่เหมือนท้องพระโรงหน้า

ในหมู่พระวิมานมีพระที่นั่งหลังขวางพื้นชั้นเดียวสร้างต่อจากพระที่นั่งภิรมย์มนเทียรมุขพระวิมานกลางมาข้างใต้จนตลอดหน้าพระที่นั่งวสันตพิมานองค์ ๑ ไปข้างเหนือจนตลอดหน้าพระที่นั่งพรหมเมศธาตาดองค์ ๑ ด้านหลังก็มีพระที่นั่งหลังขวางต่อออกไปจากมุขกลางอย่างเดียวกัน จึงเป็นพระที่นั่งขวาง ๔ องค์ด้วยกัน ต่อหลังคาพระวิมานหลังเหนือหลังใต้ เป็นมุขออกมาเชื่อมกับหลังคาพระที่นั่งหลังขวางเป็น ๔ มุข จึงเรียกพระที่นั่งหลังขวางว่ามุข องค์ตะวันออกเฉียงเหนือขนานนามว่า พระที่นั่งบูรพาภิรมย์ องค์ตะวันออกเฉียงใต้ขนานนามว่า พระที่นั่งทักษิณาภิรมย์ องค์ตะวันตกเฉียงใต้ขนานนามว่า พระที่นั่งปัจฉิมาภิรมย์ องค์ตะวันตกเฉียงเหนือขนานนามว่า พระที่นั่งอุตราภิรมย์ จึงมีพระที่นั่งรวมเป็น ๑๑ องค์ ทั้ง (พระที่นั่งพรหมพักตร์) ท้องพระโรงหน้าและท้องพระโรงหลังอยู่ในหมู่เดียวกัน มีเฉลียงรอบเป็นทางเดินได้ในร่มตลอดถึงกันทุกองค์

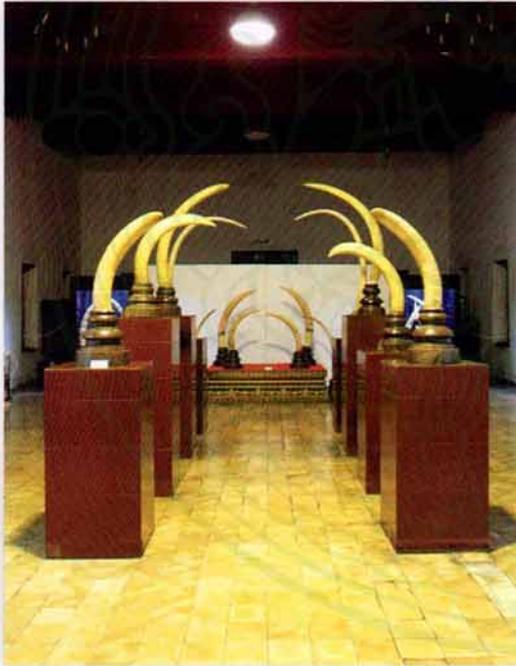

พระที่นั่งวสันตพิมาน พระวิมานหลังใต้ เห็นจะจัดเป็นที่พระบรรทมของกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ ด้วยในหนังสือนิพนธ์วังหน้า ว่าด้วยกรมพระราชวังบวรฯ ทรงอาลัย กล่าวเป็นกลอนไว้ดังนี้

“ตรีสังวสันตพิมานแก้ว
เคยสำราญเนาสถานพิมานทอง

จะลาแล้วแรมร้างอย่าหมางหมอง
จะไกลห้องที่เพศนิเวศน์วัง”

แต่พระวิมานอีก ๒ หลังในกลอนเป็นแต่ว่าพระแสงเปิดตั้งเป็นलग หาได้แสดงว่าทรงอาลัยอย่างไรโดยเฉพาะไม่ อีกประการ ๑ ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒ สวรรคตที่พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระวิมานหลังกลาง ข้อนี้ชวนให้เห็นว่าเสด็จมาอยู่พระวิมานหลังกลาง* เพราะจะไม่ให้ร่วมที่ประทับของกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ พระวิมานหลังใต้วางมาจนถึงรัชกาลที่ ๔ จึงจัดเป็นที่พระบรรทมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระวิมานวังหน้าเดิมใช้กันมานานแทนฝาประจันห้อง เหมือนพระที่นั่งครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่อเมื่อจัดเป็นที่พระบรรทม

พระที่นั่งวสันตพิมาน
Wasanta Phiman Hall

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงกันฝาเพี้ยมตามยาวตลอดพระที่นั่งวสันตพิมาน แล้วตั้งพระแท่นแขวนเศวตฉัตรข้างในเหมือนห้องพระบรรทมที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในพระราชวังหลวง ส่วนพระวิมานหลังกลางและหลังเหนือไม่มีฝาประจันห้องมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่พระที่นั่งวสันตพิมาน จนสร้างพระราชมนเทียรใหม่ทางในสวน แล้วก็เสด็จไปประทับที่พระราชมนเทียรใหม่ต่อมาจนตลอดพระชนมายุ เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญอุปราชาก็ประทับที่พระที่นั่งวสันตพิมาน แต่เล่ากันว่า ประทับอยู่พระที่นั่งวสันตพิมาน ๓ วัน แล้วก็เสด็จไปประทับอยู่ที่ชั้นต่ำในพระที่นั่งบวรบริวัติ จนสร้างพระที่นั่งสาโรชรัตนประพาสเสร็จแล้ว จึงเสด็จไปประทับที่นั่น

* ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพิธีอุปราชาก็กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ สวตมตที่พระที่นั่งพรหมพักตร์อีกแห่ง ๑ แต่ก่อนข้าพเจ้าเข้าใจว่า จะหมายความว่าพระที่นั่งพรหมเศวตดา จึงสันนิษฐานว่าจะจัดที่พระวิมานข้างเหนืออันเรียกว่าพระที่นั่งพรหมเศวตดา เป็นที่พระบรรทม พึ่งมาเห็นแน่ใจว่า กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ ประทับที่พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระวิมานองค์กลางที่เสด็จสวรรคตนั้นมาแต่แรกอุปราชาก็

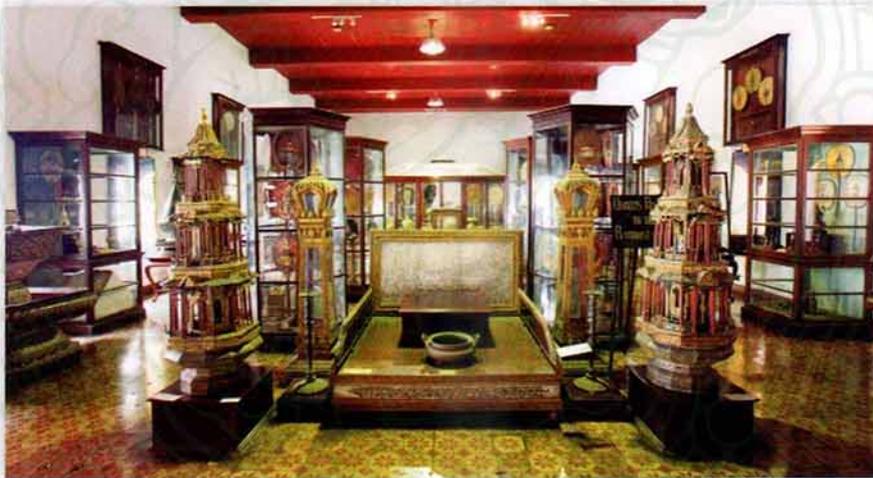

ปราสาททองซึ่งเคยประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รวม ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ Prasat Thong (the Golden Cinerary) used to preserve the royal relics of 3 Siamese viceroys: H.R.H. Viceroy Maha Surasinghanat, H.R.H. Viceroy Maha Senanurak, and H.R.H. Viceroy Maha Sakdipolsep

พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระวิมานกลาง มีปราสาททองที่ประดิษฐานพระอัฐิอยู่องค์ ๑ ยังปรากฏอยู่ในบัดนี้ เป็นปราสาทยาว ๓ ห้อง ห้องกลางที่ตรงยอดเป็นที่ตั้งพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ ยกพื้นสูงกว่าห้อง ๒ ข้าง อันเป็นที่ตั้งพระอัฐิ กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ ข้าง ๑ กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๓ ข้าง ๑ ลักษณะปราสาททองที่ประดิษฐานพระอัฐิเช่นกล่าวมานี้ เห็นได้ว่าต้องเป็นของสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๔ จึงจัดที่ตั้งพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งสวรรคตก่อนนั้น มา ๓ พระองค์ จึงมีข้อต้องสันนิษฐานว่า แต่ก่อนนั้นมาพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ประดิษฐานไว้ที่ไหน ความที่ผู้หลักผู้ใหญ่เล่ากันมา ปรากฏว่าพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ แต่เดิมอยู่ในหอพระธาตุ มนเทียรในพระราชวังหลวง พังเสียหายไปวังหน้าเมื่อในรัชกาลที่ ๔ อันนี้ก็สมด้วยเรื่องปราสาททองที่กล่าวมาแล้ว คือเชิญไปเมื่อสร้างปราสาททองนั่นเอง

อนึ่ง ความที่ปรากฏว่า กรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ เสด็จอยู่ที่พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระวิมานกลาง ข้อนี้ก็หลักฐานให้เห็นว่าพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ แต่เดิมหาได้ประดิษฐานไว้ที่พระวิมานกลางไม่ ยิ่งข้อที่ปรากฏว่า เมื่อบวรราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดพระที่นั่งวสันตพิมานหลังได้เป็นที่พระบรรทม ก็น่าจะเป็นหลักฐานว่า ไม่ได้ประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ ไว้ในพระที่นั่งวสันตพิมาน เพราะที่ไหนจะให้ย้ายพระอัฐิไปสำหรับจะเอาพระวิมานเป็นที่บรรทม เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าแต่เดิมมาพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ เห็นจะประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งพรหมเศศาดา พระวิมานหลังเหนือ แต่พระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๓ เห็นจะประดิษฐานไว้ในหอพระอัฐิ ซึ่งทรงสร้างไว้ข้างเหนือพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ด้วยเหตุใดจะอธิบายต่อไปข้างหน้า ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เพราะมีพระราชประสงค์จะเฉลิมพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรฯ แต่ก่อนมา จึงถวายพระวิมานกลางอันเป็นสำคัญยิ่งกว่าพระราชมนเทียรทั้งปวง เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิ จึงได้ทรงสร้างปราสาททอง แล้วเชิญพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ มาไว้พระวิมานกลางทั้ง ๓ พระองค์ พระวิมานกลางจึงเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิตลอดมา จนเชิญพระอัฐิไปไว้ที่วิหารพระธาตุในพระบรมมหาราชวัง ดังกล่าวมาแล้ว

พระที่นั่งพรหมเศศาดา
Phrommet Thada Hall

พระที่นั่งพรหมเศศาดา พระวิมานหลังเหนือ เดิมชื่อพระที่นั่งพรหมเศศรังสรรค์ (ด้วยเหตุใดได้อธิบายแล้ว) มาเปลี่ยนสร้อยเป็นพระที่นั่งพรหมเศศาดาเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพื่อจะให้ชื่อได้สัมผัสคล้องกับพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พระที่นั่งพรหมเศศาดาองค์นี้ ไม่มีเรื่องราวปรากฏว่าได้ใช้เป็นที่สำหรับการอย่างไร พึ่งมาคิดเห็นว่าจะเป็นที่ไว้พระอัฐิตั้งได้กล่าวมาแล้ว สันนิษฐานต่อไปว่า บางทีกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะทรงอุทิศเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิมาแต่ในรัชกาลที่ ๑ แล้วก็เป็นได้ ด้วยไม่ปรากฏว่าในวังหน้าหอพระอัฐิมิที่อื่น เพราะฉะนั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ สวรรคตแล้ว จึงเชิญพระอัฐิไปไว้ในพระที่นั่งพรหมเศศาดา โดยเป็นหอพระอัฐิอยู่แต่ก่อนแล้ว และด้วยเหตุที่เป็นหอพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ ดังกล่าวมานี้ ในเวลาต่อมาจึงไม่ปรากฏว่าได้จัดพระวิมานองค์นี้

เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์หนึ่งพระองค์ใด แม้จนครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อจัดที่ประดิษฐานพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๓ พระองค์เป็นยุติแล้ว พระวิมานหลังเหนือนี้ ก็ใช้เป็นแต่ที่เก็บของต่อมาจนตลอด

อนึ่ง ได้กล่าวมาแต่ก่อนว่า เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ นั้น ไม่บรรทมแห่งใดเป็นยุติแต่แห่งเดียว มีที่พระบรรทมทั้งที่บนพระวิมานและที่มุข ในหนังสือพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า สวรรคตที่พระที่นั่งบุรพาภิมุข คือมุขทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ชาววังหน้าเขายืนยันว่า สวรรคตที่พระที่นั่งอุดรภิมุข คือมุขตะวันตกเฉียงเหนือ ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า มีปราสาททองที่ทรงพระพักตร์ของกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ อยู่ที่มุของค์ ๑ ถึงจะบรรทมที่ไหนคงเสด็จมาทรงพระพักตร์ที่ปราสาททองนั้นเป็นนิตย์ แต่ปราสาททองนี้จะอยู่ที่มุขไหน ไม่มีหลักที่จะสันนิษฐาน เพราะที่เรียกว่ามุขในหมู่พระวิมานซึ่งอาจจะตั้งปราสาททองนั้น ได้มีถึง ๒ มุขด้วยกัน อีกอย่าง ๑ เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ที่ทรง ที่ลงพระบังคน ก็สร้างเป็นหลัง ๑ ต่างหาก อยู่ที่ซาลาระหว่างพระวิมาน ในซาลาข้าง ๑ สร้างที่ทรง อีกข้าง ๑ สร้างที่ลงพระบังคน และในซาลาทั้ง ๒ ข้างนั้นยังมีเกย ก่อเป็นแท่น มีพนักเป็นที่ประทับสำหรับราษฎรพระราชอิริยาบถด้วยอีกอย่าง ๑ ตามแบบโบราณ ดังมีอยู่ในคำสำหรับร้องกันเล่นว่า “เสด็จขึ้นเกย เสวยน้ำชา” นั้น

เมื่อรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ไม่ได้เสด็จขึ้นไปประทับบนพระวิมาน ให้แก่มุขด้านหน้าทั้งพระที่นั่งบุรพาภิมุขและทักษิณภิมุขเป็นที่ประทับ เสด็จประทับที่มุขจนสวรรคตที่พระที่นั่งบุรพาภิมุข ลักษณะการที่แก้ไขครั้งนั้น ใหยกพื้นขึ้นตามยาวตลอดข้างด้านตะวันออกจนกลางห้อง แล้วกันฝาเพ็ญเป็นห้องที่ประทับบนตอนยกพื้น และสร้างที่ทรงขึ้นใหม่ในพระที่นั่งทักษิณภิมุข ทำห้องลงพระบังคนในพระที่นั่งบุรพาภิมุข ถังน้ำทรงและฐานที่ลงพระบังคนยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ กล่าวกันว่า เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ นั้น พระองค์เจ้าดาราวดี พระอัครชายาของกรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จอยู่ที่พระราชมณเฑียร เห็นจะประทับอยู่ ๒ มุขข้างด้านตะวันตก ในรัชกาลที่ ๔ มุขพระวิมาน พระที่นั่งปัจฉิมภิมุขด้านตะวันตกเฉียงใต้ เป็นที่พักของเจ้าคุณจอมมารดาเอน นอกนั้นใช้เป็นที่เก็บเครื่องแต่งพระองค์และสิ่งของ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงสำสมสิ่งของต่าง ๆ เช่น เครื่องลายคราม เป็นต้น ทั้งของจีน ของฝรั่งหลายอย่าง ถึงรัชกาลที่ ๕ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญโปรดให้เจ้าคุณจอมมารดาเอนพระชนนีย้ายไปอยู่ที่พระที่นั่งบุรพาภิมุข อยู่มาจนถึงอสัญกรรมที่นั่น

มีข้อความซึ่งควรจะต้องกล่าวในเรื่องหมู่พระวิมานวังหน้าอีกอย่าง ๑ คือ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น เครื่องบนของเดิมเห็นจะชำรุดมาก ต้องรื้อเครื่องบนทำใหม่หมด สงสัยว่าทรุดทรนงหลังคาของเดิม จะงามกว่าที่กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงสร้างใหม่ อย่างที่แลเห็นอยู่ทุกวันนี้

พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๓ พร้อมกับเมื่อทรงปฏิสังขรณ์พระวิมานวังหน้า เหตุที่สร้างเห็นจะเป็นเพราะเสด็จลงมาประทับอยู่ที่มุขหน้าพระวิมานห้องพระโรงหน้า ของเดิมกระชั้นชิดที่ประทับนัก จึงสร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยขึ้นเป็นห้องพระโรงใหม่ต่อออกไปข้างหน้า แก่ห้องพระโรงเดิมเป็นมุขกระสัน ในระหว่างห้องพระโรงใหม่กับ

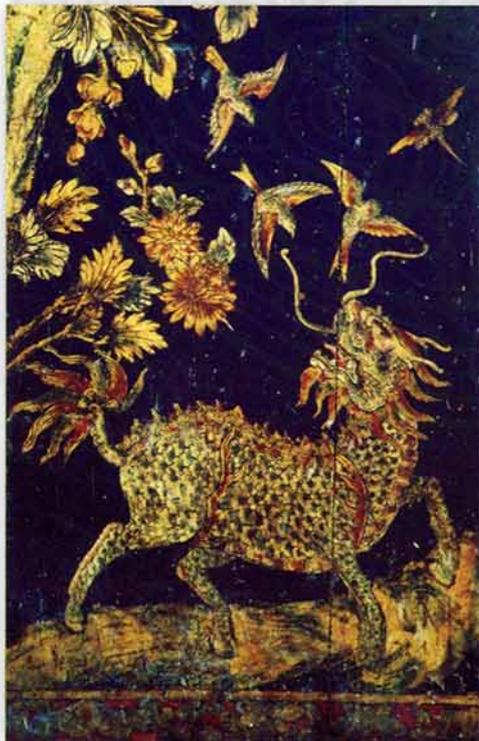
พระวิมาน พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยนี้ เอาจ่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระราชวังหลวงไปสร้างหมดทุกอย่าง เป็นแต่ลดให้เล็กลง กับไม่ทำซุ้มพระแก้วและพระทวาร พระที่นั่งบุษบกที่ห้องพระโรงเดิมก็ย้ายไปไว้ เป็นประธานในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เหมือนอย่างพระที่นั่งบุษบกมาลาในพระราชวังหลวง ลักษณะที่ใช้ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยก็เป็นอย่างเดียวกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย คือ เป็นที่เสด็จออกแขกเมืองและ บำเพ็ญพระราชกุศล เช่น มีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น ส่วนกรพระราชมณเฑียร เช่น พิธีตรุษ สารท และโสกันต์ ซึ่งทางวังหลวงทำที่พระมหาปราสาท วังหน้าก็ทำที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ แต่ผิดกันอย่าง ๑ ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยเป็นที่ตั้งพระศพกรมพระราชวังบวรฯ และเป็นที่ทำพิธีอุปราชาภิเษกในเวลาต่อมาทุกรัชกาล

พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย
Itsara Winitchai Throne Hall

สองข้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างหอข้างละหลัง
ข้างขวาเป็นหอพระเจ้า ข้างซ้ายเป็นหอพระอิฐี เหมือนอย่างหอพระสุรลัยพิมานและหอพระธาตุมณเฑียร
ในพระราชวังหลวง ผิดกันแต่เอาด้านสกัดของหอเข้าหาพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย และหลังคาห่อทำเป็นทรง

ภายในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย

Door panels inside Itsara Winitchai Throne Hall

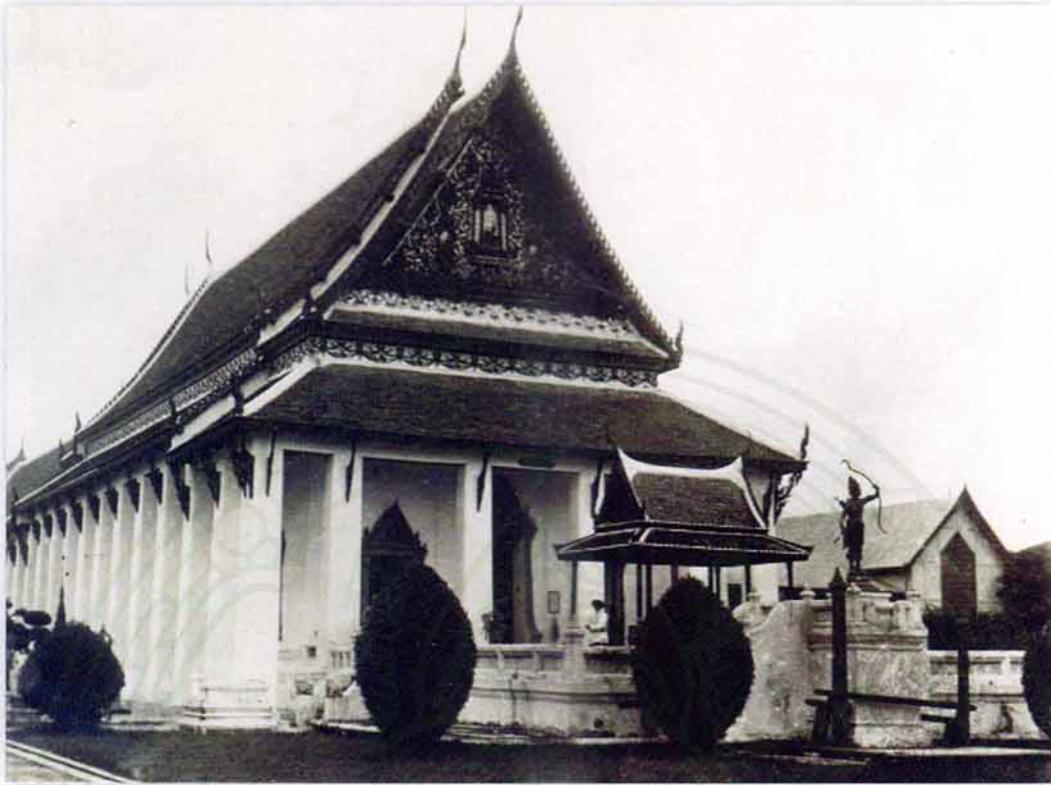
เก่งจีน แต่เข้าใจว่ามีได้เชิญพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ มาไว้หอซึ่งสร้างใหม่นี้ หอพระเจ้า
คงเป็นที่ไว้พระพุทธรูปของในพระองค์ เช่น พระฉลองพระองค์ เป็นต้น หอพระอัฐิก็คงจะเป็นที่ประดิษฐาน
พระบรมอัฐิและพระอัฐิที่เชิญมาจากวังเดิมและที่มีขึ้นใหม่ อันสมควรเก็บรักษาไว้ในพระราชวัง และที่สุด
อาจจะดำรัสสั่งให้ไว้พระอัฐิพระองค์เองในหอ นั้นด้วยก็จะเป็นได้ เพราะเวลาเสด็จดำรงพระชนม์อยู่
ก็ไม่เสด็จขึ้นไปอยู่บนพระวิมาน

ทั้งหอพระเจ้าและหอพระอัฐิในวังหน้า มาถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงจัดการใหม่ มีหมายรับสั่งปรากฏว่า
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระแก้ว (ผลึก) ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ขึ้นไปไว้ในพระบวรราชวังองค์ ๑ แห่งขึ้นไปเมื่อเดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ เข้าใจว่า
คงพระราชทานไปให้ประดิษฐานในหอพระเจ้า ให้เหมือนอย่างประดิษฐานพระพุทธรูปยุรัตนฯ ไว้ใน
หอพระสุราลัยพิมาน ส่วนหอพระอัฐินั้นเมื่อเชิญพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ไปประดิษฐานที่ปราสาททอง
บนพระวิมานกลางทั้ง ๓ พระองค์แล้ว เข้าใจว่าโปรดให้เชิญพระอัฐิเจ้านายวังหน้าไปไว้ที่หอพระมนเทียรธรรม
วัดบวรสถานสุทธาวาสในคราวนั้นเอง แล้วจึงจัดหอพระอัฐิวังหน้าให้เป็นการองเดียวกับหอพระธาตุ
มนเทียรในพระราชวังหลวง ความปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เชิญพระอัฐิ
พระชนกสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์กับทั้งพระอัฐิเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี
เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ ซึ่งเป็นพระภาคสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ไปไว้ที่หอพระอัฐิวังหน้า* ครั้นเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับพระอัฐิพระชนกสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์มาไว้ที่
พระตำหนักเดิมในพระราชวังหลวง ส่วนพระอัฐิเจ้าฟ้า ๓ พระองค์ยังคงไว้ที่หอพระอัฐิวังหน้า จนหอชำรุด
รื้อในรัชกาลที่ ๕ จึงได้เชิญมาไว้ในหอพระนาค วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

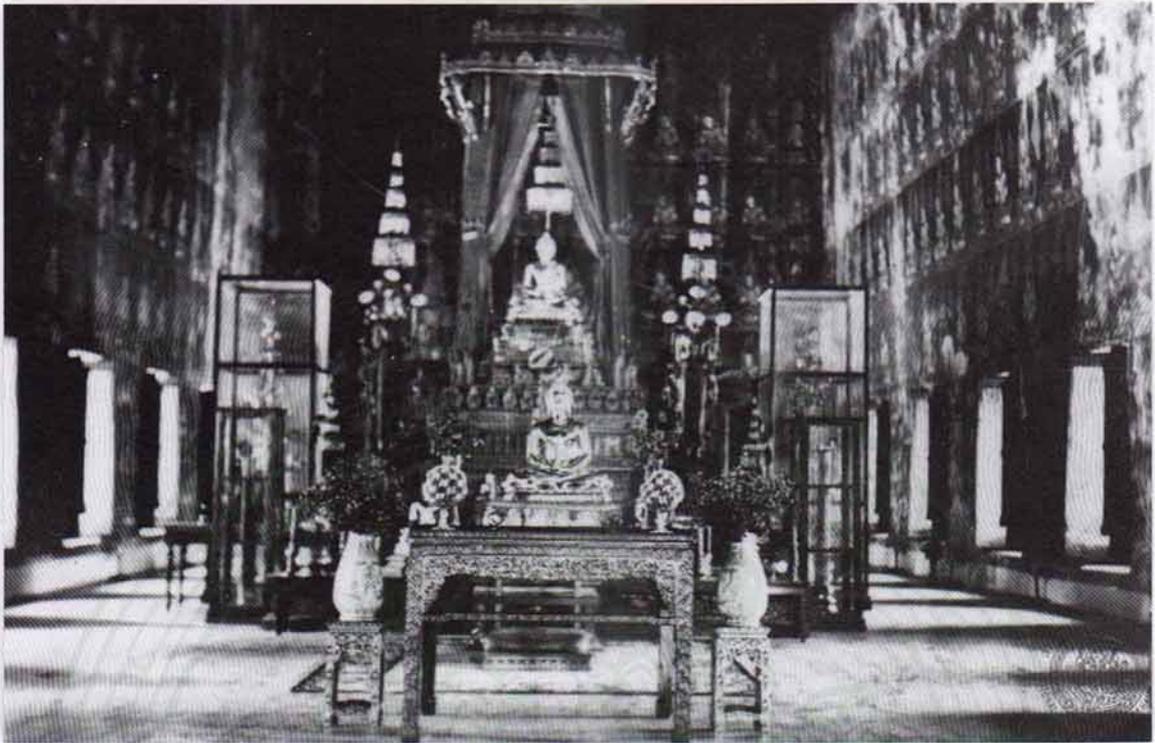
พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ อยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยออกไป เป็นของสร้างครั้งรัชกาลที่ ๑
เดิมชื่อว่า พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ มาเปลี่ยนเป็นพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓
ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ พระที่นั่งองค์นี้ยกพื้นสูง และเชิงผนังข้างนอกทำเป็นฐานปัทม์ ทำนองพระมหาปราสาท
ในพระราชวังหลวง เข้าใจว่าเดิมกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเห็นจะทรงพระราชดำริจะสร้างขึ้น
สำหรับทำการพระราชพิธี มีพระราชพิธีตรุษ สารทและโสกันต์ลูกเธอ เป็นต้น อย่างเช่นทำที่พระมหาปราสาท
ในพระราชวังหลวง แต่ในเวลาที่ยังไม่ได้ลงมือสร้างหรือกำลังสร้างอยู่นั้น เสด็จขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ได้
พระพุทธรูปลึงค์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญลงมา จึงทรงพระราชอุทิศพระที่นั่งองค์นี้ถวายเป็นที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูปลึงค์ จึงให้เขียนฝาผนังข้างในเป็นรูปเทพชุมนุมข้างบน และเขียนเรื่องพระปฐมสมโพธิที่ผนัง
หว่างพระแกลเป็นพุทธบูชา แต่คงทำการพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระที่นั่งองค์นี้ตามพระราชดำริเดิมด้วย
พระที่นั่งสุทธาสวรรย์จึงเป็นที่สำหรับทำการพระราชพิธีเหมือนอย่างพระมหาปราสาทในวังหน้ามาตั้งแต่
รัชกาลที่ ๑ ตลอดจนรัชกาลที่ ๕

* ตรงกับวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๙๖

* พระอัฐิพระชนกสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ แต่ก่อนเห็นจะอยู่ที่พระราชวังเดิม พระอัฐิอีก ๓ พระองค์นั้น แต่ก่อนคงอยู่ที่
หอพระนาคในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
Buddhaisawan Chapel

พระพุทธรูปหิ๊งประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์
Phra Buddha Sihing in the Buddhaisawan Chapel

ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ สวรรคตแล้ว เวลาว่างหน้าว่างอยู่นั้น ท่านองจะมีผู้ร้าย ลอบบังตพระที่นั่งสุทธาสวรรย์หรืออย่างไร ความปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปเงินทองและของพุทธานุชาฝีมืออยู่ในพระที่นั่งสุทธาสวรรย์มาก ทั้งได้ผู้ร้าย จะลักเอาไปเสีย จึงโปรดให้เชิญพระพุทธรูปหิ๊งกับทั้งพระพุทธรูปอื่น ๆ กับของพุทธานุชาลงมาไว้ใน พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานพระพุทธรูปหิ๊งไว้บนฐานชุกชีด้านหน้าในพระอุโบสถ ตรงที่ตั้งพระสัมพุทธพรรณีทุกวันนี้อยู่ตลอดรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ จนรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้เชิญ พระพุทธรูปหิ๊งกลับไปวังหน้าครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งกล่าวมาแล้วในที่อื่น เมื่อเชิญ พระพุทธรูปหิ๊งลงมาพระราชวังหลวงแล้ว ทางโน้นในพระที่นั่งสุทธาสวรรย์เหลืออยู่แต่ปราสาทปรางค์ ห้ายอดซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ทรงสร้างไว้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหิ๊ง ปรากฏในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ถึงรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์โปรดให้ รื้อปราสาทปรางค์ห้ายอดนั้นเสีย แล้วให้ตั้งพระแท่นเศวตฉัตรที่ในพระที่นั่งสุทธาสวรรย์เป็นที่เสด็จ ออกแขกเมือง และพระสงฆ์ถวายพระธรรมเทศนาต่อมา ก็คือว่าคงเป็นแต่ที่ทำการพระราชพิธีเหมือน อย่างพระมหาปราสาท ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ สวรรคต จึงประดิษฐานพระศพไว้ใน พระที่นั่งสุทธาสวรรย์ เหมือนอย่างพระมหาปราสาททางพระราชวังหลวงฉะนั้น

พระพุทธรูปหิงค
Phra Buddha Sihinga

พระแท่นเศวตฉัตรวังหน้า ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เห็นจะสร้างขึ้นไว้แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๑ แล้ว แต่เมื่อก่อนย้ายมาตั้งที่พระที่นั่งสุทธารสวรรคย์จะตั้งไว้ที่ไหนสงสัยอยู่ เพราะที่ซึ่งอาจจะตั้งมีหลายแห่ง แบบตั้งพระแท่นเศวตฉัตรครั้งกรุงศรีอยุธยา เข้าใจว่าตั้งกลางพระมหาปราสาทตรงยอดลงมา ทำนองเช่นที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระราชวังหลวงที่วังหน้าครั้งรัชกาลที่ ๑ ไม่มีปราสาท อาจจะตั้งพระแท่นเศวตฉัตรไว้ที่ในพระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระวิมานองค์กลางสมมติแทนปราสาทก็เป็นได้ เพราะฉะนั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๒ จะเสด็จไปเฉลิมพระราชมนเทียรประทับพระวิมานองค์กลาง จึงให้ย้ายพระที่นั่งเศวตฉัตรออกมาตั้งที่พระที่นั่งสุทธารสวรรคย์ ถ้ามิได้เป็นดังกล่าวมานี้ พระแท่นเศวตฉัตรวังหน้าแต่เดิมเห็นจะตั้งอยู่ที่พระที่นั่ง

ศิวิโมกษ์พิมาน อันเป็นท้องพระโรงเดิมก่อนสร้างพระวิมาน ครั้นสร้างพระวิมานแล้วปรากฏว่าเป็นพระที่นั่งทรงธรรม พระสงฆ์เห็นจะถวายเทศน์บนพระแท่นเศวตฉัตรที่ตั้งอยู่นั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อสร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยแล้ว จึงย้ายพระแท่นเศวตฉัตรมาตั้งในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย บังหน้าพระที่นั่งบุษบกเหมือนอย่างพระแท่นเศวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแต่ก่อนนี้ แต่พิจารณาครูปลัดฐานพระแท่นเศวตฉัตรวังหน้าที่ยังอยู่ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยทุกวันนี้ ดูทำเอาอย่างพระแท่นเศวตฉัตรวังหลวง และมีตราพระจุฑาภรณ์ปิ่นไว้ที่พนัก จึงสงสัยว่า จะเป็นของสร้างขึ้นใหม่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระแท่นองค์เดิมเห็นจะสูญไปเสียแล้ว

ภาพจิตรกรรมฝาผนังรูปเทพชุมนุม
Mural paintings of Thep Chumnum
(Gods)

ภายในพระที่นั่งพุทธไสววรรษย์
Mural paintings, Buddhaisawan Chapel

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง ปฐมสมโพธิ
Mural paintings of Pathama Samboani (First scripture of Buddha's life)

ในรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสวยทรงซ่อมแปลงปฏิสังขรณ์พระที่นั่งสุทธารวรรย์ใหม่ การปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นแก้ไขของเดิมหลายอย่างสังเกตได้โดยแบบอย่างฝีมือช่างที่ทำ คือ รื้อเครื่องบนทำใหม่หมด เปลี่ยนหลังคาพาไลของเดิม ต่อเป็นเฉลียงเสาลอยไว้ผนั่งข้างบนเป็นคอสองรอบซุ้มพระกาลของเดิมเห็นจะไม่มี ทำซุ้มขึ้นใหม่ทั้งหมด การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้น่าชมอย่างหนึ่ง ที่ของเดิมสิ่งใดดีเอาไว้หมดทุกอย่าง เป็นต้นว่าเครื่องไม้กรอบและบานพระกาล ทวยที่รับชายคาคงใช้ของเดิมไม่เปลี่ยน ช่างในลายที่เขียนผนังและลายเพดานรักษาของเดิมไว้ไม่แก้ไข เป็นแต่ซ่อมแซมที่ชำรุดจึงยังแลเห็นของเดิมที่ทำโดยประณีตบรรจงมาได้จนทุกวันนี้

ภาพทวารบาลในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์
"Dvarapala" or The protectors, the painting inside
Buddhaisawan chapel

ที่เปลี่ยนนามพระที่นั่งสุทธาสวรรรย์เป็นพุทโธศวรร์ เห็นจะเป็นด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ เมื่อสร้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยขึ้น และย้ายพระแท่นเศวตฉัตรไปไว้พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์คงจะทรงพระราชดำริจะจัดให้กลับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ให้ต้องตามที่มีลายเขียนผนังเป็นเครื่องพุทธรูปมาแต่เดิม ประการที่ ๒ ชื่อเดิมว่าพระที่นั่งสุทธาศวรร์ จะเห็นว่าใกล้เคียงกับชื่อพระที่นั่งสุทโธศวรร์ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างทางพระราชวังหลวงนัก จึงเปลี่ยนให้หลีกไปเสีย ประการที่ ๓ จะให้ชื่อคล้องสัมผัสกับพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ที่สร้างใหม่ แต่ไม่ได้พระราชทานพระพุทธรูปหิ้งค์ขึ้นไป จะตั้งพระพุทธรูปองค์ใดเป็นประธาน ขอนี้หาทราบไม่ แต่มีตู้พระธรรมสร้างขึ้นสำหรับตั้งในพระที่นั่งพุทโธศวรร์เหมือนอย่างฝาประจันห้อง ๓ ตู้ ลงรักเขียนทองลายรดน้ำด้าน ๑ เขียนสีเรื่องรามเกียรติ์ ๓ ด้านทุกใบ เก็บคัมภีร์พระธรรมวงษาไว้ในตู้ ทั้ง ๓ นี้ และเข้าใจว่าโดยปรกติกโปรดให้อาจารย์บอกหนังสือพระสงฆ์สามเณรในพระที่นั่งพุทโธศวรร์ เหมือนอย่างทางวังหลวงโปรดให้อาจารย์บอกหนังสือพระสงฆ์สามเณรที่ในพระมหาปราสาทนั้นด้วย ส่วนการพระราชพิธีต่าง ๆ ก็คงทำในพระที่นั่งพุทโธศวรร์ ดังแต่ก่อนต่อมาตลอดจนในรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕

พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างใหม่ที่เกาะกลางสระ ตรงที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะทรงสร้างปราสาท แล้วเปลี่ยนเป็นพระพิฆเนศดุสิตา ซึ่งรื้อเสีย เมื่อในรัชกาลที่ ๒ ดังได้บรรยายมาแล้วนั้น เหตุที่สร้างพระที่นั่งองค์นี้ขึ้น เพราะที่บริเวณสระนั้น ถึงเมื่อมีหอพระอยู่ในรัชกาลที่ ๑ ที่จริงเป็นที่สวนสำหรับเสด็จประพาสสำราญพระราชอิริยาบถ อยู่ใกล้กับพระราชมนเทียร มีความพรรณนาไว้ในหนังสือนิพนธ์หน้าชัดเจน ดังนี้

“ไอ้พิฆเนศอินทร์* ดังอินทร์สว่าง

มีโคกเรียงเคียงหน้าลำสวนดม

ทรงไว้พระเนาวโลกโมฬีเลื่อง

มณฑาทอมน้อมกำนบันขาย

บุชาพระสัพพัญญูคู่ทวีป

เคยมีสีทโนภาษบัณฑิตูรชาน

ให้สวดมัสการพระชินรัตน์

ประทานทั้งแดรดั่งระฆังดี

เคยถวายพระกุศลศรัทธารับ

เคยประสาทโภชาพระราชทาน

ประกอบบุญมีจลาในสาครเศศ

เด่นอยู่กลางสระรอบกระลินธุ์สม

รำเพยลมกลั่นแก้วมการาย

แต่งเครื่องมัสการทุกวันถวาย

ดังจะหมายน้อมรสเรณูนวล

ขยายกลีบแยมพุ่มโกศุมสงวน

สั่งประมวญหมู่สนมหนึ่งบุตรี

ตามบัญญัติเทศพุทธรชินศรี

จบแล้วก็ขุสิบรมญาณ

ทรงค้ำับน้อมรสพระกรรมฐาน

มีจลช่องสาธการถึงเมืองพรหม

ทอดพระเนตรระงับร้อนแรมปฐม

* หมายถึง พระพิฆเนศดุสิตา

แขยงแย่งแย่งเข้ายวลนิยม	เนื้ออ่อนอ่อนอ่อนระทมบ้าบ่มใจ
เห็นกระแทกแทกโบทกาทเทิร	แก้วล่องล่องล่องเดิรสายชลไหล
แมลงภูทงท่งท่งท่งมากินโคล	สวายเป็นหวายไปแสวงรอย
จะหาเหยื่อเมื่อเมื่อเมื่อรักษา	เหล่าเทพาฟ้าฟ้าสือสนสร้อย
กระหิงหลายหลายหลายกรายกริตลอย	นกเขาเข้าเข้าคอยชะม้อยดู
ได้เคยรับประทานอาหารหาย	ตัวนป่ายวายเวียนมาเปนหมู่
ไม่ยลพระมิ่งมนเทียรยกเคียรชู	เหมือนจะรู้ว่าพระราชบิดา
เสร็จนิราศแรมร้างมไหสุริย์	โ้อ้อาดูรทุกข์ทั่วถึงมัจฉา
ประพาสสวนเสร็จสรวลชวนพงา	นำยุพาเคยพายุพินชม
คณานางล้วนนางอนงค์แน่น	ประดับแสนนับแสนพระสนม
สำราญรื่นเรีงรื่นชื่นอารมณ์	ถวายนมโบทกลมอยู่างราม
เห็นกาหลงเพลินหลงประสงค์หอม	ลูกจันทน์น้อมกึ่งน้อมเหลือองอร่าม
ระย้าแก้วแสงแก้วออกแวววาม	กุหลาบหนามหลิกหนามเด็ดดอกดม
เสาวคนธ์ระคนกลินบุหงา	จำปาแขกเมื่อแขกมาถวายนม
มณฑาทอมหวลหอมยิ่งตรอมตรม	จะจากชมชวนชมระบมทรง
ยี่หุบหุ้มกลีบหุ้มขยายแย้ม	ลำเจียกแหลมกลินแหลมล้วนของหลวง
ลำดวนเย็นหอมเย็นดูเด่นดวง	พิกลุ่ร่วงดอกร่วงลงดาชดิน
เสาวรสทรงรสตระหลบฟุ้ง	ดั่งจันทน์ประประประคนกลิน
การเกิดแก้วเกิดอินทนิล	บุหงาบินรีบบินไปจากกรัง
ให้หนักจิตต์จิตต์หวลรัฐจวนโทย	ฤดีโดยโดยดั้นถวิลหวัง
เหมือนนอกเราเราจะร้างนิราสวัง	จึงโคกสั่งสั่งสวนอยุธยา”

ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า เมื่อเรือพระที่นั่งพินาศไปแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒ ยังเสด็จประพาสสวนนั้นต่อมา กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ ก็ยังเสด็จประพาสที่สวนนั้น จึงทรงสร้างพระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลกขึ้นเป็นที่ประทับเวลาเสด็จลงประพาสสวน แต่ก่อนมีแก่งจันทน์ เป็นเนินเตี้ยๆ อยู่ที่เกาะกลางสระหลังหนึ่ง ข้าพเจ้าสำคัญว่า พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลกจะเป็นแก่งจันทน์เอง แต่พวกชาววังหน้าบอกว่าแก่งจันทน์นั้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ถ้าความจริงเป็นเช่นนั้น พระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลกที่กรมพระราชวังบวร มหาศักดิ์พลเสวยทรงสร้างคงเป็นเครื่องไม้ ผุพังสูญไปเสียหมดแล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสร้างแก่งจันทน์ใหม่ เพราะสวนนั้นยังเป็นที่ประพาสต่อมาจนในรัชกาลที่ ๔

ได้กล่าวมาแต่ก่อนว่า พระที่นั่งที่สร้างครั้งรัชกาลที่ ๑ มีชื่อไม่คล้องกันอยู่ ๒ องค์ คือพระที่นั่งพรหมพักตร์องค์ ๑ พระที่นั่งศิวโมกข์พิมานองค์ ๑ ส่วนพระที่นั่งพรหมพักตร์ได้อธิบายมาแล้วว่าเป็นชื่อบุษบกราชบัลลังก์ ซึ่งตั้งอยู่ในท้องพระโรงหน้า มีชื่อพระราชมนเทียร แต่ส่วนพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานข้าพเจ้าคิดไม่เห็นเหตุใดนามจึงไม่คล้องกับพระที่นั่งองค์อื่น ได้นึกสงสัยว่าหรือจะเป็นนามตั้งขึ้นใหม่ต่อเมื่อรัชกาลที่ ๓ ของเดิมจะเรียกแต่ว่าพระที่นั่งทรงธรรม แต่มาเมื่อมีข้อสังเกต ด้วยนามพระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก สังเกตดูความไม่เหมาะแก่พระราชมนเทียรที่สร้างตรงนั้น เห็นว่าที่ชานานนามว่าพระที่นั่งรังสรรค์จุฬาโลก เพราะจะให้คล้องสัมผัสกับนามพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานของเดิมเป็นต้นเหตุ ข้อนี้เป็นหลักฐานว่านามพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานมีมาแล้วแต่ในรัชกาลที่ ๑ จึงมานึกขึ้นว่าหรือนามเดิมเป็น “พระที่นั่งศิวโมกข์สถาน” อยู่หน้าพระที่นั่งพิมานดุสิตาดอกกระมัง ถ้าเช่นนั้นนามพระราชมนเทียรครั้งรัชกาลที่ ๑ ก็คล้องกันได้หมด

พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน นี้ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสร้างเป็นท้องพระโรงตั้งแต่แรกสร้างพระราชวังบวรฯ ตามแบบอย่างพระที่นั่งทรงปืนที่พระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา ดังกล่าวมาแล้ว องค์เดิมเข้าใจว่าเครื่องไม้ และเล็กกว่าพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ แต่แรกคงเป็นที่เสด็จออกขุนนาง และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

พระที่นั่งศิวโมกข์พิมาน เมื่อครั้งอดีต
Siwamokkhamphiman Hall

พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน ในปัจจุบัน
Siwamokkhopiman Hall

ในพระราชวังหลวง ครั้นเมื่อสร้างพระวิมานแล้วมาเสด็จออกที่พระวิมาน พระที่นั่งศิวโมกข์ฯ เห็นจะเป็นแต่ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เช่น มีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น เพราะเหตุนี้จึงเรียกกันว่าพระที่นั่งทรงธรรม เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต ประดิษฐานพระศพไว้ในพระที่นั่งศิวโมกข์พิมานนี้

ครั้นรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ทรงรื้อของเดิม สร้างใหม่เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูน ขยายให้ใหญ่โตขึ้นเป็นพระที่นั่งโถง มีฝาแต่ด้านใต้กับด้านตะวันตก เพราะเป็นเขตต่อกับข้างใน แต่จะใช้เป็นที่สำหรับราชการอย่างโรสับไม่ได้ความ เพราะกิจต่าง ๆ ที่เคยทำที่พระที่นั่งศิวโมกข์ฯ มาแต่ก่อน มีพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยเป็นที่ทำแทนหมดทุกอย่าง สืบถามผู้ที่มีอายุทันได้เห็น ได้ความแต่ว่า เคยเห็นทำงเด็กที่พระที่นั่งศิวโมกข์ฯ เมื่องานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และใช้เป็นที่พักทหารแตรต่อมาในครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ได้ความแต่เท่านี้ เป็นที่ว่างมาจนจัดเป็นพิพิธภัณฑ์สถานเมื่อในรัชกาลที่ ๕

พระที่นั่งสนามจันทร์ ในพระราชวังหลวงเป็นของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริสร้างขึ้นไว้ เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศในพระบวรราชวัง เพราะฉะนั้นรูปสัณฐานพระที่นั่งสนามจันทร์วังหน้า จึงถ่ายแบบองค์ในพระราชวังหลวงไปทำหมดทุกอย่าง ผิดกันแต่ลดทอนที่เขียนทงนั้นเล็กน้อย และไม่หากกระดานใหญ่แผ่นเดียวทำพื้นเหมือนพระที่นั่งสนามจันทร์ในพระราชวังหลวง ที่ตั้งก็ตั้งที่ขาลาข้างซ้ายห้องพระโรงอย่างเดียวกัน กล่าวกันว่าแต่เดิมขนานนามหนึ่งต่างหาก แต่ไม่มีใครเรียกขานนั้นก็สูญ คงเรียกกันแต่ว่าพระที่นั่งสนามจันทร์ มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกพระที่นั่งสนามจันทร์โดยกำหนดอย่างใด หากทราบไม่ได้ยืนยันแต่ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับที่พระบวรราชวังในตอนหลังเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญเสด็จออกไปประทับอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบแล้ว เวลาเสด็จขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระบรมชนกนาถที่พระบวรราชวัง เสด็จประทับที่พระที่นั่งสนามจันทร์เป็นที่พัก

พระที่นั่งมั่งคลาภิเชก พระที่นั่งเอกอลงกฎ ๒ องค์นี้ สร้างในรัชกาลที่ ๔ เป็นพระที่นั่งโถงคู่กัน อยู่บนกำแพงแก้วหน้าท้องพระโรง ตรงมุมข้างใต้องค์ ๑ ข้างเหนือองค์ ๑ มีเกยสำหรับทรงพระราชยานอยู่ข้างหน้าทั้ง ๒ องค์ แบบอย่างพระที่นั่ง ๒ องค์นี้ ก็ทำตามทำนองพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระราชวังหลวง แต่ไม่ถึงถ่ายแบบไปทีเดียว พระที่นั่งอย่างนี้เรียกกันแต่ก่อนว่า พระที่นั่งเย็น หมายความว่า เป็นพระที่นั่งโถงสำหรับประทับตากอากาศ มีในบานแพนงพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ เสด็จออกประทับพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ มีรับสั่งให้ราชบัณฑิตไปเฝ้าเพียงพระราชปวงในบานแพนงใช้ว่า “เสด็จออกประทับพระที่นั่งเย็น” ในพระราชวังหลวงก็มี ๒ ข้างท้องพระโรงเป็นพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ข้าง ๑ เป็นหอศาสตราคมข้าง ๑ แต่หอศาสตราคมลวดลายที่ปรากฏทุกวันนี้ เป็นของแก้ไขใหม่ในรัชกาลที่ ๔ หรือเดิมจะเป็นพระที่นั่งเย็นเหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง อย่างไรก็ดีสร้างที่วังหน้าได้ดอกกระมัง

นามพระที่นั่งเย็นที่วังหน้า เอนามของพระที่นั่งโบราณมาชานองค์ ๑ คือ พระที่นั่งมั่งคลาภิเชก เป็นนามพระมหาปราสาทครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมาแปลงนามเป็นพระวิหารสมเด็จพระพุฒาจารย์แล้วสร้างใหม่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

พระที่นั่งคชกรรมประเวศ ซึ่งสร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๔ เพราะจะให้มียปราสาทในพระบวรราชวังพิเศษกว่าพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อนมา รูปสัณฐานอย่างไร ได้พรรณามาแล้วไม่ต้องอธิบายซ้ำอีกควรกล่าวในที่นี้แต่ว่า ปราสาททองคนี้เพราะเป็นเครื่องไม้อยู่มาผูกชำระรดทรุดโทรม จึงโปรดให้รื้อเสียเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ยังคงแต่ฐานปราสาทกับเกยข้างอยู่ข้างหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์จนทุกวันนี้

พระที่นั่งคชกรรมประเวศ
Khotchakam Prawet Pavilion

มีของที่นำส่งเกิดอยู่ที่พระราชมนเทียรในวังหน้าอย่าง ๑ คือ มีศิลาจารึกนามพระที่นั่งติดไว้ข้างหน้าพระที่นั่งในหมู่พระวิมานทุกองค์ ตั้งแต่พระที่นั่งวสันตพิมานและมุขทั้งปวง ออกมาจนถึงพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก พระที่นั่งเอกอลงกฎ และพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เป็นที่สุด เข้าใจได้ว่าเป็นของติดเมื่อในรัชกาลที่ ๔ คงเป็นเพราะคนเรียกนามพระที่นั่งทั้งเก่าใหม่ไม่ถูก จึงโปรดให้จารึกนามติดไว้ให้เห็น

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างตามแบบอย่างตึกฝรั่ง (แม่ปล่องchimney เตาผิงไฟก็ยังคงรูปมีอยู่ที่สุดอกไก่หลังคาทั้งสองข้าง) เป็นตึกเก้าห้อง พื้น ๒ ชั้น รูป ๔ เหลี่ยมรี มีบันไดทำเป็นมุขขึ้นข้างนอก เพราะในสมัยนั้นยังถือกันอยู่ว่าถ้าขึ้นทางใต้ถุนเป็นอัปมงคล ตัวพระที่นั่งด้านหน้ามีเฉลียงโถง ๗ ห้อง ข้างในประธาน ตอนกลาง ๓ ช่องกันเป็นห้องเสวย ห้องต่อมา

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์
Issaret Rajanusorn Hall

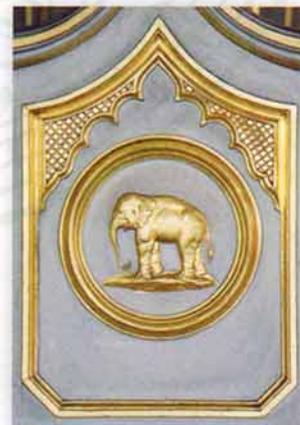
ข้างใต้ ๒ ช่อง เป็นห้องพระบรรทม มีฝาเพี้ยมกระจกกันขวางอีกชั้น ๑ ต่อมาถึงที่สุดด้านใต้เป็นห้องเล็กชั่วคราว ๑ ยาวตลอด ในประธานเป็นห้องแต่งพระองค์ แต่เล่ากันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คำรัสว่า ในห้องพระบรรทมร้อนนัก ให้ตั้งพระแท่นเล็กบรรทมที่ห้องแต่งพระองค์นี้ ที่มีมุตะวันตกเฉียงใต้กันเป็นห้องทรง ด้านหลังเป็นเฉลียงที่บกั้นเป็นห้องเก็บของ มีบันไดเล็กสำหรับพนักงานขึ้นลง และมีห้องอุ้นเครื่องอยู่ข้างหลังห้องเสวย ในประธานอีก ๒ ช่องต่อห้องเสวยไปทางเหนือเป็นห้องรับแขก เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก เสด็จแปรสถานมาประทับในห้องนี้จนสวรรคต ต่อห้องรับแขกไปถึงห้องยาวข้างด้านสกัดเป็นห้องทรงพระอักษร และห้องพระสมุดอยู่สุดพระที่นั่งข้างด้านเหนือ ชั้นล่างเป็นแต่ที่พนักงานอาศัยหาได้ใช้การอื่นไม่ ลักษณะที่ตกแต่งพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์

พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์
Issaret Rajanusorn Hall

ตราประจำพระองค์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดับพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์
Privy seal of H.M. Second King Pinklao
decorated at Issaret Rajanusorn Hall

พระแท่นบรรทม
ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
H.M. Second King Pinklao's royal bed

เป็นแบบฝรั่งทั้งสิ้น พระแท่นบรรทมสั่งมาแต่เมืองนอก เป็นพระแท่นคู่ มีรูปช้างเผือกสลักอยู่ที่พนัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ยกไปตั้งที่พระที่นั่งในพระราชวังบางปะอิน ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้^(๑) เวลาที่แขกเมืองฝรั่งต่างประเทศ เช่น ราชทูตเข้ามา ก็ทรงรับรองเลี้ยงดูที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ เล่ากันว่า ถึงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ก็เสด็จอยู่อย่างฝรั่ง มีบ๋อยผู้ชาย และพนักงานข้างในเป็นสาวใช้อยู่จำกัดพอสำหรับรับใช้ แม้เจ้าจอมก็อยู่เฉพาะผู้ที่เป็นราชบุรุษ พระเจ้าลูกเธอและพระสนมกำนัลขึ้นเฝ้าแต่เฉพาะเวลาเสวยเท่านั้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้จัดห้องกลางอันเป็นห้องเสวยเดิมเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ โปรดให้ทำตู้ทองที่ผนังด้านใน เรียงกัน ๓ ตู้ แล้วเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจากหอพระอัฐิในพระราชวังมาประดิษฐานไว้ที่ตู้ฝ่ายตะวันออก พระอัฐิสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีไว้ตู้ฝ่ายตะวันตก พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ตู้ใหญ่ที่อยู่กลาง ทำเพดานและฉลิมจันทร์สำหรับตั้งเครื่องบูชาไว้ที่ตรงประดิษฐานพระบรมอัฐินั้น ครั้นเมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญพระอัฐิประดิษฐานไว้กับพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยกัน และต่อมาเสด็จขึ้นไปวังหน้า ทอดพระเนตรเห็นพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ชำรุดทรุดโทรม ได้โปรดให้ปฏิสังขรณ์ให้คืนดีทั่วทั้งพระที่นั่งครั้ง ๑

แท่นบูชาพระป้ายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระโพธิสัตว์ และเทพารักษ์
Royal altar of H.M. Second King Pinklao, Budhisattva and the gods

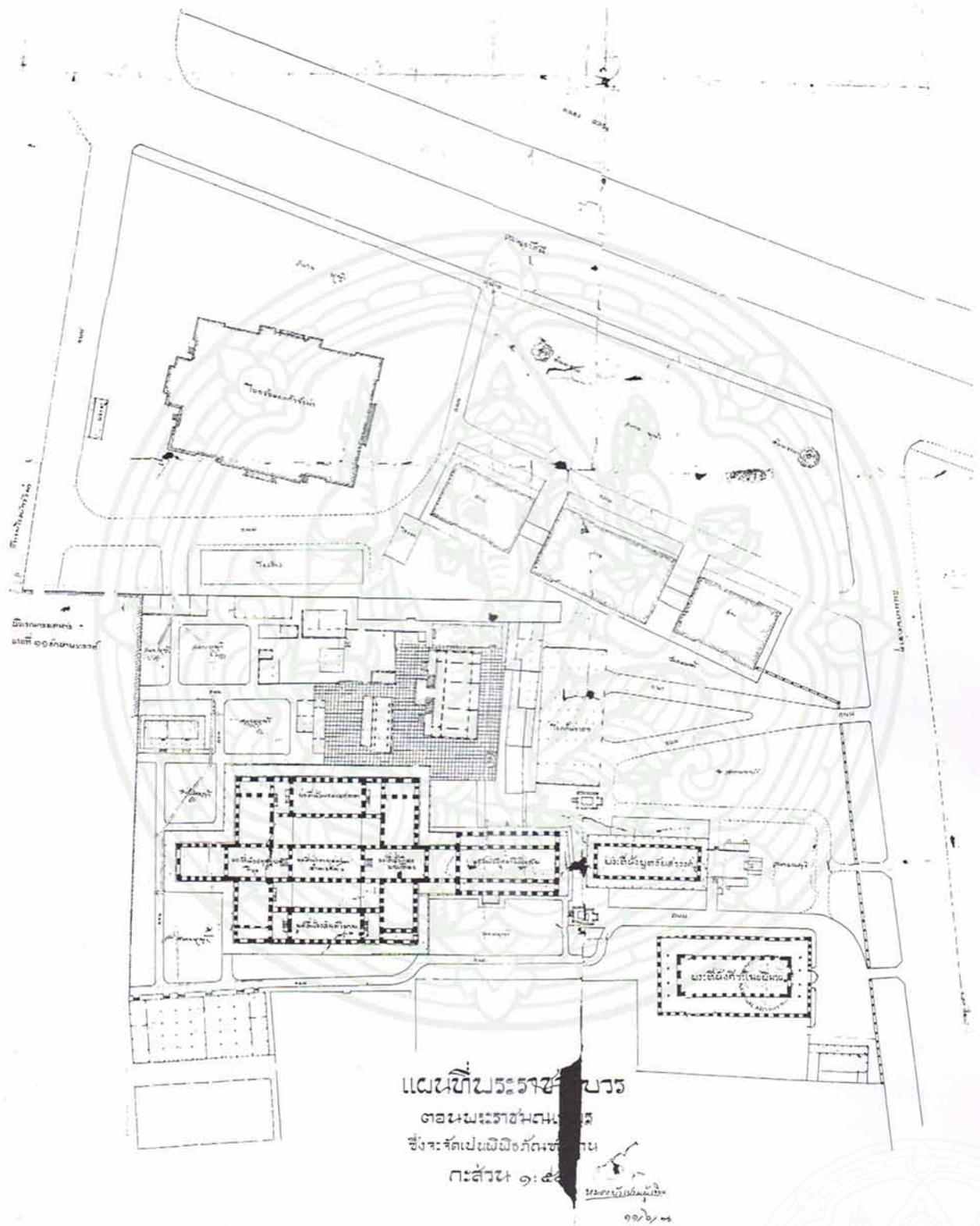
^(๑) หมายถึง ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ปัจจุบันพระแท่นบรรทม ๒ องค์นี้ อัญเชิญมาประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ดังเดิมแล้ว

ตู้ทองที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมชนกนาถ
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
Cabinet used to preserve the royal relics of King Rama II
(or King Buddha Loetla Nabhalai), father of
H.M. Second King Pinklao

ตู้ทองที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ
สมเด็จพระศรีสุริเยนทรา บรมราชินี สมเด็จพระราชชนนี
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
Cabinet used to preserve the royal relics
of Queen Sri Suriyendra, mother of
H.M. Second King Pinklao

พระที่นั่งบวรบริวัติ เป็นของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้างไว้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเป็นที่ประทับต่อมา ดังกล่าวมาแล้ว ตอนที่สร้าง พระที่นั่งบวรบริวัติ มีประตูและกำแพงกันเป็นบริเวณหนึ่งต่างหาก เป็นแต่ต่อติดกับบริเวณพระที่นั่งอิศเรศราชานุสร ศาลา และสวนที่สร้างในบริเวณพระที่นั่งบวรบริวัติเป็นอย่างดีทั้งสิ้น พระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คงจะทรงจัดเป็นอย่างจีนบริเวณ ๑ เป็นอย่างฝรั่งบริเวณ ๑ มาแต่เดิม เข้าใจว่าคงจะเป็นที่สำหรับเสด็จออกประพาสฝ่ายใน ตัวพระที่นั่งบวรบริวัติเป็นแก่งจันทน์ ยาว ๕ ห้อง ๒ ชั้น ชั้นบนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับ มีแต่ห้องพระบรรทมห้อง ๑ ห้องที่ประทับห้อง ๑ พระเจ้าลูกเธอที่ไปตามเสด็จเสด็จอยู่ชั้นล่าง

แผนที่พระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐
 Map of Bowon Sathan Mongkhon Palace in A.D. 1927 (B.E. 2470)

เล่ากันมาว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) โปรดให้สร้างพระที่นั่งขึ้นใหม่อีกองค์ ๑ ต่อไปข้างเหนืออยู่ชิดกำแพงวัง ให้หันหน้ามาข้างใต้ แต่การสร้างพระที่นั่งหลังนี้ค้างอยู่จนสิ้นรัชกาล มาถึงครั้งกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ พอเสร็จงานพระราชพิธีอุปราชภิเษกแล้ว ก็เสด็จมาประทับอยู่ชั้นตำพระที่นั่งบวรบริวัติ จนสร้างพระที่นั่งสาโรชรัตนประพาสแล้วเสด็จไปอยู่ที่นั่น ที่พระที่นั่งบวรบริวัติชั้นต่ำยังใช้เป็นห้องพระสมุด และเป็นที่พักเสด็จออกฝ่ายในมาจนทิวศต

เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญประชวรจะทิวศตนั้น เสด็จไปประทับอยู่ที่พระตำหนักริมป้อมเสื่อช้อนเล็บ แขวงจังหวัดสมุทรปราการ ประชวรพระอาการหนักลง จึงเชิญเสด็จกลับมากรุงเทพฯ มาพักอยู่ที่ชั้นตำพระที่นั่งบวรบริวัติได้หน่อยหนึ่งก็ทิวศต*

พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาส คือ พระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างค้างไว้ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงสร้างต่อจนสำเร็จ เป็นตึกขนาดย่อม ๒ ชั้น ยาว ๕ ห้อง ทำอย่างฝรั่ง มีเฉลียงโถงข้างด้านหน้า ข้างชั้นบนพอเป็นห้องพระบรรทมห้อง ๑ กับห้องที่ประทับห้อง ๑ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญจึงทรงสร้างศาลาโถงเครื่องไม้เป็นชั้นเดียว ต่อออกมาข้างหน้าเป็นที่ประทับสำราญพระอิริยาบถหลัง ๑ กล่าวกันว่าประทับอยู่ที่ศาลานี้โดยมาก ข้างศาลาทำสวนปลูกไม้ดอกและมีน้ำพุอ่างเลี้ยงปลา มีกำแพงกั้นบริเวณพระที่นั่งสาโรชรัตนประพาสเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก จากบริเวณพระที่นั่งบวรบริวัติจัดเป็นที่รโหฐาน

พระตำหนักน้ำ ๔ องค์ เรียกว่า ตำหนักแพวังหน้า ซึ่งสร้างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หลังกลางเป็น ๒ ชั้นมีฝา หันหน้ามุขลงแม่น้ำ และมีมุขโถงต่อจากหลังกลาง ชั้นข้างเหนือมุข ๑ ลงข้างใต้มุข ๑ ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ ไม่เคยขึ้นไปดูจนกระทั่งเรือเสียเมื่อในรัชกาลที่ ๕ จึงไม่สามารถจะพรรณนาได้ละเอียดกว่านี้

พระราชมนเทียรและสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชวังบวรสถานมงคลอันปรากฏอยู่ในแผนที่ที่พิมพ์ผนึกไว้ในสมุดเล่มนี้ พรรณนามาแต่สิ่งสำคัญ และสิ่งซึ่งสามารถจะทราบเรื่องราวได้โดยเคยรู้เคยเห็นเองบ้าง สืบถามผู้มีอายุที่ทราบเรื่องราวมาแต่ก่อน เล่าให้ฟังบ้าง ประกอบกับความสันนิษฐานตามเหตุผลดังได้อธิบายไว้ ยังมีสิ่งซึ่งทราบเรื่องราวไม่ได้ ด้วยหมดตัวผู้รู้เห็นเสียแล้วก็มาก เห็นว่าถ้าไม่มีใครเขียนเรียบเรียงบันทึกลงไว้เสีย ยิ่งนานไปเรื่องตำนานวังหน้าก็ยิ่งจะสูญหายไปทุกที ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ลองเรียบเรียงลงไว้ ถ้ามีวิปลาดพลาดพลั้งไปบ้างอย่างไร ขอท่านทั้งหลายจงให้อภัย เทอญ

* เสด็จทิวศตเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘

วัดอรุณราชวราราม พระอารามหลวงประจำรัชกาลที่ ๒
Arun Ratchawararam Temple, Royal temple of King Rama II

ตรงนี้จะต้องกล่าวถึงเรื่องพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้พิสดารสักหน่อย ด้วยเกี่ยวเนื่องถึงตำนานวังหน้าในรัชกาลหลัง ๆ ต่อไป คือ เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นั้น แบบตำราราชประเพณีสำหรับราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอันตรายหายสูญไปเสียเมื่อกรุงเสีย แม้การพระราชพิธีปราบดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ต้องทำแต่พอเป็นสังเขป ส่วนพระราชพิธีอุปราชาภิเษก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทก็ต้องทำแต่อย่างสังเขปเหมือนกัน ลักษณะการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกครั้งนั้น ถึงไม่มีจดหมายเหตุปรากฏก็มีหลักในทางสันนิษฐาน พอคาดได้ ไม่ห่างไกลว่าทำอะไร เพราะเนื่องด้วยพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรในพระราชวังบวรฯ ที่สร้างใหม่ในเวลานั้นกรมพระราชวังบวรฯ ประทับอยู่ที่พระนิเวศน์เดิม ตรงป้อมพระสุเมรุเดี่ยวนี่ คงเสด็จโดยกระบวนแห่ทางชลมารค มาทางสถับพระบริตรที่พระราชมนเทียรใหม่ในพระราชวังบวรฯ ๓ วัน ถึงวันพระฤกษ์ เสด็จมาทรงอภิเษกในพระราชวังบวรฯ แล้วเสด็จลงมารับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่พระราชวังหลวง แล้วจึงเสด็จกลับขึ้นไปเฉลิมพระราชมนเทียร รูปการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกครั้งแรกคงจะเป็นเช่นว่ามานี้ ไม่ผิดไปนัก

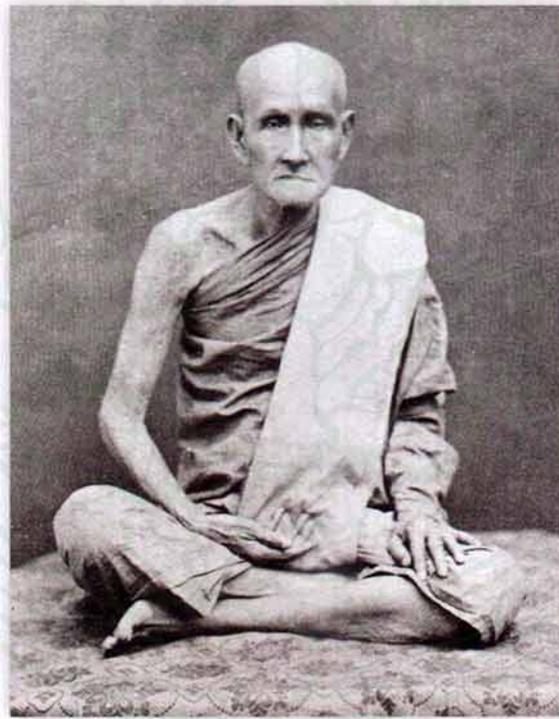
แบบอย่างพระราชพิธีอุปราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่พระมหาอุปราชเฉลิมพระราชมนเทียรที่วังจันทร์เกษมด้วย ก็น่าจะเป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวมานี้ คือทำการพิธีที่วังหน้า เสด็จไปทรงฟังสวด ๓ วัน เข้าวันที่ ๔ ทรงอภิเษกแล้วเสด็จลงมารับพระราชทานพระสุพรรณบัฏที่พระราชวังหลวง แล้วจึงกลับไปเฉลิมพระราชมนเทียร สันนิษฐานว่าจะพึงมีแบบแปลกขึ้นเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ ครั้งพระราชทานอุปราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ด้วยเวลานั้นพระเจ้าบรมโกษฐ์ประทับอยู่วังจันทร์เกษม เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์เสด็จอยู่ในพระราชวังหลวง (เข้าใจว่าที่ตำหนักสวนกระต่าย) จึงโปรดให้ทำการพิธีอุปราชาภิเษกในพระราชวังหลวง แล้วให้เสด็จประทับ

เทศนาบวรราชประวัติ^(๑)

สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร ถวายที่วังหน้า
ในงานสมโภชพระนครครบร้อยปี^(๒)

เทวีเม ภิกข์เว ปุคฺคลา ทูลลภา โลกัสมิ กตเม เทว โย จ
ปุพฺพการี โย จ กตัญญูกตเวทึ อิมะโข ภิกข์เว เทว ปุคฺคลา
ทูลลภา โลกัสมิ มินฺติ ฯ

สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร
Somdet Phra Wannarat (Tab Buddhasingha),
Somanas Vihara Temple

^(๑) การจัดพิมพ์ครั้งนี้ยึดต้นฉบับจากการตรวจสอบชำระ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ตูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยาตรีสรราชภักดี ป.ช., ป.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙ [ม.ป.ท.] : ๒๕๐๙, หน้า ๑๓๐ - ๑๕๖.

* สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) เจ้าอาวาสองค์แรกของวัดโสมนัสวิหาร อุบัติ พ.ศ. ๒๓๕๙ มรณภาพ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๔

^(๒) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๕

บัดนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระปรารภซึ่งพระบรมญาติที่สวรรคตสิ้นพระชนม์ ล่วงไปแล้ว คือกรมพระราชวังบวรฯ ๓ พระองค์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหลวง เทพหัสดินฯ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี กรมขุนอิศราณฤกษ์ กรมขุนอนันคนารี ๘ พระองค์นี้ให้เป็นอารัมมณู ปัตติเหตุ จึงได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานมัย เป็นต้น ทรงอุทิศกัลปนาผลให้เป็นบุพเพตพลี ทักขินา นุพทานส่วนญาติสงเคราะห์ครั้งนี้ ตามสมควรแก่ปฏิบัติของโบราณบัณฑิตในวงศ์กรรมวาทีกิริยาว่าที่

ข้อที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลญาติสังคหะนี้ ก็สำเร็จด้วย อำนาจพระปัญญาบารมี ซึ่งทรงพระราชดำริในพระกตัญญูตา กตเวทิตาคณสมบัติเป็นบุพภาค จึงได้ทรง พระอุทสาหะบำเพ็ญพระราชกุศลบุพเพตพลี ทักขินา นุพทานส่วนญาติสังคหะดังนี้ บุคคลที่สันดานดีเป็น กตัญญูกตเวทินี้ เป็นมโนขจรต้นผู้วิเศษหาได้ด้วยยากยิ่งนักในโลก เพราะเหตุนี้สมเด็จพระสุคตทศพลเจ้า จึงตรัสเทศนาแก่ภิกษุสงฆ์ตั้งนี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้วิเศษสองจำพวกนี้เป็นบุคคลหาได้ด้วยยาก ในโลก บุคคลสองจำพวกนั้นเป็นโณน บุคคลใดได้ทำอุปกกรรมไว้แก่ผู้อื่นก่อน คือสงเคราะห์ด้วยสั่งสอน ให้รู้ศิลปศาสตร์และวิชาต่าง ๆ กิติ หรือให้เรือกสวนไร่นาทรัพย์สมบัติพัสดุสิ่งของใด ๆ กิติ หรือสร้าง พระนศตามสถานที่พักที่อาศัยใด ๆ กิติ ให้เป็นประโยชน์แก่ญาติสาโลหิตและประชุมชนซึ่งเกิดใน ภายหลัง บุคคลผู้นี้ชื่อว่าบุพการีทำอุปกกรรมไว้แก่ผู้อื่น เป็นผู้วิเศษหาได้ด้วยยากในโลก บุคคลผู้ใดได้รู้ อุปกกรรมที่ท่านได้ทำไว้แล้วแก่ตนว่า ท่านผู้นี้มีคุณแก่เรา ก็สนองคุณแทนคุณท่านให้ประชุมชนได้เห็นชัด ส่อแสดงซึ่งคุณสมบัติของตนให้ปรากฏ บุคคลผู้นี้ชื่อว่ากตัญญูกตเวทิตะรู้คุณแทนคุณท่านให้ปรากฏ แก่มหาชน เป็นผู้วิเศษหาได้ด้วยยากในโลก บุคคลผู้วิเศษสองจำพวก คือบุพการีและกตัญญูกตเวทินี้ สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ทรงตรัสสรรเสริญว่า เป็นผู้วิเศษหาได้ด้วยยากยิ่งนักในโลกด้วยประการฉะนี้ เพราะวาสัตว์ทั้งหลายย่อมประกอบไปด้วยอวิชา และต้นหากล้าหนานักในสันดาน มุ่งหาแต่ประโยชน์ตน ภายเดียว ไม่เหลียวแลดูผู้อื่นเลยโดยมาก

อนึ่ง นรชาติใดมาระลึกถึงอุปกกรรมของบุญกุศลที่ท่านได้ทำไว้แล้ว ว่ามีคุณใหญ่มากนัก นำเอาสุขสมบัติมาให้ตามประสงค์ได้ทุกอย่าง ประหนึ่งขุมทรัพย์อันประเสริฐ ก็ไม่ประมาทแทนคุณ บุญกุศลนั้นคือ ก่อสร้างบำเพ็ญให้ทวียิ่ง ๆ ขึ้นไป นรชาตินี้ก็ชื่อว่ากตัญญูกตเวทิตะรู้คุณแทนคุณของบุญกุศล หาได้ด้วยยากในโลก อนึ่ง กตัญญูกตเวทิตะบุคคลนี้ พระองค์ก็ทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็นสัปบุรุษตั้งอยู่ในธรรม ของสัปบุรุษว่า เป็นรัตนให้เกิดความยินดีอย่างหนึ่ง ยากที่จะเกิดจะมีขึ้นในโลก ประหนึ่งขจรต้นอัสสรต้น เป็นต้น อันหาได้ด้วยยากยิ่งนักฉะนั้น อนึ่ง กตัญญูกตเวทิตะคุณนี้ พระองค์ก็ทรงตรัสว่าเป็นภูมิของสัปบุรุษ และเป็นอุปทานิยธรรม เป็นเหตุให้เจริญยิ่ง ๆ แห่งความสุขและสมบัติฝ่ายเดียว ก็ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตร พระราชสมภารเจ้า ดำรงอยู่ในกตัญญูกตเวทิตะคุณ จึงได้ทรงพระอุทสาหะบำเพ็ญพระราชกุศลบุพเพตพลี ญาติสังคหะนี้ ได้ชื่อว่าทรงสถิตในสัปบุรุษภูมิและอุปทานิยธรรม ควรเป็นที่ตั้งแห่งศุภอรรถอิฏฐวิบูลผล ดังพระราชหฤทัยประสงค์ทุกประการ

บัดนี้ จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ ๓ พระองค์ และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๔ โดยสังเขป สอนองพระเดชพระคุณ ตามพระราชประสงค์ เพื่อให้เกิดภาวนามัยกุศลอันพิเศษ คือมรณสติและอนิจจสัญญาซึ่งเป็นทางพระนฤพาน

ก็ในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ซึ่งเป็นปฐมในรัชกาลที่ ๑ นั้น ดำเนินความ โดยสังเขปดังนี้ว่า ครั้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๔๔ ปีขาล จัตวาศก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกเป็นปฐมบรมมหาราชธานีราชพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในสยามรัฐมหาชนบทนี้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าดำรงในที่อุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ให้รับอุปราชภิเษกตามโบราณจารีตราชประเพณีกษัตริย์ราชเจ้า แต่ก่อนมา ครั้นสมเด็จพระอนุชาธิราชได้ดำรงในที่อุปราช กรมพระราชวังบวรฯ แล้ว จึงมีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้สถาปนาพระราชวังชั้นใหม่ใกล้บูรณคามคฤหสถานที่เคยเป็นพระบวรราชวังแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งแต่งเสนามาตย์ราชบริพารให้มียศศักดิ์ฐานันดร ตามสมควรแก่ความชอบโดยลำดับ

ครั้นกาลล่วงมาภายหลัง กรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระราชดำริสสั่งให้สถาปนาพระอารามขึ้นใหม่ พระราชทานนามว่า วัดทองป้อ อารามพระสงฆ์รามัญมาอยู่ ให้พระมหาสุเมธอาจารย์เป็นเจ้าอาราม ครั้งหนึ่งพระองค์มีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้ปฏิสังขรณ์วัดสลัก ให้ทำพระอุโบสถ วิหาร การบูรณปฏิสังขรณ์ และพระมณฑปขึ้นใหม่ แล้วให้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ภายในพระมณฑป ก่อพระระเบียงล้อมรอบ แล้วสร้างเสนาสนะกุฎีฝากระดานถวายเป็นพระสงฆ์ แล้วให้ก่อตึกสามหลังถวายเป็นวัดผู้เจ้าอาวาส แล้วทรงพระราชทานนามว่า วัดนิพพานาราม

ครั้งหนึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ให้เสด็จไปสถาปนายกพระมณฑปพระพุทธบาท สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารควิถีถึงที่ประทับท่าเจ้าสนุก จึงมีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้เกณฑ์ข้าราชการชนตัวไม้เครื่องบนพระมณฑปขึ้นไปยังเขาพระพุทธบาท ส่วนพระองค์ก็ทรงพระอุตสาห์ด้วยกำลังพระราชศรัทธา เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท ทรงยกตัวล่ายองเครื่องบนพระมณฑปตัวหนึ่งด้วยพระหัตถ์ขึ้นประดิษฐานเหนือพระอังกา ทรงแบกด้วยพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารควิถี ให้ตั้งขาหยั่งและพลับพลาไว้ ณ ที่ประทับ ครั้นเสด็จถึงก็ทรงวางตั้งตัวไม้ไว้บนขาหยั่ง แล้วเสด็จขึ้นประทับบนพลับพลานั้น ทรงประทับในระหว่าง ๆ อย่างนี้โดยลำดับ จนถึงเขาพระพุทธบาท ด้วยอำนาจกำลังพระราชศรัทธาทรงพระอุตสาห์มิได้คิดแก่ลำบากพระกาย ด้วยพระราชประสงค์จะให้เป็นที่พระราชกุศลอันพิเศษไพศาล ครั้นเสด็จถึงเขา

พระบวรราชานุสาวรีย์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
ประดิษฐาน ณ วัดชนะสงคราม
Monument of H.R.H. Viceroy Maha
Surasinghanat, Chana Songkhram Temple

พระพุทธบาทแล้ว จึงรับสั่งให้นายช่างยกเครื่องบนและยอดโดยลำดับ ให้จับการลงรักปิดทองประดับกระจกแล้ว ให้ทำพระมณฑปน้อยกั้นรอยพระพุทธบาท ภายในพระมณฑปใหญ่เสาทั้ง ๔ กั้นทั้งเครื่องบนและยอดพระมณฑปน้อยล้วนแผ่ทองคำหุ้มทั้งสิ้น การพระมณฑปใหญ่น้อยสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า กราบทูลถวายพระราชกุศลในกาลเมื่อสำเร็จพระมณฑปนั้น จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีวอก สัมฤทธิศก

อนึ่ง เมื่อกัตติบุรณมีดิถีเพ็ญเดือน ๑๒ ในปีวอก สัมฤทธิศกนั้น สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าทรงอาราธนาให้พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรม เปรียญ อนุจร รวม ๒๑๘ รูป กักราชบัณฑิตยาจารย์ ๓๒ คน สันนิบาตประชุมกันในอุโบสถวัดพระศรีสรรเพชดาราม ชำระพระไตรปิฎก ซึ่งนับเนื่องเข้าในวาระสังคายยานั้น สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ก็ได้ช่วยสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าเป็นศาสนูปถัมภก จนสำเร็จการสังคายยานั้น

ครั้งหนึ่งสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จไปปราบปรามอริราชไพรี คือ พม่า ข้าศึกซึ่งมาล้อมเมืองเชียงใหม่อยู่นั้น ครั้นมีชัยชนะแก่อริราชไพรีแล้ว จึงเสด็จไปประทับ ณ พลับพลาหน้าเมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ออกมาถวายบังคมทูลแถลงกิจการราชการเสร็จสิ้นทุกประการแล้ว จึงทูลถวายพระพุทธรูปพระพุทธรูปสี่หิ้งองค์หนึ่ง พระองค์จึงมีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้พนักงานเชิญพระพุทธรูปพระสี่หิ้งนั้น ขึ้นประดิษฐานบนหลังคชสารกับพระไชยนาเสด็จมา ส่วนพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินทัพหลวงกลับมายังกรุงเทพมหานคร

พระปรางค์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์
Stupa at Mahathat Yuwarajarsarit Temple

ครั้งหนึ่งสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ พร้อมด้วยมุขมาตยานิกร เสด็จยাত্রา พยุหทัพหลวงจะไปปราบปรามภูกามปัจจามิตร ซึ่งมาย่ำยีเขตแดนด้านอุตรทิศประเทศเชียงใหม่ ครั้นดำเนินกองทัพไปถึงเมืองเถิน ก็ทรงประชวรด้วยโรคขัดพระบังคนเบา ให้มีพิษร้อน ต้องเสด็จลงแช่อยู่ในชลประเทศ จะเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ก็ยังมีได้ จึงมีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้นายทัพนายกองคุมพลนิกรล่องไปก่อน ครั้นพระอาการที่ทรงพระประชวรนั้นค่อยคลายแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินกองทัพหลวงขึ้นไป ณ เมืองเชียงใหม่ ครั้นถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว ก็ทรงปราบปรามอริราชไพรีให้เรียบบ่อยเป็นปรกติ แล้วก็เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร

ครั้นถึงอาสาพหมาส พระโรคก็กลับกำเริบกล้าขึ้น สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ก็เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมประชวร ณ พระราชวังบวรฯ

พระพุทธรูปปางมารวิชัย
พระประธานในพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Principle Buddha image in the attitude of subduing
Mara located in the ubosot of Mahathat
Yuwarajarangsarit Temple

พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Ubosot (ordination hall) of Mahathat
Yuwarajarangsarit Temple

ครั้งถึงกัตติกมาสพุทธวารกาฬปักขดิถีที่ ๔ เพลายามหนึ่งกับ ๕ บาท สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จสวรรคตล่วงไป พระองค์ประสูติเมื่อเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำหนึ่ง วันพฤหัสบดี ปีกุน เบญจศก จุลศักราช ๑๑๐๕ ขณะเมื่อรับพระอุปราชาภิเษกนั้น พระชนม์ได้ ๓๘ พรรษา ได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ ๒๑ พรรษา กับ ๔ เดือน ๕ วัน รวมพระชนม์ได้ ๖๐ พรรษากับเดือนหนึ่ง พระองค์ได้ทรงสถาปนาวัดสลักวัด ๑ พระราชทานนามว่า วัดนิพพานาราม เมื่อทำสังคายยานั้นพระราชทานนามใหม่ว่า วัดศรีสรรเพชญดาราม ครั้นกาลล่วงมาถึงเดือนยี่ ปีกุน เมื่อพระสงฆ์ประชุมกัน

วัดนิพพานาราม ปัจจุบันคือ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Nipanaram Temple, later renamed Mahathat
Yuwarajarangsarit Temple

หน้าบันพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ รูปพระนารายณ์ทรงครุฑ
*Ubosot's pediment displaying "Narayana song Krut" (Vishnu mounting Garuda),
Mahathat Yuwarajarangsarit Temple*

แปลหนังสือ พระราชทานนามใหม่อีกว่า วัดมหาธาตุ บุรณวัดตองปุวัด ๑ พระราชทานนามว่า วัดชนะสงคราม บุรณวัดสามเพ็งวัด ๑ อุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร์ พระราชทานนามว่า วัดประทุมคงคา รวมเป็นสามวัด สิ้นความในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์ซึ่งเป็นปฐมในรัชกาลที่ ๑ โดยสังเขปแต่เท่านี้

พระอุโบสถวัดชนะสงคราม
Ubosot of Chana Songkhram Temple

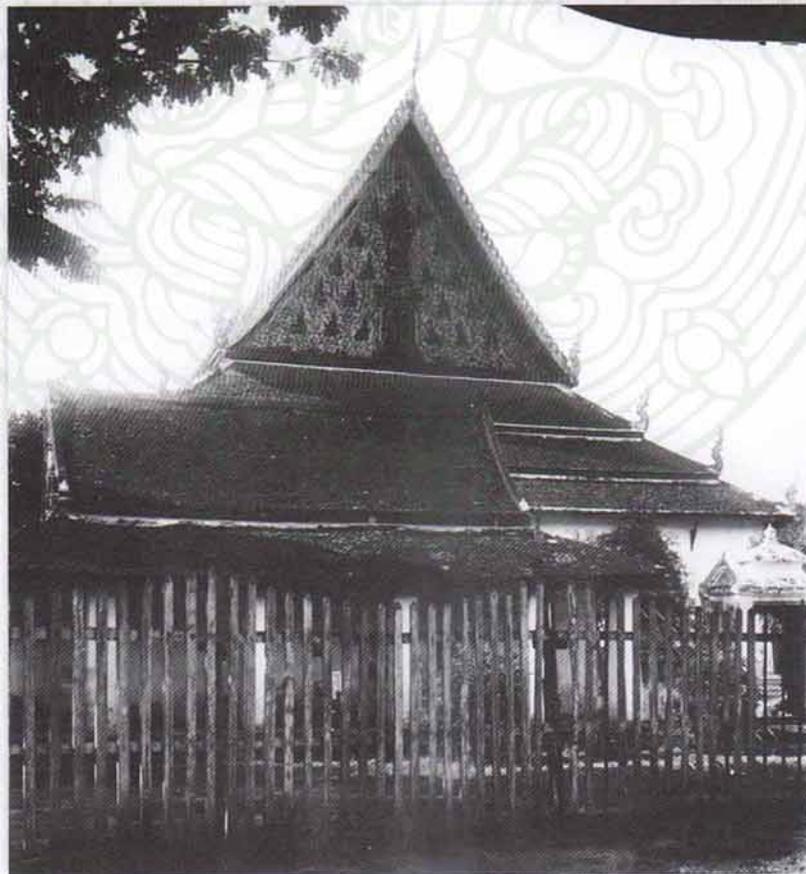
เสมาวัดชนะสงคราม
*Sema stones at
Chana Songkhram Temple*

พระประธานในพระอุโบสถวัดชนะสงคราม
Principle Buddha image in the ubosot of Chana
Songkhram Temple

หน้าบันพระอุโบสถวัดชนะสงคราม
Ubosot's pediment, Chana Songkhram Temple

วัดทองปู้ ปัจจุบันคือ วัดชนะสงคราม
Tong Pu Temple, renamed to Chana Songkhram Temple

พระวิหารวัดปทุมคงคา
Vihara of Pathum Kongka Temple

ประตูพระวิหารวัดปทุมคงคา
Vihara's door panels,
Pathum Kongka Temple

ในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ ที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ นั้น ดำเนินความโดยสังเขป ดังนี้ว่า ครั้นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งเป็นปฐมสวรรคตล่วงไปแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นประดิษฐานในที่อุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ให้รับอุปราชภิเษกตามโบราณจารีตราชประเพณีเป็นลำดับมา แล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์น้อย ซึ่งเป็นกรมหลวงเสนานุรักษ์ ให้รับที่พระบัณฑูรน้อย ครั้นนั้นเสนามาตย์ราชบริพารทั้งหลายจะกราบทูลพระกรณาก็ออกพระนามว่า พระบัณฑูรใหญ่ พระบัณฑูรน้อย เท่านั้น

ครั้นกาลล่วงมาถึงปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ วันพฤหัสบดี เพลาราตรี สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นปฐมบรมธรรมิกมหาราชชาติราชเสด็จสวรรคตแล้ว ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ กับสมเด็จพระอนุชาธิราชพระบัณฑูรน้อย พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในเสด็จไปโสจรสรงพระบรมศพด้วยอุทกวาริ แล้วทรงเครื่องปลื้ยนนาภรณ์สำหรับพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินใหญ่เสร็จแล้ว จึงเชิญเข้าสู่พระลองเงิน แล้วประกอบพระโกศทองคำจำหลักลายกุดั่นประดับพลอยนพรัตน์ แล้วเชิญขึ้นประดิษฐานบนพระยานุมาศ ตั้งขบวนแห่ไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านมุขปัจฉิมทิศ ประดับด้วยมหาเศวตฉัตรและเครื่องสูง ตั้งเครื่องต้นและเครื่องราชูปโภคเฉลิมพระเกียรติยศตามบุรพราชประเพณีพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ครั้งพระนครศรีอยุธยา ฉะนั้น ครั้นกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งดำรงที่พระบัณฑูรใหญ่ได้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว ก็เสด็จประทับแรมอยู่ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ครั้นถึงเพลามุขพันหล่มยาลัยณหล่มยาลัย เสด็จพระราชดำเนินไปถวายบังคมพระบรมศพ ถวายไทยธรรม พระสงฆ์สดับปกรณ์

ครั้นถึงเดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ วันอังคาร ได้อุดมฤกษ์แล้ว จึงพระราชวงศานุวงศ์เสนาบดี และสมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย พร้อมกันเชิญเสด็จกรมพระราชวังบวรฯ ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษก เป็นบรมมหาราชชาติราชพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในสยามรัฐมหาชนบทนี้ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สิ้นความในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ ที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ โดยสังเขปแต่เท่านี้

ในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ ที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๒ นั้น ดำเนินความโดยสังเขปว่า เมื่อสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นบรมมหาราชชาติราชแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ รับพระบัณฑูรน้อยนั้น ดำรงในที่อุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ให้รับอุปราชภิเษกตามโบราณจารีตราชประเพณี กษัตริราชเจ้าแต่ก่อนมา

อยู่มา ณ กาลครั้งหนึ่ง มีอริราชไพรีคือ พม่าเข้าศึกมาย่ำยีพระราชอาณาเขตทางหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายทะเล ๔ ตำบล คือ เมืองชุมพร เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองฉลุง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จยกพลโยธา

^๑ ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒

ทัพหลวงไปปราบปรามปัจจามิตรที่มาย้ายเขตแดนเหล่านั้น ครั้นกองทัพไปถึงเมืองชุมพรแล้วก็ได้สู้รบกับพม่าเข้าศึกเป็นสามรบ ด้วยเดชอำนาจบุญฤทธิ์ พวกพม่าปัจจามิตรที่มาย้ายเขตแดนทั้ง ๔ ตำบลเหล่านั้นก็ปราศยพ่ายแพ้หนีไป แล้วจับได้พม่าที่ตกค้างอยู่ ณ เมืองชุมพรบ้าง เมืองตะกั่วป่าบ้าง ส่งเข้ามายังกรุงเทพมหานคร แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้พระยาจำแสนยากรอยู่รักษาเมืองชุมพร ส่วนพระองค์ก็เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร ครั้นถึงแล้วจึงขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ทูลแถลงราชการกิจการสงครามให้ทรงทราบทุกประการ ครั้นอยู่มาในอปรภาคสมัย ก็ทรงพระประชวรไข้พิษพระอาการมากจนถึงบนพระองค์ว่าจะทรงผนวช ครั้นพระโรคเสื่อมคลายหายเป็นปกติแล้ว ก็ได้ทรงผนวชเสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุยุพราช ๗ ทวา แล้วก็ลาผนวชในปีมะเมีย โทศก^(๑) นั้น

เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๖ ในเดือน ๕ นั้น สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ทรงพระราชดำริเห็นว่าทางลัดที่ต้นโพธิ์นั้น กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกลงไปทำยังค้างอยู่ จะเป็นทีไวใจแก่การศึกษาสงครามทางทะเลได้ จะต้องทำเสียให้สำเร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ไปเป็นแม่การ แบ่งเอาแขวงกรุงเทพฯ และแขวงเมืองสมุทรปราการต่อกันสร้างเป็นเมืองขึ้นที่ปากลัดนั้น พระราชทานนามว่า เมืองนครเขื่อนขันธ์^(๒) ยกเอาครัวรามัญเมืองปทุมธานี พวกพระยาเจ่ง^(๓) ลงไปตั้งอยู่ มีชายฉกรรจ์สามร้อยคนครอบครัวด้วยแล้วสร้างป้อมสามป้อม กับป้อมเก่าป้อมหนึ่ง บรรจบเป็น ๔ ป้อม แล้วสร้างข้างฝั่งตะวันออกอีก ๕ ป้อม บรรจบเป็น ๙ ป้อมด้วยกัน แล้วให้ชักกำแพงถึงกัน ข้างหลังเมืองก็ให้มีกำแพงล้อมรอบ ตั้งยั้งฉาง พลับพลา ศาลาไว้เครื่องศาสตราวุธและตึกดินมีพร้อมทุกประการ แล้วให้ทำสายโซ่ผูกทุ่นไว้สำหรับจะได้ขึงกันสู้รบเข้าศึกที่มาจากทะเล และทรงสร้างพระอารามขึ้นในเมืองพระอารามหนึ่ง พระราชทานนามว่า วัดทรงธรรม โรงพระอุโบสถเป็นเครื่องไม้ฝากระดาน แล้วโปรดให้เอาสมิงธอมา บุตรพระยาเจ่ง ซึ่งเป็นพระยาพระรามน้องเจ้าพระยามหาโยธา มาตั้งเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์ผู้รักษาเมือง แล้วตั้งแต่งกรมการพร้อมทุกตำแหน่ง ครั้นสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์เสร็จแล้ว ก็เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้า ทูลแถลงกิจการราชการที่ได้สร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์เสร็จสิ้นทุกประการ

ครั้นอยู่มา ณ กาลภายหลังทรงพระประชวรพระยอดที่พระที่นั่ง โปรดให้แพทย์ผ่า พระโรคก็ยิ่งกำเริบมีพิษกล้าไม่เสื่อมถอย ครั้นถึงจุลศักราช ๑๑๗๙ ปีฉลู นพศก เดือน ๘ อุตฺราสาร ขึ้น ๓ ค่ำ วันพุธ^(๔) เพลา ๕ โมงเช้ากับแปดบาท พระองค์ก็เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งวายุสถานอมเรศร์ พระองค์ประสูติจุลศักราชได้ ๑๑๓๕ ปีมะเส็ง เบญจศก เดือนห้า ขึ้น ๗ ค่ำ วันจันทร์^(๕) ขณะเมื่อได้รับอุปราชาภิเษกนั้น พระชนม์ได้ ๓๖ พรรษา กับ ๔ เดือน ๒๐ วัน ได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ ๗ พรรษา กับ ๑๑ เดือน รวมสิริพระชนม์ได้ ๔๔ พรรษา พระองค์ได้ทรงสถาปนาวัดลิงขบที่บางจาก วัด ๑ พระราชทานนาม

(๑) จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓

(๒) ปัจจุบันคือ อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ

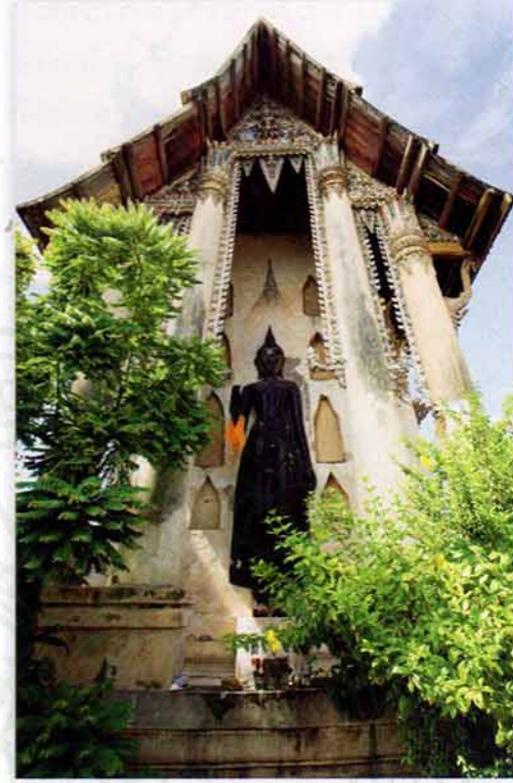
(๓) ต้นสกุล คชเสนี

(๔) ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๐

(๕) ตรงกับวันที่ ๓๐ มีนาคม ก่อนเกลิงศกใหม่ ๒ วัน จึงควรเป็น จ.ศ. ๑๑๓๔ ปีมะโรง จัตวาศก

พระอุโบสถเก่าวัดดุสิตาราม
 หน้าบันประดับรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ และมยุรารำแพน
 Old ubosot's pediment displaying "Narai song Suban"
 (Vishnu mounting Garuda) and "Mayura Rompan"
 (a peacock spreading tail feathers), Dusidaram Temple

พระวิหารเก่าวัดดุสิตาราม
 หน้าบันประดับรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ
 ด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ปางประทานพร
 Old vihara's pediment displaying
 "Narai song Suban" (Vishnu mounting Garuda)
 with the standing Buddha in the attitude of
 blessing at the back, Dusidaram Temple

ว่า วัดบวรมงคล วัดประโคน วัด ๑ พระราชทานนามว่า วัดดุสิตาราม กับวัดทรงธรรมที่เมืองนครเขื่อนขันธ์
 วัด ๑ รวม ๓ วัด สืบความในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ (พระองค์ที่ ๓) ในรัชกาลที่ ๒
 โดยสังเขปแต่เท่านี้

พระอุโบสถวัดบวรมงคล
 Ubosot of Bowon Mongkhon Temple

ในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวร (ที่ ๔) ในรัชกาลที่ ๓ นั้น ดำเนินความโดยสังเขป ดังนี้ว่า กาลเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในสยามรัฐมหาชนบทนี้แล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ซึ่งเป็นพระราชปิตุลา ประดิษฐาน ณ ตำแหน่งที่อุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ให้รับอุปราชาภิเษกตามโบราณจารีตราชประเพณีกษัตริราชเจ้าแต่ก่อนมา และกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์นี้ มีพระหฤทัยประกอบด้วยศรัทธาและเมตตากรุณาเป็นอันมาก ได้ทรงถวายนิตยภัตแก่เปรียญสามประโยค ที่ยังไม่มีนิตยภัต เดือนละตำลึง ที่แปลได้สองประโยค พระราชทานเดือนละสามบาท ที่แปลได้ประโยคหนึ่ง พระราชทานเดือนละกึ่งตำลึง และทรงพระราชทานจิวรสมณะบริขารแก่ภิกษุที่มาไล่ป่าฎิโมกข์ได้ และทรงบริจาคพระราชทรัพย์จ้างอาจารย์บอกปริยัติในพระบวรราชวัง และทรงคิดสร้างศาลปัตรล้อมถวายเป็นตัวอย่างมา

ครั้งกาลล่วงมาถึงปีจอ อัฐศก^(๑) ฝ่ายข้างมลาประเทศ เจ้าอนุผู้ครองนครศรีสัตนาคนหุต เมืองเวียงจันทน์ เป็นคนอกตัญญูมีจิตคิดประทุษร้ายเป็นขบถต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรฯ เป็นแม่ทัพ ถือนาญสิทธิยกพยุหทัพหลวงพร้อมด้วยเสนานิกรใหญ่น้อยทั้งปวงเสด็จโดยชลมารคสถลมารควิธี

ครั้งถึงเมืองเวียงจันทน์แล้ว ได้ปราบปรามหมู่ขบถลาวอริราชไพรีในมลาประเทศให้สงบเรียบร้อยแล้ว โปรดให้ข้าราชการเข้าไปค้นหาพระบาง ก็หายไปหาไม่พบ ได้ทราบข่าวว่าข้าพระเอาไปฝังเสีย ได้แต่พระรัศมี พระศุกร พระใส พระแสงคำ พระแก่นจันทน์ พระสร่งน้ำ พระเงินหล่อ พระเงินบุ รวม ๘ พระองค์ แต่จะเอาลงมากองเทพมหานคร ได้แต่พระแสงคำองค์หนึ่ง ได้พระบรมธาตุบรรจุไว้ในพระแสงคำนั้นหลายร้อยพระองค์ กับได้พระฉันทผลสมอ หน้าตัก ๑๐ นิ้วองค์ ๑ พระนากสวาดใหญ่ หน้าตัก ๑๐ นิ้ว องค์ ๑ พระนากสวาดเล็ก หน้าตัก ๘ นิ้วองค์ ๑ พระนาคปรกศิลา หน้าตัก ๕ นิ้วองค์ ๑ และพระที่ส่งมากองเทพฯ มีได้นั้นก็ให้ก่อพระเจดีย์ ณ ค่ายหลวงเมืองพันพร้าว เหนือวัดซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างไว้เมื่อครั้งเสด็จไปตีเวียงจันทน์ครั้งก่อน ฐานกว้าง ๕ วา สูง ๘ วา ๒ คอก บรรจุพระพุทธรูปที่เชิญลงมาไม่ได้นั้นไว้เป็นสักการบูชา ครั้นก่อเจดีย์เสร็จแล้ว จึงพระราชทานนามว่า พระเจดีย์ปราบเวียง และให้จารึกนามไว้ที่พระเจดีย์นั้นด้วย

แล้วพระองค์ก็ทรงพระปรารภการที่จะเสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร จึงมีพระราชบัญชาดำรัสสั่งให้ส่งตัวราชบุตร เจ้าสุวรรณซึ่งจับไว้ได้นั้น ให้ข้าราชการคุมตัวลงมายังกรุงเทพมหานครก่อน แล้วโปรดให้พระยาราชสุภาวดี^(๒) อยู่จัดแจงกวาดต้อนครอบครัวพวกลาวเสียให้เรียบร้อย แล้วพระราชทานอาญาสิทธิการสงคราม และขุนนางทั้งวังหน้าวังหลวงตามแต่ชอบใจ ให้เลือกไว้ตามปรารถนา ครั้นพระองค์ดำรัสสั่งพระยาราชสุภาวดีเสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินกองทัพหลวงกลับจากเมืองศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ มาประทับแรมอยู่ ณ เมืองนครราชสีมาได้ปฏิสังขรณ์กำแพงเมืองนครราชสีมาที่พวก

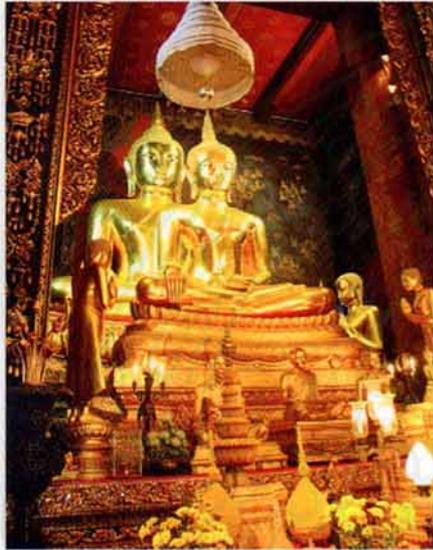
(๑) จ.ศ. ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๖๙

(๒) สิงห์ ต้นสกุล สิงหนณี

เจ้าอนุทำลายเสียด้านหนึ่งให้บริบูรณ์ขึ้นใหม่ และขุดคูรอบนอกกำแพงเมืองนครราชสีมาให้กว้างลึกกว่าของเก่าเป็นปรกติแล้ว จึงมีพระราชบัญชาตราบังการสั่งพระยาอร่ามให้เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระอารามในกำแพงเมืองนครราชสีมาขึ้นใหม่ ๒ พระอาราม เสร็จแล้วก็เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร

ครั้นถึงแล้วขึ้นเฝ้าสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทูลแถลงกิจราชการสงครามให้ทรงทราบทุกประการเสร็จแล้ว จึงทูลเสนอความชอบในการสงครามให้พระยาราชสุภาวดี ครั้นนั้นเจ้าพระยาอภัยภูธรคุมกองทัพไปถึงเมืองพันพร้าวก็ถึงแก่อสัญกรรม พระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้มีท้องตราขึ้นไปตั้ง

พระพุทธสุวรรณเขตและพระพุทธรชินสิทธิ์
ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
In the Ubosot of Bowonniwet Vihara
Temple

พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
Ubosot of Bowonniwet Vihara Temple

พระยาราชสุภาวดีเลื่อนยศขึ้นไป ให้เป็นที่เจ้าพระยาราชสุภาวดีที่สมุหนายก (แล้วโปรดให้พระสุริยภักดีเลื่อนเป็นที่พระราชวรินทร์) ด้วยมีความชอบครั้งเมื่อไปสักเลกที่เมืองยโสธร ได้ทราบข่าวว่าในมลาประเทศกำเริบ แล้วจึงกลับมากราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบโดยเร็ว

ครั้นอยู่มาในอปรภาคสมัย กรมพระราชวังบวรฯ ก็ทรงพระประชวรมานโรคนานประมาณปีเศษ พระอาการมากขึ้น แพทย์หมอประกอบพระโอสถถวาย พระอาการก็ไม่คลาย ครั้นถึงกาลเมื่อจุลศักราช ๑๑๙๔ ปีมะโรง จัตวาศก เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ วันอังคาร* กรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จสวรรคตล่วงไป พระองค์ประสูติเมื่อปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ วันศุกร์^๖ ขณะเมื่อได้รับอุปราชภิเษกนั้น พระชนม์ได้ ๓๙ พระพรรษา กับเศษเดือน ๑๑ เดือน ดำรงอยู่ในตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ ๗ ปี กับ ๘ เดือน รวมพระชนม์ได้ ๔๖ พรรษา กับ ๔ เดือน พระองค์ได้ทรงสถาปนาพระอาราม ๖ พระอาราม คือ วัดบวรนิเวศวิหาร วัด ๑ วัดบวรสถาน ที่บวรราชวัง วัด ๑ แต่ยังไม่สำเร็จไม่ วัดโปรดเกษ และวัดไพชยนต์พลเสพย์ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ ๒ วัด วัดที่เมืองนครราชสีมา ๒ วัด บรรจบเป็น ๖ พระอาราม กับพระเจดีย์ที่เมืองศรีสัตนาคนหุต เวียงจันทน์องค์ ๑

อนึ่ง พระองค์ได้ทรงสถาปนาท้องพระโรงขึ้นต่ออุตราภิมุขออกมาองค์หนึ่ง พระราชทานนามว่า พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย สิ้นความในโบราณวงศ์ประวัติของกรมพระราชวังบวรฯ (ที่ ๔) ในรัชกาลที่ ๓ โดยสังเขปแต่เท่านี้

* ตรงกับวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕

^๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๒๘

พระอุโบสถวัดทรงธรรม
Ubosot of Song Tham Temple

พระประธานในพระวิหารวัดทรงธรรม
Principle Buddha image of Song Tham Temple

พระเจดีย์ทรงมอญในวัดทรงธรรม
Mon-style pagoda in Song Tham Temple

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ในพระวิหารวัดโพชนัดพลเสพย์
เรื่อง พระเวสสันดรชาดก
Mural paintings depicting
"Maha Wetsandon Chadok"
(Vessantara Jataka:
the story of one of Buddha's past lives)
in the vihara of Phaichayon Polsep Temple

วัดโพชนัดพลเสพย์
Phaichayon Polsep Temple

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหารวัดโพชนัดพลเสพย์
Mural paintings in the vihara of Phaichayon Polsep Temple

พระอุโบสถวัดโปรดเกศเชษฐาราม
Ubosot of Prodketchetharam Temple

พระมณฑปกลางน้ำ
วัดโปรดเกศเชษฐาราม
*Mondop in the middle of the pond,
Prodketchetharam Temple*

ในโบราณวงศ์ประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๔ นั้น มีความโดยสังเขปดังนี้ว่า กาลเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในสยามรัฐมหาชนบทนี้แล้ว จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้น ทรงพระปรีชารอบรู้การในพระนครและต่างประเทศ และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ และชำนาญในสรรพอาวุธ ในการณรงค์สงครามเป็นอันมาก และแคล้วคล่องชัดเจน ในการทรงพาหนะมีคชสาร เป็นต้น อนึ่ง เป็นที่นิยมนับถือของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็นอันมาก ครั้นทรงพระราชดำริดังนี้แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชดำรงที่พระมหาอุปราช ให้รับพระบวรราชโองการพระราชทานพระเกียรติยศใหญ่ยิ่งกว่ากรมพระราชวังบวรฯ ทุก ๆ แผ่นดิน มิได้รับพระราชบัณฑูร ดังกรมพระราชวังบวรฯ ทุก ๆ พระองค์มา และการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกโปรดให้เรียก บวรราชาภิเษก

พระบวรราชานุสาวรีย์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร
Monument of H.M. Second King Pinklao
at the National Theatre under
the Fine Arts Department

ครั้นเสร็จการพระราชพิธีแล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานพระสุพรรณบัฏ ซึ่งจารึกพระนามอันพิเศษคล้ายกับพระนามของพระองค์นั้น พระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระปวเรนทรามาเดศวร์ มหิศเรศรังสรรค์ มหันทรวรเดโชไชย มโหฬารคุณอดุลยเดช สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรีบรมนารถ อิศรราชรามวรัญกูร บรมมกุฏนเรนทร์สุร โสทรานุชาธิบดินทร์ เสนางคนิกรินทรปวาริเบศร์ พลพยุหเนตร นเรศวรมหิทธิวรนายก สยามาทีโลกยติลภมหาบุรุษรัตน์ ไพบูลย์พิพัฒน์สรรพศิลปาคม สุนทรโธดมกิจโกศล สัปดาห์ดลเศวตฉัตร ศิริรัตนปลักษณมหาบวรราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศพิชิตไชย อุดมมโหฬารวิมลาสวามินทร์ สมกษัตริย์นทรานุราช บวรนารถชาติอาชาวไสย ศิริรัตนไตรยสรณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์สรรพัชญ์ภูธาภิเบนทร์ ปวเรนทรธรรมิกราชขบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตั้งอยู่ในสัปปุริสธรรม คือ กตัญญูกตเวทิตาคุณ และให้เสด็จเสียบพระนครโดยคชพยุหและอศวพยุหวันหนึ่ง และพระราชทานเงินเบี้ยหวัดข้าราชการเพิ่มขึ้นปีละพันชั่ง รวมทั้งที่กรมพระราชวังบวรฯ ได้เคยรับพระราชทานมาแต่เดิมเป็นส่วนพันชั่ง และเงินภาษีอากรนั้น ๆ ก็พระราชทานขึ้นอีกเป็นอันมาก สำหรับรักษาพระเกียรติยศซึ่งยิ่งใหญ่ขึ้นไป และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทรงรับพระอัฐิกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังขึ้นไปประดิษฐานในพระราชวังบวรฯ แต่ครั้งนั้นมา พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างเรือรบกลไฟไว้สำหรับแผ่นดินสองลำ คือเรืออาสาตีสรร ๑ และเรือยงยศอโยชนิยา ๑

ก็การธรรมเนียมเลียบบพระนครในกรมพระราชวังบวรฯ แต่ก่อน ๆ มากก็ได้เคยมี แต่ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลียบบพระนครด้วย ให้เหมือนอย่างพระองค์ทรงเลียบบพระนครเช่นนั้น จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเสนามัตยราชบริพาร ให้จัดขบวนแห่พยุหยาตราที่จะเลียบบพระนครเป็นขบวนแห่ห้าแถว ขบวนข้างขบวนม้า ขบวนเดินเท้า แต่งตัวถือเครื่องสาตราวุธต่าง ๆ และให้เจ้าพนักงานแต่งวิถีทางซึ่งพระองค์จะเสด็จทรงเลียบบพระนครนั้น

ครั้ง ๓ เดือน ๗ ขึ้น ๔ ค่ำ* เจ้าพนักงานจัดขบวนแห่เสร็จแล้ว จึงผูกช้างพระที่นั่งชื่อ เจ้าพระยาไชยานุภาพพลาย สูง ๖ คอกคืบ มีรัตนคนพานหน้าของทางเครื่องมั้น ติดประจํายามทองคำจําหลักลายกุดันประดับพลอยต่างสี มีผ้าปกหลัง ภูห้อยหูดายของปกหน้า แล้วเอาช้างมาประทับไว้ที่หน้าเกย นายปราบไตรภพเป็นความทุกข์ข้าง ครั้นย่ำรุ่งแล้ว ๔ นาฬิกา สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องรถยนต์ ทรงพระมหาเมลาประดับเพชร เสด็จขึ้นเกยสถิตเหนือคอกช้างพระที่นั่งต้น ทรงพระแสงของ้าว ฝรั่งแมนป็นกระบวณหน้าก็ยิงปืนคํานับมาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมมหาราชวัง ๒๑ นัด มีข้างตั้งข้างเขนไปหน้าเป็นอันมาก พลทหารแห่หน้าหลังฝรั่งพร้อมเดินขบวนแห่ประทักษิณเวียนไปตามกำแพงพระบวรราชวังมาถึงท้องสนามไชยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทอดพระเนตรอยู่บนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ครั้งเสด็จมาตรงหน้าพระที่นั่งก็ผันหน้าข้างพระยาไชยานุภาพเข้าไป ส่องพระแสงของ้าวให้นายความทุกข์ข้างรับไว้แล้วถวายบังคม ๓ ครั้ง แล้วทรงรับพระแสงของ้าว บ่ายหน้าข้างพระที่นั่งเสด็จเลยไปถึงวัดพระเชตุพน ประทับข้างพระที่นั่งที่เกย แล้วเสด็จลงจากคอกช้างพระที่นั่งมาขึ้นพลลาพัก แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในพระอุโบสถ ทรงนมัสการพระพุทธรูป ถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์ทั่วทุกองค์เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาพลลาที่พัก ทรงฉลองพระองค์พระกรน้อย ทรงพระอนุชาวมงกุฏ เหน็บพระแสงศรขึ้นทรงม้าพระที่นั่ง พระยาราชสีนธพผ่านดำผูกเครื่องอานพานหน้าของทางภูห้อย ไปโพธิ์ปิดหน้าทำด้วยทองคำจําหลักลายกุดันประดับพลอยต่างสี เสด็จอ้อมประทักษิณวัดพระเชตุพนและพระบรมมหาราชวังมาสู่พระบวรราชวัง และเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารค นั้น ก็ทรงโปรยเงินพระราชทานให้ประชาราษฎร์ชายหญิงใหญ่น้อย ซึ่งมากอยกราบถวายบังคมชมเชยพระบรมโพธิสมภารและพวกแขกเมืองต่าง ๆ ซึ่งมากอยคูดัน ก็ได้รับพระราชทานเงินตราและดอกไม้ทองดอกไม้เงินด้วย สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก อันนี้เป็นพระราชพิธีเลียบบพระนครของสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คล้าย ๆ กันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลียบบพระนครฉะนั้น ต่างกันแต่ที่ทรงช้างพระที่นั่งและทรงม้าพระที่นั่งเท่านั้น แล้วโปรดให้อัญเชิญพระอัฐิขึ้นไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งวังจันทร์ ได้รับพระราชทานพรณนาความตามพระราชประวัติแห่งสมเด็จพระบวรราชเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ โดยสังเขปเพียงเท่านี้

* ตรงกับวันอังคารที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๔

อนึ่ง กาลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณในการพระบรมศพนั้นจนเสร็จสิ้นทุกประการ เมื่อพระองค์ได้ดำรงอยู่ในบวรราชสมบัตินั้น ได้เสด็จประทับอยู่ในพระบวรราชวังข้าง เสด็จไปประทับที่สีหบัญชร และได้ทรงช่วยสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าทำนุบำรุงรักษาพระนครให้พ้นภัยนิราศปราศจากอุปัทวันตรายต่าง ๆ

ครั้นอยู่มาในอปรภาคสมัย พระองค์ก็ทรงพระประชวรวิษามโยโรคช้านานประมาณ ๕ พรรษา แพทย์หมอประกอบพระโอสถถวาย พระอาการก็ไม่คลาย มีแต่ทรุดหนักลงถ่ายเดียว ครั้นถึงปีฉลู สัปตศก จุลศักราช ๑๒๒๗ ปี เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ วันอาทิตย์^๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ล่วงไป พระองค์ประสูติเมื่อปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พรรษา เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอาทิตย์^๒ ขณะเมื่อรับบรรราชภิเษกนั้น พระชนม์ได้ ๔๓ พรรษา กับ ๑๐ เดือน ได้ดำรงอยู่ในบวรราช

วัดส้มเกลี้ยง ต่อมาได้รับพระราชทานนามว่า วัดราชผาติการาม
Som Kliang Temple, later entitled by the King
as Rajabhatikaram Temple

หลวงพ่อกุญแจ พระประธานในพระอุโบสถ
วัดราชผาติการาม
Luang Pho Suk (Reverend Father Suk),
the principle Buddha image in the ubosot
of Rajabhatikaram Temple

สมบัติ ๑๔ พรรษา รวมพระชนม์ได้ ๕๗ พรรษา กับ ๔ เดือน สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชโปรดพระราชทานพระลอกเงินให้ทรงพระศพ และทำพระเมรุท้องสนามหลวงโดยราชประเพณี พระองค์ได้ทรงสถาปนาวัดส้มเกลี้ยงวัด ๑ กับทรงปฏิสังขรณ์พระอารามไว้ ๔ พระอาราม คือ วัดบวรสถาน ที่ค้ำอยู่ให้สำเร็จบริบูรณ์ขึ้น ๑ วัดหงษาราม ๑ วัดโมฬีโลกย์ ๑ วัดศรีสุธาราม ๑ รวมเป็น ๔ พระอาราม สิ้นความในโบราณวงศ์ประวัติของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๔ โดยสังเขปแต่เท่านี้

^๑ ตรงกับวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘

^๒ ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๑

พระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม
Ubosot of Hong Rattanaram Temple

หลวงพ่อด้าน ในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม
Luang Pho San (Reverend Father San)
in the ubosot of Hong Rattanaram Temple

พระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม
Ubosot of Hong Rattanaram Temple

ภาพจิตรกรรม เรื่อง ตำนานพระแก้วมรกต ในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม
Paintings depicting "Tamnan Phra Kaeo Morakot"
(the legend of the Emerald Buddha) in the ubosot
of Hong Rattanaram Temple

ประตูพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม ประดิษฐาน
ตราประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
Door panels of Hong Rattanaram Temple displaying
the royal seal of King Rama IV (King Mongkut)
and H.M. Second King Pinklao

พระประธานในพระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม
Principle Buddha image in the ubosoth of Moli Lokaya Ram Temple

พระอุโบสถวัดโมลีโลกยาราม
Uposoth of Moli Lokaya Ram Temple

และในการพระราชกุศลครั้งนี้ สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรารภพระบรมญาติราชสัมพันธ์วงศ์เธอ และพระเจ้าบวรวงศ์เธอ และพระเจ้าวรวงศ์เธอ อันมีพระอัฐิประดิษฐานอยู่ในพระราชวังบวรฯ และในวังต่าง ๆ ซึ่งได้ดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม หรือที่ได้ทรงรู้จักคุ้นเคย โปรดให้เชิญพระอัฐิมาประดิษฐาน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วย ณ บัดนี้ คือสมเด็จพระสัมพันธ์วงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ และเจ้าฟ้ากรมหลวงอนันคนารี อันเป็นพระเชษฐาธิเบติ และพระเชษฐภคินีแห่งกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี และสมเด็จพระสัมพันธ์วงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณัฐรักษ์ อันเป็นพระอนุชาของกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี และพระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๑ กรมหมื่นเสนาทิเทพ ๑ พระองค์เจ้าดวงจันทร์ ๑ พระองค์เจ้าดาราคาม อันเป็นพระอัครชายากรมพระราชวังบวรมหาคัศคิพลเสพ ๑ กรมขุนนเรนทรทิพย์ ๑ พระองค์เจ้าปัทมราช ๑ และพระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๒ กรมขุนธิเบศร์บวร ๑ กรมหมื่นอมรมนตรี ๑ พระองค์เจ้าชินธุวิเชียร ๑ กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีคัศคิเดช ๑ กรมหมื่นอมเรศร์ศรี ๑ พระองค์เจ้าพัน ๑ พระองค์เจ้าไย ๑ พระองค์เจ้าชุมแสง ๑ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ อันได้รับราชการกำกับกรมช่างทหารใน ๑ พระองค์เจ้านุ่ม ๑ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ อันได้ทรงรับบังคับการโรงทอง ๑ พระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๓ กรมหมื่นอานาภาพพิศาลคัศคิ ๑ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ เกวหลวงคัศคิสุรสีหุตมคัศคิ อภิลักษณ์ปวโรภยาภิชาติ บริสัชนารณราชธิเบติ ซึ่งได้รับราชการบังคับกรมช่างและราชการต่าง ๆ ในพระบวรราชวังครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ พระเจ้าบวรวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์เจ้าเบญจางค์ ๑ พระองค์เจ้ากระจ่าง ๑ พระบวรวงศ์เธอชั้น ๕ พระองค์เจ้าปฐมพิศมัย อันเป็นพระธิดาใหญ่ในกรมพระราชวังบวรฯ ๑ รวม ๒๕ พระองค์ มาตั้งในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ แล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโปรดให้นิมิตต์พระสงฆ์ มีพระราชาคณะเป็นประธาน ๔๕ รูป มารับพระราชทานฉัน แล้วพระราชทานไตรจีวร ๒๔ รูป ทรงพระราชอุทิศเป็นส่วน ๆ ถวายกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ๕ ส่วน กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ๕ ส่วน กรมพระราชวังบวรมหาคัศคิพลเสพ ๕ ส่วน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๕ ส่วน สมเด็จพระสัมพันธ์วงศ์เธอ ๔ พระองค์ ทรงพระราชอุทิศพระราชทานองค์ละ ๑ ส่วน ยังจีวรสบงอีก ๒๑ ส่วนนั้น ทรงพระราชอุทิศพระราชทานพระเจ้าบวรวงศ์เธอทั้ง ๔ ชั้น และพระบวรวงศ์เธออันได้ออกพระนามมาแล้วพระองค์ละส่วน แล้วสดับปกรณ์รายใหญ่ ๕๐๐ รูป และให้มีพระธรรมเทศนาเครื่องกัณฑ์กระจาตใหญ่ ซึ่งพระราชทานพระราชทรัพย์ให้ขุนนางในพระราชวังบวรฯ ทำขึ้นเป็นพระธรรมเทศนาบูชา

ครั้นเพลาค่ำ พระสงฆ์จะได้เจริญพระพุทธมนต์และพระราชทานไทยธรรมต่าง ๆ ตามสมควร ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบวรราชเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ และพระราชทานพระราชกุศลแก่พระสัมพันธ์วงศ์ และพระบวรวงศ์ พระบวรวงศ์ทั้งหลาย อันได้บรรยายพระนามมาแล้วนั้น ให้ได้ทรงยินดีอนุโมทนาในอภิลักขิตสมัย ณ ครั่งนี้

รับพระราชทานพระบวรราชประวัติกลาซึ่งถวายวิสันนามานี้ เป็นเหตุให้เกิดสังเวชและมรณสติ อนิจจสัญญาแก่ผู้ที่ได้สดับแล้วมาทำในใจตั้งนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่บริบูรณ์มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์สมบัติที่ดีที่เงินไม่บริบูรณ์มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์สมบัติที่ดี หมดทั้งสิ้น ย่อมมีมรณภัยเป็นธรรมดา ล่วงมรณภัยไปไม่ได้ถึงเราทั้งหลายก็มีมรณภัยเป็นธรรมดา ล่วงมรณภัยไปไม่ได้เหมือนกัน เหตุนี้ควรที่เราทั้งหลายจะพึงยัง

ทานศีลภาวนาบุญกุศลที่เป็นที่พึ่งของตน ให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยดีด้วยความไม่ประมาทฝ่ายเดียว จึงจะชอบ เพราะว่าในมรณภัยนี้ สิ่งอื่นนอกจากบุญกุศลแล้วที่จะเป็นที่พึ่งของตนไม่มี

อนึ่ง สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์เมื่อจะปรินิพพาน พระองค์ก็ได้ทรงตรัสไว้แก่ภิกษุสงฆ์ว่า **วชิรมา** สัฆาราดังนี้ เป็นต้น ความว่าสังขารธรรม คือ นามรูปที่ปัจจัยประชุมแต่งทั้งสิ้น มีอันเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป เหตุฉะนั้นท่านทั้งหลายจงยังศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาทุกสิ่งที่ให้เกิดวิบูลย์ผลแก่ตนให้ถึงพร้อมให้บริบูรณ์ด้วยดี ด้วยความไม่ประมาทเถิด อนึ่ง สังขาร คือ เบญจขันธ์ที่ปัจจัยประชุมสร้างขึ้นทั้งสิ้น มีอันเกิดขึ้นเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่เที่ยง ย่อมเกิดขึ้นแล้วดับไป ไม่ถาวรยั่งยืนอยู่ได้ ความเข้าระงับดับสังขารเหล่านั้นเสียสิ้นเป็นสุขอย่างยิ่ง ปัญญาที่มาพิจารณาเห็นจริงว่าสังขารทั้งสิ้นเป็นของไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้วหายไป ไม่ถาวรยั่งยืนอยู่ได้ดังนี้ก็ดี เห็นจริงว่าสังขารทั้งสิ้นเป็นทุกข์ทนาย เพราะอันความเกิดดับเบียดเบียนบีบคั้นอยู่เป็นนิจ และรุ่มร้อนอยู่ด้วยเพลิงกิเลส และเพลิงทุกข์ดังนี้ก็ดี เห็นจริงว่าธรรมทั้งสิ้นเป็นอนัตตา ไรตัวไรตน ตัวตน สัตว์ บุคคลไม่มี เป็นแต่ขันธ์อายตนะธาตุนามและรูปไปหมดสิ้น ดังนี้ก็ดี ปัญญาที่มาพิจารณาเห็นจริงอย่างนี้ประเสริฐยิ่งนักเป็นยอดในกุศลธรรมทั้งสิ้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ ตรัสสรรเสริญว่า มีผลอันสงสีใหญ่ยิ่งกว่าทาน ศีล เมตตาภาวนา พรหมวิหารหมดทั้งสิ้น เพราะวิปัสสนาปัญญานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์พิเศษจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองของสัตว์ เป็นมรรคาให้บรรลุมรรคผล ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์เป็นผู้ฉลาดในมรรคา จึงได้ภาสิตแสดงซึ่งทางแห่งความบริสุทธิ์พิเศษจากกิเลส ด้วยพระคาถาทังสามว่า **สัพเพ สังขารา อนิจจาติ** ดังนี้ เป็นต้น ความในคาถาทังสามนั้นว่า เมื่อผู้ใดมีปริชามาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารคือธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่งทั้งสิ้นไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไปฉะนี้แล้ว เมื่อนั้นผู้มีปริชาญาณ ก็ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ที่เป็นของไม่เที่ยง ก็ความเบื่อหน่ายในทุกข์ด้วยนิพพิทาญาณนั้น เป็นมรรคาแห่งความบริสุทธิ์หมดจดพิเศษจากกิเลส เป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เมื่อใดผู้มีปริชามาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งสิ้นเป็นทุกข์ อันสัตว์ทนายฉะนี้แล้ว เมื่อนั้นผู้มีปริชาญาณ ก็ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ที่สัตว์ทนาย ก็ความเบื่อหน่ายในทุกข์ด้วยนิพพิทาญาณนั้น เป็นมรรคาแห่งความบริสุทธิ์หมดจดพิเศษจากกิเลส เป็นเหตุให้บรรลุมรรคผล ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เมื่อใดผู้มีปริชามาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งสิ้นเป็นอนัตตา ไรตัวไรตน ไม่เป็นไปในอำนาจฉะนี้แล้ว เมื่อนั้นผู้มีปริชาญาณ ก็ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ที่ไรตัวไรตน ก็ความเบื่อหน่ายในทุกข์ด้วยนิพพิทาญาณนั้น เป็นธรรมดาแห่งความบริสุทธิ์หมดจดพิเศษจากกิเลส เป็นเหตุให้บรรลุมรรคผล ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์ทรงแสดงซึ่งวิปัสสนาญาณว่าเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์หมดจดพิเศษจากกิเลสด้วยประการฉะนี้ ก็ความบริสุทธิ์หมดจดพิเศษจากกิเลสทั้งสิ้น เป็นนฤพานดับเสียจากทุกข์ทั้งสิ้น **นิพพานัง ปรมิ สุธัญญ** นิพพานเป็นธรรมสุญอย่างยิ่ง เพราะเป็นธรรมสุญจากสังขารทุกข์ทั้งสิ้น **นิพพานัง ปรมิ สุข** นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ด้วยเป็นธรรมดับเครื่องร้อนคือเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์เสียสิ้น **เอเตน สัจจวิชเชน** ด้วยสัจจภาสิตที่กล่าวอ้างคุณคือพระนิพพานก็ดี ด้วยอำนาจรัตนตยคุณานุภาพและพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญนี้ก็ดี ขอสรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลพระชนมศุภอติถิฏฐวิบูลย์ผล จงประสิทธิแต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และเสนามาตย์ราชบริพาร ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน จนถึงซึ่งความเกษมสุขสำราญนิราศปราศจากภยันตรายอันตรายทั้งสิ้น ดังพระราชหฤทัยประสงค์ทุกประการ

อรหิ สัมมาสัมพุทโธ ฯลฯ อัจเจตฺ รตนัตตยํ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บรรลุถึงธรรมอันอุดมแล้ว ให้สงฆ์หมู่ใหญ่ตรัสรู้ตื่นจากกิเลสนิทรา เบิกบานปราโมทย์ขึ้นได้ พระรัตนตรัยอุดมสูงสุดกว่ารัตนะอื่น แม้อันต่าง ๆ กันโดยวัตถุว่า พุทโธ ธัมโม สัมมา ธรรมะนี้ ก็จริงอยู่แล ก็แต่เป็นอันเดียวกัน โดยเนื้อความ เพราะไม่พราจากกันได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ตื่นเบิกบานได้ก่อน ก็สอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ธรรม ธรรมเล่า พระสงฆ์ได้ทรงไว้ พระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ตื่นเบิกบานได้ก่อน สามรัตนะนี้เนื่องเป็นอันเดียวกันฉะนี้ รัตนะทั้งสามนี้บริสุทธิ์สูงสุดประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปด้วยดีเพื่อความบริสุทธิ์พิเศษอย่างยิ่งแก่สัตว์ผู้เลื่อมใสแล้ว ผู้ปรารถนาความบริสุทธิ์แก่ตนปฏิบัติโดยชอบอยู่ ความบริสุทธิ์หมดจดพิเศษจากกิเลสทั้งปวง เป็นนฤพานดับจากทุกข์ทั้งหลาย นฤพานเป็นธรรมสูญอย่างยิ่ง นฤพานเป็นสุขอย่างยิ่งด้วยสัจจวาจาภาสิตนี้ ขอสวัสดิศุภวิบูลยผลจงเกิดมีเป็นวิบากสมบัติ ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหนโยบายกางกั้น ขออุปัทวันตรายอุปสรรคขัดข้องทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพาดสยามรัฐมหาชนบทนี้เลย จงนิราศบาราตโกลด้วยประการทั้งปวง ความสุขสำราญปราศจากโรคนันตราย และความเป็นผู้มีอายุยืนนานและบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย ซึ่งจะเกื้อกูลแก่ความไม่มีโรคและอายุยืนนั้น ทั้งสุขโสมนัสและสวัสดิศุภผล จงเกิดมีพร้อมบริบูรณ์แต่สมเด็จพระบรมราชสมภารเจ้ากับทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ซึ่งอภิบาลบำรุงสยามรัฐมหาชนบทนี้ ขอเทพเจ้าทั้งหลายผู้สิงสถิต ณ สยามรัฐนี้ซึ่งสมเด็จพระบรมราชสมภารเจ้าได้บูชา ด้วยธรรมพลีอามิสพลีเนื่องนิศย์ จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมราชสมภารเจ้ากับทั้งรัฐมณฑลทั่วทั้งจังหวัดพระราชอาณาเขต ให้สถาพรพันสรพรอันตรรายสิทธิ์มัตถุ สิทธิมัตถุ สิทธิมัตถุ อิทํ ผลํ เอตัสฺมี รตนัตตยํ สัมปสาทนเจตโส ขอผลแห่งจิตที่เลื่อมใสในพระรัตนตรัยอุดมวัตถุนั้น จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ ตามพระบรมราชประสงค์ทุกประการ เอวํกัมมิ ฯ

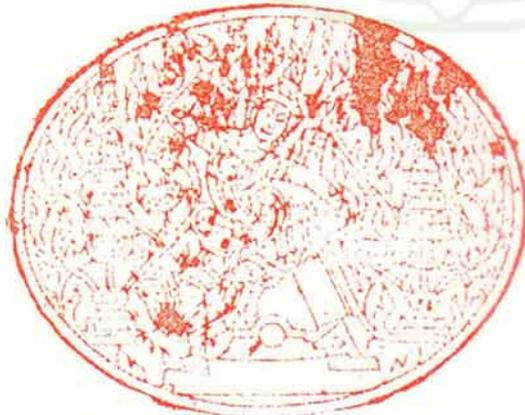
ตราประจำตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)

ตราพระลักษมณ์ทรงหนุมาน (องค์เดิม)
"Phra Lak song Hanuman"
(Lakshman mounting Hanuman)
(old privy seal)

ตราพระนารายณ์ทรงปืนล้อ
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
"Phra Narai song puen lo"
of H.M. Second King Pinklao

ตราพระนารายณ์และปืนใหญ่
ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
"Phra Narai lae puen yai"
(Narayana and cannon)
of H.R.H. Viceroy Vichaichan

พระบวรราชประวัติและพระนามพระโอรสธิดา^(๑)

พระบวรราชประวัติ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท^(๒)

พระบวรราชานุสาวรีย์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท
Monument of H.R.H. Viceroy Maha Surasinghanat

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระนามเดิม บุญมา เป็นพระราชภาดาร่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติในกรุงเทพมหานครหรืออยุธยา ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุน พ.ศ. ๒๒๘๖ ได้ทรงรับราชการตำแหน่งนายสุจินดา มหาดเล็กหุ้มแพรในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวสุริยamarinทร์ ครั้นกรุงเก่าเสียแก่พม่าแล้ว ก็เสด็จหลบหนีออกไปอาศัยอยู่ ณ เมืองชลบุรี จนทรงทราบว่าเจ้าตาก (สิน) ออกไปตั้งอยู่เมืองจันทบุรีแล้ว จึงเสด็จพาพรรคพวกดำเนินทางบกไปเข้าด้วย เหตุทรงคุ้นเคยกันมาแต่ครั้งรับราชการกรุงเก่า

^(๑) การจัดพิมพ์ในครั้งนี้ เพื่อความสมบูรณ์ของเนื้อหาสาระ คณะบรรณาธิการจึงได้พิจารณารวมพิมพ์พระบวรราชประวัติของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รวม ๕ พระองค์ พร้อมพระนามพระโอรสธิดา ดุที หอพระสมุดวชิรญาณ, พระบวรราชประวัติแลพระบวรราชนิพนธ์ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานบรรจุพระอัฐิพระโอรสธิดา ในกรมพระราชวังบวรฯ ๕ พระองค์ ณ วัดชนะสงคราม เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐). และกรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓ ฉบับตรวจสอบชำระพิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๐๙, หน้า ๑๕๗ - ๒๐๔.

^(๒) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเฉลิมพระนามพระอัฐิว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

ครั้งเจ้าตากยกจากจันทบุรีเข้ามาตีพม่า ซึ่งตั้งรักษากรุงเก่าอยู่นั้นแตกไปแล้ว ก็เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ณ กรุงธนบุรี ในปีชวด สัมฤทธิศก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงรับบรรดาศักดิ์เป็นพระมหามนตรี เจ้ากรมพระตำรวจในเวลานั้น ทรงรับราชการสงครามมีความชอบยิ่ง ๆ ขึ้น ได้ทรงรับบรรดาศักดิ์เลื่อนขึ้นเป็นพระยาอนุชิตราชา และพระยายมราชตามลำดับ เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไปปราบเจ้าพระฝาง ในปีชลา โทศก จุลศักราช ๑๑๓๒ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (เมื่อเป็นพระยายมราช) คุมทัพยกยกไปทางปากตะวันออกก่อนทัพหลวง ครั้นปราบเจ้าพระฝางแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราชเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิฆณวาทิราช ครองเมืองพิษณุโลก ทรงบังคับบัญชาการป้องกันพระราชอาณาจักรอยู่ทางฝ่ายเหนือแต่นั้นมา พระเดชานุภาพเลื่องลือจนพม่าเรียกพระนามว่า พระยาเสือในครั้งนั้น

ครั้งสมเด็จพระเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จปราบดาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีนี้ จึงได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในปีชลา จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔

บ้านเมืองในครั้งนั้นมีการทัพศึกซับซ้อน เพราะพม่าเห็นไทยตั้งตัวเป็นปึกแผ่นขึ้นได้อีก ก็เพียรจะทำลายลงเพื่อให้อยู่ในอำนาจ กรมพระราชวังบวรฯ ได้เป็นกำลังช่วยสมเด็จพระเชษฐาธิราชป้องกันพระราชอาณาจักรตลอดมา ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้นแล้ว นับว่าพระองค์เป็นผู้มีพระคุณใหญ่ยิ่งแก่เมืองไทยได้พระองค์หนึ่ง

นอกจากการศึกรักษาอิสรภาพแห่งประเทศไทยสยาม กรมพระราชวังบวรฯ พระองค์นั้น ยังได้ทรงมีส่วนมากในการสร้างพระนครให้มั่นคงและเป็นสง่าเชิดชูพระเกียรติแห่งพระราชวงศ์นี้ มีอาทิคือได้ทรงสร้างพระราชวังบวรฯ ทั้งสิ้น ทรงสร้างป้อมหลายป้อม ประตูยอดหลายประตู สะพานหลายสะพาน วังพระองค์เจ้าหลายวัง บ้านรับแขกเมืองและบ้านพระราชทานข้าราชการก็มาก ในปากตะวันตกแห่งแม่น้ำ ได้ทรงสร้างโรงเรือถวายเป็นส่วนพระบรมมหาราชวังบ้าง เป็นส่วนพระราชวังบวรฯ บ้าง ทั้งได้ทรงสถาปนา วัดมหาธาตุราชวรวิหาร ๑ วัดชนะสงคราม ๑ วัดโบสถ์ ๑ วัดบางลำภู ๑ วัดสมอแครง ๑ วัดส้มเกลี้ยง ๑ ทั้งได้ทรงปฏิสังขรณ์ของเก่า คือ วัดสำเพ็ง ๑ วัดประทุมคงคา ๑ วัดครุฑ ๑ วัดสุวรรณคีรี ๑ วัดสุวรรณดาราราม ๑ และทรงช่วยสมทบทำหอมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๑ พินาศคดวัดพระเชตุพน ๑ กับทั้งเครื่องป่าช้าวัดสุวรรณาราม คือ เมรุ สามสร้าง หอสวด หอทิ้งทาน โรงโขน โรงหุ่น ระทา พลับพลา โรงครัว ฯลฯ ถวายเป็นส่วนของพระบรมมหาราชวัง เป็นของถาวรสร้างด้วยอิฐปูนทั้งนั้น

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทประชวรพระโรคนี้ว เมื่อครั้งเสด็จยกทัพขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ในปีจอ จัตวาศก พ.ศ. ๒๓๔๕ พระอาการมาก เวลาที่พิษร้อนถึงต้องเสด็จลงแช่อยู่ในน้ำ ต้องเสด็จพักรักษาพระองค์อยู่ที่เมืองเถิน โปรดฯ ให้นายทัพนายกอง มีกรมพระราชวังหลังซึ่งเสด็จตามขึ้นไปภายหลังเป็นประธาน ยกทัพไปตีพม่าซึ่งล้อมเมืองเชียงใหม่อยู่แตกฉาน สำเร็จราชการศึกแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ค่อยคลายพระโรคขึ้น จึงเสด็จยกกองทัพกลับลงมาถึงกรุงฯ ในปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๖ ต่อมาพระโรคกำเริบขึ้น สวรรคตในเดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๖ พระชนมายุ ๖๐ พรรษา

พระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองทรงเครื่อง
ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ภายในพระมณฑป
Square-based chedi (stupa) with
twelve-indented corners with Buddha's holy relic
installed inside the mondop

หน้าบันพระมณฑป แสดงตราประจำตำแหน่งวังหน้า
รูปพระลักษมณ์ทรงหนุมาน
Mondop's pediment displaying "Phra Lak song
Hanuman" (Lakshman mounting on Hanuman),
Viceroy's royal insignia

พระมณฑปวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
Mondop of Mahathat
Yuwarajarangsarit Temple

พระนามพระโอรสธิดา
ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
รัชกาลที่ ๑

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก

๑. เจ้าฟ้าหญิงพิกุลทอง ประสูติเมื่อปีระกา นพศก จุลศักราช ๑๑๓๙ พ.ศ. ๒๓๒๐
เจ้าศิริจรจา น้องพระเจ้ากาวิละเมืองเชียงใหม่เป็นพระมารดา
ในรัชกาลที่ ๑ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมขุนศรีสุนทร
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
๒. พระองค์เจ้าชายลำดวน ประสูติปีกุน เอกศก จุลศักราช ๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒
ในเจ้าจอมมารดาชะ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๖^๑
๓. พระองค์เจ้าหญิงเกสร ประสูติปีกุน เอกศก จุลศักราช ๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๒๒
ในเจ้าจอมมารดาแก้ว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๔. พระองค์เจ้าชายอินทปัต ประสูติปีชวด โทศก จุลศักราช ๑๑๔๒ พ.ศ. ๒๓๒๓
ในเจ้าจอมมารดาตัน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๔๖^๑
๕. พระองค์เจ้าชายก้อนแก้ว ประสูติปีฉลู ตรีศก จุลศักราช ๑๑๔๓ พ.ศ. ๒๓๒๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาล่า
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๖. พระองค์เจ้าชายช้าง ประสูติปีฉลู ตรีศก จุลศักราช ๑๑๔๓ พ.ศ. ๒๓๒๔
ในเจ้าจอมมารดาปุย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

^๑ วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๖

^๒ วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๖

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

๗. พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ ประสูติปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
๘. พระองค์เจ้าชายอสุณี ประสูติปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖
ในเจ้าจอมมารดาขำ
ในรัชกาลที่ ๑ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นเสนีเทพ เมื่อ ณ วันอังคาร
เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑^๑
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
เป็นต้นสกุล อสุณี
๙. พระองค์เจ้าหญิงโกมล ประสูติปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖
ในเจ้าจอมมารดาแก้วศาลอย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๐. พระองค์เจ้าหญิงบุณาค ประสูติปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘
ในเจ้าจอมมารดามา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๑. พระองค์เจ้าหญิงดาราวดี ประสูติปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘
ได้เป็นพระชายากรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๑๒. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘
ในเจ้าจอมมารดาสุวรรณา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๑๓. พระองค์เจ้าหญิงโกสุม ประสูติปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ พ.ศ. ๒๓๒๘
ในเจ้าจอมมารดาพวง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๑๔. พระองค์เจ้าหญิงกำพูนัตร์ ประสูติปีมะเมีย อัฐศก จุลศักราช ๑๑๔๘ พ.ศ. ๒๓๒๙
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานักงอคือ^๒
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

^๑ วันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑

^๒ เจ้าจอมมารดานักงอคือ พระธิดาสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา

๑๕. พระองค์เจ้าหญิงปัทมราช ประสูติปีมะแม นพศพ จุลศักราช ๑๑๔๙ พ.ศ. ๒๓๓๐
ในเจ้าจอมมารดาบุญ*
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๑๖. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๑๔๙ พ.ศ. ๒๓๓๐
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑
๑๗. พระองค์เจ้าชายมั่ง ประสูติปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑
ในเจ้าจอมมารดาเกศ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๘. พระองค์เจ้าชายสิงหราช ประสูติปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๑
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาล่า
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๙. พระองค์เจ้าหญิงกลัด ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒
เจ้าจอมมารดามี (ใหญ่)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๒๐. พระองค์เจ้าหญิงฉิมพลี ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒
ในเจ้าจอมมารดาจิว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๒๑. พระองค์เจ้าชายสังกะทัต ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาฉิม
ในรัชกาลที่ ๓ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นนราธิปไตย
ครั้งรัชกาลที่ ๔ เลื่อนเป็น กรมขุนนราธิปไตย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เป็นต้นสกุล สังกะทัต
๒๒. พระองค์เจ้าหญิงแก้ว ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒
ในเจ้าจอมมารดาแจ่ม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

* เจ้าจอมมารดาบุญ ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์ ณ นคร)

๒๓. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีกุน ตรีกษ จุลศักราช ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดานักองค์เภา^๑
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑
๒๔. พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดาอัสสร^๒ ประสูติปีกุน ตรีกษ จุลศักราช ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔
ในเจ้าจอมมารดาเพ็ง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๒๕. พระองค์เจ้าหญิงลมุด ประสูติปีกุน ตรีกษ จุลศักราช ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔
ในเจ้าจอมมารดามี (น้อย)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมจ จุลศักราช ๑๒๓๖
พ.ศ. ๒๔๑๗
๒๖. พระองค์เจ้าชายบัว ประสูติปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕
ในเจ้าจอมมารดาศรี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
เป็นต้นสกุล ปัทมสิงห์
๒๗. พระองค์เจ้าหญิงปุก ประสูติปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานักองค์เภา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๒๘. พระองค์เจ้าหญิงดุษฎี ประสูติปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕
ในเจ้าจอมมารดาเสมอ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๒๙. พระองค์เจ้าชายสุก ประสูติปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕
ในเจ้าจอมมารดาเอม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๓๐. พระองค์เจ้าชายเพชรหึง ประสูติปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖
ในเจ้าจอมมารดาชู
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๓๑. พระองค์เจ้าหญิงวงศมาลา^๓ ประสูติปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดานักองค์อิ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

^๑ เจ้าจอมมารดานักองค์เภา พระธิดาสมเด็จพระนารายณ์ราชา พระเจ้ากรุงกัมพูชา

^๒ บางทีเรียกว่า พระองค์เจ้าหญิงดุสิตาอัสสร

^๓ หลักฐานบางแห่งชานพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงวงศ์ษัตริย์

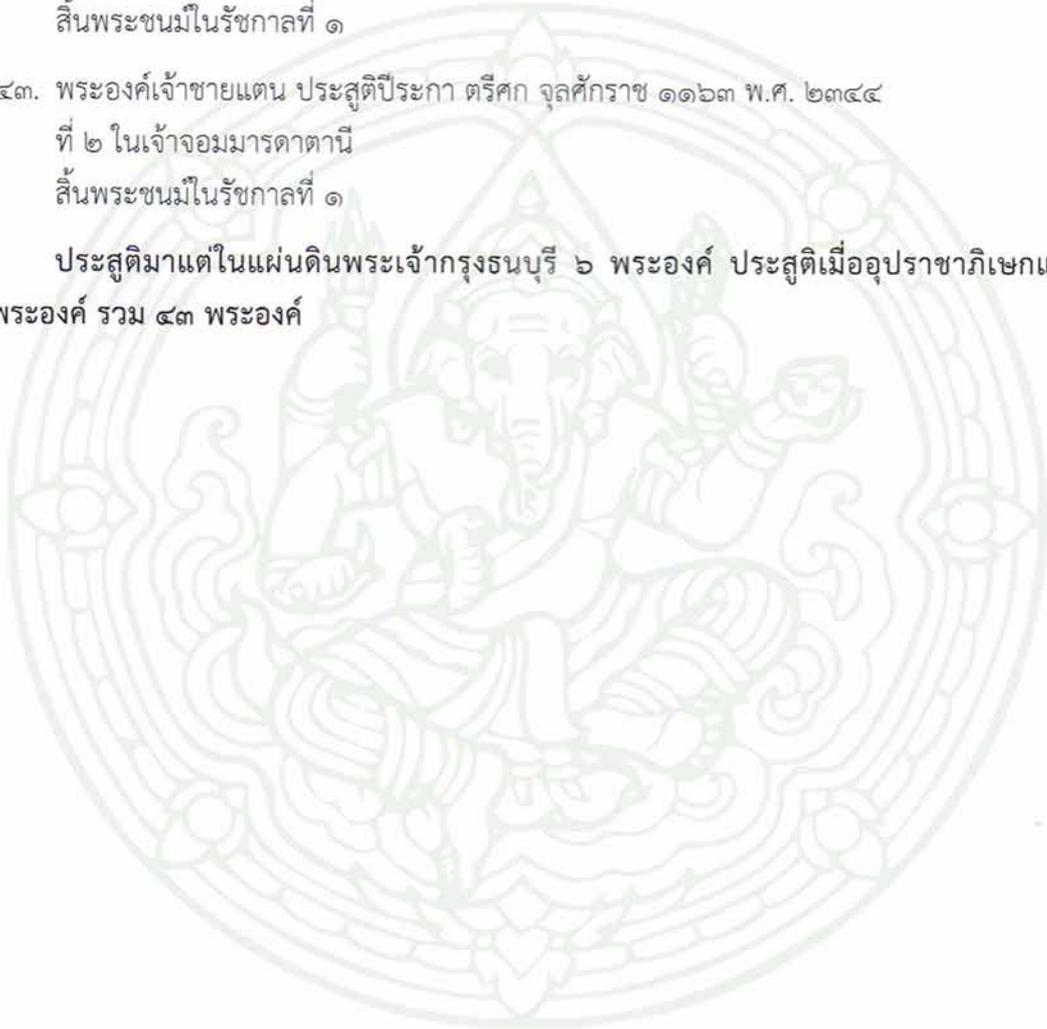

๓๒. พระองค์เจ้าหญิงนิษฐา* ประสูติปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๓๓. พระองค์เจ้าหญิงกำพริ้า ประสูติปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗
ในเจ้าจอมมารดาบัว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๓๔. พระองค์เจ้าหญิงกลีน ประสูติปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗
ในเจ้าจอมมารดาแก้ว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๓๕. พระองค์เจ้าหญิงรุ่ง ประสูติปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗
ในเจ้าจอมมารดาปลั่ง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๓๖. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗
ในเจ้าจอมมารดาล้อม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๓๗. พระองค์เจ้าชายนพเก้า ประสูติปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘
ในเจ้าจอมมารดาสวน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๓๘. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘
ในเจ้าจอมมารดาตุ้
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๓๙. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙
ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑
๔๐. พระองค์เจ้าชายสุด ประสูติปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑

* หลักฐานบางแห่งชานพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงนิลวัตตา

๔๑. พระองค์เจ้าชายเณร ประสูติปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓
 ในเจ้าจอมมารดาไฟ
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
 เป็นต้นสกุล นีรสิงห์
๔๒. พระองค์เจ้าชายหอย ประสูติปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓
 ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑
๔๓. พระองค์เจ้าชายแตน ประสูติปีระกา ตรีศก จุลศักราช ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔
 ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตานี
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑
- ประสูติมาแต่ในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี ๖ พระองค์ ประสูติเมื่ออุปราชภิเษกแล้ว
 ๓๗ พระองค์ รวม ๔๓ พระองค์

พระบวรราชประวัติ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์^(๑)

กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ พระนามเดิม จุ้ย ประสูติครั้งกรุงธนบุรี เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖ เป็นพระองค์ที่ ๗ ตามลำดับสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งประสูติก่อนปราบดาภิเษกทั้ง ๙ พระองค์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุ้ย มีพระชนมายุเพียง ๙ พรรษา จึงไม่ได้ทรงรับกรมในครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนาพระยศเจ้านาย ซึ่งมีความชอบต่อแผ่นดินเนื่องในการปราบดาภิเษก ต่อมาอีกไม่ทราบปีแน่ แต่ประมาณกันว่าราว พ.ศ. ๒๓๓๕ มีเจ้าฟ้าลูกเธอหลานเธอได้รับพระราชทานกรม ๔ พระองค์ คือ เจ้าฟ้าหญิง ๒ พระองค์ เจ้าฟ้าชาย ๒ พระองค์ เจ้าฟ้าชายทั้ง ๒ พระองค์ พระนามพร้อมกันว่า จุ้ย พระองค์ ๑ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุ้ย ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนเสนาณรงค์ อีกพระองค์ ๑ คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าจุ้ย เป็นกรมขุนพิทักษ์มนตรี

ต่อมาเมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรรับพระราชทานอุปราชภิเษกแล้ว ในปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาณรงค์ขึ้นเป็นกรมหลวง และโปรดเกล้าฯ ให้รับพระบัณฑูรน้อยด้วย

ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อเสร็จงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชพิธีพระราชทานอุปราชภิเษก สถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนาณรงค์ พระบัณฑูรน้อยขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตำแหน่งพระมหาอุปราช

ในรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ เป็นกำลังราชการเป็นอันมาก ทั้งในเวลาทัพศึกและในเวลาไม่มีศึก การสงครามกับพม่าในรัชกาลนั้นยังมีอีกบ้าง เพราะเมื่อพม่าทราบว่าเมืองไทยเปลี่ยนแผ่นดิน ก็ส่งทัพซึ่งเตรียมไว้และงดไปในรัชกาลที่ ๑ นั้น ให้ยกทางเรือเข้ามาตีหัวเมืองไทยฝ่ายทะเลตะวันตก กองหนึ่ง ให้ยกทางบกมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้อีกทางหนึ่ง ฝ่ายไทยเมื่อได้ทราบข่าวศึก ก็โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงออกไปเกณฑ์กองทัพหัวเมือง ยกไปป้องกันข้าศึกไว้ชั้นหนึ่ง แล้วให้ทัพกรุงฯ ยกตามไปอีก ๒ ทัพ ในตอนต้นไม่ทรงทราบว่า พม่าจะยกเข้ามาทางด่านสิงขรและพระเจดีย์สามองค์หรือไม่ จึงเตรียมทัพคอยรับ ทั้ง ๒ ทาง คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี กับเจ้าพระยาพลเทพทัพ ๑ กรมพระราชวังบวรฯ ทัพ ๑ ครั้นสืบได้ความแน่ว่า พม่าไม่ได้เตรียมจะยกมาทางด่านสิงขรและพระเจดีย์สามองค์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรฯ เป็นจอมพลทัพหลวง ยกลงไปบัญชาการสงครามข้างฝ่ายใต้ (นายรินทรธิเบตแตงนิราศที่เรียกกันว่า “นิราสนรินทรอิน” เมื่อตามเสด็จคราวนี้) ครั้นเสร็จราชการศึกพม่าแตกฉานไปสิ้น และทรงจัดราชการหัวเมืองเสร็จแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จยกทัพหลวงคืนพระนคร การรบพม่าครั้งนั้น เป็นครั้งสุดท้ายที่พม่ายกเข้ามาในแดนไทย

^(๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเฉลิมพระนามพระอัฐิว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนาณรงค์

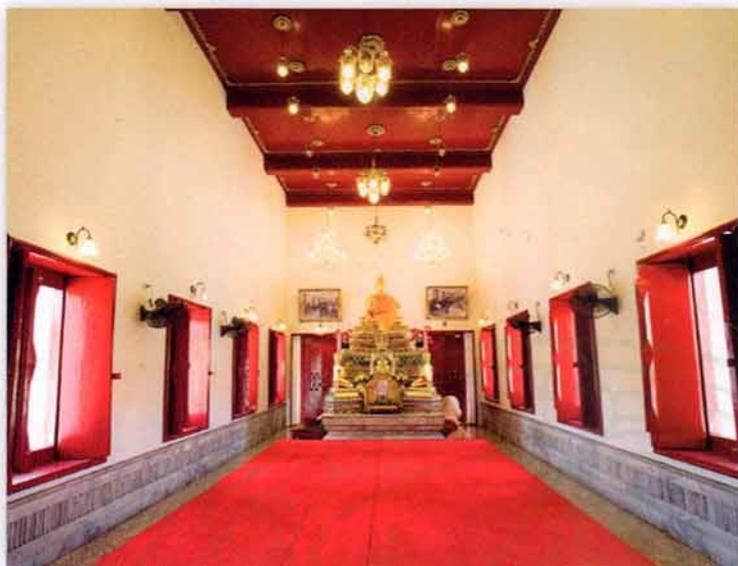
พระวิหารวัดทรงธรรม
Vihara of Song Thom Temple

เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จกลับจากราชการสงครามนั้น ประชวรไข้ป่า พระอาการมาก ครั้นหายประชวรแล้ว จึงเสด็จออกบรรพชาอุปสมบทอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ๗ วัน จึงลาผนวช

กรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ เป็นพระราชภาดาพระองค์เดียวที่ร่วมพระราชชนนีกับ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (อีกพระองค์หนึ่งสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์) มีพระราช อภัยยศชอบชิตสนิทเสนหากับสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชแต่ทรงพระเยาว์มาด้วยกัน เมื่อทรงรับตำแหน่ง พระมหาอุปราชแล้ว ก็ไม่เปลี่ยนแปลงพระราชอภัยยศ เสด็จลงไปรับราชการในพระราชวังหลวงมิใคร่ขาด พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดูแลราชการต่างพระเนตรพระกรรณทั่วไป กล่าวกันต่อ ๆ มาว่า กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จลงไปพระราชวังหลวงตอนเช้า ประทับที่โรงละครข้างวัด พระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันตก ทรงตรวจตราบัญชาราชการต่าง ๆ แล้ว จึงเสด็จเข้าเฝ้าสมเด็จพระ บรมเชษฐาธิราช ได้ทรงปฏิบัติเช่นนั้นจนสวรรคต นับว่าพระองค์เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งทรงทำ ราชการแผ่นดินร่วมกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน หาใช่ทรงรับแบ่งไปส่วนหนึ่งไม่

กรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ ประชวรพระยอด ก่อนโปรดให้ผ่าแล้วกลายเป็นพิษ สวรรคตที่พระที่นั่งวายุสถานอมเรศ เมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๐ พระชนมายุ ๓๗ พรรษา

การก่อสร้างในรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ ได้ทรงทำ คือ เป็นแม่กองสร้างเมือง นครเขื่อนขันธ์ ทรงสร้างวัดที่เมืองนั้นวัด ๑ คือ วัดทรงธรรม ทรงปฏิสังขรณ์วัดเก่าในกรุงเทพฯ ๒ วัด คือ วัดลิงขบ พระราชทานนามว่า วัดบวรมงคล ๑ วัดเสาประโคน พระราชทานนามว่า วัดดุสิตาราม ๑ และได้ทรงแก้ไขในพระราชวังบวรฯ หลายแห่ง

พระอุโบสถวัดทรงธรรม
Uposoth of Song Tham Temple

พระประธานในพระวิหารวัดทรงธรรม
Principle Buddha image in the
vihara of Song Tham Temple

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดดุสิตาราม
Mural paintings in the ubosoth of Dusidaram Temple

ภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ภายในพระอุโบสถวัดคูลีตาราม
Mural paintings in the ubosot of
Dusidaram Temple

พระนามพระโอรสธิดา
ในกรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์
รัชกาลที่ ๒

ประสูติก่อนอุปราชภิเชก

๑. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาสำลี ซึ่งเป็นธิดาพระเจ้ากรุงธนบุรี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๑
๒. พระองค์เจ้าชายประยงค์ ประสูติปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน่วม
ในรัชกาลที่ ๒ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นนิเบศร์บวร
ในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนกรมเป็น กรมขุนนิเบศร์บวร
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เป็นต้นสกุล บรรยงกะเสนา
๓. พระองค์เจ้าหญิงประชุมวงศ์ ประสูติปีชาล ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาสำลี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๔. พระองค์เจ้าชายปาน ประสูติปีชาล ฉศก จุลศักราช ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน่วม
ในรัชกาลที่ ๓ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นอมรมนตรี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ^(๑)
๕. พระองค์เจ้าหญิงนัตดา ประสูติปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๙
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาสำลี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๖. พระองค์เจ้าหญิงชนิษฐา ประสูติปีมะเมีย สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๖๐ พ.ศ. ๒๓๔๑
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน่วม ^(๒)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีชวด อัฐศก
จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๗๙ ปี

(๑) วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๒

(๒) ราชสกุลวงศ์ ระบุว่า ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสำลี

๗. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีมะแม เอกศก จุลศักราช ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๓๔๒
ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาน่วม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๘. พระองค์เจ้าชายพงศ์อิศเรศ ประสูติปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๑๖๒ พ.ศ. ๒๓๔๓
ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาสำลี
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช เมื่อ ณ วันจันทร์
เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะแม จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อเดือน ๘ อุตตราศก ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม
จุลศักราช ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗
เป็นต้นสกุล อิศรเสนา
๙. พระองค์เจ้าหญิงสุวรรณ ประสูติปีระกา ตรีศก จุลศักราช ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาก่อนทอง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๐. พระองค์เจ้าชายไม้เทศ ประสูติปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕
ในเจ้าจอมมารดาเหมใหญ่
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๑๑. พระองค์เจ้าชายภูมริน ประสูติปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ พ.ศ. ๒๓๔๕
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
เป็นต้นสกุล ภูมรินทร
๑๒. พระองค์เจ้าหญิงอำพัน ประสูติปีงู เบญจศก จุลศักราช ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาปิ่น
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก
จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ พระชันษา ๗๙ ปี
๑๓. พระองค์เจ้าชายภูมเรศ ประสูติปีงู เบญจศก จุลศักราช ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นอมเรศร์ศรี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
๑๔. พระองค์เจ้าหญิงนฤมล ประสูติปีชวด ฉศก จุลศักราช ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗
ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาสำลี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

ประสูติเมื่อเป็นพระบันฑูรน้อย

๑๕. พระองค์เจ้าหญิงงาม ประสูติปีชกาล อัฐศก จุลศักราช ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาก้อนทอง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๖. พระองค์เจ้าชายเสื่อ ประสูติปีชกาล อัฐศก จุลศักราช ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๙
ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาน่วม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เป็นต้นสกุล พยัคฆเสนา
๑๗. พระองค์เจ้าชายโย ประสูติปีเถาะ นพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาศิลา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เป็นต้นสกุล รังสิเสนา
๑๘. พระองค์เจ้าชายกระต่าย ประสูติปีเถาะ นพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ พ.ศ. ๒๓๕๐
ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาน่วม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๑๙. พระองค์เจ้าชายทับทิม ประสูติปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑
ในเจ้าจอมมารดาน้อย (ใหญ่)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๒๐. พระองค์เจ้าหญิงมณฑา ประสูติปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒
ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาน่วม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
๒๑. พระองค์เจ้าชายฤกษ์ ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก
จุลศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย (เล็ก)
ทรงผนวชเป็นสามเณรมาแต่รัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นพระราชาคณะ สถิต ณ วัดบวรนิเวศ
ครั้นรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงรับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นบวรรั้งษิสุริยพันธุ์ฯ
ครั้นรัชกาลที่ ๕ ได้เลื่อนพระยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์
ต่อมาได้ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็น สมเด็จพระพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ฯ ดำรงพระเกียรติ
เป็นสมเด็จพระมหาสังฆปริณายกทั่วทั้งพระราชอาณาเขต เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๘ กันยายน (ตรงกับ ณ วันพุธ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๑
ปีมะโรง จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๕๔ พ.ศ. ๒๔๓๕) พระชันษา ๘๔ ปี
ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

๒๒. พระองค์เจ้าชายแฝด ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์
สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ
๒๓. พระองค์เจ้าหญิงแฝด ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาทรัพย์
สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ
๒๔. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาศิลา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๒๕. พระองค์เจ้าหญิงปทุมเศก ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
๒๖. พระองค์เจ้าหญิงเกสร ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาปิ่น
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒
๒๗. พระองค์เจ้าชายชุมแสง ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
เจ้าจอมมารดาเล็ก
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เป็นต้นสกุล สหาวุธ
๒๘. พระองค์เจ้าชายสาททิพากร ประสูติปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาน้อย (เล็ก)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๒๙. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีมะแม ตรีกศก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาม่วง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๓๐. พระองค์เจ้าหญิงนุ้ม ประสูติปีมะแม ตรีกศก จุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔
ในเจ้าจอมมารดานิม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ
ปีชาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๒๑

๓๑. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๕๕
ในเจ้าจอมมารดานก (ซึ่งภายหลังเป็นท้าวสมศักดิ์)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายุคนธร
กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์ ต้นราชสกุล ยุคนธร
H.R.H. Prince Yukanthorn, the origin of
the family name "Yugandhara"

๓๒. พระองค์เจ้าชายยุคนธร ประสูติปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๕๕
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาน้อย (เล็ก)
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นอนันตการฤทธิ์
เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ นพศก
จุลศักราช ๑๒๒๙ พ.ศ. ๒๔๑๐ ได้ว่ากรมช่างทหารในญวน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เป็นต้นสกุล ยุคนธร
๓๓. พระองค์เจ้าชายสีสังข์ ประสูติปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
เป็นต้นสกุล สีสังข์
๓๔. พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ ประสูติปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖
ในเจ้าจอมมารดาศรี^{*}
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔

* เจ้าจอมมารดาศรี ธิดาเจ้าเวียงจันทน์

๓๕. พระองค์เจ้าชายรัชนิกร ประสูติปีจอ ฉศก จุลศักราช ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗
ในเจ้าจอมมารดาพลับ (จินตหรา)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
เป็นต้นสกุล รัชนิกร
๓๖. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีจอ ฉศก จุลศักราช ๑๑๗๖ พ.ศ. ๒๓๕๗
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาม่วง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๓๗. พระองค์เจ้าชายทัดทรง ประสูติปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙
ในเจ้าจอมมารดาแจ่ม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
๓๘. พระองค์เจ้าชายรองทรง ประสูติปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙
ในเจ้าจอมมารดาภู (อิเหนา)
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ
เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ นพศก จุลศักราช ๑๒๒๙ พ.ศ. ๒๔๑๐
ได้ทรงบังคับการโรงทอง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก
จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙ พระชันษา ๖๑ ปี
เป็นต้นสกุล รองทรง
๓๙. พระองค์เจ้าชายสุทวอน ประสูติปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
ในเจ้าจอมมารดามี (บุษบา)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๔๐. พระองค์เจ้าหญิงสุดศาลา ประสูติปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาม่วง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ^(๑)

ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมขุนเสนานุรักษ์ ๑๔ พระองค์ ประสูติเมื่อเสด็จดำรง
พระยศเป็นพระบันฑูรน้อย ๗ พระองค์ ประสูติเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
๑๙ พระองค์ รวม ๔๐ พระองค์

^(๑) วันที่ ๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๓

พระบวรราชประวัติ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์^(๑)

กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าอรุณทัย เมื่อทรงพระเยาว์เรียกกันว่า พระองค์เจ้าข้าง ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๒๘ เป็นพระเจ้าลูกเธอที่ ๑๗ ในจำนวนพระราชโอรสธิดา ๔๒ พระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าจอมมัญญ์ใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าจอมมารดา

เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ พระชนมายุ ๒๓ พรรษา โปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นกรมหมื่นศักดิพลเสพย์ คราวเดียวกับโปรดฯ ให้เลื่อนกรมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ เป็นกรมหลวงและเป็นพระบัติน้อย ทรงกรมอยู่ ๓ ปีก็สิ้นรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๕๒

พอเปลี่ยนรัชกาลได้ไม่ช้า พม่าก็ยกทัพมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ในปีมะเส็งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์เป็นจอมพลเสด็จยกทัพไปปราบปราม เมื่อเสร็จศึกพม่าแล้ว ในปีต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายมีหน้าที่กำกับราชการกระทรวงต่าง ๆ หลายพระองค์ กรมหมื่นศักดิพลเสพย์ได้ทรงกำกับราชการกลาโหมในคราวนี้

มีความปรากฏในจดหมายเหตุเก่าว่า เมื่อทรงบัญชาการกลาโหมแล้ว ได้กราบบังคมทูลเรื่องตำแหน่งกรมการเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อคราวเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ชราทุพพลภาพกราบถวายบังคมลาออกจากหน้าที่ราชการประจำ ตามเค้าจดหมายเหตุต่อไปว่ากรมการเมืองได้เชิญพระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองซึ่งทรงชำระใหม่ และพระอัยการเก่า ๆ มาตรวจสอบชำระ จัดเป็นทำเนียบสำหรับเมืองนครขึ้นเป็นอันว่า กรมหมื่นศักดิพลเสพย์ได้ทรงจัดการปกครองเปลี่ยนแปลงระเบียบการเก่าบางอย่างให้เหมาะสมแก่สมัย ปรากฏในจดหมายเหตุนั้นว่า ถึงจัดกำหนดเขตแขวงสำหรับปกครองท้องที่เมืองนครศรีธรรมราช

ต่อมาประมาณกันว่าร่าว พ.ศ. ๒๓๕๗ เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ถึงอสัญกรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพย์เสด็จไปในการปลงศพเจ้าคุณตา เป็นโอกาสที่ได้ทรงตรวจตราระเบียบการที่ได้ทรงจัดวางเป็นทำเนียบไว้แล้ว นับว่าเป็นกิจสำคัญของผู้บัญชาการปกครองอย่างหนึ่ง

ถึง พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้ข่าวว่าพม่าเตรียมทัพจะเข้ามาตีเมืองไทย ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายเป็นผู้บัญชาการทัพ ๒ พระองค์ คือ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพย์ เป็นแม่ทัพคุมพลไปตั้งขัณฑ์อยู่ที่เมืองเพชรบุรีกอง ๑ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร (คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเวลานั้นเป็นผู้ทรงบัญชาการกรมท่า เป็นแม่ทัพคุมพล ๑๐,๐๐๐ ไปตั้งขัณฑ์ทัพทางด้านเมืองราชบุรีและกาญจนบุรีทาง ๑ นอกนั้นมีทัพขุนนางอีกบ้าง

^(๑) ต้นฉบับระบุพระนามว่า “กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์” แต่หลักฐานบางฉบับว่า “กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ” ก็มี ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเฉลิมพระนามพระอัฐิว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ

วัดบวรสถานสุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า)
Bowon Sathan Sutthawat Temple
(Wat Phra Kaeo Wang Na Temple of Front Palace)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต มิได้ทรงมอบราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์ใด พระราชวงศานวงศ์และข้าราชการปรึกษาร่วมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์เป็นกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ ด้วยได้เคยทรงบัญชาการทัพศึกร่วมราชการมาด้วยกัน และได้ทรงบัญชาการราชการสำคัญเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยดังกล่าวมาแล้ว อีกประการหนึ่งทรงพระราชปรารภว่า พระราชวังบวรสถานมงคลชำรุดทรุดโทรมมาก และกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ เป็นพระราชบุตรเขย กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ด้วยได้พระองค์เจ้าดาราวดีเป็นพระชายา เมื่อพระราชทานอุปราชภิเชก จึงโปรดให้เสด็จไปเฉลิมพระราชมนเทียรประทับอยู่ที่พระราชวังบวร

จำเดิมแต่กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์รับอุปราชภิเชกแล้ว ได้เป็นกำลังรับราชการตลอดมา ที่เป็นส่วนสำคัญก็คือ ที่ได้ทรงเป็นตำแหน่งจอมพลยกไปปราบเจ้าอนุเวียงจันทน์เมื่อเป็นขบถ และในราชการอื่น เช่น จัดปกครองเมืองนครศรีธรรมราชดังกล่าวมาแล้ว เป็นต้น

กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระราชวังบวรฯ ให้คั่นดีทั้งวัง และทรงสร้างวัดบวรสถานสุทธาวาสซึ่งเรียกกันว่า “วัดพระแก้ววังหน้า” กับทั้งพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยต่อจากมุขเด็จพระวิมานด้านตะวันออกของเดิมอีกองค์หนึ่ง การภายนอกได้ทรงสร้างวัดบวรนิเวศ และวัดไพยชนัดพลเสพย์ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ กับเมื่อครั้งเสด็จจากทัพเวียงจันทน์ได้โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์กำแพงเมืองนครราชสีมาที่พวกขบถเวียงจันทน์ได้รื้อทำลายเสียด้านหนึ่งให้คั่นดีตั้งเก่า และโปรดให้ขุดคูรอบนอกกำแพงเมืองนครราชสีมา กับทรงพระราชศรัทธาโปรดให้สถาปนาพระอารามขึ้นในเมืองนครราชสีมาอีก ๒ พระอาราม

กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ ประชวรพระโรคมาน้ำมาปีเศษ เสด็จสวรรคตเมื่อวันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๘ พฤษภาคม ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ พระชนมายุ ๔๘ พรรษา เสด็จดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ มาได้ ๘ ปี

บุษบกยอดปราสาทในพระอุโบสถวัดโพชนครวัด
Bussabok with Khmer-style corn-cob-shaped tower in Phaichayon Polsep Temple

พระอุโบสถวัดโพชนครวัด
Ubo sot of Phaichayon Polsep Temple

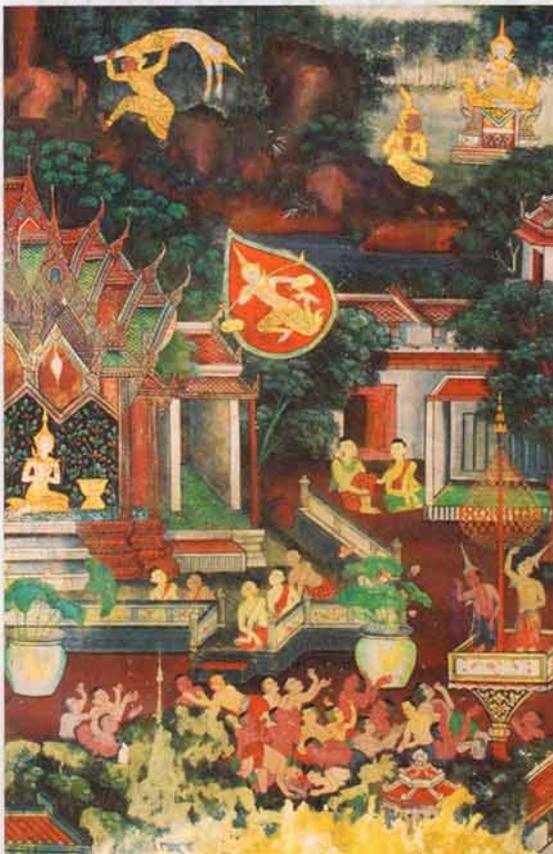
ภายในพระวิหารวัดโพชนัดพลเสพย์
Inside Phaichayon Polsep Temple

จารึกที่ฐานพระประธาน ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ
Royal relic of H.R.H. Viceroy Maha Sakdipolsep placed at the base of the principle Buddha image

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารวัดโพชนต์พลเสพย์
Mural paintings in the vihara of Phaichayon Polsep Temple

วัดโพชนต์พลเสพย์
Phaichayon Polsep Temple

**พระนามพระโอรสธิดา
ในกรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์
รัชกาลที่ ๓**

ประสูติเมื่อก่อนอุปราชาภิเษก

๑. พระองค์เจ้าหญิงอรุณ ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ
ปีฉลู สัปตศก จุลศักราช ๑๑๖๗ พ.ศ. ๒๓๔๘
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาน้อย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ^(๑) ปีระกา สัปตศก
จุลศักราช ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘
๒. พระองค์เจ้าหญิงสำอาง ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ นพศก
จุลศักราช ๑๑๖๗ พ.ศ. ๒๓๕๐
ในเจ้าจอมมารดาคุ้ม (ใหญ่)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก
จุลศักราช ๑๒๓๑ พ.ศ. ๒๔๑๒
๓. พระองค์เจ้าชายสว่าง ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๒ ค่ำ^(๒) ปีกุน สัปตศก
จุลศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาจิว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ณ วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก
จุลศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔
๔. พระองค์เจ้าหญิงอัมพร ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำ ๑
ปีกุน สัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘
ในเจ้าจอมมารดาแสง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
๕. พระองค์เจ้าหญิงสังวาล ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด อัฐศก
จุลศักราช ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเฟื่อง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันจันทร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง โทศก
จุลศักราช ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓

^(๑) ราชสกุลวงศ์ ระบุว่า สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๔ ค่ำ

^(๒) ราชสกุลวงศ์ ระบุว่า ขึ้นค่ำ ๑

๖. พระองค์เจ้าชายกำภู ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมฤกษ นพศก
จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
ในเจ้าจอมมารดาคำ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙
เป็นต้นสกุล กำภู
๗. พระองค์เจ้าชายกัมพล ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมฤกษ นพศก
จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตานี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖
๘. พระองค์เจ้าชายอุทัย ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีมฤกษ นพศก
จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาจิว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ วันศุกร์ เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ประกา เอกศก
จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒
๙. พระองค์เจ้าชายเกสรฯ ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ
ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐
ในเจ้าจอมมารดาคุ่ม (เล็ก)
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นอานุกาฬพิศาลศักดิ์
เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีมฤกษ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๒๗ พ.ศ. ๒๔๐๘
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ
ประกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖
เป็นต้นสกุล เกสรฯ
๑๐. พระองค์เจ้าชายเนตร ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑
ปีชลา สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเฟื่อง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ ปีมะเมีย ฉศก จุลศักราช ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗
๑๑. พระองค์เจ้าชายขจร ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ
ปีมะโรง โทศก จุลศักราช ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๒
ในเจ้าจอมมารดานิม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย ฉศก
จุลศักราช ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗

๑๒. พระองค์เจ้าชายอิศราพงศ์ ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ
ปีมะโรง โทศก จุลศักราช ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓
ในพระองค์เจ้าดาราวดี ในกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ เป็นพระมารดา
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒
ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำ ปีระกา ตรีศก
จุลศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔
เป็นต้นสกุล อิศรศักดิ์
๑๓. พระองค์เจ้าหญิงอัมพา ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ
ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาฉิมสิงห์
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๒ ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖
๑๔. พระองค์เจ้าชายนุช ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก
จุลศักราช ๑๑๘๓ พ.ศ. ๒๓๖๔
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเฟื่อง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีจอ ฉศก
จุลศักราช ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗
เป็นต้นสกุล อนุชศักดิ์
๑๕. พระองค์เจ้าชายแฉ่ง ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก
จุลศักราช ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาจ้าว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ ปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗

ประสูติเมื่ออุปราชภิเษกแล้ว

๑๖. พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ณ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีวอก ฉศก
จุลศักราช ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗
ในเจ้าจอมมารดาลูกจันทน์
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๑๘๙ พ.ศ. ๒๓๗๐
๑๗. พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๘ อุตตราศก ขึ้นค่ำ ๑
ปีระกา สัปตศก จุลศักราช ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาฉิมสิงห์
สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ

๑๘. พระองค์เจ้าชายเริงคะนอง (ป๋อก) ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ
ปีฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒
ในเจ้าจอมมารดาเอม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ ณ วันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก
จุลศักราช ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๔๒๕
เป็นต้นสกุล นันทศักดิ์

๑๙. พระองค์เจ้าหญิงบันเทิง ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีฉลู เอกศก
จุลศักราช ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒
ได้เป็นพระชายาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ในเจ้าจอมมารดาภุ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

๒๐. พระองค์เจ้าชายอินทวงศ์ ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ
ปีฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๑๙๑ พ.ศ. ๒๓๗๒
ในเจ้าจอมมารดาพัน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ ณ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก
จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘

ประสูติมาแต่ก่อนอุปราชาภิเษก ๑๕ พระองค์ ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษก ๕ พระองค์
รวม ๒๐ พระองค์

พระบวรราชประวัติ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศจุฑาภรณ์ ตรีพิธ เพ็ชรรัตนาลงกฎ อรรคราโชรสวรายศวิบูลย์ อดุลยเดชมหาสุขุมาลัย วงศวโรดม บรมราชกุมาร คือพระบาทสมเด็จพระปาวเรนทราเมศรมหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จเฉลิมพระราชมนเทียรในพระบวรราชวัง นับตามพระราชวงศ์นั้น พระองค์เป็นพระราชบุตรที่ ๕๐ หรืออีกอย่างหนึ่งเป็นที่ ๒๗ ตามจำนวน นับแต่พระองค์ที่เป็นพระราชกุมารของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๒ ในพระบรมราชวงศ์นี้และเป็นพระโอรสที่ ๓ ตามจำนวนซึ่งประสูติเป็นพระองค์ หรือเป็นที่ ๕ ตามจำนวนซึ่งตั้งพระครรภ์ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีตั้งพระครรภ์มาแต่เดือนอ้าย ปีเถาะ นักษัตรนพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ เป็นปีที่ ๒๖ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกนาถ ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรในแผ่นดินนั้นอยู่ ครั้นเมื่อพระราชบุตรพระองค์นี้ ตั้งพระครรภ์ขึ้นได้ ๔ เดือน ก็ได้เสด็จเลื่อนฐานันดรราชอิสริยยศ อุปราชาภิเษกเป็นกรมราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดินนั้น

ตราประจำพระองค์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
Privy seal of H.M. Second
King Pinklao

ครั้นพระครรภ์ถ้วนไตรมาสก็ประสูติในวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง นักษัตรสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๑๗๐ เป็นปีที่ ๒๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เวลา ๕ นาฬิกา แต่เที่ยงคืนวันนั้น พระอาทิตย์สถิตราศีสิงห์ พระพุธ พระเสาร์ พระลักขณาอยู่ราศีสิงห์ พระเคราะห์ทั้ง ๓ อยู่ร่วมราศีกันย์ พระจันทร์ พระพฤหัสบดี ๒ พระเคราะห์ที่อยู่ราศีกุมภ์เล็งพระลักขณา พระอังคาร พระราหู ๒ พระเคราะห์ที่อยู่ราศีตุลย์ เป็นโยคแก่พระลักขณา แต่พระเสาร์อยู่ราศี การประสูติครั้งนี้เป็นไปตามกาลตามสมัย ที่พระราชวังเดิมปากคลองบางกอกใหญ่ ครั้งนั้นเรียกว่า พระบวรราชวังใหม่ อยู่ในกำแพงกรุงธนบุรีโบราณ เมื่อพระชนมายุพระราชกุมารได้ ๑๓ เดือน หย่อนอยู่ ๗ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถ ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ในเวลานั้น ก็ได้เสด็จเกลี้ยถวัลยราชบรมราชาภิเษกในวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ^(๑) ปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ พระราชกุมารพระองค์นี้ ราชบริพารก็ได้เชิญเสด็จตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถมาในพระบรมมหาราชวัง แต่ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ^(๒) ก่อนแต่วันพระบรมราชาภิเษกขึ้นไปได้ ๑๐ วัน ทรงพระเจริญอยู่ในพระบรมมหาราชวังจนพระชนมายุได้ ๑๒ ขวบกับ ๖ เดือน ก็ได้รับมงคลการโสกันต์ในพระราชพิธีใหญ่ อย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า

^(๑) ตรงกับวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒

^(๒) ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒

สมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตแต่วันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปิวอก ฉศก จุลศักราช ๑๑๘๖ พระราชกุมารพระองค์นี้ มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปีหย่อนอยู่หนึ่งเดือน ได้เสด็จกลับคืนไปอยู่พระราชวังเดิม ได้ทำราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความชอบจึงโปรดทรงตั้งให้เป็น เจ้าฟ้าต่างกรมปรากฏพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้บังคับบัญชา ว่ากล่าวกรมทหารแม่นปืนหน้าปืนหลัง และญวนอาสารบแขกอาสาจาม แต่งกำป็นเป็นเรือรบบางลำและ ได้รับอาสาราชการเป็นแม่ทัพออกไปรบเมืองญวนครั้งหนึ่ง เมื่อปีฉลู นักขัตตฤกษ์ จุลศักราช ๑๑๒๓ เป็นปีที่ ๑๙ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประจวรตั้งแต่เดือนอ้าย ปิจอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ มาเสด็จสวรรคตในวันพุธ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปิกุนยังเป็นโทศก พระราชวงศานวงศ์และ ท่านเสนาบดี และข้าราชการเป็นอันมากปรึกษาพร้อมยอมถวายราชสมบัติและแผ่นดินแด่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์ เพื่อว่าพระองค์ใหญ่จะได้พระบรมราชาภิเษกในพระบรมมหาราชวัง และ พระองค์น้อยจะได้รับพระบรมราชาภิเษกในพระบวรราชวัง พระองค์ใหญ่นั้นคือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ พระองค์น้อยนั้นคือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ท่านทั้งปวง พร้อมกันเชิญเสด็จพระองค์ใหญ่เข้ามารักษาพระบรมมหาราชวัง อยู่แต่ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ^(๑) ปิกุน ยังเป็นโทศก พระองค์น้อยได้เสด็จไปอยู่ในพระบวรราชวัง แต่ ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ^(๒) ปิกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓

พระองค์ใหญ่ เสด็จเสด็จถึงถวัลยราชรับพระบรมราชาภิเษกในวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ^(๓) ปิกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ ทรงพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุธสมมติเทพยพงศ วงศาอิศวรภักษัตริย์ วรชัตติยราชนิกรโธดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชอิทธิราช บรมนารถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ จึงโปรดให้ตั้งการพระบรมราชาภิเษกในพระบวรราชวัง แล้วพระราชทานพระบรมราชาภิเษก มีพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระปวเรนทราเมศมहिศเรศรังสรรค์ มหันตวรเดโชไชยมโหฬารคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจักรพรรดิราชบวรนารถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รับพระบวรราชโองการอย่างสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรถ ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อได้พระบรมราชาภิเษกแล้ว ได้ทรงปฏิสังขรณ์ พระบวรราชวังซึ่งชำรุดทรุดโทรมอยู่แต่ก่อน แก้ไขให้งามดีเป็นปรกติตั้งเก่าบ้าง ยิ่งกว่าเก่าบ้าง ได้จัดการ ทหารและเครื่องศัสตราวุธสรรพณยุทโธปกรณ์ขึ้นสำหรับแผ่นดินเป็นอันมาก ได้ทรงสร้างเรือรบกลไฟ ชื่ออาสาสมัครลำหนึ่ง ชื่อยงยศโยชฌิยาลำหนึ่งขึ้นสำหรับพระนคร เป็นความชอบแก่แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ทรงพระเจริญวัยมาจนถึงปีวอก โทศก จุลศักราช ๑๒๒๒

(๑) ตรงกับวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔

(๒) ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

(๓) ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔

พระบรมสาทิสลักษณ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์
Portrait of H.M. Second King Pinklao
at the Issaret Rajanusorn Hall

มีพระราชบุตรพระราชธิดาเป็นอันมาก นับถึง ๒๓ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังพระเยาว์ ๓๓ พระองค์
ยังคงอยู่ ๓๐ พระองค์ พระองค์เจ้าชาย ๑๖ พระองค์ พระองค์เจ้าหญิง ๑๔ พระองค์

ตั้งแต่ปลายปีระกา ตรีศก จุลศักราช ๑๒๒๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
ประชวรมีพระอาการต่าง ๆ ไป ไม่เป็นปกติ ไม่สบายพระองค์สืบ ๆ มา จนถึงเดือน ๖ ปีฉลู สัปตศก
จุลศักราช ๑๒๒๗ ทรงพระประชวรมาก พระกายทรุดโทรม พระกำลังหย่อนลง แพทย์หมอหลายพวก
หลายเหล่าถวายพระโอสถแก้ไข พระอาการคลายบ้างแล้วทรุดไปเล่า จนถึงวันอาทิตย์ เดือน ๒ แรม ๖ ค่ำ^(๑)
ปีฉลู สัปตศก เวลาเช้า ๓ โมง คือ ๙ นาฬิกาแต่เที่ยงคืน เสด็จสวรรคตเมื่อเวลาพระอาทิตย์สัทธิตราศัน
องศา ๒๕ ศิริพระชนมายุตามจันทรคติอย่างชาวสยามใช้ได้ ๕๗ ปี กับ ๕ เดือน กับ ๕ วัน นับเป็นวันได้
๒๐,๙๔๓ กับเศษอีก ๔ ชั่วโมง เมื่อทรงพระประชวรหนักใกล้จะเสด็จสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งการอันหนึ่ง
อันใดให้ลำบากพระราชหฤทัย ใ้วางพระราชอัยยาศัยแสดงการทรงเชื่อถือเป็นหนึ่งว่า สมเด็จพระบรม
เชษฐาธิราชซึ่งดำรงยุติธรรม จะทรงพระราชดำริแล้วดำรัสการทุกสิ่งทุกอย่าง สมควรแก่เหตุผลโดยยุติธรรม
และราชการแผ่นดินไม่ต้องทรงพระวิตก เพราะเคยเห็นการที่ชอบเป็นมาแล้วแต่หลังนั้นเป็นอันมาก

ท่านทั้งปวงอ่านเรื่องนี้แล้ว จงปลงธรรมสังเวชเถิดว่า สมบัติวิบัติทั้งปวงเป็นความทุกข์สำหรับ
สงสารวิญญู ความตัดอาลัยและความกำหนดในของทุกอย่างเพื่อออกจากทุกข์ทั้งปวง เป็นความดีแท้แล

^(๑) ตรงกับวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘

พระนามพระไอรสธิดา
ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๔

ประสูติเมื่อก่อนบวรราชาภิเษก

๑. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีมะแม สัปดาห์จตุศักราช ๑๑๙๗ พ.ศ. ๒๓๗๘
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓
๒. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้นค่ำ ๑
ปีระกา นพศก จตุศักราช ๑๑๙๙ พ.ศ. ๒๓๘๐
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาคล้าย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
H.R.H. Viceroy Vichaichan

๓. พระองค์เจ้าชายยอดดียงยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี
เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศก จตุศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอม
ในรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ
เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกา ตรีศก จตุศักราช ๑๒๒๓ พ.ศ. ๒๔๐๔
ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานอุปราชาภิเษกเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
ทิวงคตในรัชกาลที่ ๕ ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘

๔. พระองค์เจ้าชาย ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๑๒ ค่ำ ปีกอ สัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาทุลาบ
๕. พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ
ปีกอ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดามาลัย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ วันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔ พ.ศ. ๒๔๓๘

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดวงประภา
H.R.H. Princess Duang Prapa

๖. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกอ สัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาตาด
๗. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีกุน เอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒
ในเจ้าจอมมารดาไย
๘. พระองค์เจ้าหญิงบุบผา ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีกุน เอกศก
จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ
๙. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีกุน เอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาบาง
๑๐. พระองค์เจ้าชายสุธารส ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด โทศก
จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาทุลาบ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๒ พ.ศ. ๒๔๓๖
เป็นต้นสกุล สุธารส

๑๑. พระองค์เจ้าหญิงสุดาสวรรค์ ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีชวด โทศก
จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดามาลัย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๑ พ.ศ. ๒๔๕๕

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรัตน์
กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์ ต้นราชสกุล วรรัตน์
H.R.H. Prince Woraratana,
the origin of the family name "Voraratana"

๑๒. พระองค์เจ้าชายวรรัตน์ ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ปีฉลู ตรีศก
จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔
ในเจ้าจอมมารดาเกต
ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์
เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕ พ.ศ. ๒๔๔๙
เป็นต้นสกุล วรรัตน์
๑๓. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีฉลู ตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔
ในเจ้าจอมมารดาบัว
๑๔. พระองค์เจ้าหญิงตลับ ประสูติปีฉลู ตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเกลีบ
๑๕. พระองค์เจ้าชายปรีดา ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ปีชลา จัตวาศก
จุลศักราช ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเอม
๑๖. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก
จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาบาง
๑๗. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเพ็ญ

๑๘. พระองค์เจ้าชายภาณุมาศ ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก
 จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘
 ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ
 ปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๕๐ พ.ศ. ๒๔๓๑
 เป็นต้นสกุล ภาณุมาศ

๑๙. พระองค์เจ้าชายหัตถินทร ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ
 ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘
 ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาหนู
 ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นบริรักษ์นรินทร์ฤทธิ
 เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก
 จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ อัฐศก
 จุลศักราช ๑๒๔๘ พ.ศ. ๒๔๒๙
 เป็นต้นสกุล หัตถินทร

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านาวรัตน์
 กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ ต้นราชสกุล นวรัตน์
 H.R.H. Prince Navaratna,
 the origin of the family name "Navaratna"

๒๐. พระองค์เจ้าชายเนาวรัตน์ ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ
 ปีมะเส็ง สัปตศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘
 ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาเอม
 ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์
 เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก
 จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓
 เป็นต้นสกุล นวรัตน์

๒๑. พระองค์เจ้าชายเบญจางค์ ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ
ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
ปีชวด อัฐศก พ.ศ. ๒๔๑๙
๒๒. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๒๐๙ พ.ศ. ๒๓๙๐
ในเจ้าจอมมารดาดี
๒๓. พระองค์เจ้าชายยุคนธร ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
ปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑
ในเจ้าจอมมารดาแยม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เป็นต้นสกุล ยุคนธรานนท์
๒๔. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีวอก สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาภิบาล
๒๕. พระองค์เจ้าหญิงราชิ ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ ปีวอก สัมฤทธิศก
จุลศักราช ๑๒๑๐ พ.ศ. ๒๓๙๑
ในเจ้าจอมมารดาเอียง
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๘ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒
๒๖. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาเอี่ยม
๒๗. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาดี
๒๘. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒
ในเจ้าจอมมารดาเทีย
๒๙. พระองค์เจ้าชายกระจ่าง ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
ปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑ พ.ศ. ๒๓๙๒
ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาเพื่อน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวงจันทร์
H.R.H. Princess Wong Chandra

๓๐. พระองค์เจ้าหญิงวงจันทร์ ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๘ บุรพาสาด ขึ้น ๗ ค่ำ
 ปีกอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓
 ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาเอม
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙
๓๑. พระองค์เจ้าชายวัชรินทร์ ประสูติปีกอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓
 ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาตาด
๓๒. พระองค์เจ้าหญิงจำเริญ ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๘ อุตตราสาด
 แรม ๑๒ ค่ำ ปีกอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓
 ที่ ๔ ในเจ้าจอมมารดาทาสี
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖ พ.ศ. ๒๔๕๐
๓๓. พระองค์เจ้าหญิงถนอม ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตตราสาด แรม ๑๒ ค่ำ
 ปีกอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ พ.ศ. ๒๓๙๓
 ในเจ้าจอมมารดาพัน
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ
 ปีระกา สัปตศก จุลศักราช ๑๒๔๗ พ.ศ. ๒๔๒๘

ประสูติเมื่อบรรราชากิเชกแล้ว

๓๔. พระองค์เจ้าชายโตสินี ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ปีกุน ตรีศก
 จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๙๔
 ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาทาสี
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘
 เป็นต้นสกุล โตชะณีย์

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์
กรมหมื่นวรวัดน์สุภากร
H.R.H. Prince Chalerm Laksanawong

๓๕. พระองค์เจ้าชายเฉลิมลักษณวงศ์ ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ
ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ
ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นวรวัดน์สุภากร
เมื่อ ณ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖
๓๖. พระองค์เจ้าชายนั้นทวัน ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ
ปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาหนู
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒ เมษายน ร.ศ. ๑๑๐ พ.ศ. ๒๔๓๔
เป็นต้นสกุล นั้นทวัน
๓๗. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖
ในเจ้าจอมมารดาจัน
๓๘. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ พ.ศ. ๒๓๙๖
ที่ ๖ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ
๓๙. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาพลับ
๔๐. พระองค์เจ้าชายวัฒนา ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ
ปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗
ในเจ้าจอมมารดาลำภู
๔๑. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีขาล ฉศก จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗
ที่ ๗ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภักวดี
H.R.H. Princess Bhogavadi

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉิดโฉม
H.R.H. Princess Cherdchom

๔๒. พระองค์เจ้าหญิงภักวดี ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
ในเจ้าจอมมารดาพลอย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ พ.ศ. ๒๔๘๓
๔๓. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาช้อย
๔๔. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
ที่ ๘ ในเจ้าจอมมารดาเกลิบ
๔๕. พระองค์เจ้าหญิงวรภักตร์ ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ
ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
ในเจ้าจอมมารดาसान
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗
๔๖. พระองค์เจ้าหญิงวิไลทรงกลยา ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ
ปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ พ.ศ. ๒๓๙๘
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาขลิบ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
๔๗. พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ
ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
ในเจ้าจอมมารดาสีดา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙

๔๘. พระองค์เจ้าหญิงประโลมโลก ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๓ ค่ำ
ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
ในเจ้าจอมมารดาแก้ว
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓
๔๙. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาพลับ
๕๐. พระองค์เจ้าชายพรหมศ ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๙ แรม ๑๑ ค่ำ
ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
ในเจ้าจอมมารดาพรหมา
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๔
เป็นต้นสกุล พรหมศ
๕๑. พระองค์เจ้าหญิงไศกสง่าง ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ
ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
ในเจ้าจอมมารดาหงส์

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพิมพิภสรสร้อย
H.R.H. Princess Pim Pab Sorn Soi

๕๒. พระองค์เจ้าหญิงพิมพิภสรสร้อย ประสูติ ณ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ
ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาวันดี
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘

๕๓. พระองค์เจ้าชายจรัญโรจน์เรืองศรี ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ
 ปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ พ.ศ. ๒๓๙๙
 ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาช้อย
 ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ
 เมื่อ ณ วันพุธ ที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๙
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖
 เป็นต้นสกุล จรัญโรจน์

๕๔. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐
 ที่ ๙ ในเจ้าจอมมารดาถลิบ

๕๕. พระองค์เจ้าชายสนั่น ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก
 จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐
 ในเจ้าจอมมารดาอ่อน
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖
 เป็นต้นสกุล สายสนั่น

๕๖. พระองค์เจ้าชาย ประสูติปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐
 ที่ ๓ ในเจ้าจอมมารดาช้อย

๕๗. พระองค์เจ้าหญิง ประสูติปีมะเมีย สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๑
 ในเจ้าจอมมารดาสายบัว
 สิ้นพระชนม์เมื่อชนมายุได้ ๖ วัน

๕๘. พระองค์เจ้าหญิงสวางองค์ ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ปิวอก โทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ พ.ศ. ๒๔๐๓
 ที่ ๒ ในเจ้าจอมมารดาวันทิ
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

ประสูติก่อนบวรราชาภิเษก ๓๓ พระองค์ ประสูติเมื่อบวรราชาภิเษกแล้ว ๒๕ พระองค์

รวม ๕๘ พระองค์

พระบวรราชประวัติกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
H.R.H. Viceroy Vichaichan

ภาพประธานาธิบดีคนแรกของ
สหรัฐอเมริกา ยอร์ช วอชิงตัน
ปัจจุบันจัดแสดง ณ พระที่นั่ง
อิศเรศราชานุสรณ์
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
Picture of George Washington,
the first president of
the United States of America,
currently displayed at
the Issaret Rajanusorn Hall,
the Bangkok National Museum

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าคุณจอมมารดาเอนเป็นเจ้าจอมมารดา ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีมอญจปีชง จุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ. ๒๓๘๑) แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังเสด็จดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมที่ริมปากคลองบางกอกใหญ่ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงศึกษาวิชาการอย่างฝรั่ง เป็นเหตุให้ทรงชอบพอกับพวกมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้มาสอนภาษาและวิชาอย่างฝรั่งให้แก่ไทยในสมัยนั้น จึงประทานพระนามว่า “ยอชวอชิงตัน” ตามนามประธานาธิบดีคนแรกของสหพันธรัฐอเมริกา ข้างฝ่ายไทยจึงเรียกพระนามว่า “หม่อมเจ้ายอด” ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระราชทานพระนามว่า “พระองค์เจ้ายอดยิ่ง ประยูรยศ บวรราโชรสรัตนราชกุมาร” ต่อมาพระราชทานพระสุพรรณบัฏทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญได้ทรงศึกษาเป็นอย่างดีสำหรับราชสกุลในสมัยนั้น เหตุด้วยเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่อยู่ใกล้ชิดติดพระองค์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นนิตย์มาแต่ในรัชกาลที่ ๓ พระราชกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอย่างใด เช่น การฝึกหัดทหารอย่างฝรั่ง การช่างจักรกลและการต่อเรือรบ ซึ่งได้ทรงมีหน้าที่มาแต่รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงใช้สอยฝึกหัดกรมหมื่นบวรวิไชยชาญมายิ่งกว่าพระเจ้าลูกเธอพระองค์อื่น อักษรวิธียาษาไทยได้ทรงศึกษาแตกฉาน ถึงสามารถแต่งกาพย์กลอนและฉันทน์ได้เป็นอย่างดี มีปรากฏอยู่หลายเรื่อง ภาษาอังกฤษก็ได้ทรงศึกษาถึงสามารถอ่านตำราภาษาอังกฤษเข้าพระทัยได้ดี วิชาการขี่ช้างขี่ม้าและมวยปล้ำ ตลอดจนนันทนาการบางอย่างก็ได้ทรงฝึกหัด นอกจากนี้ยังมีวิชาเบ็ดเตล็ดในกระบวนช่างอีก เป็นต้นว่า ช่างเคลือบและช่างหุ่น กล่าวกันว่า วิชาช่างที่ได้มาจากฝรั่งก็ทรงสั่งทักอีกหลายอย่าง

เมื่อบรรราชภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กรมหมื่นบวรวิไชยชาญยังไม่ได้โสกันต์ ด้วยเมื่อเวลาพระชันษาถึงกำหนดโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังทรงประชวรหนัก จึงต้องงดงาน ต่อเสร็จการพระบรมศพแล้ว จึงได้โสกันต์เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ มีการแห่โสกันต์ในพระบวรราชวัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงจงดกรรไกรพระราชทาน

ต่อมาอีกปีหนึ่งจึงทรงผนวชเป็นสามเณร มีงานสมโภชที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย แล้วแห่มาทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายไว้ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ต่อมาเมื่อทรงผนวชพระ เสด็จประทับอยู่วัดบวรนิเวศ

กรมหมื่นบวรวิไชยชาญทรงรับใช้ใกล้ชิดติดพระองค์ และรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั่วไปทุกอย่าง เวลาเสด็จไปไหนก็ตามเสด็จด้วย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงซื้อบ้านของพวกข้าราชการวังหน้าแต่ก่อน ตอนริมคลองคูเมืองเดิมข้างฝั่งเหนือตั้งแต่นนพระอาทิตย์ไปจนต่อเขตวังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ สร้างวังพระราชทาน และพระราชทานตึกตรงหน้าพระที่นั่งศิวโมกษพิมานให้เป็นที่สำนักอีกแห่ง ๑

ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ทรงบังคับบัญชากรมทหารเรือฝ่ายพระบวรราชวัง กรมหมื่นบวรวิไชยชาญได้เสด็จมารับราชการรวมกันกับเจ้านายวังหลวงช่วงเวลา ๓ ปีก็สิ้นรัชกาลที่ ๔ เจ้านายผู้ใหญ่ท่านตรัสเล่าว่า กรมหมื่นบวรวิไชยชาญนั้นพระอภัยค้ำสุภาพ โดยปรกติมักถ่อมพระองค์ เมื่อมาสมทบกับเจ้านายวังหลวงก็พอพระฤทัยที่จะสมาคมคบหาแต่เพียงชั้นหม่อมเจ้า ที่เป็นพระโอรสผู้ใหญ่ในเจ้านายต่างกรมวางพระอภัยค้ำเป็นกันเองอย่างสนิทสนม กรมหมื่นบวรวิไชยชาญได้พระราชทานอุปราชภิเษกเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชันษาได้ ๓๑ ปี

เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ ทรงรับอุปราชภิเษกนั้น ราชมนเฑียรและสถานที่ต่าง ๆ ในวังหน้า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงซ่อมแซมสร้างไว้ยังบริบูรณ์ดี มีสิ่งสำคัญซึ่งปรากฏว่าทรงสร้างใหม่แต่ที่วัง ซึ่งเสด็จอยู่แต่ก่อน รื้อสร้างใหม่ทั้งวัง ทำเป็นตึกอย่างฝรั่ง มีเขื่อนเพชรรอบวัง และทางฉนวนมีสะพานข้ามคลองเข้ามาถึงพระราชวังบวรฯ แต่การค้ำมาหาได้เสด็จไปประทับไม่ ส่วนที่ในพระราชวังบวรฯ เป็นแต่ทรงสร้างพระที่นั่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างค้ำไว้ให้สำเร็จ เสด็จไปประทับอยู่ที่นั่น ทรงขนานนามว่า “พระที่นั่งสาโรชรัตนประพาส”

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ โปรดในการช่างต่าง ๆ มาแต่เดิม ทรงตั้งโรงงานการช่างขึ้นในวังหน้าหลายอย่าง ทั้งช่างหล่อ ช่างกลึง ช่างเคลือบ ของที่ทรงประดิษฐ์คิดทำขึ้นล้วนเป็นฝีมืออย่างประณีต จะหาเสมอได้โดยยาก แต่โรงงานการช่างในครั้งนั้น ใช้แก่ใช้สถานที่ซึ่งมีมาแล้วแต่เดิมโดยมาก ปลูกสร้างใหม่ก็แต่ของเล็กน้อย มาในตอนหลังทรงหัดจิวขึ้นโรงหนึ่ง ก็ใช้สถานที่ของเดิมให้เป็นที่พวกจิวอาศัย

ส่วนการภายนอกพระราชฐานมีการสำคัญที่ได้ทรงบัญชาซ่อมทำต่อของเก่าให้แล้วเสร็จบริบูรณ์ก็มาก เช่น ป้อมผีเสื้อสมุทร และป้อมเสือซ่อนเล็บที่เมืองสมุทรปราการ นอกจากนั้นยังมีการซ่อมพระอารามที่ชำรุดและค้ำมาอีกหลายพระอาราม คือวัดส้มเกลี้ยง วัดดาวดึงส์ วัดชนะสงคราม และวัดหงส์รัตนาราม

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ๑๗ ปี ประชวรพระโรควัณโรคพิการ เสด็จทิวงคตที่พระที่นั่งบวรบริวัตร เมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา^(๑) พ.ศ. ๒๔๒๘ พระชนมายุ ๔๘ พรรษา

(๑) ตรงกับวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘

พระนามพระโอรสธิดา ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ รัชกาลที่ ๕

ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก

๑. - ๒. พระองค์เจ้าชายแฝด ประสูติปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๑๙ พ.ศ. ๒๔๐๐
ในจอมมารดาหม่อมหลวงปริก เจษภูางกูร
สิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน
๓. พระองค์เจ้าหญิงปฐมพิสมัย ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
ปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕
ในจอมมารดากรุด
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ
ปีชาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๔๐ พ.ศ. ๒๔๒๑

ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว

๔. พระองค์เจ้าชายวิไลวรวิลาส ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
ปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๒๓๑ พ.ศ. ๒๔๑๒
ในจอมมารดาเข็ม
เป็นต้นสกุล วิไลวงศ์

พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมี
กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ
H.R.H. Prince Kanchanopas Rassamee

๕. พระองค์เจ้าชายกาญจโนภาสรัศมี ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ
ปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓
ในจอมมารดาปริก (เล็ก) ณ นคร
ในรัชกาลที่ ๕ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ
เมื่อ ณ วันจันทร์ที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓
เป็นต้นสกุล กาญจนะวิชัย

๖. พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม) ประสูติ ปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓
ที่ ๑ ในจอมมารดาเวก
สิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน
๗. พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่มีพระนาม) ประสูติ ปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๒๓๒ พ.ศ. ๒๔๑๓
ในจอมมารดาละม้าย
๘. พระองค์เจ้าหญิงภัทราวดีศรีราชธิดา ประสูติ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ
ปีมะแม ตรีก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔
ที่ ๑ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒
๙. พระองค์เจ้าชายกัลยาณประวัติ ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ
ปีมะแม ตรีก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔
ในจอมมารดาเลี่ยมใหญ่
ในรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระสุพรรณบัฏเป็น กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
เมื่อ ณ วันอังคาร ที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ ณ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐
เป็นต้นสกุล กัลยาณะวงศ์
๑๐. พระองค์เจ้าหญิงธิดาจรัสแสงศรี ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๓ ค่ำ
ปีมะแม ตรีก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔
ในจอมมารดาเขียว (ใหญ่)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐
๑๑. พระองค์เจ้าหญิงฉายรัศมีหิรัญพรรณ ประสูติ ณ วันพุธ เดือนยี่ ขึ้น ๘ ค่ำ
ปีมะแม ตรีก จุลศักราช ๑๒๓๓ พ.ศ. ๒๔๑๔
ในจอมมารดาปุย
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๑^๑
๑๒. พระองค์เจ้าหญิง (ยังไม่มีพระนาม) ประสูติปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕
ที่ ๒ ในจอมมารดาเวก
สิ้นพระชนม์ในปีเดียวกัน

^๑ วันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑

๑๓. พระองค์เจ้าหญิงกลิ่นแก่นจันทร์นารถน์ ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ
ปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕
ที่ ๑ ในจอมมารดาจัน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ ปีกุน สัปดาห์ จุลศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘
๑๔. พระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิภาธร ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ
ปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ.ศ. ๒๔๑๕
ในจอมมารดาหม่อมหลวงนวม ปาลกะวงศ์
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑
เป็นต้นสกุล สุทัศน์ีย์

พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวิฑูอาภรณ์
ต้นราชสกุล วรวิฑู
H.R.H. Prince Voravudhi Arporn,
the origin of the family name "Voravudhi"

๑๕. พระองค์เจ้าชายวรวิฑูอาภรณ์ ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ
ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖
ในจอมมารดาป้อม
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘
เป็นต้นสกุล วรวิฑู
๑๖. พระองค์เจ้าชายโอภาสไพศาลรัศมี ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ
ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖
ในจอมมารดาหม่อมราชวงศ์กสิป
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐
๑๗. พระองค์เจ้าชาย (ยังไม่ทันมีพระนาม) ประสูติปีระกา เบญจศก
จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖
ในจอมมารดาอิน
สิ้นพระชนม์ปีเดียวกัน

๑๘. พระองค์เจ้าหญิงอัปสรศรีราชกานดา ประสูติ ณ วันอาทิตย์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ
ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖
ในจอมมารดาต่วน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐
๑๙. พระองค์เจ้าชายรจวารณวี ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๘ อุตตราศก ขึ้น ๙ ค่ำ
ปีจอ ฉศก จุลศักราช ๑๒๓๖ พ.ศ. ๒๔๑๗
ในจอมมารดาสมบุญ
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘
เป็นต้นสกุล รจจวิชัย
๒๐. พระองค์เจ้าหญิงเทวีวิไลยวรรณ ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ
ปีกุน สัตตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ พ.ศ. ๒๔๑๘
ในจอมมารดาสุนใหญ่
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘*
๒๑. พระองค์เจ้าชายวิบูลยพรรณรังสี ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ
ปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙
ในจอมมารดาเขียว (เล็ก)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อ ณ วันที่ ๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๗ พ.ศ. ๒๔๕๑
เป็นต้นสกุล วิบูลยพรรณ

พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าราชินีแจ่มจรัส
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ต้นราชสกุล ราชินี
H.R.H. Princess Rajani Jamjarus,
the origin of the family name "Rajani"

๒๒. พระองค์เจ้าชายราชินีแจ่มจรัส ประสูติ ณ วันพุธ เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวด อัฐศก
จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙
ที่ ๒ ในจอมมารดาเลี่ยมเล็ก
ในรัชกาลที่ ๖ ได้รับพระสุพรรณบัฏ เป็นกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
เมื่อ ณ วันอังคารที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘
เป็นต้นสกุล ราชินี

* วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕

พระองค์เจ้าไชยรัตน์วโรภาส
H.R.H. Prince Chairatana Waropas

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญถ่ายภาพกับพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยรัตน์วโรภาส เมื่อทรงพระเยาว์
H.R.H. Viceroy Vichaichan taking picture with H.R.H. Prince Chairatana Waropas

๒๓. พระองค์เจ้าชายไชยรัตน์วโรภาส ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ
ปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙
ในจอมมารดาปริก (ใหญ่)
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐
๒๔. พระองค์เจ้าหญิงวิมลมาศมาลี ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ปีชวด
อัฐศก จุลศักราช ๑๒๓๘ พ.ศ. ๒๔๑๙
ที่ ๒ ในจอมมารดาจัน
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๔
๒๕. พระองค์เจ้าหญิงสุนทรินาฏ ประสูติ ณ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ
ปีมะโรง โทศก จุลศักราช ๑๒๔๒ พ.ศ. ๒๔๒๓
ในจอมมารดาสุ่น (เล็ก)

๒๖. พระองค์เจ้าหญิงประสาธสมร ประสูติ ณ วันพุธ เดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ
 ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๔๒๕
 ในจอมมารดาเยี่ยม
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖
๒๗. พระองค์เจ้าชายบวรวิสุทธิ ประสูติ ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๙ ค่ำ
 ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕ พ.ศ. ๒๔๒๖
 ในจอมมารดาสะอาด
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ณ วันที่ ๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๙ พ.ศ. ๒๔๕๓
 เป็นต้นสกุล วิสุทธิ
๒๘. พระองค์เจ้าหญิงกมุทมาลี ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ ปิวอก ฉศก
 จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗
 ในจอมมารดาหม่อมราชวงศ์เชื้อ อิศรางกูร
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๔
๒๙. พระองค์เจ้าหญิงศรีสุดสวาทิ ประสูติ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ
 ปิวอก ฉศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗
 ในจอมมารดาแข
 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๙
- ประสูติก่อนอุปราชาภิเษก ๓ พระองค์ ประสูติเมื่ออุปราชาภิเษกแล้ว ๒๖ พระองค์
 รวม ๒๙ พระองค์

พระบวรราชสกุล

พระบวรราชสกุล	ต้นราชสกุลในกรมพระราชวังบวรฯ
กัลยาณะวงศ์	กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
กาญจนะวิชัย	กรมหมื่นชาญไชยบวรยศ
กำภู	พระองค์เจ้ากำภู
เกสรธา	กรมหมื่นอานุภาพพิศาลศักดิ์
จรรยาโรจน์	กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ
โตษะณีย์	พระองค์เจ้าโตสินี
นวรรัตน์	กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์
นันทวัน	พระองค์เจ้านันทวัน
นันทิศักดิ์	พระองค์เจ้าเรังคนอง
นীরสิงห์	พระองค์เจ้าเนร
บรรยงกะเสนา	กรมขุนธิเบศร์บวร
ปัทมสิงห์	พระองค์เจ้าบัว
พยัคฆเสนา	พระองค์เจ้าเสื่อ
พรหเมศ	พระองค์เจ้าพรหเมศ
ภาณุมาศ	พระองค์เจ้าภาณุมาศ
ภุมรินทร์	พระองค์เจ้าภุมรินทร์
ยุคัณธรานนท์	พระองค์เจ้ายุคัณธร
ยุคัณธร	กรมหมื่นอนันตการฤทธิ
รองทรง	กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ
รังสีเสนา	พระองค์เจ้าไย
รัชนีกร	พระองค์เจ้ารัชนีกร
รัชนี	กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
รุจะวิชัย	พระองค์เจ้ารุจาวรรณวี
วรรัตน์	กรมหมื่นพิศาลบวรศักดิ์

พระบวรราชสกุล

ต้นราชสกุลในกรมพระราชวังบวรฯ

วรวุฒิ

พระองค์เจ้าวรวุฒิอาภรณ์ราชกุมาร

วิไลวงศ์

พระองค์เจ้าวิไลวรวิลาส

วิบูลยพรรณ

พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี

วิสุทธิ

พระองค์เจ้าบวรวิสุทธิ

สหาวุธ

พระองค์เจ้าชุมแสง

สังขทัต

กรมขุนนรานูชิต

สายสนั่น

พระองค์เจ้าสนั่น

สีสังข์

พระองค์เจ้าสีสังข์

สุทัศนีย์

พระองค์เจ้าสุทัศนภาธร

สุธารส

พระองค์เจ้าสุธารส

หัตดินทร์

กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ

อนุชศักดิ์

พระองค์เจ้านุช

อสนี

กรมหมื่นเสนีเทพ

อิศรศักดิ์

เจ้าฟ้าอิศราพงศ์

อิศรเสนา

กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิรมหิต สยามมกุฎราชกุมาร
H.R.H. Crown Prince Maha Vajirunhis

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
H.R.H. Crown Prince Maha Vajiravudh

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร
H.R.H. Crown Prince Maha Vajiralongkorn

การสถาปนาตำแหน่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร

จากเอกสารประวัติศาสตร์ ซึ่งกล่าวถึงธรรมเนียมโบราณราชประเพณีเกี่ยวกับการสืบราชสันตติวงศ์ ปรากฏความจากกฎมณเฑียรบาลในสมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๙๐๑ ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ระบุความตอนหนึ่งว่า

“... พระราชกุมารอันเกิดด้วยพระอัคมหเสี (มียศ) เป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า
พระราชกุมารอันเกิดแต่แม่หยั่วเมืองเป็นพระมหาอุปราช...”

จากหลักฐานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงพระอิสริยยศของเจ้านายที่จะเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อไป กล่าวคือ พระราชกุมารที่จะทรงสถาปนาเป็นรัชทายาท มีพระมารดาเป็นพระอัคมหเสี ให้มีพระอิสริยยศเรียกว่า “ สมเด็จพระพุทธเจ้า ” หากมีพระมารดาเป็นแม่หยั่วเมือง ให้มีพระอิสริยยศเรียกว่า “ พระมหาอุปราช ” อย่างไรก็ตาม ต่อมาภายหลังพระราชกุมารที่จะทรงสถาปนาเป็นรัชทายาทนั้น เรียกว่า “ พระมหาอุปราช ” ทั้งสิ้น การสถาปนาตำแหน่งพระมหาอุปราช ปรากฏหลักฐานว่า มีทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ หรือบางรัชกาลอาจจะทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอที่มีความชอบต่อแผ่นดินก็ได้

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ (พระมหาธรรมราชา) ปรากฏหลักฐานว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระมหาอุปราช ประทับ ณ พระราชวังจันทร์เกษม ซึ่งตั้งอยู่หน้าพระราชวังหลวง จึงเกิดธรรมเนียมเรียกพระมหาอุปราชว่า “ ฝ่ายหน้า ” และเรียกที่ประทับว่า “ วังหน้า ” นับแต่นั้น

ถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงตั้งหลวงสรศักดิ์ บุตรบุญธรรมเป็นพระมหาอุปราช ประทับที่วังหน้า และทรงตั้งนายจบกชสิทธิ์ ผู้มีความชอบ ช่วยให้ได้ราชสมบัติขึ้นเป็นเจ้า พระราชทานวังหลังให้เป็นที่ประทับ แล้วทรงบัญญัตินามเรียกสังกัดวังหน้าว่า “ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ” เรียกสังกัดวังหลังว่า “ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ” นอกจากนี้ยังได้ทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาสุรสงคราม มียศเสมอกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขด้วย นับจากนี้จึงปรากฏตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในฐานะพระมหาอุปราชรัชทายาทเป็นต้นมา トラบจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์^(๑)

^(๑) ดูรายละเอียดในภาคผนวก ๕

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานว่ามีการสถาปนาตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล^(๓) รวม ๖ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท	ในรัชกาลที่ ๑
๒. สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอิศรสุนทร	ในรัชกาลที่ ๑
๓. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์	ในรัชกาลที่ ๒
๔. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ	ในรัชกาลที่ ๓
๕. พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	ในรัชกาลที่ ๔
๖. กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ	ในรัชกาลที่ ๕

ต่อมาเมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๕ ทิวศต จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘ และโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนารัชทายาทในตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ นับจากนั้นเป็นต้นมา จึงปรากฏหลักฐานว่า มีการสถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร รวม ๓ พระองค์ ตามลำดับ คือ

๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙

๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗

๓. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

^(๓) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระนามพระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ขานพระนามว่า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ตามลำดับ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขระเบียบเกี่ยวกับพระเกียรติยศของเจ้านายหลายประการ ในส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำนำพระนามจาก “กรมพระราชวังบวร” เป็น “สมเด็จพระบวรราชเจ้า” ขานพระนามว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ตามลำดับ

พระราชประวัติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร
H.R.H. Crown Prince Maha Vajirunhis

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงได้รับ
พระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
H.M. King Chulalongkorn and H.M.
Queen Sri Savarindira (Later the
Queen Grandmother)

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๑๒ ค่ำ ปีชาล สัมฤทธิศก จ.ศ. ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ พระองค์มีสมเด็จพระอนุชาและสมเด็จพระขนิษฐาร่วมพระราชชนนี รวม ๘ พระองค์ คือ

๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศริยาถรรณ
๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา
๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศัโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์
๕. สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร
๖. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริกานท์โสภณ
๗. สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก
๘. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง

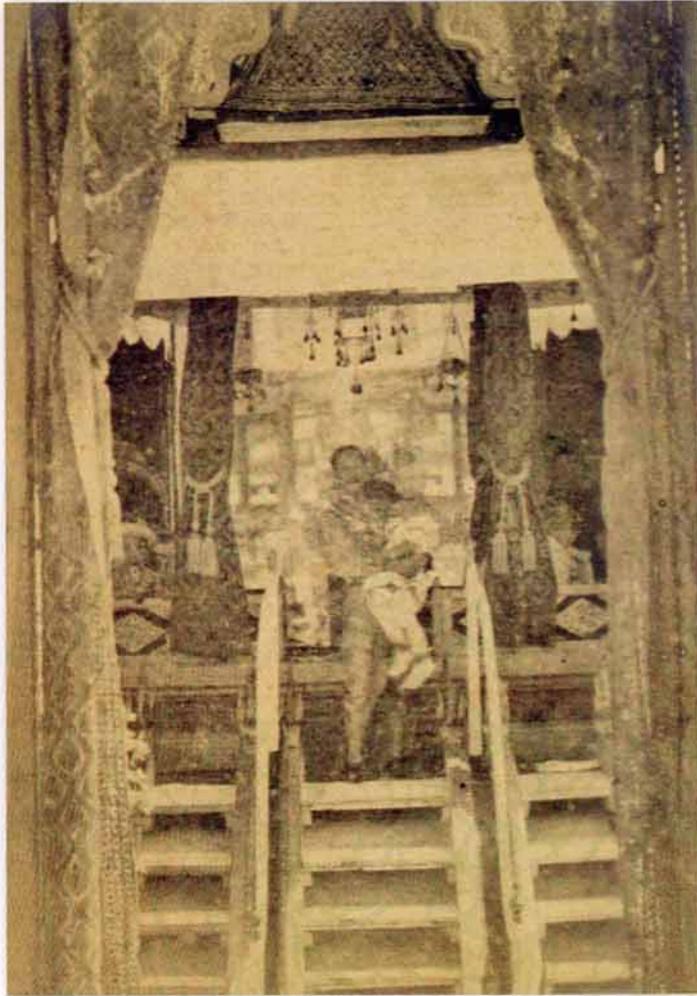

เมื่อทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงศึกษาหนังสือไทยกับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เจ้ากรมพระออลักษณ์และทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับครูชาวอังกฤษชื่อ โรเบิร์ต มอแรนต์ (Robert Morant) ยังผลให้ทรงพระปรีชาสามารถแตกฉานทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษเป็นอย่างดีดังปรากฏหลักฐานจาก “จดหมายเหตุร้ายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ” ที่ทรงบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ในสมุดบันทึก (Diary) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นของขวัญวันประสูติ ขณะมีพระชนมายุ ๕ พรรษา ในช่วงแรกนั้นทรงเล่าถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมมาติ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ ซึ่งทรงขานพระนามว่า “ป้าโสม” เป็นผู้จัดรับส่งลงในสมุดบันทึกทุก ๆ คืน ต่อมาเมื่อทรงพระเจริญวัย จึงทรงจดบันทึกด้วยพระองค์เอง เอกสารประวัติศาสตร์ฉบับนี้ จึงมีคุณค่าและเป็นประโยชน์ในการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนักเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนภาษาอังกฤษนั้น ทรงพระปรีชาสามารถเช่นกัน เนื่องจากสมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดให้ตามเสด็จฯ ออกรับแขกเมืองอยู่เนือง ๆ ที่สำคัญคือพระราชนิพนธ์นิทานภาษาอังกฤษเรื่อง “Little Folks” ซึ่งทรงส่งไปตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์ได้รับรางวัลเป็นที่ยกย่องปรากฏพระเกียรติคุณอย่างกว้างขวาง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเครื่องจักรี
H.R.H. Crown Prince Maha Vajirunhis with Chakri's insignia

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอุ้มสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จลงบันไดแก้ว ในการพระราชพิธีมหาพิไชยมงคลลงทรงสนามเฉลิมพระปรมาภิไธย H.M. King Chulalongkorn, with H.R.H. Crown Prince Maha Vajirunhis in his arms, was walking down the stairs during the royal ceremony of title appointment

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงอุ้มสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ในการพระราชพิธีมหาพิไชยมงคลลงทรงสนามเฉลิมพระปรมาภิไธย H.R.H. Prince Phanu Rangsi Sawangwong was holding H.R.H. Crown Prince Maha Vajirunhis in the royal ceremony of title appointment H.M. King Chulalongkorn and H.R.H. Crown Prince Maha Vajirunhis

พระราชพิธีมหาพิไชยมงคลลงทรงสนามเฉลิมพระปรมาภิไธย พ.ศ. ๒๔๒๙ Royal ceremony of title appointment in ๑๘๘๖

ภายหลังจากที่กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคต^(๑) ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลและให้สถาปนาตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารขึ้นเป็นรัชทายาทแทน ในการนี้มีพระมหากษัตริย์คุณโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งเป็นสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นทรงดำรงตำแหน่งเป็น “สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร” เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ และโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีมหาพิไชยมงคลลงทรงสนานเฉลิมพระปรมาภิไธย จัดเป็นพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่โดยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงศ์วรเดช (ต่อมา คือ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช) ทรงอำนวยการพระราชพิธีมหาพิไชยมงคลลงทรงสนานเฉลิมพระปรมาภิไธย กำหนดงานตามโบราณราชประเพณี รวม ๗ วัน มีพิธีทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ และพิธีฝ่ายบ้านเมือง เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ และมีพระราชพิธีเฉลิมพระเกียรติยศอีก ๒ วัน คือ วันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ เสด็จเสด็จเสวยพระนครโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค และวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จประทับทอดพระเนตรกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค ณ พระที่นั่งช้างค้ำพิमान

พ.ศ. ๒๔๓๓ โปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร และในปีต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นพระอุปัชฌาย์ จากนั้นเสด็จฯ ไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๓๖ โปรดเกล้าฯ ให้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายร้อยโท ทหารราบมหาดเล็ก

โดยเหตุที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารทรงอยู่ในฐานะที่จะสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถจึงทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะไม่ทรงส่งพระองค์ไปทรงศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศเช่นพระราชโอรสพระองค์อื่นโปรดที่จะทรงอบรมฝึกสอนสมเด็จพระราชปิโยรสด้วยพระองค์เองอย่างใกล้ชิด เพื่อเตรียมพระองค์ให้พร้อมสำหรับการบริหารราชการแผ่นดินในกาลเบื้องหน้า

ตลอดระยะเวลา ๗ ปี ที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชวาทพระราชทานแนวพระราชดำริเพื่อปลูกฝังการปกครองบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข และประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรือง โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารตามเสด็จฯ ไปในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อทรงเรียนรู้ถึงพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ ยังโปรดให้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในการพระราชพิธีต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ พระชนมายุ ๑๖ พรรษา

^(๑) ดูรายละเอียดในภาคผนวก ๖

แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวงศ์อยู่หัวที่ได
มีการพระราชพิธีรับพระบรมศพในพระบาทสม
เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกครั้งหนึ่ง เป็นแบบ
อย่างมา

ในครั้ง สมเด็จพระเจ้าสุริเยเชอ เจ้าฟ้าราชกุ
มารพระองค์ใหญ่ มีพระชนมายุ ได้แก่พระมา
ตมครุฑที่จ. ได้มีการพระราชพิธีเสด็จเสนา และ
รับพระบรมศพ โดยตามโบราณราชประเพณี จึงทรง
พระราชดำริว่า จึงมีพระบรมราชโองการ
ท่านเสนาบดี ให้จัดการพระราชพิธีเสด็จเสนา และ
แบบอย่างแต่ก่อน แล้วจึงมีพระบรมราชโองการ
มารพระอินทร์ผู้เสด็จเสนา ให้สถาปนาสมเภา
พระเจ้าสุริเยเชอ เจ้าฟ้าราชกุมารพระองค์ใหญ่
ขึ้นเป็นสมเภาพระบรมโอรสาธิราช มีพระนาม
ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเภาพระบรม
โอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ชาติกรมมา
ตุฬหคณธน์ บดินทรเทพยวรางกูรบรมมกุฎ
เรนทรสุริย์ชัชวาลย์เสด็จออกทรงผนวชไว้ที่สุขาภิ
ษณูญสถานนิเวศวิภาวดียุบลสวัสดิ์ ศิริวิกรมวิสุทธิ
สยามมกุฎราชกุมาร มุสิกลงนาม ความตำแหน่งยศ
สมเภาพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งมีมา ในพระราชกำหนด
กฎมณเฑียรบาล ซึ่งได้ตั้งไว้ในจุลศักราช ๑๒๓๒
แต่ให้ทรงศึกษาเสนาหนึ่ง เสมอสมเภาพระเจ้าสุริ
เยเชอ อันได้เฉลิมพระนามเดิมเคียร เป็น
พระมหาอุปราชฝ่ายหน้า ซึ่งมีมา ในพระราชกำหนด
ตำแหน่งนาพลเรือน ซึ่งได้ตั้งไว้ในจุลศั
กราช ๑๒๓๕ นั้น

ขออาราธนาเทพยดาผู้ มีมเหศวรศักดิ์ ก็อันประ

เสวีผู้ ซึ่งสถิตย์ดำรงอยู่ในภูมิพุกยอากาศ
ถาญจรรักษ์พิมาน ทิวคณแห่งหลัวเป็นอาทิ
คือเทพอันทรงนามสยามเทววิราช ซึ่งเป็น
อธิบดีไคยวิริษย์บำรุงรุ่งเรืองพหุทานคร อมรวิกัน
โกสินทร์มหินทรายุทธยานี้ แดเทพยเจ้าผู้ อภิ
บาลรักษานพปดลมหาเสวกรัตนวิ คิริวิกันวาไชย
สววิชัย แดเทพอันรักษารักษะอันถึงพระที่นั่ง
อมรราชธานีใหญ่ร้อย ในพระราชนิเวศน์
บรมมหาสุฐานทุกตำบล ทั้งเทพยเจ้าอื่น ๆ
ผู้ มีทิพยานุภาพมหิททธิฤทธิศักดิ์สิทธิ์ สิ่งสถิตย์
ในภูมิดินแดนแห่งพุกยบรรพตอากาศพิมาน ทุก
สุฐานทั่วพระราชอาณาจักร ยันศาซึ่งมีไมตรี
จิตรไคยวิริษย์พระบรมราชวงษนี้ สืบมาจน
กาลบัดนี้ จึงได้ทำนุบำรุงรักษาสมาเภาพระบรม
โอรสาธิราชพระองค์นี้ ให้ทรงพระเจริญทุก
ชนมายุ พรรณ สุข พลปฏิภาณศิริสวัสดิ์พิพัฒม
มงคล เกียรติยศเกียรติยศศักดิ์เกษมภาพทุก
ประการ ขอให้พระเกียรติคุณอศุขยศปวงภูไป
สู่เสนาเสนาเทอญ

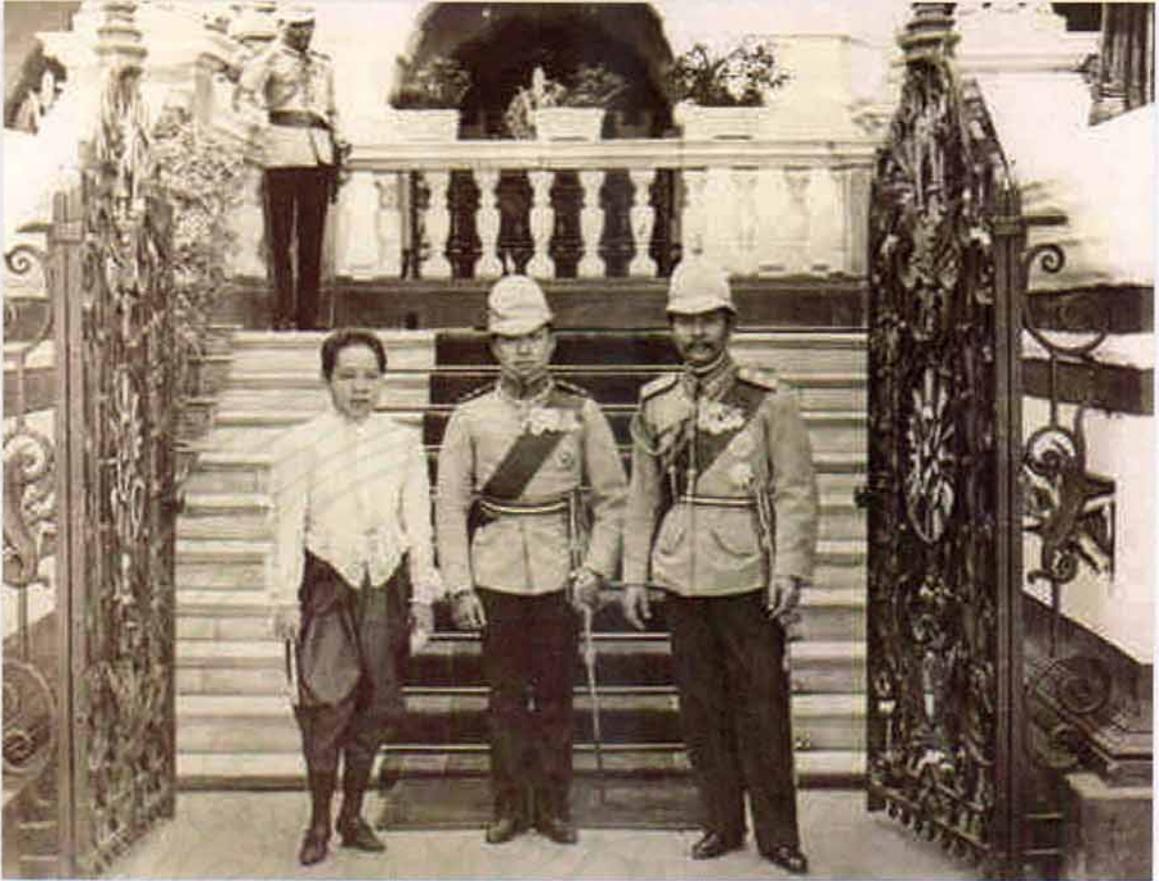

พระราชประวัติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์ เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖
แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์
H.R.H. Crown Prince Maha Vajiravudh, Being crowned King of Thailand, entitled as H.M. King
Vajiravudh or King Rama VI of Chakri Dynasty

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๔๕๓ - ๒๔๖๘) พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๖ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

ฉายพร้อมสมเด็จพระบรมราชชนกนาถและสมเด็จพระบรมราชชนนี
Taken with Their Majesties the king and the Queen

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เสด็จพระบรมราชสมภพเมื่อวันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระองค์มีสมเด็จพระอนุชาและสมเด็จพระขนิษฐาร่วมพระราชชนนี รวม ๙ พระองค์ คือ

๑. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย กรมพระเทพนารีรัตน์
๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง
๔. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
๕. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์
๖. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง
๗. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา
๘. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
๙. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงศึกษาหนังสือไทยกับ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับครูชาวอังกฤษชื่อ โรเบิร์ต มอแรนต์ (Robert Morant)

พ.ศ. ๒๔๓๑ พระชนมายุ ๘ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สถาปนาทรงกรมเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวิชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษยบรมนราธิราช จุฬาลงกรณ์นารถราชวโรรส มหาสมมตขัตติยพิสุทธิ บรมมกุฏสุริยสันตดวงษ์ อดิศัยพงษ์วิโรกโตสุชาติ คุณสังกาศวิมลรัตน ทถุขชนมสวัสดิขัตติยราชกุมาร กรมขุนเทพทวารวดี”

พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีโสกันต์ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
พ.ศ. ๒๔๓๖ โปรดเกล้าฯ ให้เสด็จฯ ไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวิชิราวุธ
H.R.H. Prince Maha Vajiravudh

พ.ศ. ๒๔๓๗ สืบเนื่องจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งมีพระเกียรติยศเป็นที่สองรองจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นรัชทายาทในตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗

ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญเครื่องราชอิสริยยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และหนังสือประกาศสถาปนาพระฐานันดรยศไปทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ณ สถานราชทูตสยาม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๗

ฉายร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและนักเรียนไทย ณ สถานราชทูตสยาม กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ
เมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๗

Taken with Royalties, public servants and students at the Thai Embassy in London, England in the occasion of new royal title and royal insignia. He was appointed Crown Prince of Siam on 8 March 1894 with the full title as H.R.H. Crown Prince Maha Vajiravudh

ตลอดระยะเวลา ๑๖ ปี ที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทนั้น ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการ อาทิ ทรงเป็นผู้แทนพระองค์เสด็จฯ ไปร่วมงานพระราชพิธีสำคัญในราชสำนักยุโรปหลายครั้ง สร้างสัมพันธ์ไมตรีอันดีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศ เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคลสมโภชในโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียเสวยราชสมบัติ ครบ ๖๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าอัลฟองโซ่ที่ ๑๓ แห่งสเปน และพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗ แห่งประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕

พ.ศ. ๒๔๔๕ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จนิวัตพระนคร โปรดเกล้าฯ ให้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเป็นผู้แทนพระองค์ เช่น เสด็จประพาสสมณทลพายัพเพื่อเยี่ยมเยียนราษฎรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ที่สำคัญโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเป็นปราชญ์ทางด้านอักษรศาสตร์ ปรากฏพระราชนิพนธ์หลายเรื่องนับแต่ครั้งทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เช่น เมื่อพระองค์เสด็จประพาสสมณทลพายัพ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” และในคราวที่เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ พ.ศ. ๒๔๕๒ ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้” นอกจากนี้ยังทรงออกหนังสือพิมพ์ทวีปัญญา เพื่อเผยแพร่บทความวิชาการให้ความรู้และความบันเทิงต่าง ๆ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบราชสันตติวงศ์เป็นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ตลอดรัชสมัยของพระองค์ ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ ยังผลให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ และดำรงเอกราชสืบมาจนถึงทุกวันนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมพรรษา ๔๖ พรรษา เสด็จดำรงในสิริราชสมบัติ ๑๕ ปี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
H.M. King Vajiravudh or King Rama VI

โอราน ชัคคิย ราช ประ เหนือ ให้ เปน ที่ มี คอง แม่น
 นอน แต่ บ้อง กัญ: สรรพ อัยก วัน ทราบ ที่ จะ
 ยัง เกิด มี ขึ้น ใน แผ่น ดิน โดย ความ ที่ ไม่ ทราบ
 แม่น นี้ ก็ มา มี เหตุ ซึ่ง เปน ที่ โศก เศร้า อย่าง บึง
 เกิด ขึ้น เสมอ เหมือน หลั่ง ว่า พระ ราช บัญญัติ
 แด ขวรม เนียม ที่ ได้ ทั้ง ไร่ ให้ คิน คง ก็ แล้ว แต่
 ณ วัน ศุกร เกือนนี้ แรม หด ค่ำ ยี่ อ้อ อัฐก
 จุลศักราช ๑๑๘๘ นั้น เว้น ว่าง อยู่

จึง ทรง พระ ราช พิจารณา ว่า สม เก็จ พระ เจ้า
 ลูก ยา เซอ เจ้า พ้า มหา จีรา วุช เอก อรรคมหา
 บรม มยุรา อธิราช จุฬาลงกรณ นารถ ราช
 วโรต มหาล สมมต ชัคคิย พิสุทธิ บรม มกุฎ
 สุริย สันตติ วงษ์ อภิศัย พงษ์ วโรท โท สหชาติ
 กุณ สัจ ภาศ วิมล รัตน ทา ขน ชม สวัสดิช ชัคคิย
 ราช กุมาร กรม ขุน เทพ ทวารวที ผู้ เปน ที่ ทรง
 พระ ราช สนิหา อย่าง บึง มี พระ เกียรติยศ
 เปน ที่ สอง รอง สม เก็จ พระ บรม โอรสา อธิราช สม
 กวร จะ ดำรง ใน ตำแหน่ง สม เก็จ พระ บรม โอรสา
 อธิราช มกุฎ ราช กุมาร ได้

จึง มี พระ บรม ราช โองการ ไปร กเกล้าฯ ให้
 ประ ภาศ สดา ปณา พระ เกียรติยศ สม เก็จ พระ
 เจ้า ลูก ยา เซอ เจ้า พ้า มหา จีรา วุช ให้ ดำรง
 แด ประ กิษ ฐาน ใน ตำแหน่ง สม เก็จ พระ บรม
 โอรสา อธิราช มกุฎ ราช กุมาร ให้ ปราบ ภู พระ
 งาม ว่า สม เก็จ พระ บรม โอรสา อธิราช เจ้า พ้า
 มหา จีรา วุช สยาม มกุฎ ราช กุมาร ตาม
 ตำแหน่ง บศ สม เก็จ หน่อ พุท ธเจ้า ซึ่ง มี มา
 ใน พระ ราช กำหนด สวรร ภูณ เจ็ว มาล ซึ่ง
 ทั้ง ไร่ ใน จุลศักราช ๑๑๘๗ ให้ ทรง ศึกษ าสสม
 หลั่ง : เสมอ สม เก็จ พระ เจ้า ลูก ยา เซอ อัน ได้

เฉลิม พระ ราช มณ เจ็ว เปน พระ มหา อธิราช
 ฝ่าย หน้า ซึ่ง มี มา ใน พระ ราช กำหนด กำแหน่ง นา พส
 เรือน ซึ่ง ได้ ทั้ง ไร่ ใน จุลศักราช ๑๑๘๘ แด จะ
 ได้ ไปร กเกล้าฯ ให้ มี พระ ราช พิธี เฉลิม พระ
 ประ มา ภิไธย ตาม นิยม ใน พิธี พุทธ สาสัน ไสย
 สาสัน นั้น เมื่อ เวลา เสก ฤกษ์ คิน มา ยัง พระ
 นคร จาก ประเทศ ยุโรป ที่ได้ ทรง ศึกษ าศิลป
 วิทยา การ อยู่ ใน ประ ภูม นี้ แต่ ถึง ว่า จะ ยัง
 ไม่ได้ ทำ พระ ราช พิธี นั้น ก็ ให้ ทรง ดำรง ใน
 ตำแหน่ง สม เก็จ พระ บรม โอรสา อธิราช มกุฎ
 ราช กุมาร พร้อม ทั้ง พระ เกียรติยศ พระ เกียรติคุณ
 แล พระ เกษาน ภาพ ทั้ง ปวง อย่าง ผู้ เปน รัช ทายาท
 สำหรับ สืบ สันตติ วงษ์ ซึ่ง ได้ มี พระ ราช
 กำหนด ประ ภาศ ไร่ แต่ เมื่อ วัน ศุกร เกือนนี้ แรม
 หด ค่ำ ยี่ อ้อ อัฐก จุลศักราช ๑๑๘๘ นั้น ได้ มี
 ขริ บรม ทอด ประ ภาศ ด้วย พระ ราช ความ สักย
 แห่ง จิตร ที่ เลื่อม ใส ใน พระ รัตน ไตร บย์ ขอ
 ให้ ผล อัน สำเร็จ จง มี โภก พระ บรม ราช ประ สงค์
 แด ขอ อา รานา เทพ คา ผู้ มี เมศ วรร ศักดิ์ อัน
 ประ เสริ ฐ ซึ่ง สถิต ยศ ดำรง อยู่ ใน ภู มิ พฤ ฑ
 อากาศ ฉาญจ รัตน พิมาน ทวี ฑูท แห่ง หล้า
 เปน อาทิ ก็ ขอ เทพ อัน ทรง งาม สยาม เทว
 อธิราช ซึ่ง เปน อริ ยะ ย์ ได้ ขริ รัช ษ ยำ รุง กระจ
 เทพ มหานคร อมร รัตน โกสินทร มหินทร
 บุทธ ขาว นี้ แล เทพ เจ้า ผู้ อภิบาล รัตน าน พ
 ปศ สมหา เสวตร ฉัตร ศิริ รัตน วา ไซ สวรร ย์ แด
 เทพ อัน รัช ษา รัตน มัต ลัง กี่ พระ ที่ หนึ่ง บรม
 ราช อาศ ม์ ไถ ญ่ หน่อ ใน พระ ราช นิเวศ ณ์ มตา
 สถาน ฑูท คำ บด ทั้ง เทพ เจ้า อัน ๆ ผู้ มี
 ทิ พยาน ภาพ มติ ธิ ฤทธิ ศัก ธิ สัท ธิ ลิง สถิต ย

ใน ภูมิ ดินนา แคว้นพุกอง บรรพคา ภาคพิมาย ทล
 สถาน ทวี ราชอาณาจักร บันคา ที่ มิ โหม ทวี จิตร
 ไค้ คอง บริ รักรัษ พระบรม วาชนวชิ รั สืบมา
 จน กาลนี้ นี้ จง ไค้ ทำนุ ยำรง รักรัษา สมเด็จ
 พระ กรมโอรสา อีราช พระ องค์นี้ ไค้ ทรง พระ
 เจริญ ทฤณ ชนมาย พรพณ ศุข พล ฤทธิกาณ คีรี
 สวัสดิค พิพัฒน์ มงคล เกียรติยศ อัคริยศศักดิ์
 เกชา นฤพาททุกประการ ขอ ไค้ พระ เกียรติคุณ
 อุดม บศ ปวราภุโย สิ้น กาลนาน เทอญ

คำถวาย ไชยมงคล

ขอพระบรมวงษานุวงษฝ่าย น้า

ขอเคชะฝ่าตอชอฉิพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม
 ข้า พระพุทธ เจ้า พระบรม วงษานุวงษ
 ทั้งหลายทั้งปวง ขอ พระราชทาน พระบรม
 ราชวโร ภาค กราย บังคม ทล พระ กรุณา
 ความ ชื่น ชมยินดี เป็น สัน เกด้า ใน การ ชิง ทรง
 พระ ราชดำริ ไค้ โดย พระ ปรีชาญาณ อัน สุขุม
 เพื่อ ที่ จะ รักรัษา โอรสณ อัคริยศราช ประเพณี ไม่
 ให้ เป็น ที่ว่าง เว้น อยู่ แม้แต่เพียง น้อย เวลา
 ชึ่ง รัชทายาทผู้ สืบสันตทิวณ ให้ เป็น ที่มั่นคง
 แล เป็น ที่ สิ้น สงไสย ใน การ ที่ ประคิยฐาน
 พระบรมราชวงษ นี้ไว้ ให้ ถาวร แล ค้ำรง
 สยามาณาจักร โดย กรม อัน เป็น สวัสดิภภาพ
 เพื่อ ประโยชน์ แล ความ สุข ของ อาณาประชา
 ชน ทั้ง ปวง เป็นการ วยุทธ ซึ่ง จะ เป็น ที่
 แก่งแบ่ง ให้ มี ฤชาล วิกล การ ใน แผ่น
 กีนได้ ฉนี้ บ่อม เปน ที่ สรรเสริญ ของ มตาชน
 บัณชิตย ชาคิ ว่า เปน ทรง พระ ราชดำริ ขอ

อย่าง ชึ่ง โดย อัยประมาท ธรรม เปน อัน
 ไค้ ประถอบ พระ ราชกิจ ประเสริฐ แท้ แล ข้า
 พระ พุทธเจ้าทั้งหลาย คิก เห็น กวียเกล้า ว่า
 เปน พระเศษ พระคุณ เปน สัน เกด้า หาที่ สุขมิ ไค้
 อัก ประการ ชึ่ง เมื่อ ไค้ ทรง พระ กรุณา
 โยธาเกล้า ให้ ประภาค สดธาปนา สมเด็จ
 พระ กรมโอรสา อีราช เจ้าฟ้า มทาวชิราวช
 สยามมกุฎ ราชกุมาร อัน เปน ที่ นบิถิส แล
 รัก ไค้ ของ ข้า พระ พุทธเจ้าทั้งหลาย ชึ่ง นี้
 ก็ บัง เปน ที่ ชื่นชมยินดี ก็ ของ ข้า พระ พุทธเจ้า
 ทั้งหลายมา ชึ่ง อัก กวีย พระ กิริยา พระ
 อธิบายไศรย อัน เรียบ ร้อย น้า พระ โทษ อัน อารี
 แล พระ สติปัญญา ที่ ทรง รำ เรือน ไค้ เร่วคิ
 ตาม ที่ ไค้ เห็น เพียง พระ ชนม พรพนา อัน เยาว
 แหง สมเด็จ พระบรมโอรสา อีราช เจ้าฟ้า มท
 วชิราวช สยามมกุฎ ราชกุมาร แล รัชทายาทนี้
 ก็ เปน ที่ จะ ชึ่ง ปรารถนา หามา เปริยเทียบ
 ให้ ก็ ชึ่ง กว่า นี้ ไม่ ไค้ แล ชึ่ง เปน ที่ ปลง จิตร
 ของ ข้า พระ พุทธเจ้า ว่า เมื่อ ไค้ ทรง พระ เจริญ
 ไวย แล ไค้ ทรง ศักยา ศิลปวิทยาที่ค้ ชึ่ง ชึ่ง
 ชึ่ง ท่อ ไป เหมือน เช่น ไค้ ทรง พระ เจริญ อยู่
 ที่ พระ ไวย แล พระ วิทยาณนี้ ก็ จะ ชึ่ง มี แต่
 เจริญ พระคุณ ความค้ มาก ชึ่ง ถ้าย เกียว ไม่มี
 ทาง ที่ จะ เสื่อม คตาย ข้า พระ พุทธเจ้า ทั้งหลาย
 พร้อม ใจ กัน นี้ ความ เชื่อ มี ใน สมเด็จ พระ
 กรมโอรสา อีราช เจ้าฟ้า มทาวชิราวช สยาม
 มกุฎราชกุมาร ว่า จะ ไค้ ทรง เปน ที่ ร่ม เปน เกด้า
 ของ ข้า พระ พุทธเจ้า ทั้ง หลาย ท่อ ไป ภาย น้า
 ข้า พระ พุทธเจ้า ทั้ง หลาย , เต็มใจ เคารพ

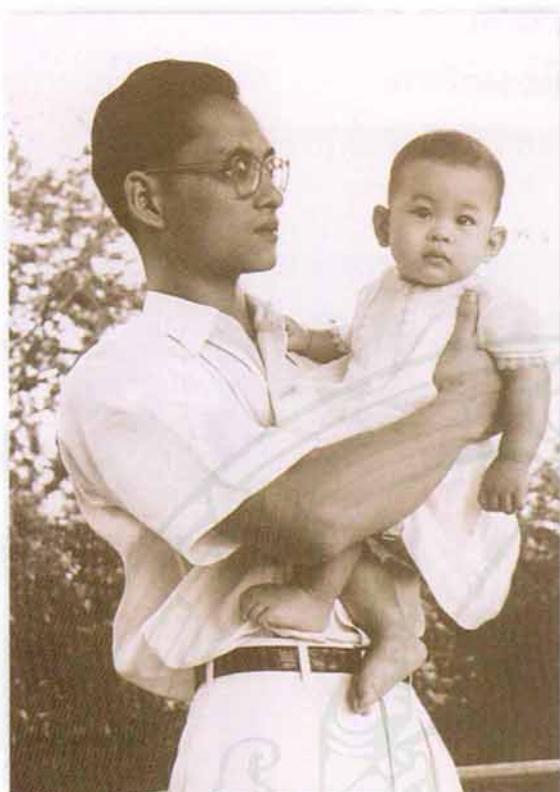
พระราชประวัติ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร^(๑)

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร
H.R.H. Crown Prince Maha Vajiralongkorn

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร มีพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชสมภพ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๕

^(๑) คัดจากหนังสือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร, [ม.ป.ท.] : [ม.ป.ป.] , หน้า ๖ - ๒๐.

ตราพระราชลัญจกร
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ
สยามมกุฎราชกุมาร

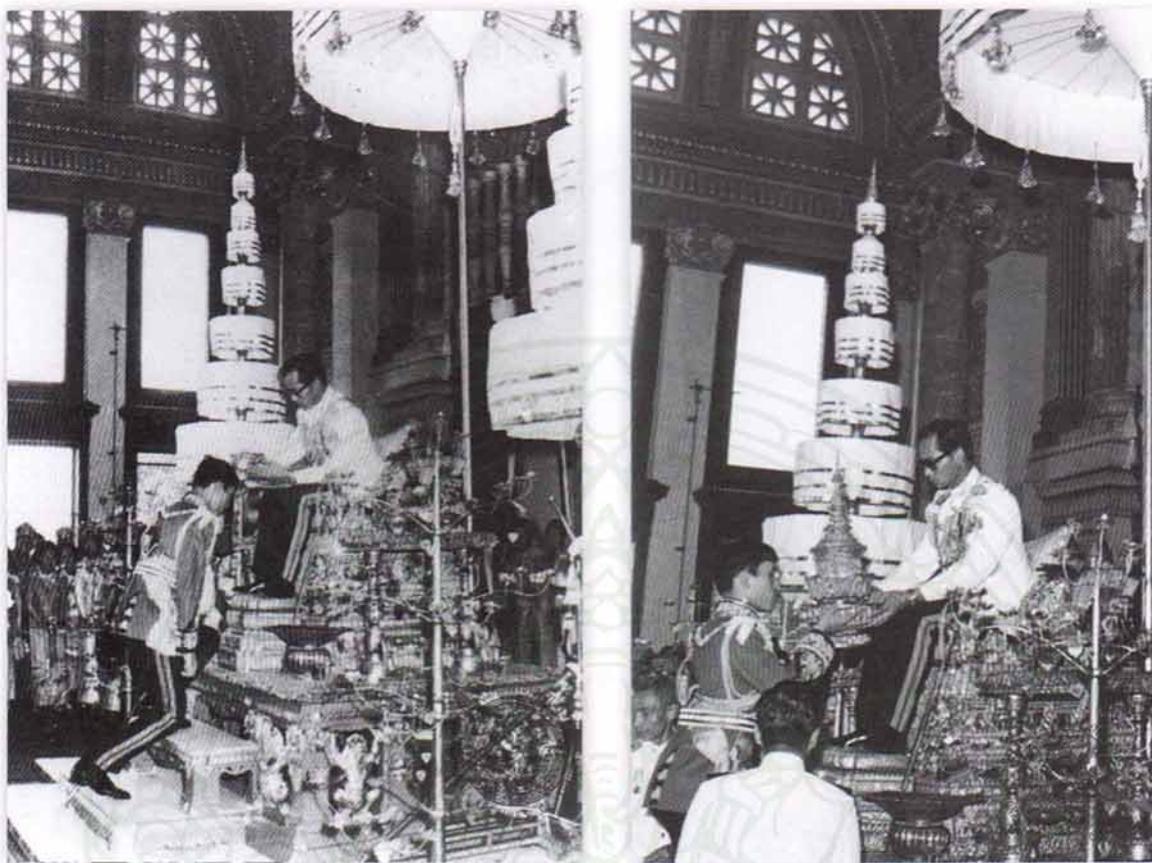
The privy seal of H.R.H. Crown
Prince Maha Vajiralongkorn

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงอภิเษกสมรสกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ พระนาม พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าทีปังกรรัศมีโชติ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘ และมีพระราชธิดา ๒ พระองค์ จากการที่ทรงอภิเษกสมรสครั้งก่อน ดังนี้

๑. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ประสูติเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๑
๒. พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ ประสูติเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐

พระราชพิธีสถาปนาเฉลิมพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕
*Royal ceremony of title appointment of the Crown Prince inside the Ananta Samakhom Throne Hall in
Dusit Palace on 28 December 1972*

พระราชภารกิจด้านการศึกษา

พ.ศ. ๒๔๙๙ - พ.ศ. ๒๕๐๙

- ทรงเข้ารับการศึกษาในระดับอนุบาลที่พระที่นั่งอุดร พระราชวังดุสิต และโรงเรียนจิตรลดา

มกราคม - กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙

- ทรงเข้ารับการศึกษาในระดับประถมศึกษาที่โรงเรียนคิงส์มีด เมืองซีฟอร์ด แคว้นซัสเซกส์ ประเทศอังกฤษ

กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๙ - กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๓

- ทรงเข้ารับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนมิลล์ฟีลด์ แคว้นซอมเมอร์เซท ประเทศอังกฤษ

สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ - พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

- ทรงเข้ารับการศึกษาในระดับเตรียมทหารที่โรงเรียนคิงส์ เขตพารามัตตา นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย

มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕ - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙

- ทรงเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และทรงได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (การศึกษาด้านการทหาร) คณะการศึกษาด้านการทหาร มหาวิทยาลัยนิวเซาท์เวลส์ ประเทศออสเตรเลีย

ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ - กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๑

- ทรงเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก หลักสูตรประจำ ชุดที่ ๕๖

กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ - ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

- ทรงเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา โดยทรงได้รับปริญญานิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กรุงเทพฯ ประเทศไทย

มกราคม - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓

- ทรงเข้ารับการศึกษา ณ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรแห่งสหราชอาณาจักร

พระราชภาระหน้าที่ทางราชการ

๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

- ทรงเข้ารับราชการเป็นนายทหารประจำกรมข่าวทหารบก กระทรวงกลาโหม

๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๑

- ทรงดำรงตำแหน่งรองผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๓

- ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๗

- ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑

- ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์

๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๕

- ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการหน่วยบัญชาการถวายความปลอดภัยรักษาพระองค์ สำนักผู้บัญชาการทหารสูงสุด

๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗

- ทรงปฏิบัติหน้าที่ครูการบินเครื่องบินขับไล่แบบเอฟ - ๕ อี/เอฟ

พระยศทางทหาร

- พลเอก
- พลเรือเอก
- พลอากาศเอก

พระราชภารกิจด้านการฝึกอบรมทางทหาร

มกราคม - ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙

- ทรงเข้ารับการฝึกเพิ่มเติมและทรงศึกษางานด้านการทหารในประเทศออสเตรเลีย โดยทุนของกระทรวงกลาโหม
- ทรงประจำการ ณ กองปฏิบัติการทางอากาศพิเศษ ที่นครเพิร์ธ รัฐออสเตรเลียตะวันตก ประเทศออสเตรเลีย

หลักสูตรที่ทรงฝึกอบรม

- หลักสูตรวิชาอาวุธพิเศษ การทำลายและยุทธวิธีการรบนอกแบบ
- หลักสูตรต้นหนชั้นสูง
- หลักสูตรการลาดตระเวนและต้นหนชั้นสูง
- หลักสูตรส่งทางอากาศ

ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ - มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๓

- ทรงเข้าศึกษาหลักสูตรการฝึกบินเฮลิคอปเตอร์ ใช้งานทั่วไปแบบ ยู เอช - ๑ เอช ของบริษัทเบลล์ จำนวนชั่วโมงบิน : ๕๙.๓๖ ชั่วโมง
- ทรงเข้าศึกษาหลักสูตรการฝึกบินเฮลิคอปเตอร์โจมตีแบบ เอ เอช - ๑ เอส คอบรา ของบริษัทเบลล์ จำนวนชั่วโมงบิน : ๑ ชั่วโมง

กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๓

- ทรงเข้ารับการฝึกและทรงศึกษาตามโครงการช่วยเหลือทางทหาร ของกองทัพบกสหรัฐอเมริกาที่ฟอร์ตแบรกก์ รัฐนอร์ธ แคโรไลนา สหรัฐอเมริกา ตามหลักสูตรดังต่อไปนี้
- หลักสูตรอาวุธประจำกายและเครื่องยิงลูกระเบิด
- หลักสูตรการปฏิบัติการพิเศษ
- หลักสูตรการต่อต้านการก่อการร้าย
- หลักสูตรการสงครามแบบกองโจร

- หลักสูตรการฝึกการดำรงชีพ
- หลักสูตรส่งทางอากาศ (ทางบกและทางทะเล)

มิถุนายน - กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๓

- ทรงเข้าศึกษาหลักสูตรการฝึกบินเฮลิคอปเตอร์ใช้งานทั่วไปแบบ ยู เอช ๑ เอช และเฮลิคอปเตอร์ใช้งานทั่วไปแบบ ยู เอช - ๑ เอ็น ของบริษัทเบลล์ จำนวนชั่วโมงบิน : ๒๔๙.๕๖ ชั่วโมง

กันยายน - ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๓

- ทรงเข้ารับการศึกษาหลักสูตรการฝึกบินเฮลิคอปเตอร์โจมตีติดอาวุธ (แบบ ยู เอช - ๑ เอช ของบริษัทเบลล์) ของกองทัพบกไทย จำนวนชั่วโมงบิน : ๕๔.๕๐ ชั่วโมง

ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ - กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔

- ทรงเข้ารับการศึกษาหลักสูตรการฝึกบินเครื่องบินปีกติดลำตัวแบบ Siai - Marchetti SF ๒๖๐ MT จำนวนชั่วโมงบิน : ๑๗๒.๒๐ ชั่วโมง

มีนาคม - กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

- ทรงเข้ารับการศึกษาหลักสูตรการฝึกบินเครื่องบินปีกติดลำตัวแบบ Cessna T - ๓๗ จำนวนชั่วโมงบิน : ๒๔๐ ชั่วโมง

ตุลาคม - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

- เสด็จฯ ไปทอดพระเนตรกิจการทางทหารและตำรวจที่ประเทศอังกฤษ เบลเยียม สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน เนเธอร์แลนด์ สาธารณรัฐฝรั่งเศส และออสเตรเลีย

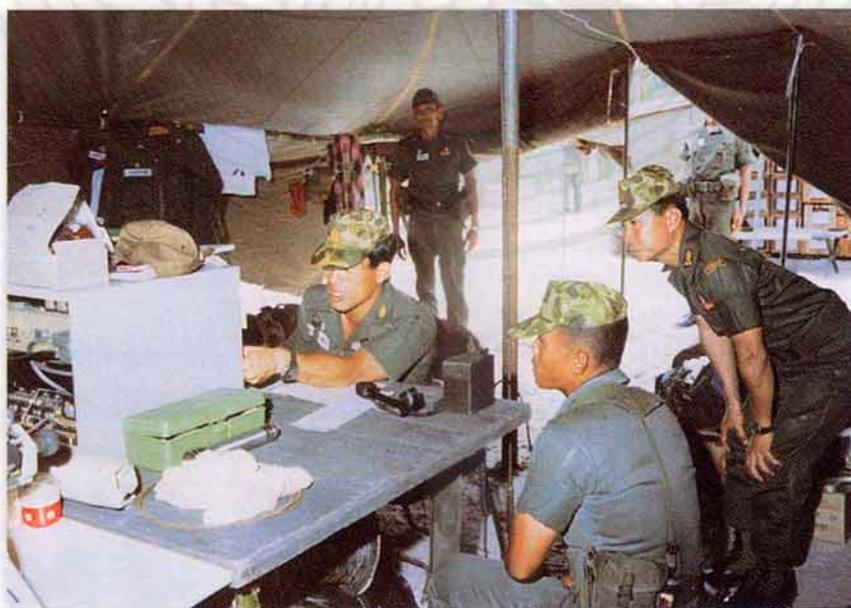
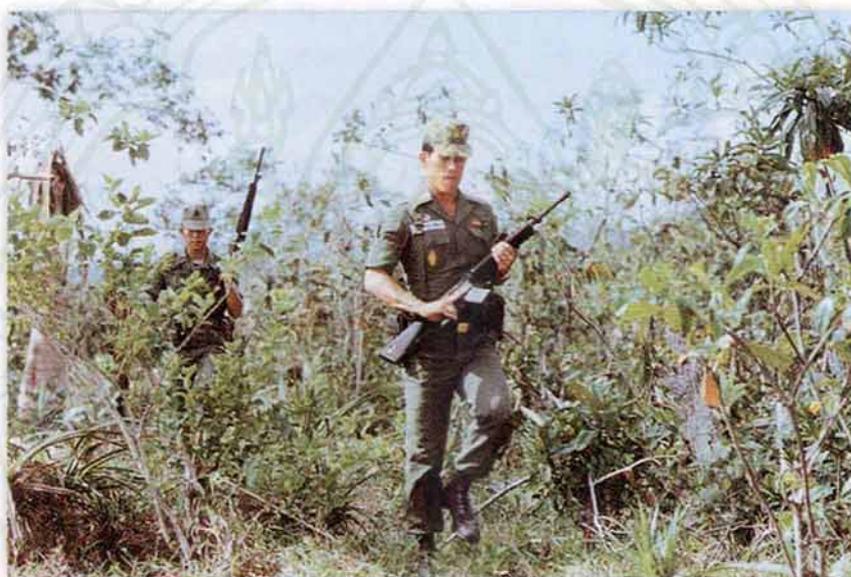
ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ - กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๖

- ทรงเข้าศึกษาหลักสูตรการบินเปลี่ยนแบบเป็นเครื่องบินขับไล่แบบเอฟ - ๕ (พิเศษ) รุ่นที่ ๘๓ (พ.ศ. ๒๕๒๖) เอ ที ดับบลิว และหลักสูตรเครื่องบินขับไล่ขั้นสูง รุ่นที่ ๘๓ (พ.ศ. ๒๕๒๖) เอ วี ดับบลิว ที่ฐานทัพอากาศวิลเลียมส์ รัฐอริโซนา สหรัฐอเมริกา จำนวนชั่วโมงบิน : มากกว่า ๒,๐๐๐ ชั่วโมง

พระราชภารกิจด้านความมั่นคงของประเทศ

ในช่วงที่เกิดเหตุการณ์คุกคามความสงบสุขของประชาชนและความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจด้านการทหาร โดยทรงเข้าร่วมปฏิบัติการรบในการต่อต้านการก่อการร้ายบริเวณภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รวมทั้งการคุ้มกันพื้นที่ในบริเวณรอบค่ายผู้อพยพชาวกัมพูชา ที่เขาล้าน จังหวัดตราด

พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ของประเทศและประชาชน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ในด้านต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ในปัจจุบันพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร นับวันจะเพิ่มมากขึ้น ทั้งพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติแทนพระองค์และพระราชกรณียกิจของพระองค์เอง สำหรับพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติภายในประเทศนั้น ได้เสด็จฯ ไปทรงเป็นประธานและทรงร่วมในงานพิธีการต่าง ๆ รวมทั้งการประชุมสำคัญ ๆ ทุกงานมิได้ขาด และได้พระราชทานคำแนะนำต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์แก่ราษฎรหลายกลุ่มอาชีพในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับด้านกฎหมายและที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต ส่วนในด้านต่างประเทศนั้น ได้เสด็จฯ แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงเยือนประเทศต่าง ๆ ทั่วทุกทวีปอย่างเป็นทางการเป็นประจำทุกปี และปีละหลายครั้ง ทั้งยังได้พระราชทานพระราชวโรกาสให้บุคคลสำคัญของประเทศต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ ในโอกาสเดินทางมาเยือนประเทศไทยอยู่เสมอ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระราชอุตสาหะตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถอยู่เสมอ ในทุกโอกาสที่เสด็จฯ แปรพระราชฐานไปยังภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือของประเทศไทย เพื่อทรงเยี่ยมเยียนราษฎร และติดตามความคืบหน้าของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ

นอกจากนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีรัศมิ์ พระวรชายาในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา และพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริวัณณวรีนารีรัตน์ ได้ทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจด้านต่าง ๆ ด้วย

ฉบับพิเศษ หน้า ๑

เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๒๐๐ ราชกิจจานุเบกษา ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

ประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
สยามมกุฎราชกุมาร

ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลา
ธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถ
บพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศ
ว่า ได้ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงเหตุการณ์ในบ้านเมืองอันเป็นมา
ตลอดจนปัจจุบัน ทรงพระราชวิจารณ์เทียบเคียงความเป็นไปใน
สภสมัยและปรสมัยในทางนิคมแห่งประชาชนพลเมืองเหล่าต่างๆ
หลายแบบหลายเหล่าโดยถ้วนถี่ ทรงพระราชดำริเป็นแน่แน่ใน
พระราชหฤทัยว่า ฉันทใจจะเป็นความผาสุก จะยังให้เกิดความ

ฉบับพิเศษ หน้า ๒

เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๒๐๐ ราชกิจจานุเบกษา ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ญาณโสมมุตินันท์
อันควรจะยึดถือเป็นหลักสืบไป ฉะนั้นจักทรงพระอดสาหะ
ปฏิบัติบรรณาการให้เรียบร้อยเป็นยุติธรรม และให้เป็นที่ตั้งแห่ง
ความสามัคคีทั่วหน้า

ก็โดยราชনীติอันมีมาในแผ่นดินนั้น เมื่อสมเด็จพระบรม
ราชโอรสซึ่งจะทรงรับรัชทายาทสืบราชสันตติวงศ์ทรงพระเจริญวัย
สมควรแล้ว ย่อมโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เฉลิมพระอิสริย
ยศตั้งแต่งตั้งไว้ในตำแหน่ง สมเด็จพระยุพราชมกุฎราชกุมาร ใน
กาลปัจจุบันนี้ประชาชนทั้งหลายตลอดถึงชาวต่างประเทศทั่วไป
ในโลก ย่อมพากันนิยมยกย่องว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าวิชิตลางกรณ ทรงอยู่ในฐานะที่จะรับราชสมบัติปกครอง
ราชอาณาจักรสืบสนองพระองค์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์นั้นเล่าก็ทรงพระเจริญพระชนมายุบรรลุนิติภาวะ ทรง
พระวิริยภาพและพระสติปัญญาสามารถที่จะรับภาระของแผ่นดิน
ตามพระอิสริยศศักดิ์ได้ ถึงสมัยที่จะสถาปนาเป็นองค์รัชทายาท
ควรจะทรงอนุวัตรให้เป็นไปตามธรรมเนียมและขัตติยราช
ประเพณี ตามความเห็นชอบเห็นดีของมหาชนและผู้บริหาร
ประเทศทุกฝ่าย เฉลิมพระเกียรติยศขึ้นให้สมบูรณตามตำแหน่ง
ทุกประการ

ฉบับพิเศษ หน้า ๓

เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๒๐๐ ราชกิจจานุเบกษา ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

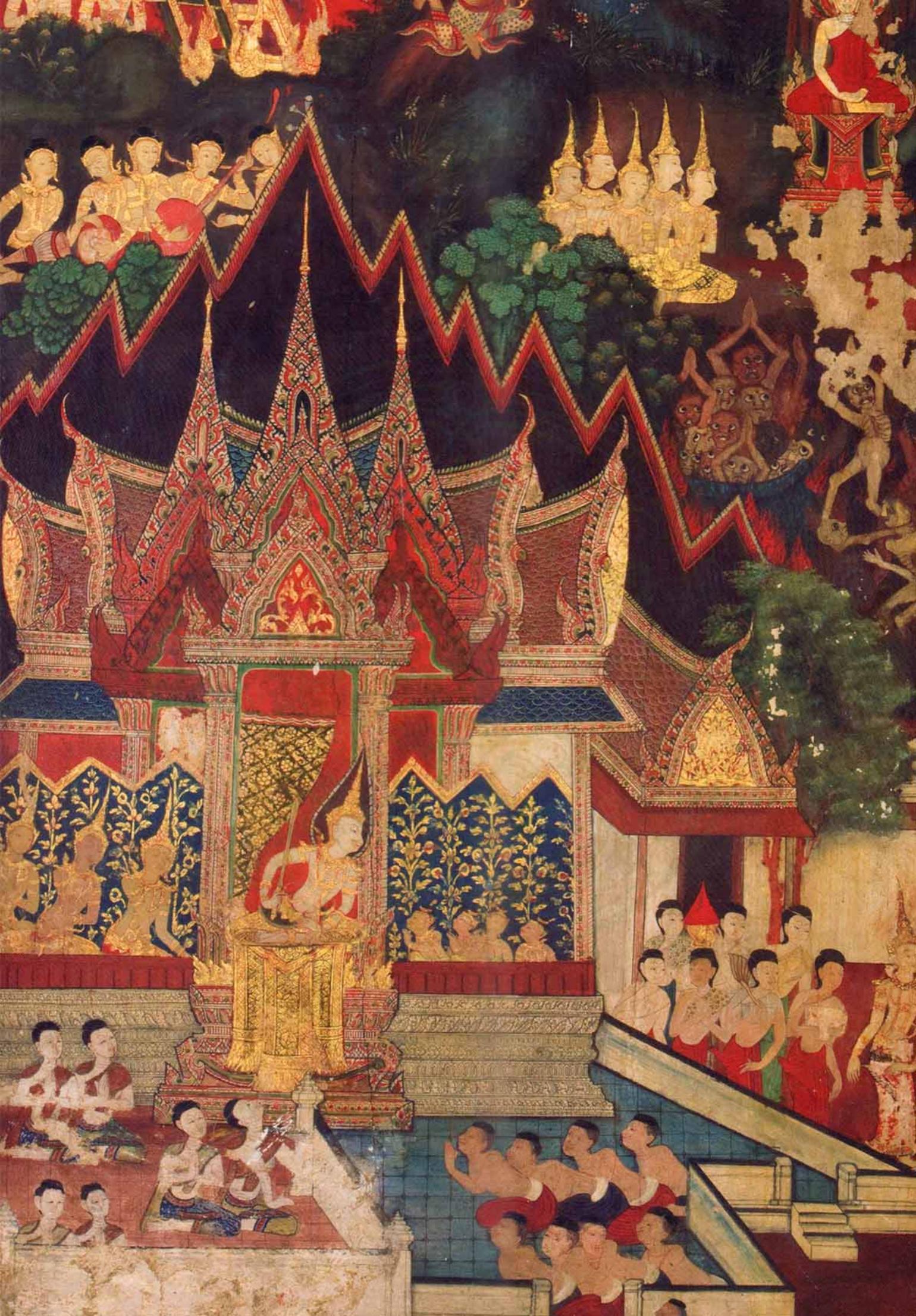
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สถาปนา
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิชราลงกรณ ขึ้นเป็นสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระนามตาม
ที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า
มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร สิริกิตยสมบูรณสวางค-
วัฒน์ วรขัตติยราชสันตติวงศ์ มหิตลพงศอดุลยเดช จักรี-
นทรศยุพราชวิสุทธ สยามมกุฎราชกุมาร มุสิกนาม พระราชทาน
พรให้ทรงพระเจริญสิริสวัสดิ์ ทรงมั่นอยู่ในขัตติยราชธรรม
ทศพิธอันเป็นหลักของผู้ปกครองบ้านเมืองในสยามประเทศนี้
ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย ทั้งบุญญาฤทธิแห่งพระสยาม
เทวาธิราช และเทพดาเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงอภิบาลรักษา
ในทรงวิวัฒนาการ ทรงพรพรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ
พิพัฒมงคล วิบุลสุภผล สกตเกียรติยศ ปราบกฏกฤดาบารมี
มโหฬาร ตลอดจรรยัญญิตกาลเทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๒๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕
เป็นปีที่ ๒๗ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ถนอม กิตติขจร

นายกรัฐมนตรี

บรรณานุกรม

คณะกรรมการโครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารในพระบรมราชูปถัมภ์. สมเด็จพระวันรัต สมัยรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานเฉลิมฉลองวาระ ๑๕๐ ปี พระราชสมภพสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า. จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรมหิต. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.(จัดพิมพ์เป็นบรรณรอกในการเฉลิมฉลองวาระ ๑๕๐ ปี พระราชสมภพ พุทธศักราช ๒๕๕๕ - ๒๕๕๖).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. แจ้งความเหตุการณ์วังหลวงวังหน้า. [ม.ป.ท.] : ๒๔๑๗. (เอกสารอัดสำเนา).

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่อง พระราชพงศาวดาร กับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากุปราศ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙. (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินท์เพ็ญภาคย์ ณ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙).

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เจ้านายพระชั้นชายในพระราชวงศ์จักรี. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๐. (มูลนิธิดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้า จงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา พิมพ์เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญ พระชนมพรรษา ๖๐ ปี ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐).

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๙. (จัดพิมพ์เนื่องในวันคล้ายวันประสูติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๓๙).

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๕. พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. สาส์นสมเด็จพระ เล่ม ๑๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

แน่น้อย คักดีศรี, หม่อมราชวงศ์ และคณะ. พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕. (รายงานผลการวิจัยเงินทุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี).

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. เพ็ชรลานนา เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่ : นอร์ทเทิร์น พรินติ้ง, ๒๕๓๘. พระราชประวัติสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้า และจดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติ เจ้าฟ้ามหาวชิรมนทิต. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๙๙. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้า ณ เมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๒๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๙๙).

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๓๘. (กองทัพเรือพิมพ์ถวายสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เนื่องในพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศกิติ และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ วันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๘).

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สำนัก. พระราชลัญจกร. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘. (จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในมหามงคลวโรกาสพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดสร้างและจัดพระราชพิธีจารึกพระราชลัญจกรพระครุฑพ่าห์ทองคำประจำรัชกาล วันที่ ๒๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๘).

วรชาติ มีชูบท. พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๕๓.

วิชาธิการ, กรม. กระทรวงธรรมการ. ปฏิทินสำหรับคั่นคว่ำเดือนจันทรคติกับสุริยคติแต่ปีชวด จัตวาศก ร.ศ. ๑ พ.ศ. ๒๓๒๕ จ.ศ. ๑๑๔๔ ถึงปีวอก จัตวาศก ร.ศ. ๑๕๑ พ.ศ. ๒๔๗๕ จ.ศ. ๑๒๙๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๔.

ศิลปากร, กรม. กรมพระราชวังบวรสถานมงคลกับงานศิลปกรรมแบบพระราชนิยม (ศิลปกรรมสกุลช่างวังหน้าสมัยรัตนโกสินทร์). กรุงเทพฯ : เอ.พี. กราฟิค ดีไซน์ และการพิมพ์, ๒๕๔๕.

..... . จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕. (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕).

ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๓. [ม.ป.ท.] : ๒๕๐๙. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท พระยาตรีสรราชภักดิ์ ป.ช.,ป.ม.,ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙).

..... . ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๖ เรื่อง ตำนานวังเก่าในกรุงเทพฯ และประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๓ (บางตอน). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์ห้ามภูราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบวร ธีมากร ณ เมรุวัดตรีทศเทพวรวิหาร กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ ๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒).

..... . ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ หมวดปกิณณกะภาค ๒. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมสาย ศรีธวัช ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๑๒).

..... . พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔.

..... . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มูลนิธิ “ทุนพระพุทธรูปยอดีฟ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี วันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช วันที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๕๒).

..... . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : ไอเดีย สแควร์, ๒๕๔๖.

..... . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘.

..... . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. (คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์).

..... . พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พร้อมทั้งรูปถ่ายและแผนผัง. [ม.ป.ท.] : ๒๕๑๑.

ศิลปินกร, กรม. รวมเรื่องกรู่เกล้าของพระยาโบราณราชธานินทร์. [ม.ป.ท.] : ๒๕๔๑. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวเพ็ญ เดชะคุปต์ เป็นกรณีพิเศษ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๔๑).

_____ . ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

_____ . เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๕. (คณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จัดพิมพ์เผยแพร่).

_____ . เรื่องตำหนักแพ. พระนคร : โรงพิมพ์พานิชกิจ, ๒๔๙๐. (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนางรัฐสถานพิทักษ์ (เจิม กาญจนะหุต) และนายประดิษฐ์ ตุงคะเศรณี ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๐).

_____ . สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร วันที่ ๒๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๕).

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร. [ม.ป.ท.] : [ม.ป.ป.].

ส. พลายน้อย (นามแฝง). พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๔.

หอพระสมุดพระวชิรญาณ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๔ หมวดโบราณสถานและโบราณวัตถุ. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๕. (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ ปีวอก พ.ศ. ๒๕๗๕).

_____ . ตำนานวังหน้า. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑. (พิมพ์แจกในงานศพหม่อมเทวาธิราช (ม.ร.ว. แดง อิศรเสนา ณ กรุงเทพฯ)).

_____ . ตำนานวังหน้า. พิมพ์ครั้งที่ ๒ พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก หม่อมเจ้าโกสิต ทจ.ตช.รัตน ว ปร ๓. ในพระเจ้าราชวรวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์เจ้าภาณุมาศ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘).

_____ . ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. [ม.ป.ท.] : ๒๔๕๗. (พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ พ.ศ. ๒๔๕๗).

หอบพระสมุทวชิรญาณ. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒
หมวดราชประเพณีโบราณ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๓. (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา
บรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า โปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ เมื่อปีมะเมีย
พ.ศ. ๒๔๗๓).

_____ . ทำเนียบนามภาค ๑. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.
(หุ้มแพร พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตสิริ) พิมพ์ถวายในเงารฉลองพระชันษา พระอรรคชายาเธอ
พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ เมื่อปีกัญญ พ.ศ. ๒๔๖๖).

_____ . ทำเนียบนามภาคที่ ๒ ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล.
พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒. (มหาเสวกตรี พระยาเพชรรัตนสงคราม
สมุหเทศาภิบาล มณฑลมหาสารคาม พิมพ์ในงานศพคุณหญิงพวง นรานุกิจมนตรี ผู้มารดา ปีมะแม
พ.ศ. ๒๔๖๒).

_____ . ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ ภาคปักษ์ตะวันออก ส่วนที่ ๑. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,
๒๔๖๗. (สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้า พระบรมราชเทวี โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
ท้าวทรงกันดาน (เจ้าจอมมารดาหุ่น รัชกาลที่ ๔) เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๗๖).

_____ . ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑๓. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒.
(พิมพ์แจกในงานศพนางสุน ชาติโอสถ ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒).

_____ . พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระยศ
เจ้าต่างกรม แลยศขุนนาง. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕. (พระนางเจ้า
สุขุมาลมารศรีฯ โปรดให้พิมพ์ในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
เจ้าฟ้าสุทธาทิพยรัตน์ฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ พระธิดา ล้นพระชนม์มาถึงปัญญาสมวาร
ณ วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๕).

_____ . พระบวรราชประวัติแลพระบวรราชนิพนธ์. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๗๐. (พระโอรสธิดา แลกุลสันตติวงศ์ในกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๕ รัชกาล พิมพ์เป็นที่ระลึก
ในงานบรรจุพระอัฐิพระโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรฯ ๕ พระองค์ ณ วัดชนะสงคราม
เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐).

ภาคผนวก ๑

สถานที่ซึ่งกรมพระราชวังทรงสร้าง^(๑)

๑ สถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงสร้างไว้ในแผ่นดิน มีอยู่หลายสิ่งหลายแห่ง คือได้ทรงสร้างพระบวรราชวังทั้งวัง ตั้งแต่ป้อมพระจันทร์ลงมา จนถึงป้อมอิสิณธรด้านตะวันออกจนกระทั่งถนนนำพลับพลาสูง

ฝ่ายพระบวรราชวัง ป้อมแลก์กำแพงพระนคร ตั้งแต่ประตูน้ำวัดมหาธาตุขึ้นไป จนถึงป้อมยุคนธรริมวัดบวรนิเวศ ป้อมในแนวกำแพงส่วนพระบวรราชวังนั้น คือป้อมอิสิณธรท้ายวังข้างใต้ ๑ ป้อมพระจันทร์ท้ายวังข้างเหนือ ๑ ป้อมพระอาทิตย์ ๑ ป้อมพระมหาสุเมรุ ๑ กระบวนกระโจมป้อมแลเสมาวีหลั่นติดกันกับป้อมทั้งปวงในส่วนพระบรมมหาราชวัง

ประตูยอดสามประตู ประตูน้ำวัดมหาธาตุ ๑ ประตูท่าฉนวน ๑ ประตูสารชัยมัน ๑ ยอดเพนหลังคามณฑปยอดปราสาทคล้ายกับประตูสวนพระบวรราชวังในครั้งนั้น

วังพระองค์เจ้า ๔ วัง ติดกันทำพระราชทาน คือ หม่อมลำดวน วัง ๑ อยู่ข้างใต้ หม่อมอินทปัตย์ วัง ๑ ถัดขึ้นไป พระองค์เจ้าข้าง วัง ๑ กรมหมื่นเสนีเทพย์ วัง ๑ วังเหล่านี้มีแต่กำแพงล้อมแลคั่น ตำแหน่งเป็นฝากระดาน มุงกระเบื้องทั้ง ๔ วัง

ฝั่งคลองเหนือพระบวรราชวัง ข้างใต้เป็นโรงไหม ฝั่งข้างเหนือส่วนตะวันออกเป็นบ้านราษฎร ส่วนตะวันตกเป็นวังหม่อมเจ้าบำเรอภูธร ภายหลังเลื่อนเป็นกรมขุนสุนทรภูเบศร วังมีกำแพงล้อมรอบ มีตึกหลังหนึ่ง ถัดนั้นไปริมกำแพง มีบ้านขุนนางผู้ใหญ่เป็นแถวขึ้นไป ๔ บ้าน มีตึกใหญ่บ้านละสองหลัง มีกำแพงล้อมเป็นบ้านพระยามณเฑียรบาล ๑ บ้านพระยากระลาโหม ๑ บ้านพระยาจำแสนยากกร ๑ บ้านพระยาไตรโยโกษา ๑ แล้วจึงถึงวังกรมหลวงจักรเจษฎา มีแต่กำแพงรอบ เสาหมุ่เป็นเสาเม็ด เป็นพระราชวังเดิม แลบ้านพระยาไตรโยโกษา เรียกว่า พระยาไตรโยธา อีกบ้านหนึ่ง มีตึกหลังหนึ่ง กำแพงรอบอยู่ที่เป้นวัดเทพธิดาราม ในฝั่งตะวันตกโรงเรือตั้งแต่วัดดุสิตารามขึ้นไปจนถึงคลองบางยี่ขัน ทำถวายเป็นพระบรมมหาราชวังบ้าง ทำเป็นส่วนในพระบวรราชวังบ้าง กับตพานข้างข้ามคลองโรงไหม ๑

(๑) พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับนี้ มีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ร่วมสมัยเพียงฉบับเดียวที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในพระบวรราชวังบวรสถานมงคลตามที่ได้เคยทอดพระเนตรเห็นในเวลานั้น การพิมพ์ครั้งนี้รักษารูปอักษรไว้ตามต้นฉบับเดิม ดูรายละเอียดใน หอพระสมุดวชิรญาณ, ชุมชุมพระบรมมหาราชวังในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ [ม.ป.ท.] : ๒๔๕๗, หน้า ๑๙ - ๒๘.

ตพานตรงข้ามคลองที่มุมวังออกเหนือ ๑ เปนตพานไม่มีลูกกรงข้ามที่ไปวัดบุญศิริแห่ง ๑ เหมือนกับบ้าน
เจ้านายข้างในแลเจ้าจอมข้างในบ้าง บ้านรับแขกเมืองเชียงใหม่ อยู่ริมฝั่งน้ำเหนือปากคลองโรงไหมขึ้นไป
เรียกว่า บ้านหลวง ของเจ้าฟ้าพิบูลทอง แลบ้านอื่น ๆ ที่เรียกว่า บ้านหลวง ทำเปนการไม้ มีเปนอันมาก

ศาลาในท้องสนามหลวง ริมประตูพระราชวัง ตรงมุมวัดพระมหาธาตุ ๑ ศาลาคู่สองศาลาริมท้อง
สนามหลวง แลศาลาเชิงตพานกรง ๑ ศาลา ๔ ศาลานี้ เณรียงลงดินยกพื้นในประธานเหมือนกัน ว่าด้วยของ
บ้านเปนของในพระบวรราชวังแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงสร้างไว้ นี้ก็ได้เท่านี้

พระอารามที่เป็นของในพระบวรราชวังแผ่นดินนั้นทรงสร้าง คือวัดมหาธาตุ ๑ วัดชนะสงคราม ๑
วัดอุโบสถ วัดบางลำภูสังเวทวิสัยาราม สร้างพระราชทานนักชี ขยายพระองค์เจ้ากัมโพชฉัตร แลพระองค์
เจ้าวงศ์กระษัตริ์ วัดสมอแครง ๑ วัดสมอราย ๑ วัดส้มเกลี้ยง ๑ ทั้งสามอารามสร้างปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม
ของเก่า วัดสำเพ็งวัดหนึ่ง ทรงอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกาธิบดี พระราชทานนามชื่อวัดประทุมคงคา ๑
วัดครุวัดหนึ่ง ทรงช่วยสมเด็จพระพนรัตน์สร้าง ๑ วัดสุวรรณคีรี ตรงปากคลองตลิ่งชันข้ามเดิมชื่อวัด
ดงเหล็ก ๑ วัดสุวรรณดารามกรุงเก่า ๑ หอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาช่วยสมทบ
ทำแห่งหนึ่ง พินหารควัดพระเชตุพน มาช่วยสมทบทำอีกแห่งหนึ่ง เครื่องปาชาวัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย คือ
เมรุแลสามสร้าง หอสวด หอทิ้งทาน โรงโขน โรงหุ่นระชา แลลับปลา โรงครัวพร้อมทุกอย่าง ทำถวาย
เปนของพระบรมมหาราชวังอีกตำบลหนึ่ง คือเครื่องวัดเปนของในพระบวรราชวังทรงสร้างขึ้นไว้
นี้ก็ได้เท่านี้ จะพรรณนาไปให้ถ้วนถี่กว่านี้ว่าน้อยอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่ได้เคยเห็นได้จำไว้ได้ ก็จะไม่
โดยมาก จะผิดแต่เล็กน้อย ที่กลางแคลงหลงลืมแลไม่เห็นไม่รู้ถนัด ครั้นจะพรรณนาไปก็ยียาวนัก
จะเล่าแต่การที่ได้ฟังเปนเรื่องมา

คำข้าราชการในพระบวรราชวัง แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แลมีคำ
เล่าถูกต้องร่วมกันเปนหลายปากว่า เมื่อครั้งกรมพระราชวังพระองค์นั้น ทรงพระประชวรหนักอยู่นั้น จวนจะ
สวรรคตมีรับสั่งว่า พระที่นั่งนั้นได้ทรงสร้างไว้โตใหญ่มากมาย เปนของประณีตบังจรง ทรงพระประชวรนาน ไม่
ได้ทอดพระเนตรเห็นรอบคอบ จะใคร่ทอดพระเนตรให้สบายพระราชหฤทัย จึงให้เชิญเสด็จขึ้นพระเสลี่ยง
บันทมพิงพระเขนย แล้วเชิญเสด็จไปรอบพระที่นั่ง ก็เมื่อเสด็จไปนั้น ลางคนก็เล่ากันว่า ทรงบ่นว่าของนี้อุสาห
ทำด้วยความคิดแลเรียวแรงเปนนักหนา หวังว่าจะได้อยู่ชมให้สบายนาน ๆ ก็ครั้งนี้ จะไม่ได้อยู่แล้ว
จะได้เห็นครั้งนี้เปนที่สุด ต่อนี้ไปก็จะเป็นของท่านผู้อื่น ผู้ที่เล่าแต่สังเขปเท่านั้นก็มี ลางปากเล่าเกินไปกว่านี้
ว่า รับสั่งบ่นว่าของใหญ่ของโตดีของกุสร้าง ใครไม่ได้ช่วยเข้าหุนอุดหนุนให้แรง กุสร้างขึ้นด้วยกำลังข้าเจ้า
บ่าวนายของกูเอง นานไปใครที่มีใช้ลูกกู ถ้ามาเปนเจ้าของเข้าครอบครอง ขอผีสังเทวดาจงบันดาลอย่าให้
มีความสุข แล้วยิ่งทรงแข่งสาบสาบานไปต่าง ๆ ตามพระไทยที่ไทรมนัส ปากเล่าดังนี้ก็มีเปนอันมากได้ฟังมา

ก็แลเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพระมหากรุณาโปรดตั้งพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาไลย เปนกรมพระราชวัง คุณเสือกกราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ว่า
พระบวรราชวังร้างไม่มีเจ้าของทรุดโทรมยับเยินไป เย่าเรือนข้างในก็ว่างเปล่ามาก ขอพระราชทานให้เชิญ
เสด็จกรมพระราชวังพระองค์ใหม่ ขึ้นไปทรงครอบครองพระบวรราชวังจึงจะสมควร พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกย์มีพระราชโองการดำรัสว่า ไปอยู่บ้านช่องของเขาทำไม เขารักแต่ลูกเต้าของเขา เขาแข่งเขาซัก

ไว้เพนนักเพนหนา และมีรับสั่งว่าพระองค์ก็ทรงพระชรามากอยู่แล้ว กรมพระราชวังพระองค์ใหม่
อย่าต้องเสด็จไปพระบวรราชวังเก่าเลย คอยเสด็จอยู่พระบรมมหาราชวังนี้ที่เดียวเถิด อย่าต้องประดิษ
ประเดียดักแล้วย้ายเล่าเลย

เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธาสร้างขึ้น แลปฏิสังขรณ์
พระอารามต่าง ๆ เพนอันมาก สมเด็จพระสังฆราชแลพระราชาคณะถวายพระพร ขอให้ทรงปฏิสังขรณ์
วัดพระมหาธาตุให้ใหญ่โตงามดี เป็นคู่กับวัดพระเชตุพน เพราะวัดพระมหาธาตุเป็นที่อยู่สมเด็จพระ
สังฆราช เป็นที่ไปมาของพระสงฆ์ทุกประเทศทั่วทิศ จึงรับสั่งว่าจะไปทำก็ยาก ได้ยินว่าเจ้าของท่านแข่ง
ชักสาบานไว้ ภายหลังพระสงฆ์ถวายพระพรอ่อนวอนเนื่อง ๆ ต่อไป จึงรับสั่งว่าซึ่งเจ้าคุณทั้งปวง เห็นว่า
วัดพระมหาธาตุเป็นวัดใกล้พระราชวัง ควรจะให้ปฏิสังขรณ์ให้งามดีนั้นก็ชอบอยู่แล้ว ไม่ควรจะละทิ้งไว้ให้
ยับเยิน แต่ทรงรำคาญนัก ด้วยจะย้ายจะยกตามพระราชหฤทัยก็ไม่ได้ กรมพระราชวังที่เป็นเจ้าของนั้น ท่านทรง
มานะทะฐูมาก ท่านจะทรงทำอะไรก็ทำให้ผิด ๆ จากของท่านผู้อื่น แล้วท่านก็แข่งชักสาบานไว้ต่าง ๆ จะ
เยื้องยกอย่างของท่านก็ได้ รังเกียจนักกับของในข้างวังนาแผ่นดินก่อน ถ้าเจ้าคุณทั้งปวงจะให้ทำให้ได้
ก็ขอทุเลาไว้ช้า ๆ ต่อแก่ชราจวนตายแล้ว จึงจะตกกะโศพลอยใจไปทำถวาย พระราชปฏิญาณดังนี้
ได้ยินมาเนื่อง ๆ

ครั้นมาภายหลัง พระชนมายุครบ ๖๐ แล้ว จึงให้ไปจัดการวัดพระมหาธาตุ วัดชนะสงคราม
แลชวนพระยาสวัสดิวาริ ให้ปฏิสังขรณ์วัดประทุมคงคา แต่คำที่ว่าทรงแข่งชักสาบานด้วยการวัดนั้น
กรมขุนนราธิปัตย์ยืนยันว่า ความไม่จริงเลยไม่มีเลย ไม่ได้ทรงแข่งชักอะไรเลย ด้วยการวัดแลที่วัดพระมหาธาตุ
นั้น เดิมสร้างพระมหาปราสาทในพระบวรราชวัง มีอ้ายผู้ร้ายสองคนเข้าไปแอบจะทำร้ายพระองค์ เกิด
จับกุมกันขึ้นฆ่าฟันกันตายลงในที่นั้น จึงทรงพระราชดำริว่า วังจันทเกษม พระบวรราชวังกรุงเก่ามี
ปราสาทไม่ มาสร้างปราสาทขึ้นในพระบวรราชวังกรุงเทพฯ นี้ จะเกินวาศนาไปกระมังจึงมีเหตุ จึงได้ให้
รื้อพระมหาปราสาทนั้น มาทำเป็นพระมณฑปที่วัดพระมหาธาตุ ภายหลังมา มีสามเนตรรูปหนึ่งจุดดอกไม้
นกกบิน ลอนนกกบิน ๆ ขึ้นไปไหม้ติดรังกาที่ค้ำอยู่บนหลังคาพระมณฑป เกิดเพลิงไหม้พระอุโบสถ พระวิหาร
เสียสิ้น ครั้งนั้นได้ยินว่า ทรงขัดเคืองสมเด็จพระสังฆราชมาก จนรับสั่งเรียกว่า ตาสุก แล้วจึงทำพระมณฑป
พระอุโบสถ พระวิหารวัดพระมหาธาตุใหม่ ให้เพนแต่หลังคา ชั้นเดียว ไม่มีมุขแทรกเพนที่กาจะเอาใส่
ทำรัง การยั้งค้ำอยู่หาเสร็จไม่

เมื่อทรงพระประชวรหนัก ให้เชิญเสด็จขึ้นพระเสลี่ยงเสด็จออกมาวัดพระมหาธาตุ รับสั่ง
ว่าจะนมัสการลาพระพุทธรูป ครั้นเสด็จมาถึงนำพระประธานในพระอุโบสถ มีพระบัณฑูรดำรงค์เรียก
พระแสงว่าจะทรงจบพระหัตถ์อุทิศถวายให้ทำเป็นราวเทียร ครั้นพนักงานถวายพระแสงเข้าไป ทรง
เรียกเทียรมาจุดเรียงเรียงติดเข้าที่พระแสงทำเป็นพุทธรูปอยู่ครู่หนึ่ง แล้วทรงพระปรารภจะเอาพระแสง
แทงพระองค์ถวายพระ ครั้งนั้นหม่อมลำดวน^(๓) เข้าปล้ำปลุกแย่งชิงพระแสงไปเสียจากพระหัตถ์

(๓) คือ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์ลำดวน

ทรงพระโทรมหนักทอดพระองค์ลง ทรงพระกรแสงดำแข่งหม่อมลำดวนต่าง ๆ เจ้านายเหล่านั้นก็พากันเข้าปล้ำปลุก เชิญเสด็จขึ้นทรงพระเสลี่ยง แล้วเชิญเสด็จกลับเข้าพระบวรราชวัง เมื่อเสด็จมากลางทางก็กริ้วกราดทรงขัดเคืองพระองค์เจ้าเหล่านั้นต่าง ๆ ว่า พวกกันคุมเหงท่าน ได้ยินแต่ว่าเป็นการวุ่น ๆ อยู่ดังนี้

แล้วถึงผู้ที่ไปครอบครองเป็นเจ้าของทำนุบำรุงช่องที่กรมพระราชวังพระองค์นั้น ทรงสร้างแล้วไม่มีความเจริญมักเป็นไปต่าง ๆ นั้น ก็เห็นเหมือนจะเป็นจริงอยู่โดยมาก แต่แคลงว่าจะเป็นเพราะไปรื้อไปแรงไปแย่งไปเยอของท่านนั้นกระมัง ผู้ที่ไม่รื้อแย่งแยงโยกก็เห็นอยู่ยั่งยืนคงทนอยู่ทั้งชาววัด ชาวบ้าน ว่าถึงเรื่องรื้อแย่งนั้น วังน่าทั้งสามพระองค์ซึ่งไปอยู่ที่หลัง ก็รื้อของท่านทุกองค์ เป็นแต่มาบ้างน้อยบ้าง กรมพระราชวังในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย เสด็จขึ้นไปอยู่แล้ว ก็รื้อเขาไกรลาศแลพระมณฑปบนยอดเขาไกรลาศ ที่เป็นสำหรับพิธีโสกันต์นั้นเสีย แลรื้อปราสาททอง ที่ท้องพระโรงข้างใน เป็นที่สรองพระภักตร์เสีย

อนึ่ง ปราสาทปรางท้ายยอดบนพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ สำหรับรองพระพุทธรูปศิหิงค์ แลพระพุทธรูปอื่น ๆ เมื่อเวลาพระราชวังว่างเกรงโจรผู้ร้าย พระพุทธรูปศิหิงค์แลพระพุทธรูปอื่นเชิญมาไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ยังเหลือแต่พระมณฑปปรางท้ายยอดอยู่เปล่า ทรงเห็นว่าคิดขวางอยู่ ดำรัสสั่งให้ยกปรางท้ายยอดไปเสียจากพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ทำที่นั้นให้เป็นที่ตั้งพระที่นั่งเสวตรฉัตร สำหรับเป็นที่พระสงฆ์เทศนาแลเสด็จออกแขกเมือง แลเลี้ยงพระสงฆ์วันพระ แลมีพระราชพิธีตรุษ สารท โสกันต์ ที่นั้นหาได้เป็นที่ตั้งพระพุทธรูปเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่

แลรื้อกุฎีหลวงซีเป็นที่จำศีลภาวนาไปปลุกวัดเสียหลายหลัง ในจังหวัดวงที่ทรงพระราชอุทิศไว้เป็นวัดหลวงซีที่จำศีลภาวนา รื้อกุฎีหลวงซีแล้วทำสวนเป็นที่เลี้ยงกระต่าย มีพระตำหนักน้อยเป็นที่ประทับแรมอยู่ในภายในเขตที่เปนวัดหลวงซี แลรื้อตพานข้ามสระทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งทำไว้แต่ก่อนเป็นของดี มีพนักเป็นลายสลักปิดทองออกเสีย ทำแต่ตพานไม้เลว ๆ มีกระดานสองแผ่นพาดพอเดินได้

ภายหลังก็ให้รื้อพระระเบียงรอบพระวิมานหอพระใหญ่พระระเบียงนั้น ฝาข้างในเขียนเป็นเรื่องพระปฐมสมโพธิแลเรื่องรามเกียรติ์ งามนักหนา ข้างนอกมีลายประกอบปิดทองประดับกระจก แลเสาแลหูช้างพนักข้างในล้วนลายสลักปิดทองประดับกระจก เครื่องที่ทรงพระราชอุทิศเป็นพุทธรูปชำระแย่งแยงเสียหมด ขนเอาฝาไปถวายเป็นฝาโรงธรรมวัดชนะสงคราม ยังคงเหลืออยู่แต่ พระวิมานกลางเป็นหอพระหลังคามุงตึก ฝากระดานข้างนอกประกอบเป็นลายทรงเข้าบิณฑ์ปิดทองประดับกระจก ข้างในเขียนลายรดน้ำแลมีราชวัตรฉัตรเบญจรงค์ เป็นเครื่องไม้สักจำหลักเป็นเครื่องปิดทองประดับกระจกทั้งสิ้น ภายหลังก็ให้รื้อพระวิมานแลฉัตรราชวัตรนั้นเสีย เชิญพระพุทธรูปมาไว้วัดพระมหาธาตุ ที่นั้นก็ทำสวนปลูกต้นไม้ แลปลูกโรงปลูกศาลาเป็นที่เลี้ยงนกสีชมภู ชุมนุมนคนชนนิก ถมสระสวนหนึ่งให้เป็นหาดให้เต่าไข ทำการครั้งนั้นไม่มีคิดกลัวบาปกลัวจิ้งไร แลเกรงใจเจ้านายแลข้าราชการในท่านเจ้าของเก่าเขาจะนิินทาเลย เขาก็ยังอยู่ด้วยกันเป็นอันมาก ครั้งนั้นปากคนบ่นนัก ด้วยการเรื่องนี้ชุบชิบชู้ชู้ไปทั้งวังหลวงวังน้า แลข้าราชการวังน้าเก่าที่อยู่นอกพระราชวังแล้ว เขาก็ยังพากันบ่น

แลข้างด้านเหนือแต่เดิมมีเขาก่อไว้ แลบนยอดเขามีศาลพระภูมิใหญ่เพนหอก้าวสำหรับพระราชวัง มีกำแพงแก้วล้อม รั้วนำครั้งนั้นก็ไปรื้อกำแพงแก้วเสีย แล้วปลูกโรงละครลง ทลายเขาศาลพระภูมิเข้าไป จนขายคาโรงละครจนศาลพระภูมิ กรมพระราชวังพระองค์นั้นแต่แรกเสด็จไป ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็คิด การฉลองพระเดชพระคุณจะจัดให้มีเมียเจ้าฟ้า ให้สมควรแก่พระเกียรติยศ ครั้นเจ้าฟ้านั้นสิ้นพระชนม์เสีย จึงพากันคิดชักโยง พระองค์เจ้าดวงจันทร์ พระองค์เจ้าดาราร พระองค์เจ้าดุสิตาอัศร ให้ทำราชการ ด้วยหวังว่าจะให้พ้นจากการที่ว่ามีเชื้อเจ้าของวังเข้าไปตั้งครอบครัวอยู่ แต่การประสงค่นั้น ก็ไม่สำเร็จ ตลอดไป เพราะเจ้าจอมมารดาม่วงเข้าไปกีดขวางคั่งงำกระเด็นไปสิ้น

ครั้นเมื่อกรมพระราชวังพระองค์นั้นล่วงพระชนม์ไปแล้ว ยายฉุนยายอ่อนสองท่านก็เป็นผู้ใหญ่รักษา วังมาได้ไม่นาน จนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๆ เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า พระบวรราชวังว่างเปล่าอยู่ไม่มีประโยชน์ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์มีความชอบมาก เปนพระสามีของพระองค์เจ้าดาราร ถ้าโปรดให้เป็นกรมพระราชวังเสด็จไปอยู่พระบวรราชวัง เห็นจะทรงพระ โสมนัสยินดี ไม่รังเกียจพระไทย ทรงพระราชดำริห์แล้ว จึงได้ทรงตั้งให้เป็นกรมพระราชวัง โปรดให้เสด็จ ขึ้นไปเฉลิมพระราชมณเฑียรในพระบวรราชวัง

ครั้งนั้นกิตติศัพท์แต่แรก ฟังดูในพวกห้องของพระองค์เจ้าดาราร ก็เล่ากันว่าจะไปกู่การเก่าครั้ง พระบวรราชวังแผ่นดินพระพุทธรูปพญาคูหาโลกย์ให้คืนขึ้น เมื่อแรกเสด็จขึ้นไปไม่ตั้งพระที่นั่งเสวตรฉัตร บนพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ด้วยทรงเห็นว่าที่นั่นมีเรื่องพระปฐมสมโพธิ มีพระพุทธรูปเขียนรายอยู่โดยรอบ จึงมาเปิดพระที่นั่งสิริโมกข์พิมาน ที่เรียกว่า พระที่นั่งทรงธรรม ตั้งพระที่นั่งเสวตรฉัตรเอาเป็นท้องพระโรง ที่ในวงวัดหลวงซีที่รื้อทำสวนเสียแต่ก่อน ปลูกคั้งปลูกโรงเลี้ยงนกแลอื่น ๆ ไว้ ก็ให้รื้อเสียหมด แต่โบถที่ ทำใหม่ในแผ่นดินที่สอง แล้วทรงสร้างเปนเก๋งจตุรมุข พื้นต่ำ ๆ ยกสูงแต่แท่นที่ตั้งพระพุทธรูป แลก่อ กำแพงแก้วล้อมรอบเกาะกลางสระ แลทำตพานข้ามด้านเดียว รับสั่งว่าช่วยแก่การเก่า แต่การนั้นก็เปน เครื่องไทยเจือจินตฤลายฝรั่งบ้าง ก็หาถึงการเก่าไม่ พระองค์เจ้าดารารที่เวลานั้นเรียกว่า ทูลกระหม่อมข้างใน กับเจ้านายผู้หญิงข้างใน ในกรมพระราชวังแผ่นดินพระพุทธรูปพญาเสด็จไปฟังพระธรรมเทศนาที่นั่นทุกวัน

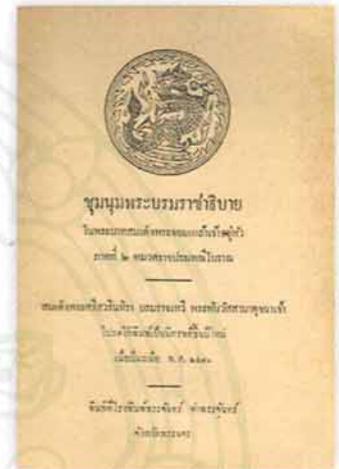
(หมดฉบับค้างอยู่เท่านี้)

ภาคผนวก ๒

ประเพณีพระราชทานเบี้ยหวัดและเงินเดือน แก่เจ้านายในพระราชวังบวร^(๑)

เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น เมื่อปีมีกรมพระราชวังอยู่ เจ้านายในพระบวรราชวัง ตั้งแต่เจ้าฟ้าพิกุลทอง ลงมาไม่มีนามในบัญชีเบี้ยหวัดและเงินเดือนเลย มีแต่แบ่งเงินไปแจก เบี้ยหวัดในพระบวรราชวังปีละ ๕๐๐ ชั่ง แต่เงินเดือนในพระบวรราชวังนั้น ต้นแผ่นดิน ๓ ปี มีบัญชีว่า เดือนละ ๕ ชั่ง แล้วต่อมาอีก ๗ ปี มีบัญชีว่า เดือนละ ๑๐ ชั่ง ต่อมาอีก ๑๑ ปี มีบัญชีว่า เดือนละ ๒๐ ชั่ง ต่อมาภายหลัง เมื่อกรมพระราชวังไม่มีแล้ว เจ้านายในพระบวรราชวังจึงมีบัญชีเบี้ยหวัด องค์กรละ ๒ ชั่งขึ้นไป ๑๐ ชั่งลงมา ตามใหญ่ตามน้อย แต่เงินเดือนมีเจ้าฟ้าพิกุลทองที่เป็นกรมขุนศรีสุนทร และกรมหมื่นเสนาทิพ และพระองค์เจ้าดุชฎีเท้านั้น

ครั้นเมื่อตั้งวังหน้าใหม่ที่พระราชวังเดิม ข้าราชการในพระบวรราชวัง ขุนนางข้างหน้ามารับในพระบรมมหาราชวังหมด เงินรวมทั้งปีมาก ๆ น้อย ๆ ไม่เสมอกัน แต่เจ้านายนั้นได้รับพระราชทานบ้าง ไม่ได้รับพระราชทานบ้าง ได้รับพระราชทานแต่ที่ได้เข้ามาเฝ้าในพระราชวัง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงรู้จัก แล้วรับสั่งให้พระราชทานจึงได้ ไม่ได้รับสั่งแล้วก็ได้ การเป็นดั่งนั้นมาแต่ครั้งเป็นต่างกรม แต่ข้าราชการข้างในนั้น ได้รับพระราชทานแต่คุณศรี^(๒) ที่เรียกว่าคุณทิ ผู้เดียว นอกนั้นได้รับพระราชทานแต่จ่าทนายเรือและโซลน ทียกแบ่งไปจากพระบวรราชวังเก่า ถึงกระนั้นก็ได้มารับพระราชทานในบัญชีรวมพร้อมกันกับข้าราชการในพระบวรราชวังเก่า ซึ่งรักษาพระบวรราชวังอยู่นั้น แต่เงินเดือนในพระบวรราชวังนั้น แต่แรกได้ตั้งพระราชทานไปแต่เดือนละชั่ง ภายหลังพระราชทานเดือนละ ๓ ชั่ง ของจับจ่ายทุกสิ่ง เบิกแต่พระคลังในพระบรมมหาราชวังบ้าง จัดซื้อเอาแต่เงินกำไรสำเภอบ้าง ว่าถึงการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเท่านั้น

^(๑) รักษาอักษรวิธิตามต้นฉบับเดิม ดูรายละเอียดใน หอพระสมุดวชิรญาณ, ขุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒ หมวดราชประเพณีโบราณ สมเด็จพระศรีสุวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอตุลญาเจ้าโปรดให้พิมพ์เป็นมิตรพลีขึ้นปีใหม่ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๗๓ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๓), หน้า ๒๒ - ๒๕.

^(๒) คือเจ้าจอมมารดาศรี (สี) ในรัชกาลที่ ๒ ขานนามเรียกกันทั่วไปว่า เจ้าคุณทิ เป็นธิดาเจ้าพระยาตรีธรรมาราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุญยรัตพันธุ์ กับท่านผู้หญิงบุณนาค

เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น พระราชทรัพย์ขาดสน เงินทองพระคลัง จะแจกข้าราชการไม่พอ ต้องลดทอนและแบ่ง ๓ ให้แต่ ๒ แทบทุกปี เงินไม่ต้องเอาผ้าตีให้ก็มีบ้าง มีบัญชี แต่ว่าไปขอยืมเงินในพระบวรราชวังมาแจกเบี้ยหวัด แล้วจึงเก็บเงินค้ำใช้คืน เพราะครั้งนั้นในพระบวรราชวังค้าสำเภามีกำไรมาก เงินพอเบี้ยหวัดข้าราชการในพระบวรราชวัง ต่อปีไรสำเภา ในพระบวรราชวัง เสีย พระราชทานขึ้นไปบ้างน้อย ๆ มาก ๆ ไม่เสมอตำรา แต่เงินเดือนละ ๒๐ ชั่งเสมอ แต่พระองค์เจ้านั้น เมื่อกรมพระราชวังยังมีอยู่ ได้รับพระราชทานตามบัญชีเดิมที่เคยได้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กรมหมื่นธิเบศรบรร พระองค์เจ้าประจิมวงศ ได้รับพระราชทานองค์ละ ๓ ชั่ง นอกนั้นก็ได้น้อย ๆ ลงมาจนถึงที่พระเยาว์ยังไม่โสกันต์ได้องค์ละ ๕ ตำลึง โสกันต์แล้วองค์ละ ๑๐ ตำลึง ที่มาแต่วังบ้านหลวงเดิมก็ดี ที่ประสูติใหม่ในพระบวรราชวังก็ดี ที่ยังไม่ได้โสกันต์ได้รับพระราชทาน ๕ ตำลึง ที่โสกันต์แล้วก็ ๑๐ ตำลึง เหมือนกับหม่อมเจ้าในวังเจ้าต่างกรม และว่ากันว่าพระองค์เจ้าในพระบวรราชวังในแผ่นดินปัตยุบันเวลานั้น ๆ ควรได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดในเงินรวมสำหรับในพระบวรราชวัง ซึ่งได้พระราชทานไปตั้งว่าแล้วนั้น ตามบัญชีเก่าที่เคยมาแต่แผ่นดินก่อน

ต่อมาถึงปีฉลู สัปตศก ศักราช ๑๑๗๗ กรมพระราชวังไม่มีแล้ว พระองค์เจ้าในพระบวรราชวัง จึงได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดมากขึ้น คือ พระองค์เจ้าประยงค์เป็นพระองค์ใหญ่ โปรดให้เป็นกรมหมื่นธิเบศรแล้วพระราชทานเบี้ยหวัด ๑๐ ชั่ง พระองค์เจ้าหนูปานซึ่งเป็นกรมอมรมนตรีบัดนี้ กับพระองค์เจ้าหญิงใหญ่ประจิมวงศ ได้รับพระราชทานองค์ละ ๕ ชั่ง นอกนั้นได้รับพระราชทานองค์ละ ๓ ชั่งบ้าง ๒ ชั่งบ้าง ๑๐ ตำลึงบ้าง ชั่ง ๑ บ้างตามใหญ่และน้อย แต่เงินเดือนเจ้านายในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีบัญชีว่า ได้รับพระราชทานตามแต่เคยได้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่พระราชทานขึ้นใหม่ไม่มี ๆ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมาได้วังหม่อมหมื่นเป็นวังแล้ว เบี้ยหวัดที่หม่อมหมื่นเคยได้ ๓๐ ชั่งทุกปี เงินเดือน ๆ ละ ๑๐ ตำลึงทุกเดือน ก็ได้รับพระราชทานแต่ปีแรกมาอยู่วังนั้น จนสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย*

(คัดจากประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระโอรสพระธิดาในพระบวรราชวัง ปีฉลู สัปตศก พ.ศ. ๒๔๐๘)

* ประกาศฉบับนี้ไม่จบ เห็นจะทรงร่างไว้ไม่ได้ออก แต่เห็นท้องเรื่องเป็นคดี จึงนำมาพิมพ์ไว้ด้วย

ภาคผนวก ๓
ทรงมอบพระราชอำนาจในการรักษาพระนคร
แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว^(๑)

สมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ขอประกาศแก่คนทั้งปวง ที่ควรจะได้ฟังคำประกาศนี้เป็นสำคัญ บัดนี้ เราพระเจ้ากรุงสยามกับเจ้านายต่างกรมผู้ใหญ่หลายพระองค์ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทแลพระองค์อื่น ๆ กับขุนนางผู้ใหญ่หลายนาย เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ สมุหพระกระลาโหมแลอื่น ๆ มีประโยชน์จะใคร่พากันไปเที่ยวเยี่ยมเยียนต่าง ๆ ในฝั่งทะเลไทยข้างตะวันตก นานประมาณ ๒๗ - ๒๘ วัน ในเดือน ๙ ปีแม เอกศกนี้^๒

เราพระเจ้ากรุงสยามขอมอบอำนาจในราชกิจที่จะรักษาพระนคร แลบังคับคดีของราษฎรแก่ ราชการแผ่นดินตามเหตุต่าง ๆ ไว้แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปลุกเสกกับพระเจ้าฯ เสด็จ กรมสมเด็จพระเดชาดิศร แลพระเจ้าฯ กรมพระพิทักษ์เทเวศ กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ แลเจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหัทธยาณมิตร^๓ ที่สมุหนายก เจ้าพระยาวรวงษาธิราชโกษาธิบดี ที่พระคลัง^๔ เจ้าพระยายมราชชาติเสนาสงครามบดินทร^๕ เจ้าพระยาธรรมธาดา^๖ เจ้าพระยามุขมนตรี^๗ พระยามหาอำมาตย์^๘ พระยาสุรเสนา^๙ พระยาเสนาธิเบศร พระยาพิไชยบุรินทร์ พระยามณเฑียรบาล^{๑๐} พระยาสิงหราชเดโชไชย พระยาเพชรพิไชย^{๑๑} ขุนนางผู้ใหญ่ ๗ นาย เสนาบดีทั้ง ๖ ให้การตกลงในเวลา เดียวกันแล้ว ให้มีพระบรมราชโองการสั่งให้เป็นเสร็จไปทุกประการเถิด กว่าเราพระเจ้ากรุงสยามจะได้กลับ ถึงกรุงเทพฯ นี้ในระหว่างนี้ (๑) ถือราชการใด ๆ (๒) เหมือนกับราชการอื่น ๆ ทุกตำแหน่งซึ่งเป็นการเล็กน้อย

(๑) รักษาอักษรวิธีตามต้นฉบับเดิม เชิงอรธอธิบายความโดย นายยิ้ม ปิ่นทองกูร อดีตหัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ตูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ หมวดปกิณณกะ ภาค ๒** อนุสรณ์ในงาน ฉาบปณกิจศพ หม่อมสาย ศรีธวัช ณ อยุธา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒), หน้า ๕ - ๑๐.

^๒ จ.ศ. ๑๒๒๑ (พ.ศ. ๒๔๐๒) ปีที่ ๙ ในรัชกาลที่ ๔

^๓ เจ้าพระยานิกรบดินทร (โต กัลยาณมิตร)

^๔ เจ้าพระยาวรวงษาธิราชโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) ภายหลังเปลี่ยนนามพระราชทานใหม่ว่า เจ้าพระยาทิพากรวงษ มหาโกษาธิบดี

^๕ เจ้าพระยายมราช (นุช บุญยรัตพันธุ์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาภูธราภัย

^๖ เจ้าพระยาธรรมธาดา (เสือ สนธิรัตน์)

^๗ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ สิงห์เสนี)

^๘ พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี บุรณศิริ) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

^๙ พระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ สวัสดิ์ - ชูโต)

^{๑๐} พระยามณเฑียร (บัว)

^{๑๑} พระยาเพชรพิไชย (หนู เกตุทัต)

ถ้าจะกราบทูลฉลองในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ฤจะ
ชุมนุมกันปลุกษาก่อน จะลำบากฤจะช้าเสียเวลาไป ก็ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ
กรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมพระพิทักษ์เทเวศ เจ้าพระยานิกรณดินทร
เจ้าพระยาวังฆมหาโกษาธิบดี ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งได้เข้ามาประจำของอยู่
ในพระบรมมหาราชวัง คาดการฤบฤษากันแต่สองสามแล้วส่งไป
ก่อนให้สำเร็จ แล้วจึงกราบทูลฉลองแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว ฤเสนอเสนาบดีทั้งปวงต่อภายหลังก็ได้ สุดแต่ให้การที่ควร
จะให้สำเร็จทุกอย่างสำเร็จทั่วไปให้ทันการทันเวลาที่ควร อย่าให้คั่ง
ค้างขวางขัดอยู่ได้โดยใช่เหตุ เมื่อท่านที่ออกนามมานั้นบังคับบัญชา
ประการใด ให้ข้าราชการทุกตำแหน่งฟังความให้เข้าใจแน่นอน แล้วจะ
ได้ทำตามทุกสิ่งทุกประการ อย่าว่าตามตำแหน่งผิดตำแหน่งเลย ใน

บังคับบัญชาท่านที่ออกนามมาแล้วนั้น การในหัวเมืองขึ้นกระลาโหมชั้นใน คือเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี
เมืองกาญจนบุรี แลเมืองขึ้นต่าง ๆ แลเมืองนครเขื่อนขันธ์ เมืองประทุมธานี ถ้ามีเหตุควรบังคับบัญชา
ด้วยราชการ ฤถ้อยความประการใด ก็ให้พระยาสุรเสนาปลุกษากับพระยาศรีสรราช^๑ พระยาเสนาธิเบศ
แลผู้มีตราพระคชสีห์น้อยบังคับไปเถิด โดยการคล้ายกับที่ว่าไว้ในมหาดไทยนั้น ตัวพระยาสุรเสนาจงไปรักษา
เมืองนครเขื่อนขันธ์อยู่ กว่ากระบวนที่ไปจะกลับมา

ฝ่ายการข้างกรมท่านั้น ถ้อยความโรงศาล (๓) ฉลองเลย ถ้ามีข่าวมาแต่ต่างประเทศประการใด
ว่าด้วยญวนรบกับฝรั่งเศส ฤต่อแขกเมืองจะมาแลอื่น ๆ ถ้ามีเรือกลไฟกลับมาแต่ทางที่เราราช ฯลฯ สยาม^๒
ไปนั้น แลจะกลับไปตาม ก็จงบอกความออกไปให้ทราบ ทั้งข่าวคราวราชการในพระนคร แลในพระราชวัง
แลหัวเมืองทั้งปวงนั้นเถิด ถ้ามีเรือรบหุดเมืองเดนมาร์กฤเมืองหันเสียดิกในเยอรมานี มาเปลี่ยนสัญญา ก็จง
ให้เจ้าพระยาวังฆมหาโกษาธิบดีว่าหาฤกับหุดที่เข้ามานั้นดู ถ้าหุดจะสมัคอยู่ค้อยเราสยาม กว่าจะกลับ
มาได้ตามกำหนด ๒๗ - ๒๘ วัน ในเดือน ๙ ต่อเดือนนี้ การก็เปนดีที่สุด ถ้าหุดไม่ยอม จะรีบกลับไปเร็ว
เราสยามก็ได้เขียนราชหัตถเลขาสัญญาลงในแผ่นกระดาษน้อยตามอย่างที่เคย มอบให้เจ้าพระยาวังฆมหา
โกษาธิบดีไว้แล้ว จงเทียบค่านำเรื่องแลคำตระหนัหายหนังสือสัญญาทั้งไทย ทั้งอังกฤษ คล้ายกับ
อย่างในท้ายหนังสือสัญญาฝรั่งเศสนั้น แล้วให้อาลักษณ์แลเสมียนเขียนให้ถูกต้อง แล้วจงเอากระดาษ
พระราชหัตถเลขาของเราสยามทราบลงที่ต้นแลปลายตามที่อย่างเคยแต่ก่อน แลจงเรียกเอาพระราชลัญจกร
พระไอยราพต พระครุฑพาท แลพระบรมราชโองการแลตราสำหรับแผ่นดินประจุบันนี้ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านทรงประทับลงตรงลายหัตถเลขาของเราสยามตามอย่างแต่ก่อน แลประทับ
ตราประจำครั้งพระครุฑพาท แลตราประจำแผ่นดินประจุบันนี้ทั้งสองน่าครั้งเสร็จแล้ว ถ้าหุดที่มานั้นยอม
เปลี่ยนก็จงเปลี่ยนไปเถิด ของเครื่องราชบรรณาการฤพระราชสาสนหุดมอบไว้ ก็ให้เจ้าพระยาวังฆ
มหาโกษาธิบดีรับไว้ค้อยเราสยามเทอญ

^๑ พระยาศรีสรราช (ภู จาติกรัตน์) ภายหลังเป็นพระยาสุรเสนา

^๒ เข้าใจว่าย่อมาจากคำว่า "เราพระเจ้ากรุงสยาม"

การที่จะรับรองประการใด ๆ ก็จงปรึกษากับเสนาบดี แล้วรับโดยสมควรตามเห็นพร้อมกันนั้น
เทอญฯ

การใด ๆ ในหัวเมืองชั้นกรมท่า ก็ให้เจ้าพระยาวรวิงชมหาโกษาธิบดีปรึกษากับพระยาพิพัฒน์โกษา^๑
พระยาราชานุประพันธ์^๒ แลพระยาราชานุประดิษฐ์^๓ แล้วควรจะมีกล่าวบังคับออกไปประการใดไปเถิดฯ

การใด ๆ (๔) ไม่เอาธุระดังนี้เป็นอันขาด การในกรมพระนครบาลนั้น ให้เจ้าพระยายมราช พระยา
พิไชยบุรินทร์ฯ แลพระเพชรปาณี^๔ พระยาเพชรชฎา^๕ ช่วยกันชำระผู้ร้ายรายเมืองสระบุรี ให้ได้ตัวสำคัญ
เสียให้ได้ แล้วกราบทูลพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลกราบทูลเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ แลปรึกษา
ท่านเสนาบดีให้เห็นพร้อมกันควรจะทำโทษอย่างไร ทำที่ไหนจะควร จะไม่เปนเยี่ยงเปนอย่างต่อไป ก็จง
ทำโทษเถิด อย่าเกบไว้คอยเลย ผู้ร้ายรายอื่นมันจะกำเริบขึ้น การรักษาระวังพระนคร ก็จงจัดแจงให้กวาดขัน
ตามเคยอย่างเมื่อเราพระเจ้ากรุงสยามแต่ก่อน ๆ นั้น ถ้าการผู้ร้ายลักฉกฤทธิรันพันทางคนนอกประเทศที่มา

การในกรมเวลานั้น ปิ่นแผ่นแลจะตั้งแต่งเสนาข้าหลวงไป จงกำชับอย่าให้น้องฉนกรมเหง มีวิวาทกับ
ราษฎร ด้วยน้ำฉนฟางลอยที่ว่าได้ทำแลไม่ได้ทำ ได้ทำเสียอะไรอะไรเลย จงเลือกคนดี ๆ ไม่ใช่เจ้าถ้อย
หมอความคด ๆ โกง ๆ ตั้งไปจงคิดอ่านเสียก่อนแต่เดิมที ๆ การในกรมวังนั้น

การวัง (๕) ประการบุตรเด็ก ๆ เราพระเจ้ากรุงสยาม หลายคนตกอยู่ในพระราชวังนี้ มารดา
หาได้อยู่ด้วยไม่ ถ้าป่วยไข้ก็ให้กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสคิดอ่านกัน ให้แพทย์
พระยาบาลรักษาให้ดีเถิด ถึงจะให้หมอนอนที่ป่วยไข้ก็ได้ดอก

อนึ่ง ถึงพระสงฆ์บิณฑบาตรเวรก็ดี พระปริตรเวรก็ดี เทศนาข้างในก็ดี อย่าเลิกเลย จงให้พระสงฆ์
เข้าไปบิณฑบาตรแลเทศนาตามเคยดังปรกติเถิด ไม่ควรจะหึงหังจะห้าม ถึงหึงหังห้าม ก็ถือลอดตัวข้าง
ห่างลอดตัวเลน คนที่จะต้องหึงหังต้องหวงก็มีน้อยตัวดอก จะไปกั๊ก ข้ำๆ เกือบหมด ไม่มีใครอยู่มากนัก
ควรจะเลิกงดไว้แต่เทศนาเวรในหลวงแลฉนเวร เพราะเราพระเจ้ากรุงสยามไม่อยู่ ก็ไม่มีใครประพฤติ
แลถ้าเทศนาไป เรื่องที่ฟังอยู่ก็จะขาดไป จึงต้องงดการกุศลอื่น ให้เจ้านายข้างในทรงทำอยู่ตามเคยทุกอย่าง
บูชาให้หอพระพุทธรูปแลหอพระบรมอัฐิ แลวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แลบูชาเทวดา ใส่บาตรพระปริต
แลศิลาณภัต ก็ให้ทำตามเคยทุกวัน ให้พวกลูกเธอเล็กข้างในจุดเทียนใส่บาตรทุกเวลาฯ การต่าง ๆ
รวังรักษา ถว่าถ้อยความในพระราชวังนั้น ให้คุณปลุก คุณอรุณ คุณขำ คุณเสงี่ยม คุณเนย พวกข้าราชการ
ราชินิกุล แลท้าวอินทสุริยา ท้าวศรีสัทยา ท้าวโสภานีเวศ แลเจ้าจอมมารดาอึ้ง ท้าวศรีคลัง ปรึกษา
พร้อมกันว่ากล่าวไปให้ทั่วถึงที่ท่านทุกทาง เจ้านายข้างในโดยมากท่านก็ทรงพระเจริญ พระชนมพรรษา
มาก ๆ ไปแล้ว พระองค์ใดประชวร ฤบุตรเล็ก ๆ ของเราพระเจ้ากรุงสยามป่วยไข้ ก็ขอพระเดชพระคุณ
เจ้านายที่ไม่ประชวรช่วยเอาใจใส่ด้วยเถิด

^๑ พระยาพิพัฒน์โกษา ต่อมาเป็นพระยาอภัยพิพิธ

^๒ พระยาราชานุประพันธ์ (วรรณ บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาตรีสรราชภักดี

^๓ พระยาราชานุประดิษฐ์ (ชื่น กัลยาณมิตร) ต่อมาเป็นพระยามหาอำมาตย์

^๔ พระเพชรปาณี (ยัง) ต่อมาเป็นพระยาวิจิตรชลธิ์

^๕ พระยาเพชรชฎา (นก สิ้นสุข) ต่อมาเป็นพระยาพิไชยสงคราม

การสักเลข (๖) ทรงไปตามเดิม อนึ่ง ถ้าเกิดเพลิง (๗) ไปได้ อนึ่ง ให้ท่านผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง
 เจียหูฟัง รว้ระไวอย่าให้ราษฎรในกรุงแลหัวเมืองแตกตื่นเล่าถูถืออะไร ๆ ผิด ๆ ไป จงคิดอ่าน ระวังเสีย
 การนำที่การช่างการโยธาต่าง ๆ ในพระราชวัง ให้กรมหลวงเทเวศร์วิชรินทร พระยาเพชรพิไชยตรวจตรา
 ดูแลการนอกพระราชวัง ให้กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ตรวจตราดูแลทุกแห่ง ทั้งการวัดการบ้าน
 ให้พระยาสยามภพพาเอาใจใส่ทุกแห่ง ทั้งในวังนอกวังอย่าให้ลดหย่อนแลหลอนเจ้านายฝ่ายนำ ฤๅข้าราชการ
 แลพระสงฆ์ราชาคนถนายนุกรมบาเรียม ถ้าใครป่วยไข้บอกว่าการเข้ามา ก็ให้กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา
 จัดหมอไปรักษาการรักษาได้ แลให้ท่านที่โรงทานนอกในก็ให้จ่ายให้ทำอยู่โดยปกติ การอื่น ๆ (๘) กรมแล้ว
 ขอท่านทั้งปวงจงทราบดังประกาศนี้ เทอญ สั้ววัน คำ^{*} ฯ

(คัดจากหนังสือสมุดไทยเรื่อง จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๒ ข้อ ๕)

* ในหนังสือสมุดไทยว่างไว้

ภาคผนวก ๔

แจ้งความเหตุการณ์วังหลวงวังหน้า^(๑)

๑ ขอแจ้งความแก่ท่านทั้งปวง ฤ ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งหยากจะทราบความซึ่งเกิดขึ้น ในระหว่างวังนากับวังหลวงครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะขอชี้แจงให้ท่านทั้งปวงทราบ โดยความที่แท้จริงนั้น ด้วยเดิมมีผู้เล่าปากกันต่าง ๆ ว่า กรมพระราชวังได้คิดเตรียมผู้คนพร้อม ผิดปรกติตามธรรมเนียม แต่ความที่พูดจาเล่าปากกันนั้น ข้าพเจ้าก็ได้เชื่อว่าเป็นความจริง เพราะกรมพระราชวังกับข้าพเจ้า มิได้มีอริราวานแก่กันสิ่งหนึ่งสิ่งใด

ครั้นถึง ๓ วันจันทร์ เดือนอ้าย แรมห้าค่ำ ปิจอ ฉศก^(๒) ข้าพเจ้าได้ทราบความอีกว่ากรมพระราชวังได้เตรียมทหารแลคนซึ่งมิได้เป็นทหาร ซึ่งอยู่บ้านนอกนั้น เจ้าหม่อมขุนายก็ได้เรียกไพร่เหล่านั้นให้เข้ามาพร้อมกันในเดือนอ้าย ถึงกระนั้น ข้าพเจ้าก็ยังไม่เชื่อในความนั้นเป็นแน่ชัด

ครั้นค่ำลงวันนั้น เวลา ๕ ทุ่มเศษ เกิดเพลิงขึ้นที่โรงแกศในพระบรมมหาราชวัง ที่โรงแกศซึ่งเกิดเพลิงขึ้นนั้น เป็นที่สำคัญน่ากลัวยิ่งนัก คือค่างฝ่ายตะวันตกของโรงแกศนั้น เป็นโรงภูษามาลา ในโรงภูษามาลานี้ เป็นที่ไว้พระมหาพิไชยมงกุฎ แลพระมหาขญา แลเครื่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องต้นสำหรับแผ่นดินสืบมาแต่โบราณ โรงภูษามาลาซึ่งไว้เครื่องต้นนี้ ห่างจากโรงแกศที่เพลิงติดขึ้นนั้น ๒ วา หลังโรงภูษามาลานั้น ติดกับฉนวนประตูดุสิตาสดา ทางซึ่งจะออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หลังฉนวนนั้นก็ติดกับหอพระปริตสาตราคม แลพระที่นั่งราชฤทธิ ไกลกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แลพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

แลด้านใต้ของโรงแกศนั้น มีเขื่อนเพชรพระราชวังใน ห่างจากโรงแกศสิบเอจศอก หลังเขื่อนเพชรนั้นก็เปนมุ่พระพุทธรนิเวศ พระที่นั่งพุทธมณเฑียร อยู่ใกล้ชิดติดกันทีเดียว

๑ ขอแจ้งความแก่ท่านทั้งปวง ฤ ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะทราบความซึ่งเกิดขึ้น ในระหว่างวังนากับวังหลวงครั้งนี้ ข้าพเจ้าจะขอชี้แจงให้ท่านทั้งปวงทราบ โดยความที่แท้จริงนี้ ด้วยเดิมมีผู้เล่าปากกันต่าง ๆ ว่า กรมพระราชวังได้คิดเตรียมผู้คนพร้อม ผิดปรกติตามธรรมเนียม แต่ความที่พูดจาเล่าปากกันนั้น ข้าพเจ้าก็ได้เชื่อว่าเป็นความจริง เพราะกรมพระราชวังกับข้าพเจ้า มิได้มีอริราวานแก่กัน สิ่งหนึ่งสิ่งใด ครั้นถึงวันจันทร์ เดือนอ้าย แรมห้าค่ำ ปิจอ ฉศก ข้าพเจ้าได้ทราบความอีกว่ากรมพระราชวัง ได้เตรียมทหารแลคนซึ่งมิได้เป็นทหาร ซึ่งอยู่บ้านนอกนั้น เจ้าหม่อมขุนายก็ได้เรียกไพร่เหล่านั้นให้เข้ามาพร้อมกันในเดือนอ้าย ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ยังไม่เชื่อในความนั้นเป็นแน่ชัด ครั้นค่ำลงวันนั้นเวลา ๕ ทุ่มเศษ เกิดเพลิงขึ้นที่โรงแกศในพระบรมมหาราชวัง ที่โรงแกศซึ่งเกิดเพลิงขึ้นนั้น เป็นที่สำคัญน่ากลัวยิ่งนัก คือค่างฝ่ายตะวันตกของโรงแกศนั้น เป็นโรงภูษามาลา ในโรงภูษามาลานี้ เป็นที่ไว้พระมหาพิไชยมงกุฎ แลพระมหาขญา แลเครื่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องต้นสำหรับแผ่นดินสืบมาแต่โบราณ โรงภูษามาลาซึ่งไว้เครื่องต้นนี้ ห่างจากโรงแกศที่เพลิงติดขึ้นนั้น ๒ วา หลังโรงภูษามาลานี้ ติดกับฉนวนประตูดุสิตาสดา ทางซึ่งจะออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หลังฉนวนนั้นก็ติดกับหอพระปริตสาตราคม แลพระที่นั่งราชฤทธิ ไกลกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แลพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

^(๑) รักษาอักษรวิธิตามต้นฉบับเดิม ดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แจ้งความเหตุการณ์วังหลวงวังหน้า [ม.ป.ท.] : ๒๔๑๗. (เอกสารอัดสำเนา).
^(๒) ตรงกับวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๗

ด้านตะวันออกของโรงแก๊สนั้น มีโรงพิมพ์ห่างจากโรงแก๊ส ๔ วาตอก หลังโรงพิมพ์นั้นติดกับคลังสำหรับไว้ดินประสิว แลโรงแสงต้นที่ไว้อาวุธต่าง ๆ สำหรับแผ่นดิน

ข้างด้านเหนือก็เป็นโรงน้ำมันห่างโรงแก๊ส ๑๔ วา ๓ ตอก ที่โรงแก๊สที่เพลิงติดขึ้นนั้นอยู่ในที่กลาง เป็นที่คับแคบแลช่องที่จะเป็นเชื้อเพลิงนั้นก็มามาก คือดินประสิวแลน้ำมัน เป็นต้น ถ้าเพลิงติดไหม้ลามขึ้นได้แล้ว พระที่นั่งแลคลังของต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงดังข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วนั้น ก็คงจะเป็นอันตรายทั้งสิ้น เพราะของเหล่านี้ติดเนื่องกัน โรงแก๊สซึ่งเกิดเพลิงขึ้นในเวลากลางคืนนั้นก็เป็นที่ลับที่สงัด มิได้มีผู้คนไปมาเล่าลุม ซึ่งเพลิงติดขึ้นดังนั้นก็เป็นที่สงไสยหวาดหวั่นยิ่งนัก

ในเวลาที่เพลิงติดขึ้นนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ แลข้าราชการได้ช่วยกันดับเพลิงนั้น ถ้าเพลิงนั้นจะติดอยู่ช้า ฤๅมีลมเป่ามาก็จะรักษาไว้ไม่ได้เลย ฤๅถ้ามือแก๊สแตก ก็จะเป็นอันตรายแก่คนเป็นอันมาก ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังในเวลานั้น เพราะเหตุบังเกิดขึ้นฉนั้น ข้าพเจ้าจึงได้มีความหวาดหวั่นเป็นอันมาก เพราะเพลิงเกิดขึ้นในที่สำคัญ จะเกิดขึ้นด้วยเหตุอันใดก็ไม่รู้ เกรงว่าจะเกิดขึ้นด้วยกลอุบายอันใดอันหนึ่งการอันนี้ ก็เป็นการเหลือที่จะคาดคะเนว่าจะเป็นการเท็จจริงให้แน่ได้เหตุที่ได้บังเกิดขึ้นดังนี้แล้ว ครั้นจะเชิญท่านเสนาบดีมาประชุมปรึกษาในเวลากลางคืนนั้น ก็เห็นว่าเป็นเวลาดีถึง ๗ หุ่มนเกินเวลาแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้สั่งข้าราชการซึ่งเป็นพนักงานทั้งปวงที่ได้มาช่วยดับเพลิงในเวลากลางคืนนั้น ให้อนอนอยู่ในพระบรมมหาราชวังประจำชองอยู่ตามพนักงาน เพราะกลัวว่าจะมีเหตุขึ้นอีกในเวลากลางคืนนั้น

ครั้นรุ่งขึ้น วันอังคาร เดือนอ้าย แรมหกค่ำ^(๓) เวลาเช้า ๓ โมง ข้าพเจ้าจึงได้มีจดหมายเชิญท่านเสนาบดี คือเจ้าพระยาภูธรราภัย ที่สมุหนายก เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกระลาโหม เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี แต่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์นั้นไม่อยู่ ท่านออกไปเมืองราชบุรี จึงได้เชิญแต่ท่านเสนาบดี ๓ คน เข้ามาปรึกษาพร้อมกัน ที่จะจัดการที่เกิดขึ้นนี้ให้เรียบร้อย ท่านเสนาบดีปรึกษาพร้อมกันเห็นว่าการที่เป็นขึ้นครั้งนี้เป็นการใหญ่ ท่านผู้อื่น ๆ จะจัดระงับการเรื่องนี้ให้เรียบร้อยนั้นเห็นไม่ได้เว้นไว้แต่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ผู้เดียว ท่านได้เป็นผู้ใหญ่อยู่ในแผ่นดิน ท่านคงจะจัดการอันนี้ให้เรียบร้อยได้ ขอให้เชิญสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ให้เข้ามาแต่เมืองราชบุรีโดยเร็ว ท่านจะได้คิดอ่านระงับการให้เรียบร้อย ข้าพเจ้าจึงได้เขียนจดหมายไปเชิญสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
H.M. King Chulalongkorn

(๓) ตรงกับวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๗

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา
กรมพระยาบวรราชปรีกษ์
H.R.H. Prince Maha Mala Krom Phraya
Bamrap Porapak (B.E.1819 - 1887)

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)
Somdet Chao Phraya Borom Maha
Si Suriyawongse (Chuang Bunnag)

เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญยรัตพันธุ์)
Chao Phraya Phutharaphai
(Nut Bunyarattaphan)

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี
(ท้วม บุนนาค)
Chao Phraya Phanuwong Maha
Kosathibodi (Thuam Bunnag)

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
(วร บุนนาค)
Chao Phraya Surawong
Waiyawat (Won Bunnag)

ฉบับหนึ่ง มอบให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ จัดเรือเรวออกไปเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ณ เมืองราชบุรี แล้วข้าพเจ้าได้บอกกับท่านเสนาบดีว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ ก็เป็นที่หวาดหวั่น น่ากลัวอยู่ แต่ก็ยังไม่มียุติที่จะจัดการให้เป็นที่ไว้วางใจได้ ข้าพเจ้าจะต้องรักษาตัวตามธรรมเนียมไว้ก่อน ตั้งแต่เวลานั้นมา ก็ได้จัดการระวังเหตุการณ์ทั้งปวงไว้ออกเป็นที่มั่นใจบ้าง ตั้งใจคอยสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ กว่าท่านจะกลับมาจากเมืองราชบุรี

ครั้นถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรมแปดค่ำ^(๑) สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์กลับมาถึง ข้าพเจ้าจึงได้เชิญท่านเข้ามาปรึกษา ท่านว่าขอให้เชิญเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีเข้ามาด้วยให้พร้อมกัน ครั้นท่านเสนาบดีเข้ามาพร้อมกันแล้ว สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันแล้ว ท่านรับว่าจะช่วยกันจัดการอันนี้ให้เรียบร้อย แต่จะขอไปตรึตรองการสักเวลาหนึ่งก่อนแล้วท่านก็กลับไปบ้าน การที่ได้เตรียมทหารรักษาในพระบรมมหาราชวังนั้น ก็ได้เลิกถอนลงเป็นปรกติตามธรรมเนียมในเวลานั้น

ครั้นรุ่งขึ้น วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้นเก้าค่ำ^(๒) เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีเข้ามาหาข้าพเจ้าแจ้งความว่า สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ เข้ามากราบทูลให้ทรงทราบว่าการซึ่งจะคิดจัดการที่กรมพระราชวังให้เรียบร้อยนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ท่านคิดว่า ท่านจะขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวัง ทูลกรมพระราชวังให้ออกเสียจากพระราชวังบวรกลับไปอยู่เสียที่วังเดิม แลข้าไทยของกรมพระราชวังที่เป็นข้าหลวงเดิมก็ดี ที่เป็นข้าหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้ตั้งแต่งไว้ก็ดี ถ้าผู้ใดสมัครจะไปอยู่ด้วยก็ให้กรมพระราชวังรับไว้ตามใจของผู้ที่สมัคร แต่จะขอรับพระราชทานเบี้ยหวัดที่คนเหล่านั้นเคยได้รับพระราชทานอยู่แต่ก่อนนั้นให้ติดตัวไปด้วย ส่วนกรมพระราชวังที่จะเสด็จออกไปอยู่วังเดิมนั้น ขอให้ได้รับพระราชทานเงินแผ่นดินเลี้ยงให้พอสมควร การก็คงจะเรียบร้อยไปได้ ปัญหาของท่านจะคิดทำได้แต่เพียงนี้ แต่ที่จะคิดอย่างอื่นไปนั้นเหลือสติปัญญาท่านทำไม่ได้ การซึ่งท่านคิดให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ แลเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ทั้ง ๒ เข้ามาทูลจาซึ่งแจ้งนี้ ข้าพเจ้าจะชอบฤไม่ชอบนั้น ก็สุดแล้วแต่ข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าจึงได้วาทกับเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ทั้ง ๒ ว่า การที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ท่านจะคิดให้กรมพระราชวังออกจากที่ไปอยู่วังเดิมนั้น เป็นการใหญ่ เรี่ยวแรงเหลือเกินนัก ข้าพเจ้าไม่ได้คิดถึงอย่างนั้นเลย ข้าพเจ้าคิดแต่เพียงว่า ขอให้มียศตามฉันทันผู้ใหญ่ผู้น้อย ด้วยกรมพระราชวังทุกวันนี้ พระนามท่านเป็นกรมพระราชวังบวร แต่ยศของท่านนั้นเกินยศกรมพระราชวังบวร ท่านมียศเหมือนกับเจ้าแผ่นดินเหมือนกัน แลยศอย่างอื่น ๆ นั้น ข้าพเจ้าก็ได้มีความรังเกียจสิ่งใด แต่ยศที่กรมพระราชวังมีทหารมากไม่มีกำหนด ถึงจะเรียกคนมาเป็นทหารอีกมากน้อยเท่าใดก็ได้

อีกประการหนึ่ง เครื่องศาสตราอาวุธแลกระสุนดินดำนั้น ก็หาเพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอมิได้ขาด การที่หาเครื่องศาสตราอาวุธ แลกระสุนดินดำเพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอ นั้น กรมพระราชวังก็ได้บอกกล่าวให้ข้าพเจ้าทราบบ้างเลย เพราะการเป็นดังนี้ จึงได้เป็นที่สงสัยกันอยู่รำไป ข้าพเจ้ากลัวการข้างหน้าต่อไป จะไม่เป็นฉันทันผู้น้อยเรียบร้อยไปได้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์จัดการให้เรียบร้อยนั้น จะขอแต่เพียงให้มีกำหนดเสียว่า ยศกรมพระราชวังบวรจะมีทหารรักษา

(๑) ตรงกับวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๗

(๒) ตรงกับวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ แต่หากพิจารณาจากเนื้อความแล้ว ควรจะเป็นวันศุกร์ เดือนอ้าย แรม ๙ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๗

พระองค์ เปนยศของท่านประจำอยู่เท่าใดให้มีกำหนด ถ้ามีเหตุที่ควรจะเรียกคนเดิมขึ้นอีก ก็ขอให้บอกกล่าวกับข้าพเจ้าให้ทราบก่อน จะไม่ได้เปนที่หวาดหวั่นสวดังตักใจกลัวแก่กันทั้ง ๒ ฝ่าย ข้าพเจ้าได้มีความปราศรัยที่จะให้ท่านจัดการแต่เพียงเท่านี้ เพื่อจะให้บ้านเมืองเรียบร้อย แลมิให้มีอันตรายกับตัวข้าพเจ้าผู้เปนเจ้าแผ่นดินด้วย ข้าพเจ้าได้สั่งให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีไปชี้แจงความประสงค์ของข้าพเจ้า ให้สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ทราบดังนี้ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์แลเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี ไปเรียนความประสงค์ของข้าพเจ้าต่อสมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์แล้ว ยังหาได้กลับมาบอกข้าพเจ้าว่า สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ว่าประการใด

ครั้นรุ่งขึ้น วันเสาร์ เดือนอ้าย แรมสิบค่ำ^(๓) เวลาเช้า สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์เจ้าพระยาภูธราภัย เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีพร้อมกันเข้ามาแจ้งความต่อข้าพเจ้าว่า เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย แรมเก้าค่ำ^(๔) เวลาบ่าย สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ได้เรียกพระยาจางงสรไกรมาสั่งว่า ให้พระยาจางงสรไกรทูลกับกรมพระราชวังว่า เวลาพรุ่งนี้ท่านจะขึ้นไปเฝ้ากรมพระราชวังจะไปคิดจัดการเสียให้เรียบร้อย ครั้นพระยาจางงสรไกรกลับไปจากบ้าน สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์แล้ว ค่ำลงวันนั้น เวลา ๘ ทุ่มเศษ กรมพระราชวังหนีลงไปเอาไครยอยู่ที่บ้านกงสุลเยเนรลอังกฤษ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย แรมสิบค่ำ เวลาเช้า สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ทราบ ว่า กรมพระราชวังหนีลงไปอยู่ที่บ้านกงสุลเยเนรลอังกฤษ ท่านได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ที่สมุหพระกลาโหมลงไปที่บ้านกงสุลเยเนรลอังกฤษ เชิญเสด็จขึ้นมาที่บ้านท่าน

เมื่อเวลากรมพระราชวังขึ้นมาถึงบ้านท่านแล้วนั้น เจ้าพระยาภูธราภัย เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีพร้อมกันอยู่ที่นั่นด้วย สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์แลท่านเสนาบดีได้ทูลว่ากล่าวน้าวหน่วงหลายอย่างหลายประการ ให้เสด็จกลับขึ้นมาอยู่ในพระราชวังเสียดตามเดิม ท่านก็มีได้ยอมที่จะกลับมา สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ ท่านเห็นว่าจะไม่ยอมขึ้นมาอยู่ที่พระราชวังแล้ว ท่านได้ชวนกรมพระราชวังให้พักอยู่ที่บ้านท่านกว่าจะจัดการเรียบร้อยแล้ว ท่านก็มีได้ยอมที่จะอยู่ ท่านได้พูดตอบสมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ แลท่านเสนาบดีว่า ท่านได้ไปเอาไครยอำนาจคอเวอนแมนต์อังกฤษแล้ว ท่านจะต้องคอยฟังคอเวอนแมนต์อังกฤษจะว่าประการใดก่อน แล้วมิศเตอนูแมนต์ ผู้ว่าการแทนกงสุลเยเนรลอังกฤษ ก็ภากรพระราชวังลงเรือมิศเตอนูแมนต์ กลับไปอยู่บ้านกงสุลเยเนรลอังกฤษ สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ แลท่านเสนาบดีได้เข้ามาแจ้งความกับข้าพเจ้าดังนี้

ข้าพเจ้าได้ทราบความแล้ว ก็มีความเสียใจเปนอันมาก เพราะเหตุที่เกิดขึ้นนั้น ก็เปนแต่การรักษาตัว ระวางตัวด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ตัวข้าพเจ้าไม่ได้คิดสิ่งใดที่จะทำอันตรายกับกรมพระราชวังเลยแลความที่เปนความเคลือบแคลงสงสัยต่อกันนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่อยู่ในแผ่นดินนั้น ท่านก็ได้รับว่าท่านจะจัดระงับการที่เป็นการเคลือบแคลงแก่กันนั้น ให้เรียบร้อยทั้งสองฝ่ายซึ่งกรมพระราชวังไม่รอฟังคำท่านผู้ใหญ่ที่จะจัดการประนีประนอมก่อน มาต่วนคิดการไปหาผู้ว่าการแทน

(๓) ตรงกับวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๗

(๔) ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๗

กงสุลเยเนราลอังกฤษดังนี้ ข้าพเจ้าเป็นที่สวดังตกใจหวาดหวั่นเป็นอันมาก เพราะข้าพเจ้ามิได้คิดที่จะทำอันตรายแก่กรมพระราชวังสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย ซึ่งกรมพระราชวังไปหาผู้ว่าการแทนกงสุลเยเนรอลอังกฤษ ดังนี้ ก็ไม่รู้ว่ากรมพระราชวังจะคิดต่อไปประการใด เป็นที่หวาดหวั่นแห่งข้าพเจ้ายิ่งนัก ด้วยราชฎรทั้งปวง จะคิดเหินไปต่างๆ เพราะไม่รู้เหตุว่ามากน้อยประการใด แต่ก่อนไม่เคยมีซึ่งกรมพระราชวังคิดการดังนี้ ไม่ได้คิดถึงพระเกียรติยศของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นปฐมบรมกระษัตริ์ ได้ดำรงพิภพกรุงสยามสืบ สันต์ดิยวงษที่ได้เป็นลำดับต่อเนื่องกันมานั้นเลย ข้าพเจ้าจึงได้เชิญสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ ขอให้ท่านลงไปเฝ้ากรมพระราชวัง ว่ากล่าวโน้มน้าวให้เสด็จกลับมาอยู่เสียดตามเดิม ครั้นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษลงไปเฝ้ากรมพระราชวังเชิญเสด็จให้กลับขึ้นมา กรมพระราชวังก็มีได้เห็นชอบด้วย สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษตั้งนำปากบันไปฝ่ายเดียว

ครั้นแล้วข้าพเจ้าได้มีหนังสือถึงกรมพระราชวังบวรฉบับหนึ่ง ข้อความในหนังสือนั้นชี้แจง ด้วยความในใจข้าพเจ้า ที่มีได้คิดทำอันตรายแก่กรมพระราชวังนั้นทุกประการ แล้วข้าพเจ้าได้มีคำยอม ไปในหนังสือของข้าพเจ้านั้นว่า กรมพระราชวังจะคิดเหินการอย่างไรที่จะให้เป็นการเรียบร้อยสิ้นสงสัย แยกกันได้ ก็ให้กรมพระราชวังจดหมายชี้แจงความประสงค์ของกรมพระราชวังมาให้ข้าพเจ้าทราบ แล้วข้าพเจ้าได้เชิญเสด็จพระเจ้าบรมวงษเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบาราบปรปักษ์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอมีเกียรติยศยิ่งใหญ่ในราชตระกูล ให้ลงไปพูดจาโน้มน้าวเชิญเสด็จกลับมาอีกครั้งหนึ่ง หนังสือข้าพเจ้าที่มีถึงกรมพระราชวังนั้น ข้าพเจ้าได้ฝากสมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบาราบปรปักษ์ไปให้กรมพระราชวังด้วย

ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงษเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบาราบปรปักษ์ ลงไปเฝ้ากรมพระราชวังเชิญให้เสด็จกลับ ท่านก็มีได้พูดอย่างไร ให้เห็นเป็นความอาโลยในราชตระกูลเลย ดูที่จะปากบันไปฝ่ายเดียว แลหนังสือที่ข้าพเจ้ามีไปถึงท่านนั้น ท่านได้มีคำตอบมาว่าท่านได้ไปฟัง คอวอนแมนตอังกฤษ แล้ว แลได้บอกหนังสือออกไปแล้ว ตอบมาเป็นความสั้น ๆ ดังนี้ ก็เป็นความจงใจ ข้าพเจ้าไม่มีความที่จะพูดต่อไปได้ แต่ข้าพเจ้ามีความร้อนใจ ด้วยกรมพระราชวังลงไปอยู่ในบ้านกงสุลเยเนรอลอังกฤษนี้ ราชฎร ชาวเมืองแลลูกค้ำวานิช ภากันตื่นตื่นหวาดหวั่นไปต่าง ๆ การค้าขายของลูกค้ำก็รุ่งโรยไป เพราะความ เล่ากว่า ผู้ว่าการแทนกงสุลเยเนรอลอังกฤษแลกงสุลฝรั่งเศส ได้เรียกเรือรบให้เข้ามาช่วยป้องกันในการที่ เกิดขึ้นครั้งนี้ ลูกค้ำทั้งปวงได้ทราบความดังนั้นก็เป็นที่หวาดหวั่น การค้าขายของลูกค้ำจึงได้รุ่งโรยไป เพราะความตื่นตกใจกลัว แต่ความที่จริงนั้น ข้าพเจ้ามิได้คิดที่จะสู้รบแก่งวุ่น ให้ราชฎรได้ความเดือดร้อน เลย ข้าพเจ้ามีความปราธูนาแต่ที่จะให้บ้านเมืองมีความสุขสบายอย่างเดียว การไม่ควรจะเป็นก็มาเปนไปได้เช่นนี้ เป็นที่เสียใจของข้าพเจ้ามาก

การซึ่งเกิดขึ้นครั้งนี้ ท่านทั้งปวงได้ทราบการต่าง ๆ ตามคำที่พูดเล่ากว่าที่เป็นคำเท็จบ้างจริงบ้าง ท่านทั้งปวงก็ไม่ได้ทราบความในใจข้าพเจ้าให้แจ้ง ข้าพเจ้าจึงได้ชี้แจงมาให้ท่านทั้งปวงทราบว่า ข้าพเจ้าไม่ได้คิดทำอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใดแก่กรมพระราชวังเลย การที่เป็นขึ้นครั้งนี้ เพราะเหตุที่เกิดเพลิงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นที่สำคัญแลเหตุที่บังเกิดเพลิงขึ้นนั้น เห็นว่าอาจสมกับความที่ได้อัน จึงได้มีความหวาดหวั่น เพราะไม่รู้ว่าความอันตรายจะมีมาทางใด

แต่ในเวลาปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าก็ได้เป็นผู้จัดการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมหลายอย่าง เพราะมีความปรารถนาที่จะให้บ้านเมืองมีความเจริญ ก็การที่เปลี่ยนแปลงธรรมเนียมนั้น ก็เห็นพร้อมกันว่าเป็นการดีแล้ว จึงได้เปลี่ยนแปลงไป ก็การที่เปลี่ยนแปลงนั้น จะเป็นที่ชอบไปด้วยกันหมดทุก ๆ จะมีพวกที่ไม่ชอบบ้าง ก็ยังไม่รู้แน่ เพราะดั่งนั้นจึงต้องจำเป็นจัดการระวังรักษาตัว แลรักษาบ้านเมือง การที่ได้ตระเตรียมทหาร แลพนักงานประจำหน้าที่ไว้ให้พร้อมนั้น มิได้คิดจะรบแต่กรมพระราชวังเลย ตระเตรียมเป็นการรักษาตัวแลรักษาบ้านเมืองจริง ๆ ไม่ได้คิดที่จะทำร้ายแก่ผู้ใดให้ได้รับความเดือดร้อน ถ้าท่านทั้งปวงจะเห็นความว่า ข้าพเจ้าจะคิดทำอันตรายแก่กรมพระราชวังประการหนึ่งประการใดแล้ว ขอท่านจงตริตรองความซึ่งข้าพเจ้าพรรณนามานี้ให้ตลอด ก็คงจะเห็นความจริงของข้าพเจ้าบ้าง ถ้าข้าพเจ้าเชื่อคำคนยุยงส่อเสียดดั่งท่านทั้งหลายพูดจาเล่าถุกกันแล้ว เมื่อเวลาข้าพเจ้าได้เตรียมทหารพร้อมแล้วนั้น ข้าพเจ้าก็จะไม่งดรอกอยทำสมเดจพระเจ้าบรมมหาราชศรีสุริยวงษกลับมาจากเมืองราชบุรีเลย ข้าพเจ้าคงจะคิดทำการเสียให้เสร็จแต่ในเวลาทีสมเดจเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษไม่อยู่นั้น นี้เพราะข้าพเจ้าไม่ได้คิดฉนั้น ข้าพเจ้าจึงได้มีจดหมายให้ออกไปเชิญสมเดจเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษ เข้ามาช่วยระงับจัดการให้เรียบร้อย เพราะจะให้ความสุขสบายด้วยกันทั้งสองฝ่ายต่อไป

อีกประการหนึ่ง เมื่อเวลาสมเดจเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษกลับเข้ามาจากเมืองราชบุรีแล้ว สมเดจเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษได้ให้เจ้าพระยาสุรวงษไวยวัฒน์ เจ้าพระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดีเข้ามาแจ้งความต่อข้าพเจ้าว่าจะจัดการให้เรียบร้อย แลข้าพเจ้าก็ได้สั่งให้เจ้าพระยาสุรวงษไวยวัฒน์ แลเจ้าพระยาภาณุวงษมหาโกษาธิบดีไปเรียนแก่สมเดจเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษตามความประสงค์ของข้าพเจ้า ความข้อนี้ก็เป็นพยานข้าพเจ้าอยู่ว่า ข้าพเจ้าไม่ได้คิดทำอะไรรแก่กรมพระราชวังเลย

อนึ่ง ในเวลานี้ข้าพเจ้าก็กำลังจะหาความดี แลได้อุสาหจัดการบ้านเมืองให้มีความเจริญหมายแต่ที่จะหาความดีอย่างเดียว ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับศิริราชสมบัติเป็นเจ้าแผ่นดินมานับได้ ๗ ปีแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้อุสาหทำนุบำรุงจัดการบ้านเมืองขึ้นหลายอย่างหลายประการ เพราะจะให้การค้าขายเจริญขึ้น บ้านเมืองจะได้มีความเจริญรุ่งเรืองต่อไป ซึ่งข้าพเจ้าจะมากคิดทำอันตรายแก่กรมพระราชวังโดยความไม่เปนยุติธรรม ให้เป็นที่เสียความดีไปนั้น ข้าพเจ้าไม่ได้คิดเลย แลการซึ่งกรมพระราชวังลงไปเอาไศรยอยู่บ้านกงสุลเยเนรอลอังกฤษครั้งนี้ ข้าพเจ้าก็ได้คิดเล้าโลมงอนง้อหลายอย่างหลายประการแล้ว ท่านก็มีได้เห็นแก่ท่านผู้ใดเลย ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้สมเดจเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงษเปนธุระช่วยคิดการไกล่เกลี่ยจัดเสียให้เรียบร้อย ถ้าท่านเห็นการควรจะจัดได้อย่างไร ข้าพเจ้าก็จะยอมตามการที่ควรมิได้มีทิฐิมานะเลย ทา

ภาคผนวก ๕

พระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช^(๑)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
H.M. King Chulalongkorn

ธรรมเนียมที่กรุงสยาม แต่เดิมเจ้านายออกไปครองเมืองต่าง ๆ มีอำนาจสิทธิ์ขาดที่จะบังคับบัญชาในเมืองนั้น เหมือนอย่างจะเป็นเจ้าแผ่นดินในเมืองนั้นองค์หนึ่ง

ครั้นจุลศักราช ๘๙๖ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เป็นเจ้าแผ่นดิน จึงได้ตั้งพระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชรับพระบัญชา แต่ขึ้นมาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ก็ได้รับพระบัญชา เป็นพระมหาอุปราชต่อมาอีก ๒ พระองค์ แต่นั้นมาก็เว้นว่างอยู่หลายแผ่นดิน

^(๑) รักษาอักษรวิธิตามต้นฉบับเดิม ดูที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์ เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินทุ์เพญภาคย์ ณ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙), หน้า ๓๕ - ๕๖.

จนถึงแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ ตั้งพระมหาธรรมราชาขึ้นไปครองเมืองพระพิษณุโลก รับพระ
บัณฑูร แต่ก็ไม่ได้เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งเรียกว่า วังหน้า แต่นั้นมาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์
ที่ ๑^๑ ก็โปรดให้สมเด็จพระนเรศวร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นไปครองเมืองพระพิษณุโลก แต่ไม่ได้
ตั้งเป็นพระมหาอุปราช

ถึงแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ พระนเรศวรเป็นเจ้า ตั้งพระอนุชาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
เสมอกับพระองค์ ให้รับพระราชโองการทั้ง ๒ พระองค์ เป็นวังหน้าซึ่งมียศสูง ผิดกันกับพระมหาอุปราช
แต่นั้นต่อมาแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓^๒ จึงได้ตั้งพระมหาอุปราชรับพระบัณฑูรเหมือนแต่ก่อน

รวมพระเจ้าแผ่นดินในบรมราชวงศ์เชียงราย ๑๖ พระองค์ ตั้งพระมหาอุปราช รับพระบัณฑูร
อยู่ ๓ พระองค์

บรมราชวงศ์สุโขทัยเชียงราย ตั้งวังหน้ารับพระราชโองการพระองค์ ๑ รับพระบัณฑูรพระองค์ ๑
ต่อมาในบรมราชวงศ์ทรงธรรม ๓ พระองค์ ตั้งวังหน้าพระองค์ ๑

บรมราชวงศ์ปราสาททอง ๙ พระองค์ ตั้งวังหน้ารับพระบัณฑูร ๔ พระองค์

วงศ์บ้านพลูหลวง ตั้งวังหน้ารับพระบัณฑูรพระองค์ ๑ บรมราชวงศ์ตากไม่ได้ตั้งวังหน้า

บรมราชวงศ์จักรีมหาจักรีศรี หรือบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ตั้งวังหน้ารับพระบัณฑูร ๕
วังหน้ารับพระบวรราชโองการ ๑

รวมตั้งแต่ตั้งกรุงทวารวดีมาจนถึงปัจจุบันนี้ พระเจ้าแผ่นดินได้ดำรงราชสมบัติ ๓๙ พระองค์
มีวังหน้ารับพระราชโองการเป็นเจ้าแผ่นดิน ๒ พระองค์ รับพระบัณฑูร ๑๖ พระองค์

ธรรมเนียมวังหน้านี้มีอยู่หลายอย่าง ตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ซึ่งจะรับราชสมบัติแทน
พระองค์นั้นมีมาก ตั้งพระราชอนุชาซึ่งได้ทุกขี้ได้ยากมาด้วยกัน และไม่มีที่ตำแหน่งใหญ่ซึ่งสมควรจะให้
เป็นนั้นอย่างหนึ่ง เป็นผู้มีอำนาจและเป็นเจ้าของราชสมบัติ จำเป็นต้องให้เป็นนั้นอย่างหนึ่ง แต่พระเจ้า
แผ่นดินคือ วังหลวงต้องตั้งเองตามชอบพระทัยทุกพระองค์ แต่มีใช้จะเป็นธรรมเนียมว่า มีวังหลวงแล้วต้อง
มีวังหน้า ที่แต่ก่อนท่านไม่ตั้งก็มาก แต่ที่เป็นวังหน้านั้นต้องเป็นพระราชโอรสพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหญ่
ทั้งสิ้น ยกเสียแต่ปราบดาภิเษกตั้งบรมราชวงศ์ใหม่

บัดนี้ จะนับลำดับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ดำรงราชสมบัติ และตั้งวังหน้าให้เป็นลำดับกันลงมา
จะได้เข้าใจง่าย

^๑ พระมหาธรรมราชา

^๒ สมเด็จพระเอกาทศรถ

ในจุลศักราช ๗๑๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งมีพระนามเดิม และราษฎรเรียกกันอยู่โดยมากกว่า พระเจ้าอยู่ทองสร้างกรุง ได้มาตั้งพระนครที่หนองโสน ตั้งนามว่ากรุงเทพมหานคร บวรทวารวดีศรีอยุธยา หรือจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า กรุงทวารวดี ซึ่งในพระราชพงศาวดารนับว่าเป็นปฐมกษัตริย์ในบรมราชวงศ์เซียงราย มีพระราชโอรสทรงพระนาม สมเด็จพระรามเศวโร พรอดให้ขึ้นไปครองเมืองลพบุรี คือ เมืองละโว้ มีพิธีกรรมหนึ่งเรียกว่า ขุนหลวงพัว เป็นคนกล้าหาญในการสงคราม ได้เคยทำทัฬหีศึกมาด้วยพระองค์ จึงโปรดให้เป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชไปครองเมืองสุพรรณบุรี

ครั้นจุลศักราช ๗๓๑ ปี สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต สมเด็จพระรามเศวโรราชโอรสได้รับราชสมบัติอยู่หนึ่ง แล้วถวายราชสมบัติแด่สมเด็จพระมาตุลาทร ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เสด็จขึ้นถวัลย์ราชสมบัติ สมเด็จพระรามเศวโรเสด็จไปเมืองลพบุรีตามเดิม คงจะเป็นผู้รับราชสมบัติต่อไป

ครั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จสวรรคต ในจุลศักราช ๗๔๔ ปี พระเจ้าทองจันทร์ นายหนึ่งเจ้าห้องลับผู้เป็นพระราชบุตร ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินอยู่ได้ ๗ วัน สมเด็จพระรามเศวโรซึ่งเป็นเจ้าของราชสมบัติเดิม เสด็จลงมาจากเมืองลพบุรี จับเจ้าทองจันทร์สำเร็จโทษเสีย แล้วเสด็จขึ้นดำรงราชสมบัติเป็นครั้งที่ ๒ มีพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระยาพระราม พระราชบิดาไม่ได้โปรดตั้งให้ไปครองเมืองใด

ครั้นสวรรคต สมเด็จพระรามราชาราชโอรสได้รับราชสมบัติในจุลศักราช ๗๔๙ ปี ภายหลังทรงพระพิโรธเจ้าพระยามหาเสนา ๆ เป็นกบฏ ไปเชิญสมเด็จพระนครอินทร์ในบรมราชวงศ์เดียวกัน มาจับสมเด็จพระรามราชาเนรเทศเสียจากราชสมบัติ ให้ไปครองเมืองปทาคูจาม พระนครอินทร์ได้ราชสมบัติในจุลศักราช ๗๖๓ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระอินทราชาที่ ๑ มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ เจ้าอ้ายพระยาพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ โปรดให้ไปครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้าอัยพระยา พระราชโอรสที่ ๒ โปรดให้ไปครองเมืองแพกศรีราชา คือ เมืองสรรคบุรี เจ้าสามพระยาไปครองเมืองไชยนาท

ครั้นสมเด็จพระอินทราชาสวรรคต เจ้าอ้ายพระยา เจ้าอัยพระยา ยกพลมาทั้งสองฝ่ายจะชิงราชสมบัติกัน ต่างเข้าชนช้างกัน ต่างองค์ต่างฟันกันพระคอบาด ลิ่นพระชนม์ทั้ง ๒ พระองค์ เสนาบดีจึงพร้อมกันไปเชิญเจ้าสามพระยาขึ้นดำรงราชสมบัติ ทรงนาม สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ ในจุลศักราช ๗๘๐ ปี มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระรามเศวโร แต่ไม่ได้โปรดให้ไปครองเมืองใด

ครั้นสมเด็จพระราชาธิบดีสวรรคต ก็ได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในจุลศักราช ๗๙๖ ปี มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระอินทราชา พระองค์ทรงพระราชดำริว่า การซึ่งจะรับราชสมบัติผลัดแผ่นดินนั้น เป็นเหตุที่จะให้รบพุ่งฆ่าฟันกัน เป็นช่องอันตรายทั้งภายในภายนอก และเป็นทีสะดุ้งสะเทือนทั่วไปแก่ราษฎรทั้งปวง เพราะเจ้านายออกไปครองเมืองต่าง ๆ มีกำลังและอำนาจเสมอกัน ที่อยู่ในกรุงเล่าก็มิยศบรรดาคัดดีและกำลังเสมอกัน จึงได้เกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันจนถึงเป็นศึกกลางพระนคร เหมือนหนึ่งครั้งสมเด็จพระปิตุลาธิบดีทั้ง ๒ พระองค์ ต่อสู้กันจนสิ้นพระชนม์ทั้ง ๒ พระองค์นั้นมีสมควรยิ่งนัก จึงพระราชทานอุปราชาภิเชก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

พระอินทราชา ให้ดำรงที่มหาอุปราชกรมพระราชวัง รับพระบัญชาเป็นปฐม เพื่อจะให้หมักกำลังและอำนาจ เป็นที่นับถือวางใจในพระบรมวงศานุวงศ์และราษฎรทั่วไป พระองค์ตั้งพระราชกำหนดบทพระอัยการ และตำแหน่งศักดิ์นาพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือน จึงได้พระราชทานศักดิ์นา พระมหาอุปราชกรมพระราชวัง ๑๐๐,๐๐๐ ใหญ่ยิ่งกว่าพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง นับเป็นวังหน้าซึ่งรับ เป็นพระบัญชาที่ ๑

ครั้งจุลศักราช ๘๑๑ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จออกจากราชสมบัติ มอบให้สมเด็จพระ ราชโอรส เสด็จทรงผนวชได้ ๘ เดือนก็สวรรคต สมเด็จพระอินทราชาที่ ๒ ได้รับราชสมบัติ โดยการเรียบร้อย มีพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทรงพระนาม พระบรมราชา ก็ทรงพระราชทานพระนาม อุปราชาภิเษก ให้เป็นกรมพระราชวังรับพระบัญชา เหมือนสมเด็จพระบรมชนกประทานพระองค์นั้น นับเป็นวังหน้า รับพระบัญชาที่ ๒

สมเด็จพระอินทราชาสวรรคตในจุลศักราช ๘๓๒ สมเด็จพระมหาอุปราชราชโอรสได้รับ ราชสมบัติโดยเรียบร้อย ทรงพระนาม สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระอาทิตย์วงศ์ พระองค์พระราชทานพระนามอุปราชาภิเษก ให้เป็นกรมพระราชวัง รับพระบัญชาเป็นที่ ๓ ตามราชประเพณีเดิม แต่โปรดให้ขึ้นไปตั้งอยู่เมืองพระพิศณุโลก ได้บังคับหัวเมืองเหนือทั้งปวง

สมเด็จพระรามาริบัติสวรรคตในจุลศักราช ๘๗๑ ปี สมเด็จพระบรมราชโอรสได้รับราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชามาหาพิธูทางกูร มีพระราชโอรสองค์หนึ่งยังทรงพระเยาว์ พระชนม์ ๕ พรรษา พระบิดาสวรรคต สมเด็จพระรัชฎาธิราช พระราชโอรสได้รับราชสมบัติ พระไชยราชา ในเชื้อ พระวงศ์คิดประทุษร้าย จับสมเด็จพระรัชฎาธิราชสำเร็จโทษเสีย

ในจุลศักราช ๘๗๖ ขึ้นดำรงราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระไชยราชาธิราช มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม พระยอดฟ้า พระองค์ที่ ๒ ทรงพระนาม พระศรีศิลป์

สมเด็จพระไชยราชาสวรรคต พระยอดฟ้าได้รับราชสมบัติในจุลศักราช ๘๘๙ ปี พระชนม์ได้ ๑๑ พรรษา ท้าวศรีสุดาจันทร์ พระราชมารดา เรียกว่า แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ได้ว่าราชการแผ่นดินแทน เป็นชู้กับขุนวรวงศาธิราช จับสมเด็จพระยอดฟ้าฆ่าเสีย ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินได้ ๕ เดือน พระเทียรราชา เชื้อพระวงศ์กับขุนพิเรนทรเทพ ขุนอินทรเทพ พร้อมกันจับขุนวรวงศาธิราชฆ่าเสีย แล้วพระเทียรราชา ได้ราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช ในจุลศักราช ๘๙๑ ปี มีพระราชโอรส พระราชธิดาหลายพระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ทรงพระนาม พระรามศวร องค์ที่ ๒ ทรงพระนาม พระมหินทราธิราช แต่พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ขุนพิเรนทรเทพได้เป็นผู้ต้นคิดปราบปรามเสี้ยนหนาม แผ่นดิน ช่วยคิดเอาราชสมบัติ มีความชอบมาก

อนึ่ง ก็เป็นวงศ์สมเด็จพระร่วงเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย และเป็นเชื้อวงศ์สมเด็จพระไชยราชาธิราช ในบรมราชวงศ์เชียงรายด้วย นับเนื่องในราชตระกูลทั้งสองฝ่าย จึงโปรดให้เป็นพระมหาธรรมราชาขึ้นไป ครองเมืองพระพิศณุโลก พระราชทานพระราชธิดาในพระอัครมเหสี ทรงพระนาม พระวิสุทธิกษัตริย์ ขึ้น ไปเป็นตำแหน่งอัครมเหสีเมืองพระพิศณุโลก แต่มิได้ตั้งให้เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งจะได้รับราชสมบัติสืบไป

ครั้นภายหลังมีการศึกที่กรุงสยามกับรามัญรบกันหลายครั้ง เสียพระราชโอรสองค์ใหญ่ คือ พระรามศวร และพระยาข้างเผือก ๔ ข้าง เสียไปแก่ข้าศึกมอญ

ครั้นจุลศักราช ๙๑๔ ปี เสด็จออกจากราชสมบัติ สมเด็จพระมหินทราธิราชได้รับราชสมบัติ เสียกรุงแก่รามัญในจุลศักราช ๙๑๘ ปี สิ้นพระบรมราชวงศ์เชียงราย ๑๖ พระองค์

สมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นเชื้อวงศ์สุโขทัยและเชื้อพระวงศ์เชียงราย ได้ดำรงราชสมบัติ สืบพระวงศ์เชียงรายและวงศ์สุโขทัย ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ มีพระราชโอรสด้วยพระอัครมเหสี ซึ่งเป็นพระราชธิดาพระมหาจักรพรรดิ มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม สมเด็จพระนเรศวร ที่ ๒ ทรงพระนาม สมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เสด็จขึ้นไป ครองเมืองพระพิษณุโลก บังคับบัญชาหัวเมืองเหนือทั้งปวง เหมือนเมื่อพระองค์ได้เสด็จขึ้นไปอยู่นั้น มิได้ตั้งเป็นพระมหาอุปราช เรียกว่า พระบรมราชโอรส แต่มีอำนาจยิ่งใหญ่กว่าพระมหาอุปราชกรมพระราชวัง

เมื่อพระบิดาสวรรคต ก็ได้รับราชสมบัติในจุลศักราช ๙๔๑ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ (คำซึ่งเรียกกันตามพระนามเดิมว่า สมเด็จพระนเรศวร พระนามซึ่งเรียกไว้ในหนังสือซ้ำ ๆ กัน เป็นที่ ๑ ที่ ๒ ดังนี้ เพราะพระสุพรรณบัฏจากภูวไธยวงศ์เดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลง เมื่อจะใช้การสิ่งไรที่สำคัญ ก็ออกพระนามตามจากภูวไธยวงศ์พระสุพรรณบัฏ แต่ที่พระนามข้างต้น เหมือน ๆ กัน ได้นับไว้เป็นที่ ๑ ที่ ๒ แต่ที่สร้อยพระนามนั้นเปลี่ยน ๆ กันไปก็มีบ้าง ตลอดจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พระนามเจ้าแผ่นดิน ๓ พระองค์ ก่อนก็เป็นเหมือนกันเช่นนั้น แต่ขุนนางหรือราษฎรไม่มีใครจะรู้พระนามทั่วกัน เพราะออกพระนามเป็นการดูถูก เมื่อภายหลังมาจะเรียกพระนามอย่างไร ๆ ก็ตามแต่จะชอบใจเรียก)

ในระหว่างแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ นั้น มีการศึกต้องรบกับมอญเขมรอยู่เสมอไม่ขาด สมเด็จพระนเรศวรกับพระเอกาทศรถได้เสด็จออกรบใหญ่ ๆ หลายครั้ง มีผีพระหัตถ์เข้มแข็ง กล้าหาญทั้ง ๒ พระองค์ ได้เป็นคู่ทุกข์คู่ยากมาด้วยกัน การทำศึกก็ยังติดพันกันอยู่กับมอญเขมร จึงโปรดตั้งสมเด็จพระอนุชาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินเหมือนกับพระองค์ ให้รับพระราชโองการเสมอกัน เมื่อมีการทำศึกจะได้มีอำนาจอาญาสิทธิ์บังคับการได้ต่างพระองค์ตลอดไป เป็นวังหน้าซึ่งได้รับพระราชโองการที่ ๑

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๒ สวรรคต สมเด็จพระเอกาทศรถราชอนุชาได้รับราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓ ในจุลศักราช ๙๕๕ ปี มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม เจ้าฟ้าสุทัศน์ พระองค์ที่ ๒ ทรงพระนาม เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ โปรดให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวัง นับเป็นวังหน้ารับพระบัญชาที่ ๔ ภายหลังเสวยยาพิษทิวงคต

ครั้นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๓ สวรรคต เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ซึ่งเป็นพระราชโอรสที่ ๒ ได้รับราชสมบัติในจุลศักราช ๙๖๓ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๔ ไม่มีพระราชโอรส พระพินลธรรมวัตรระฆัง เป็นกบฏยกออกมาจับเจ้าแผ่นดินสำเร็จโทษเสีย สิ้นบรมราชวงศ์สุโขทัย ๔ พระองค์

พระพินลธรรมตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ เรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม ตั้งพระบรมราชวงศ์ใหม่ ในจุลศักราช ๙๖๔ มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระองค์ใหญ่ทรงพระนาม พระเชษฐา พระองค์ที่ ๒ ทรงนาม พระศรีศิลป์ พระองค์ที่ ๓ ทรงนาม พระอาทิตย์วงศ์

แต่มิได้โปรดให้พระราชโอรสองค์ใดเป็นพระมหาอุปราช เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ถวายตัวเป็นบุตรเลี้ยง แต่เดิมได้ช่วยคิดการเอาราชสมบัติ มีความชอบมาก จึงโปรดให้เป็นพระมหาอุปราช รับพระบัณฑูรเป็นที่ ๕ อยู่ได้ ๗ วันทิวงคต

ครั้นสมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ สวรรคต ในจุลศักราช ๙๘๙ ปี พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ได้รับราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ พระศรีศิลป์ราชอนุชาเป็นกบฏ ออกไปตั้งอยู่เมืองเพ็ชรบุรี จับตัวได้ให้ประหารชีวิตเสีย ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินวิวาทกับเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ๆ ยกกองทัพเข้ามาจับพระเจ้าแผ่นดินฆ่าเสียในจุลศักราช ๙๙๑ ปี จึงยกพระอาทิตย์วงศ์ พระราชอนุชา พระชนม์มิได้ ๙ พรรษา ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ภายหลังเนรเทศเสียจากราชสมบัติ สิ้นบรมราชวงศ์ทรงธรรม ๓ พระองค์

เจ้าพระยากลาโหมได้ราชสมบัติผลัดพระวงศ์ใหม่ในจุลศักราช ๙๙๒ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ เรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง (เพราะพระองค์สร้างพระที่นั่งจักรวรรดิไพฑูริย์พระมหาปราสาท) มีพระราชอนุชองค์หนึ่ง มิได้โปรดให้เป็นพระมหาอุปราช ให้เป็นแต่พระศรีสุธรรมราชา ไปอยู่วังหลัง มีพระราชโอรสพระราชธิดาหลายพระองค์ แต่ที่สำคัญนั้น พระองค์อินทร์ ภายหลังโปรดให้เป็นเจ้าฟ้าไชยเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ พระนารายณ์ราชกุมารเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ แต่ต่างพระราชมารดา กัน มิได้โปรดให้พระองค์ใดเป็นวังหน้า เมื่อจวนสวรรคตจึงมอบราชสมบัติให้เจ้าฟ้าไชยเป็นพระเจ้าแผ่นดินในจุลศักราช ๑๐๑๗ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๖

พระศรีสุธรรมราชา พระเจ้าอาว้ คิดกันกับพระนารายณ์พระราชอนุชาเป็นกบฏ ยกกองทัพเข้ามาจับสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๖ สำเร็จโทษเสียในจุลศักราช ๑๐๑๘ ปี ยกพระศรีสุธรรมราชาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๗ พระนารายณ์เป็นต้นคิดเป็นกำลังการและเป็นเจ้าของราชสมบัติด้วย จึงเป็นพระมหาอุปราช แต่เรียกว่า สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า นับเป็นวังหน้า รับพระบัณฑูรที่ ๖

อยู่ได้ ๒ เดือน พระนารายณ์วิวาทกับพระเจ้าอาว้ พระนารายณ์ยกกองทัพเข้าไปรบกับพระเจ้าแผ่นดินเป็นศึกกลางพระนคร จับเจ้าแผ่นดินได้ให้สำเร็จโทษเสีย พระนารายณ์ได้ครองราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ มีพระราชอนุชา พระราชโอรสหลายพระองค์ แต่มิได้โปรดตั้งพระองค์ใดเป็นวังหน้า พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทรงพระนาม เจ้าฟ้าอภัยทศ โปรดให้เสด็จไปอยู่วังหลัง พระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้นไปอยู่พระราชวังเมืองลพบุรี เมื่อเวลาประชวรหนัก มอบราชการให้พระเพทราชาว่าราชการแทน นายเดื่อหลวงสรศักดิ์เป็นพระราชโอรสลับ พระราชทานให้พระเพทราชาเลี้ยงเป็นบุตร คิดกับพระเพทราชาลงเอาเจ้าฟ้าอภัยทศขึ้นไปประหารชีวิตเสีย ยกพระเพทราชาขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินในจุลศักราช ๑๐๔๔ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระมหาบุรุษ (คำเรียกกันตามธรรมเนียม ตามชื่อเดิมว่า พระเพทราชา) ได้พระชนินุชฐาและพระราชธิดาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนารายณ์เป็นพระอัครมเหสี ทั้งสองพระองค์ มีพระราชโอรสพระองค์ละองค์ ยังทรงพระเยาว์อยู่ทั้ง ๒ พระองค์ จึงตั้งหลวงสรศักดิ์ บุตรเลี้ยงซึ่งเป็นคู่คิดเอาราชสมบัติ เป็นพระมหาอุปราช รับพระบัณฑูรนับเป็นที่ ๗ ตั้งคู่คิดอีก ๒ คน คือนายจวบคชประสิทธิ์ทรงบาศขวา กรมช่าง เป็นกรมพระราชวังหลัง รับพระราชบัญชา แล้วตั้งเจ้าพระยาสุรสงครามให้มียศเสมอกรมพระราชวังหลัง ภายหลังพระองค์ทรงแคลงพระทัยกลัวจะเป็นศัตรูราชสมบัติ จึงให้สำเร็จโทษเสียทั้ง ๒ คน

พระเจ้าแผ่นดินประจวบฯ พระมหาอุปราชเห็นว่าคนนับถือเจ้าฟ้าพระขวัญมาก แล้วก็ควรจะ
ได้ราชสมบัติด้วย จึงลวงเอามาประหารชีวิตเสีย ครั้นพระเจ้าแผ่นดินทราบ ทรงพระโทมนัส จึงมอบราช
สมบัติให้เจ้าฟ้าพระพิไชยสุรินทรราชนัดดาแล้วสวรรคต เจ้าฟ้าพระพิไชยสุรินทรทูลว่าพระมหาอุปราช
จึงมอบสมบัติถวาย ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในจุลศักราช ๑๐๕๙ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์
ที่ ๘ มีพระราชโอรสพระราชธิดาหลายพระองค์ และที่สำคัญนั้นเจ้าฟ้าเพชร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่
แล้วโปรดให้เป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวัง รับพระบิณฑูรเป็นที่ ๘ ราษฎรเรียกว่า พระพุทธเจ้าเสือ
เพราะพระองค์ดุร้ายทำการผิดมากเป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎรเป็นอันมาก จึงได้เรียกดังนี้ สวรรคตใน
จุลศักราช ๑๐๖๘ ปี

พระมหาอุปราชโอรสองค์ใหญ่ได้รับราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙
คำราษฎรเรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ เพราะพระองค์เสด็จอยู่พระที่นั่งบรมยงค์รัตนาสน์ข้างท้ายสระ
อีกคำหนึ่งเรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงปลา เพราะพระองค์โปรดเสวยปลาตะเพียน เพดานปลากระโห้
โปรดให้พระราชอนุชาบิณฑูรน้อยเป็นพระมหาอุปราช รับพระบิณฑูรเป็นที่ ๙ มีพระราชโอรสพระราชธิดา
หลายพระองค์ เจ้าฟ้านเรนทร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสองค์ที่ ๒
เจ้าฟ้าปรเมศร พระราชโอรสที่ ๓ สององค์นี้ต่างพระมารดากับพระองค์ใหญ่

จุลศักราช ๑๐๙๔ ปี พระเจ้าแผ่นดินประจวบฯ พระมหาอุปราชเสด็จออกทรงผนวช เจ้าฟ้าน
เรนทร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ก็ทรงผนวชด้วย พระเจ้าแผ่นดินมอบราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าอภัย
พระราชโอรสที่ ๒ พระมหาอุปราชไม่ยอม ว่าถ้าได้กับเจ้าฟ้านเรนทร พระราชโอรสพระองค์ใหญ่จึงจะยอม
พระเจ้าแผ่นดินสวรรคตแล้ว พระมหาอุปราชรบกับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศรเป็นศึกกลาง พระนคร
๒ เดือน จึงจับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าปรเมศรได้แล้วให้สำเร็จโทษเสีย เจ้าฟ้านเรนทรไม่สู้ พระมหาอุปราช
จึงได้รับราชสมบัติในจุลศักราช ๑๐๙๕ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เมื่อสวรรคตแล้ว
ราษฎรเรียกว่า พระเจ้าอยู่หัวในบรมโกศ มีพระราชโอรสพระราชธิดาหลายพระองค์ แต่ที่สำคัญนั้น
เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ โปรดให้เป็นพระมหาอุปราช
รับพระบิณฑูรเป็นที่ ๑๐ ภายหลังเป็นโทษรับพระราชอาญาจนสิ้นชีวิต เจ้าฟ้าเอกทัศเป็นกรมขุนอนุรักษ์มนตรี
พระราชโอรสที่ ๒ พระราชบิดาไม่โปรด ว่าโง่ไม่ให้เป็นพระมหาอุปราช เจ้าฟ้าอุทุมพรเป็นกรมขุนพรพินิต
โปรดให้เป็นพระมหาอุปราช รับพระบิณฑูรเป็นที่ ๑๑ พระราชบิดา ตั้งพระราชหฤทัยจะให้รับราชสมบัติ
สนองพระองค์สืบไป

ในจุลศักราช ๑๑๒๐ ปี สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ สวรรคต พระมหาอุปราช พระราชโอรส
ที่ ๓ ได้รับราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ อยู่ในราชสมบัติหนึ่ง แล้วถวาย
ราชสมบัติแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระบรมเชษฐา แล้วเสด็จออกทรงผนวช ราษฎรเรียกกันว่า
ขุนหลวงหาวัด

เจ้าฟ้าเอกทัศ กรมขุนอนุรักษ์มนตรีได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในจุลศักราช ๑๑๒๑ ปี ทรงพระนาม
สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ มีพระราชโอรสพระราชธิดาหลายพระองค์ เสียกรุงแก่พม่า ในจุลศักราช
๑๑๒๙ ปี ราชตระกูลระจัดพลัดพรายกันไป สิ้นบรมราชวงศ์ปราสาททอง ๙ พระองค์

ในขณะที่เมื่อเสียกรุงแก่พม่าแล้ว บ้านเมืองเป็นจลาจล ต่างคนต่างตั้งตัวเป็นก๊กเป็นเหล่า หลายเจ้าหลายตำบล พระยากำแพงเพชรซึ่งเรียกว่า เจ้าตาก เทียวปราบปรามมีไชยชนะตั้งตัวขึ้น เป็นเจ้าแผ่นดินในเมืองธนบุรีในจุลศักราช ๑๑๓๐ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระบรมราชา นับเป็นปีที่ ๔ ครั้งภายหลังเสียจรีตถึงสัญญาวิปลาสลง เอาเงินทองราษฎร ทำโทษภิกษุสามเณร ทั้งไพร่บ้านพลเมือง มีความเดือดร้อนเป็นอันมากทั้งในกรุงและหัวเมือง ราษฎรพร้อมกันเป็นกบฏขึ้น แล้วจับพระเจ้าแผ่นดิน สำเร็จโทษเสียในจุลศักราช ๑๑๔๓ ปี

แล้วจึงเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นดำรงราชสมบัติ และสร้างกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร มหินทรายุธยา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า กรุงรัตนโกสินทร ในประเทศบางกอก ประดิษฐานบรมราชวงศ์จักรีมหากษัตริย์ศึกเป็นต้น ในจุลศักราช ๑๑๔๔ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระรามาธิบดี เป็นที่ ๔ นับทั้งกรุงเก่า ภายหลังเรียกนามแผ่นดินตามพระนามพระพุทธรูปในวัดพระศรีรัตนศาสดารามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีพระราชอนุชาพระองค์หนึ่ง เดิมเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิศณุวาธิราช ได้เคยไป ทักษิณใหญ่ ๆ หลายครั้ง เป็นคู่กันกับพระองค์มา และเป็นคนกล้าหาญในการสงครามมาก ไม่มีตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์สิ่งใดซึ่งจะสมควร จึงทรงพระราชดำริว่า ควรจะตั้งให้มียศยิ่งกว่าพระบรมราชวงศานวงศ์ ทั้งปวง เมื่อมีการทัฬหีศึกจะได้ช่วยป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตต์ จึงโปรดตั้งให้เป็นพระมหาอุปราช รับพระบัญชาเป็นปีที่ ๑๒

สมเด็จพระที่นั่งเธอ ๒ พระองค์ พระองค์ใหญ่ เป็นกรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี พระองค์ที่ ๒ เป็นกรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ มีพระราชอนุชาอีกต่างพระมารดาโปรดให้เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา พระอัครมเหสีเดิม มีพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระราชโอรสที่ ๒ เป็นกรมขุนเสนานุรักษ์ พระราชธิดาที่ ๓ เป็นกรมหลวงศรีสุนทรเทพ พระราชธิดาที่ ๔ เป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเทพวดี ภายหลังเป็นกรมหลวง พระราชโอรสพระราชธิดา นอกนั้นสิ้นพระชนม์เสียแต่ยังไม่ได้ราชสมบัติ พระราชนัดดาในกรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี พระองค์ใหญ่ เดิมเป็นพระยาสุรียอภัย ผู้สำเร็จราชการเมือง นครราชสีมา ได้เคยทำทัฬหีศึกใหญ่ ๆ แข็งแรงมาก มีความชอบในพระองค์มากกว่าในพระบรมราชวงศานวงศ์ทั้งปวง จึงโปรดตั้งให้เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ ภายหลังทรงเห็นว่ายศศักดิ์ยังไม่สมควร จึงโปรดตั้งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง รับพระราชบัญชา ซึ่งทรงตั้งวังหน้าวังหลังขึ้นไว้ดังนี้ เพราะทรงเห็นว่าบ้านเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ มีการทัฬหีศึกอยู่เสมอไม่ขาด จะได้ช่วยปราบปรามราชศัตรู ทั้งภายในพระนครและภายนอกพระราชอาณาเขตต์ พระเจ้าหลานเธอ ในกรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ นอกนั้นก็โปรดให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมทั้งสิ้น

ครั้งสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวงคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงชราลงมาก จึงโปรดตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ให้เป็นผู้จะรับราชสมบัติ สืบพระองค์ต่อไป ตั้งพระราชพิธีในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระราชทานพระสุพรรณบัตรและมอบ ศิริราชสมบัติ ให้รับพระบัญชาเป็นปีที่ ๑๓ ในจุลศักราช ๑๑๖๘ ปี เสด็จอยู่พระราชวังเดิม สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์นั้น โปรดให้เป็นกรมหลวง เรียกว่า พระบันฑูรน้อย แล้วเสด็จสวรรคต ในจุลศักราช ๑๑๗๑ ปี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ซึ่งได้รับพระบัญชา ได้เสด็จ

ขึ้นดำรงราชสมบัติ ทรงพระนาม สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ จึงโปรดให้เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รับพระบัณฑูรเป็นที่ ๑๔

มีพระอัครมเหสีพระองค์หนึ่ง เป็นพระธิดากรมสมเด็จพระศรีสุदारักษ์ มีพระราชโอรสชาย ๓ พระองค์ พระองค์ใหญ่สิ้นพระชนม์เสียแต่แรกประสูติ พระองค์ที่ ๒ ทรงพระนาม เจ้าฟ้ามงกุฏ พระองค์ที่ ๓ ทรงพระนาม เจ้าฟ้าน้อย พระราชเทวีอีกองค์หนึ่ง เป็นพระเจ้าน้องนางเธอต่างพระมารดาแต่แผ่นดิน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ โปรดให้เป็นเจ้าฟ้ากษัตริย์พิทยวดี มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระราชธิดาองค์หนึ่ง พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ทรงพระนาม เจ้าฟ้าอาภรณ์ พระองค์ที่ ๒ ทรงพระนาม เจ้าฟ้ามหามาลา พระองค์ที่ ๓ เจ้าฟ้าหญิง สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังเยาว์ พระองค์ที่ ๔ ทรงพระนาม เจ้าฟ้าปิ๋ว มีพระราชโอรสด้วยสนมเอกเป็นพระองค์ใหญ่ มีพระชันษามากกว่าพระราชโอรสทั้งปวง โปรดให้เป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ มีพระราชโอรสพระราชธิดาอีกหลายสิบพระองค์ พระองค์ทรงประจวบใช้พิชสวรรค์มิได้ทันสั่งมอบศิริราชสมบัติให้พระราชโอรสพระองค์ใด จึงเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยยกราชการพร้อมกันเห็นว่าพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่มีพระชันษามาก ครอบรู้ในราชกิจใหญ่น้อยทั้งปวง สมควรจะดำรงราชสมบัติรักษาแผ่นดินได้ จึงเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขึ้นดำรงราชสมบัติเป็นเจ้าแผ่นดินในจุลศักราช ๑๑๘๖ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ เรียกนามแผ่นดินว่า พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ ด้วยพระสนม เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รับพระบัณฑูรนับเป็นที่ ๑๕ เพราะได้เป็นคู่คิดกับพระองค์ร่วมพระเหตุภัยกัน มีพระราชโอรสพระราชธิดาหลายพระองค์ แต่ไม่มีพระอัครมเหสีและพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้า พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ๆ สิ้นพระชนม์เสียแต่ก่อนยังมาก

เมื่อทรงประจวบหนัก ทรงพระดำริสั่งมอบศิริราชสมบัติให้ท่านเสนาบดีแล้ว แต่ท่านจะเห็นพระองค์ใดในพระบรมราชวงศ์ควรจะเป็นที่พึงได้ ก็ให้เชิญท่านพระองค์นั้นมาเป็นพระเจ้าแผ่นดินเถิด ท่านเสนาบดียกราชการพร้อมกันเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฏควรจะได้รับศิริราชสมบัติ เพราะพระองค์เป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสอันประเสริฐในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ จึงได้พร้อมใจกันอัญเชิญเสด็จขึ้นดำรงราชสมบัติในจุลศักราช ๑๒๑๓ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าน้อย ซึ่งเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์นั้น เป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก และเป็นพระอนุชาคู่ทุกข์คู่ยากด้วยกันมา ควรจะให้มียศใหญ่ยิ่งกว่าพระบรมราชวงศ์ และกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งรับพระบัณฑูรมาแต่ก่อน จึงพระราชทานพระบรมราชาภิเษกให้เป็นพระบาทสมเด็จพระปวเรนทรามาเศคร มหิศวเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระบรมราชโองการพิเศษกว่าวังหน้าทั้งปวงซึ่งมีมาแต่ก่อน

มีพระชายาเดิมซึ่งเป็นหลานสมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ ณ กรุงธนบุรี มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ พระองค์เจ้านพวงศ์ เป็นกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส พระองค์เจ้าสุประดิษฐ์ เป็นกรมหมื่นวิศนุณนารณนิภาธร มีพระนางเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี เป็นพระธิดาพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ พระราชโอรสที่ ๒ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖ มีพระราชโอรสสิ้นพระชนม์เสียในวันประสูติ

มีพระนางอีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนาม พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ เป็นพระธิดากรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระราชธิดาพระองค์หนึ่ง พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ทรงพระนาม เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระราชธิดาทรงพระนาม เจ้าฟ้าจันทรมณฑล พระราชโอรสที่ ๒ ทรงพระนาม เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี พระราชโอรสที่ ๓ ทรงพระนาม เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ มีพระราชโอรสพระราชธิดาด้วยพระสนมอีกหลายสิบพระองค์ เมื่อทรงพระประสูติแล้ว ดำรัสมอบศิริราชสมบัติให้แก่ท่านเสนาบดี แล้วแต่จะเห็นพระองค์ใดสมควรเป็นที่พึงได้ และจะเป็นการเรียบร้อยไม่มีเหตุ ให้เชิญท่านผู้ที่สมควรนั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินเถิด

ครั้นสวรรคตแล้ว ท่านเสนาบดีปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า ศิริราชสมบัติควรจะได้ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ จึงได้พร้อมกันอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริตประชานารถ ขึ้นดำรงราชสมบัติในจุลศักราช ๑๒๓๐ ปี ทรงพระนาม สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระชนม์มิได้ ๑๕ พรรษา และท่านเสนาบดีปรึกษาว่า พระองค์เจ้ายอร์ชวดีขังตัน กรมหมื่นบวรวิไชยชาญ ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิชาเป็นช่างเขาวนเกลากลึง ให้เป็นกรมพระราชวังรับพระบัญชาเป็นปีที่ ๑๖ จะได้ควบคุมข้าไทของวังหน้าต่อไป เป็นวังหน้าซึ่งมิได้เป็น พระราชโอรสพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ และพระเจ้าแผ่นดินมิได้ทรงเลือกเอง เป็นที่ ๑ ตั้งแต่กรุงทวารวดีจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์บัดนี้^{*}

* เมื่อกรมพระราชวังบวรฯ พระองค์นี้ทิวคตแล้ว โปรดให้ประกาศยกเลิกตำแหน่งพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า แล้วประกาศสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารดำรงตำแหน่งรัชทายาทต่อไป

ภาคผนวก ๖

ประกาศเรื่องกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวงคต^(๑)

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศ แก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในกรุงและหัวเมือง และสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎร์ให้ทราบทั่วกันว่า ในครั้งนี้ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวงคตล่วงไป เป็นธรรมเนียมมาแต่เดิม ข้าราชการในพระราชวังบวรต้องลงมาสมทบรับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ในพระบรมมหาราชวังสืบไป เป็นธรรมเนียมมีมาดังนี้

ตำแหน่งพระมหากุปราชฝ่ายหน้า ซึ่งเป็นราชประเพณีโบราณมานั้น ในตอนเบื้องต้นของพระราชพงศาวดารก็มีได้ปรากฏว่า ได้ตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดเป็นพระมหากุปราช เป็นหลายชั่วแผ่นดิน ครั้นมาถึงตอนกลางพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงตั้งตำแหน่งพระมหากุปราชโดยมาก ที่เว้นบ้างไม่ได้ทรงตั้งหลายแผ่นดิน ครั้นมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงตั้งพระมหากุปราชฝ่ายหน้ามาทุกแผ่นดิน แต่พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งได้รับตำแหน่งเป็นพระมหากุปราชฝ่ายหน้านั้น มิได้ดำรงอยู่จนตลอดสิ้นรัชกาล โดยในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ไม่โปรดจะตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดเป็นพระมหากุปราช หรือเวลาที่พระมหากุปราชสวรรคตทิวงคตล่วงไปแล้ว ไม่ได้ทรงตั้งแต่งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่นขึ้นดำรงที่พระมหากุปราช ตำแหน่งที่พระมหากุปราชนั้นก็ว่างอยู่ถึงยี่สิบปีสามสิบปี หรือที่ไม่มีเลยช้านาน ยิ่งกว่านั้นก็มี เพราะฉะนั้นตำแหน่งที่พระมหากุปราชนี้ ไม่เป็นการจำเป็นที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน จะต้องทรงตั้งขึ้นไว้ไม่ให้ขาด เป็นธรรมเนียมเคยว่างเว้นมาแต่โบราณราชประเพณีดังนี้

ในครั้งนี้ได้ทรงปรึกษาพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ และท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย เห็นพร้อมกันว่า ตำแหน่งที่พระมหากุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น การเปลี่ยนแปลงมาหลายชั้น จนถึงกรุงสยามได้ผูกพันทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ ซึ่งมีธรรมเนียมบ้านเมืองติดกันกับกรุงสยาม ก็ก่อเกิดให้เป็นที่เข้าใจผิดไปต่าง ๆ ด้วยตำแหน่งข้างในกรุงสยามนั้น ก็เคลื่อนคลายมาทีละน้อย ๆ ไม่ยืนอยู่

^(๑) รักษาอักษรวิธีตามต้นฉบับเดิม ดูรายละเอียดใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งมหากุปราช สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพินทุ์เพ็ญภาคย์ ณ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙), หน้า ๕๗ - ๕๙.

เหมือนอย่างแบบเมื่อแรกตั้ง ฝ่ายผู้ที่อยู่ต่างประเทศก็ไม่อาจจะเข้าใจตำแหน่งนั้นได้ชัดเจน จึงให้เกิดเป็นที่ฉงนสงสัยต่าง ๆ การบ้านการเมือง ซึ่งจะเป็นการเรียบริ้อยเป็นคุณแก่แผ่นดินอย่างไร ก็เป็นที่ขัดข้องไป หาสะดวกไม่ เป็นตำแหน่งลอยอยู่ มิได้มีคุณต่อแผ่นดินอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นแต่ต้องใช้เงินแผ่นดิน ซึ่งจะต้องใช้รักษาตำแหน่งยศพระมหากษัตริย์อยู่เปล่า ๆ โดยมาก จึงได้เห็นชอบพร้อมกันว่า ควรจะยกตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์ไว้ ไม่ตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดขึ้นนั้นชอบแล้ว

จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศมาเสียให้ทราบทั่วกัน อย่าให้ผู้ใดตื่นตื่นคิดอ่าน วุ่นวายมุ่งหมายอย่างหนึ่งอย่างใด บรรดาข้าราชการในพระราชวังบวร ก็ให้สมทบเข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวังต่อไป ควบคุมผู้คนซึ่งได้บังคับบัญชาอยู่ตามเดิมให้เป็นการเรียบริ้อย อย่าให้แตกหมู่แตกพรรค เหมือนเมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลยังดำรงอยู่นั้นทุกประการ อย่าให้ผู้ใดตื่นตื่นตกใจ หรือเชื่อฟังถ้อยคำเล่าลืออย่างหนึ่งอย่างใด นอกจากหมายประกาศนี้เป็นอันขาด

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนเก้า แรมสิบค่ำ ปีระกา สัปตศก ศักราช^(๑) ๑๒๔๗ เป็นวันที่ ๖๑๔๒ ในกาลบัดนี้

พระยาศรีสุนทรโวหาร เป็นผู้รับพระบรมราชโองการ

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
H.R.H. Viceroy Vichaichan

^(๑) ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘

ภาคผนวก ๗

ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล

กรมมหาดไทย

เจ้าพระยามุขมนตรี ศรีสุภสุนทร		ศักดิ์นา ๘๐๐๐	เพิ่มเป็น ๑๐๐๐๐	พิเศษ
บวรราชมหามาดยาธิบดี พิริยพาห		เทียบสมเด็จพระเจ้าพระยาวังน้า		
พระยาจำแสนยากร		ศักดิ์นา ๕๐๐๐	เทียบสมุหนายก	
พระยาอิศรานภาพ จางวาง		ศักดิ์นา ๕๐๐๐		
พระยาราชโยธา		ศักดิ์นา ๑๕๐๐		
พระยาสุเรนทรราชเสนา		เจ้ากรมมหาดไทย ฝ่ายเหนือ	เทียบมหาอำมาตย์	
พระอินทรารักษ์		ศักดิ์นา ๕๐๐	ปลัดทูลฉลอง	เทียบราชินิกุล
พระเสนาพิพิธ		ศักดิ์นา ๔๐๐	ปลัดบาญชี	เทียบศรีสหเทพ
พระรัษฎเสนา		ศักดิ์นา ๕๐๐	พิเศษ	
พระโยธาธิราช		ศักดิ์นา ๔๐๐		
พระมหาวินิจฉัย		ปลัดทูลฉลอง ฝ่ายเหนือ	เทียบราชเสนา	
หลวงฤทธามาตย์		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบภริมย์ราชา	
หลวงอนุรักษ์ภักดี		ศักดิ์นา ๔๐๐		
หลวงภักดีนุรักษ์		ชำระความในมหาดไทย	เทียบราชพินิจจัย	
หลวงบำรุงภูเบศร์		ศักดิ์นา ๔๐๐		
หลวงภักดีณรงค์		ปลัดบาญชี ฝ่ายเหนือ	เทียบศรีเสนา	
หลวงโยธาสงคราม		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบอนุชิตพิทักษ์	
หลวงปรีนทามาตย์		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบอนุรักษภูเบศร์	
หลวงพินิจอักษร	เสมียนตรา	ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบเสนาภักดี	
หลวงพิทักษ์สุเทพ		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบเสนพิทักษ์	
หลวงเทพนุรักษ์		ศักดิ์นา ๔๐๐	นางงานมหาดไทย	
หลวงเทพนรินทร์		ศักดิ์นา ๑๒๐๐	เจ้ากรมพลัมมัง	เทียบจำแสนบตี
พันพรหมรักษา	หัวพัน	ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบพจนวิลาศ	
พันภักดีราช	หัวพัน	ศักดิ์นา ๕๐๐	เทียบवासูเทพ	
พันอินทพิทักษ์	หัวพัน	ศักดิ์นา ๕๐๐	เทียบพิศณุเทพ	
พันอาญาจักร	หัวพัน	ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบบรรณนทร์	
พันวิสุทธิच्छลักษณะ	หัวพันฝ่ายเหนือ	ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบเทพนทร์	
พันพิทักษ์มรคา	หัวพันฝ่ายเหนือ	ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบพันพมอณุราช	
		ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบพันภោอศวราช	
		ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบพันจันทนุมาศ	
		ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบพันภาณุราช	
		ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบพันอนาประธาน	
		ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบพันวิชรจักร	

พันวิเศษอัศดร	หัวพันฝ่ายเหนือ	ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบพันพิศณุราช
พันนิกรชนา	หัวพันฝ่ายเหนือ	ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบพันศุขสกลราช
ขุนโยธารักษ์			
ขุนพินิจโวหาร			
นายกวดคชกรรม	นายเวร	ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบนายแก้วนคชสาร
นายธรรมรรคา	นายเวร	ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบนายชำนาญภูกระบวน
นายราชาอัศว	นายเวร	ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบนายควรรู้อัศว
นายสวัสดิพลแมน	นายเวร	ศักดิ์นา ๑๐๐	เทียบนายรัตตรงพล
ขุนราชนาเคนทร์	ปลัดขวา	ศักดิ์นา ๓๐๐	ปลัดพลัมภัก์ เทียบสุริยามาตย์
ขุนคเชนทรามาตย์	ปลัดซ้าย	ศักดิ์นา ๓๐๐	ปลัดพลัมภัก์ เทียบจันทรามาตย์
ขุนอาญาราช	สมุหบาญชี	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หมื่นปราบคชสาร	ทลวงพัน	ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบหมื่นแก้วนใจแก้ว
หมื่นแก้วใจหาญ	ทลวงพัน	ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบหมื่นแก้วใจหาญ
หมื่นสท้านไตรภพ	ทลวงพัน	ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบหมื่นยงพลพาย
หมื่นเดชไชยชาญ	ทลวงพัน	ศักดิ์นา ๒๐๐	เทียบหมื่นย้ายพลแสน
ขุนกระทรวงอุทธรณ์	ขุนศาล	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนขจรอาญา	ขุนศาล	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนปัญญายุติธรรม	ขุนศาล	ศักดิ์นา ๔๐๐	
พระเผด็จจิบัติ		ศักดิ์นา ๑๕๐๐	
พระศรีสัตยารักษ์		ศักดิ์นา ๑๕๐๐	
ขุนอนุกุลประชา		ศักดิ์นา ๒๐๐	
ขุนประชาอนุกุล		ศักดิ์นา ๒๐๐	
หลวงพิทักษ์สาตรา	เจ้ากรม		
ขุนรักษาวุธ	ปลัดกรม		

กรมไพร่หลวงในมหาดไทย

พระสุนทรเสณี	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๕๐๐
หลวงชำนาญราชกิจ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐
หลวงสนิทรชการ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐
พระมนตรีบวร	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๕๐๐
หลวงรวดเรวจัด	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐
หลวงรัตเรวการ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐

กรมเรือกระโท่

หลวงพินิจโยธา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
ขุนพินิจทวยหาญ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐
ขุนชำนาญศักดิ์ดา	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐
หลวงนราโยธี	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
ขุนชำนาญพหล	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐
ขุนผจญพยุห	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐

กรมวัง

พระยามณเฑียรบาล		ศักดิ์นา ๕๐๐	เทียบบรมมา
พระยาเทพมณเฑียร		ศักดิ์นา ๕๐๐	เทียบบำเรอภักดี
พระยาทิพมณเฑียร		ศักดิ์นา ๕๐๐	เทียบอนุรักษราชมณเฑียร
หลวงสถานบริรักษ์		ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงพิทักษ์นิเวศน์		ศักดิ์นา ๔๐๐	
จมื่นเทพสุรินทร์		ศักดิ์นา ๔๐๐	
จมื่นอินทรประภาษ		ศักดิ์นา ๔๐๐	
นายพิเศษเสถียรรักษ์	ปลัดวังซ้าย	ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบเสถียรรักษา
นายเทวินทรนิเวศน์	ปลัดวังขวา	ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบประพาศมณเฑียร
ขุนสิทธิอักษร	เสมียนตรา	ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบอักษรสมบูรณ
ขุนศาลกรมวัง			
ขุนไชยพิศาล		ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนชาญาอาญา		ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนปรีชาคติ		ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนพิพากษามรรฎก		ศักดิ์นา ๔๐๐	

กรมน้ำสรอง

ขุนพรธรรมา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	
------------	---------	--------------	--

กรมเกณฑ์ขาด

ขุนกำแพงบุรี	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	
ขุนศรีวิงราช	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	

คลังแสงสรรพยุทธ

หลวงไชยคชนารถ	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๕๐๐	
ขุนวิเศษรักษา	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	

คลังพิฆานอากาศ

หลวงรัตนสมบัติ	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนศรีสมบัติ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	

เฝ้าพระที่นั่งพุทธไสสวรรค

พระรัตนมณเฑียร	จางวาง	ศักดิ์นา ๓๐๐	
ขุนมณเฑียรรักษา	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐	

เฝ้าพระที่นั่งศิวโมกขพิมาน

หลวงศิวโมกขพิมาน	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	
ขุนสถานศิวาลัย	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมวังนอกซ้ายขวา

หลวงเทพสุนทร	เจ้ากรม	ศักราช ๑๕๐๐
หลวงมณฑียรเทพ	เจ้ากรม	ศักราช ๑๕๐๐
ขุนสกลมณฑียร	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐
ขุนทิพย์ไชยยนต์	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐

กรมสังฆการี

หลวงพรหมาธิบดี	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐
หลวงสังฆรักษา	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐
ขุนศรีสังฆกิจ	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐
ขุนสิทธิธรรม	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐

กรมชาวที่พระบรมม

หลวงศรีราชาคน	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐
ขุนอนุรักษ์ราชา	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐

กรมหัวปาก

หลวงบำเรอภูวนารถ	จางวาง	ศักราช ๔๐๐
------------------	--------	------------

กรมอภิรมย์

พันทอง	เจ้ากรม	ศักราช ๑๕๐
--------	---------	------------

กรมราชยาน

พันเงิน	เจ้ากรม	ศักราช ๑๕๐
หลวงราชพิमान	จางวาง	ศักราช ๕๐๐
หลวงบวรราชพิमान	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐

กรมเมือง

พระยาพิไชยบุรินทร์		ศักราช ๕๐๐๐ เทียบบรมราช
พระยานครานุรักษ์		ศักราช ๑๐๐๐ พิเศษ
พระมหาบุรุษ		ศักราช ๕๐๐ เทียบเพชรปาณี
พระวิเศษภักดี		ศักราช ๔๐๐ พิเศษ
พระทันฑาธิกรณ์		ศักราช ๔๐๐ พิเศษ
หลวงเทพนาไลย	ปลัดมหาบุรุษ	ไม่มีนา
หลวงสง่านคร	ปลัดนั่งศาล	ศักราช ๔๐๐ เทียบงำเมือง

กองตระเวนซ้ายขวา

หลวงเพชรขลาไลย	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐ เทียบราชรองเมือง
หลวงอภัยคงคา	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐ เทียบเทพผลู
ขุนสวัสดินครินทร์	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐ เทียบสวัสดินคร

ขุนบดินทรธานี	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนวาริสังข์จร	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐

คุมไพร่หลวงขึ้นกรมเมือง

หลวงพิทักษ์โยธี	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนภักดีรักษา	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ญวนแจวขึ้นกรมเมือง

ขุนคำแห่งสาคร	นายกอง	พระราชทานนา ๔๐๐
หมื่นนิกรรักษา	ปลัดกอง	ไม่มีนา

กรมนา

พระยาเกษตรรักษา		ศักราช ๕๐๐	เทียบพลเทพ
พระธัญญาภิบาล	ปลัดทูลฉลอง	ศักราช ๕๐๐	
พระพิทักษ์สาลี		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
พระวิเศษสาลี		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
หลวงกระยาหารบริบูรณ์	เจ้ากรมฉาง	ศักราช ๗๐๐	
หลวงสาธิตบริรักษ์	บาญชีกลาง	ศักราช ๓๐๐	
หลวงวิจารณ์คำวี	พนักงานข้าวสาร	ศักราช ๓๐๐	
ขุนอักษร	เสมียนตรา	ศักราช ๓๐๐	
ขุนเขตตาธิกรณ์	ขุนศาล	ศักราช ๒๐๐	

กรมพระคลัง (กรมท่า)

พระยาไกรโกษา		ศักราช ๕๐๐๐	เทียบพระคลัง
พระยาวิสูตรโกษา	ปลัดทูลฉลอง	ศักราช ๕๐๐	เทียบพิพัฒน์โกษา
พระยาราชานุประดิษฐ	ปลัดทูลฉลอง	ศักราช ๕๐๐	เทียบราชานุประพันธ์
พระวิเศษสาคร		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
พระสาครสมบัติ		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
หลวงวิเศษโกษา		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ เทียบพิพิโกษา
หลวงรัตนเทพ	พนักงานประทับสิ่งของ	ศักราช ๔๐๐	
หลวงรัตนทิพย์		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
หลวงวิจารณ์สมบัติ		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
หลวงสุนทรบุรีรักษ์		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
หลวงวิสูตรสมบัติ		ศักราช ๔๐๐	เทียบรักษาสมบัติ
หลวงภักดีภิรมย์		ศักราช ๔๐๐	พิเศษ
ขุนวิจิตรอักษร	เสมียนตรา	ศักราช ๓๐๐	เทียบอักษรสมบัติ
ขุนปรีชาชาญสมุท	ตันหัน	ศักราช ๓๐๐	
ขุนศรีอภัย	ทนายโกษา	ศักราช ๓๐๐	เทียบแก้วอภัย
ขุนธนรัตน์	บาญชีกลางเบียดหัว	ศักราช ๓๐๐	
ขุนจำเนียรคดี	ขุนศาล	ศักราช ๔๐๐	
หมื่นสมุทสาครเศศ	ทูต	ศักราช ๓๐๐	

กรมท่าซ้าย

พระวิสูตรวารี	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๗๐๐	เทียบไชฎีก
พระภริมย์ภักดี		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบเทพภักดี
หลวงห้องสาคร		ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบพระศิริ
หลวงห้องนที		ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบห้องสี่อ
ขุนห้องนาวา		ศักดิ์นา ๓๐๐	เทียบห้องสาคร

กรมท่าขวา

พระกัลยาณภักดี		ศักดิ์นา ๘๐๐	เทียบจุฬาราชมนตรี
หลวงสุนทรวารี		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบศรียศ
หลวงทิพธารา		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบโกษาอิศหาก
ขุนอนุชิต		ศักดิ์นา ๔๐๐	เทียบที่เศรษฐี

กรมพระสุรัสวดี

พระยานราราชมนตรี	จางวางเดิม	ศักดิ์นา ๒๕๐๐	
พระยานรานุกิจมนตรี	จางวาง	ศักดิ์นา ๒๕๐๐	ทรงแปลง
หลวงสิทธิโยธารักษ์	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๑๕๐๐	
หลวงศักดิ์โยธาบาล	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๑๕๐๐	
หลวงพิไชยพลเดช	ปลัดจางวางขวา	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงวิเศษโยธาบาล	ปลัดจางวางซ้าย	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงประกาศราชกิจ		ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนแสนพลรักษ์	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๕๐๐	
ขุนศักดิ์พลฤทธิ	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๕๐๐	
ขุนตระการปัญญา	ปลัดนั่งศาล	ศักดิ์นา ๓๐๐	

กรมอาลักษณ์

พระสุนทรโวหาร	จางวาง	ศักดิ์นา ๒๕๐๐	
หลวงลิขิตปรีชา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๑๕๐๐	
ขุนสาราบรรจง	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๘๐๐	
ขุนจ้านงสุนทร	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๕๐๐	

กรมราชบัณฑิตย

พระมหาวิชาธรรม	จางวาง	ศักดิ์นา ๕๐๐	
หลวงสุนทรโวหาร	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงญาณปรีชา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงธรรมพจนา	ปลัดจางวาง	ศักดิ์นา ๓๐๐	
ขุนเมธาภิมย์	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	
ขุนอุดมปรีชา	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐	

กรมโหร

หลวงญาณเวท	เจ้ากรมโหรนำ	ศักราช ๑๕๐๐
หลวงไตรเพทวิไสย	เจ้ากรมโหรหลัง	ศักราช ๘๐๐
ขุนโลกย์พรมหา	ปลัดกรมโหรนำ	ศักราช ๔๐๐
ขุนโลกย์พยากรณ์	ปลัดกรมโหรหลัง	ศักราช ๔๐๐

กรมพระภูษามาลา

พระยาวงษาภรณ์ภูสิต	จางวาง	ศักราช ๓๐๐๐
พระจ้านงภูสิต	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๕๐๐
พระวิจิตรภูษา	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐
หลวงสุนทร	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐
หลวงมหากษัตริย์	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนอภัยภูษา	จางวางเวร	ศักราช ๓๐๐
ขุนพิทักษ์อาภรณ์	ปลัดเครื่อง	ศักราช ๔๐๐
ขุนอลังกรณ์ภูสิต	ปลัดเครื่อง	ศักราช ๔๐๐

กรมพระแสงใน

หลวงเทพาวุธ	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
หลวงรุดรักษา	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนพิทักษ์รักษา	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐
ขุนราชอาวุธ	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐

กรมพระแสงปืนต้น

พระไกรสรสรอาวุธ	จางวาง	ศักราช ๕๐๐
พระวิชิตสรไกร	จางวาง	ศักราช ๖๐๐
หลวงเสน่ห์สรวิชิต	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๔๐๐
หลวงฤทธิอัคนเ	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
ขุนสิทธิสงคราม	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐
ขุนรามรณภพ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๓๐๐

กรมพระคชบาล

พระยาพระกฤษณรักษ์	จางวาง	ศักราช ๒๕๐๐ เทียบเพทราชา
พระคชภักดี	เจ้ากรม	ศักราช ๑๕๐๐
พระศรีภวัง	เจ้ากรม	ศักราช ๑๕๐๐
หลวงศรีคชนรินทร	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐
หลวงอินทรคชลักษณ์	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐
หลวงคเชนทรชาญฤทธิ	ปลัดจางวาง	ศักราช ๔๐๐
หลวงสิทธิคำแหง	ปลัดจางวาง	ศักราช ๔๐๐

กรมพระอัครราช

พระสินธพ	จางวาง	ศักดิ์นา ๑๕๐๐	เทียบศรีสุริยพาห
หลวงจบกจักรวาท	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๑๒๐๐	
หลวงผ่านพิภพ	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๑๒๐๐	
			เปลี่ยนเป็น หลวงประพาศไตรภพ
ขุนสวัสดิอาษา	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนแสนนพรัตน์	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๔๐๐	

ม้ารวางนอก

หลวงไกรสรสินธพ	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
หลวงเดชอัคร	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
ขุนบริรักษ์ไทยเรศ	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนตรงค์พิทักษ์	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๔๐๐	

พนักงานเครื่องม้า

หลวงประดับอาษา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนประดับพาชี	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมหมอ

พระยาประเสริฐสุาตรธำรง	จางวาง	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
พระยาประสิทธิวิทยา	จางวาง	ศักดิ์นา ๘๐๐	
พระศรีมโหสถ	เจ้ากรมแพทยานา	ศักดิ์นา ๑๖๐๐	
พระศรีศักดิ์ราช	เจ้ากรมแพทยาหลัง	ศักดิ์นา ๑๖๐๐	
หลวงรัตนแพทยา	ปลัดจางวาง	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงประเทศแพทยา		ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงจินดาโอสถ	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	

กรมหมอยาซ้ายขวา

หลวงทิพรักษา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๗๐๐	
หลวงวิเศษโอสถ	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๗๐๐	
ขุนราชโอสถ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนประเสริฐโอสถ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนเทวโอสถ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนเทพโอสถ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนอุดมโอสถ	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
ขุนมณีโอสถ	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมหมอนวด

พระวรวงศ์รักษา	จางวาง	ศักดิ์นา ๘๐๐	
หลวงสัมพาหแพทย์	ปลัดจางวาง	ศักดิ์นา ๔๐๐	

หลวงสัมพาหนักดี	ปลัดจางวาง	ศักราช ๕๐๐
หลวงประสาทวิจิตร	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐
หลวงประสิทธิหัตถา	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๕๐๐
ขุนวาทาพินาศ	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๕๐๐
ขุนศรีสัมพาห	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐

กรมหมอกุมาร

พระกุมารานุรักษ์	จางวาง	ศักราช ๕๐๐ เจ้ากรม
หลวงสิทธิกุมาร	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐ แปลงเป็นปลัด

กรมหมอยาดา

ขุนประสาทโนนเนตร	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐
ขุนวิเศษโนยนา	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐
หมื่นแผ้วโนยนา	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๒๐๐
หมื่นเทวภินเนตร	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๒๐๐

หมอฝรั่งซ้ายขวา

ขุนชำนาญระงับพิศม์	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๕๐๐
ขุนสนิทแหวทยา	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐
หมื่นเมทธิแหวทยา	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐
หมื่นชำนาญเมทธิแหวทยา	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๓๐๐

กรมชาวที่ใหญ่

พระยารัตนมณฑิเยร	จางวาง	ศักราช ๕๐๐
หลวงสำราญภูเบศร์	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๕๐๐
หลวงบำรุงภูบาล	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐
ขุนบรรทมไสยาศน์	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐
ขุนอาศนภิรมย์	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๓๐๐

กรมทหารปืนเล็ก

พระยาสาตราฤทธิรงค์	จางวาง	ศักราช ๕๐๐
พระจ่านองสรไกร	ปลัดจางวางขวา	ศักราช ๕๐๐
พระพิไชยสรเดช	ปลัดจางวางซ้าย	ศักราช ๕๐๐
หลวงสรพิเศษ	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๕๐๐
หลวงเดชสุรการ	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐
ขุนเทพปล่องศิลป์	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๒๐๐
ขุนอินทรารุช	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๒๐๐
ขุนยุทธขจรหาญ	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๒๐๐
ขุนผลาญขจรแผลง	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๒๐๐
ขุนสนธิรักษา		ศักราช ๓๐๐

กรมทหารเกณฑ์หัตถ์ปืนแดง

หลวงชาญณรงค์	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๕๐๐
หลวงพิไชยชำนาญ	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๕๐๐
ขุนอัคนีวุธ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
ขุนวุธอัคนี	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๔๐๐

กรมล้อมวัง

พระยาเพชรรัตน		ศักราช ๒๕๐๐ เทียบพิไชย
พระยาโยธาเชื่อนขันธ	จางวางซ้าย	ศักราช ๕๐๐
พระเชื่อนเพชรเสนา	ปลัดจางวาง	ศักราช ๔๐๐
หลวงมหาศักดิ์เดช	ขวา	ศักราช ๔๐๐
หลวงวิเศษโยธา	ซ้าย	ศักราช ๔๐๐
หลวงเทพรักษา	บาญชีกลาง	ศักราช ๓๐๐

ล้อมวังซ้ายขวา

พระชนรณชิต	เจ้ากรมขวา	ศักราช ๘๐๐
พระฤทธิธรมไชย	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช ๘๐๐
หลวงยุทธคำแหง	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๔๐๐
หลวงแผลงไพรีน	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐

กรมอาสาวิเศษขวา

หลวงสวัสดิพิศาล	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนผลาญณรงค์	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐
ขุนจ่านาเวศ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๓๐๐

กรมอาสาวิเศษซ้าย

หลวงวิจารณ์ภักดี	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนศรีสังหาร	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐
ขุนพิฆานนท์	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๓๐๐

กรมเรือกันซ้าย

หลวงรักษาจตุรงค์	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนนรินทร์รักษา	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

กรมเรือกันขวา

หลวงภักดีโยธา	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนนราภักดี	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

กรมสนมพลเรือน

หลวงศรีเทพบาล	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๑๕๐๐
ขุนภิบาลอนงค์	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
พระบำเรอพิทักษ์	จางวาง	ศักดิ์นา ๑๕๐๐
หลวงศรีทิพบาล	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๑๕๐๐
ขุนบำเรอสงคราม	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐

ไพร่หลวงขึ้นกรมพระสุรัสวดี

หลวงสุรณรงค์	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
ขุนพรหมพลภักดี	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐

ไพร่หลวงขึ้นกรมท่า

หลวงโยธีบริรักษ์	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
ขุนพิทักษ์นิกร	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๒๐๐

โรงไหม

ขุนโกไสยพัตร	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๑๕๐๐
หมื่นทิพโกไสย	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐

พม่า

ขุนอาสาภูกาม	เจ้ากรม	ไม่มีนา
หมื่นราชสงคราม	ปลัดกรม	ไม่มีนา

กรมช่างรัก

ขุนสุวรรณพินิจ	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๓๕๐
ขุนรักษบรรจง	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๓๕๐
หมื่นสุวรรณสาคร	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๒๐๐
หมื่นจ้านงใจรักษ์	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๒๐๐

ช่างสนะไทย

หลวงโกษาพิจิตร	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๔๐๐
ขุนพินิจบรรจง	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๓๐๐

ช่างสนะจีน

ขุนอุดมภูสิต	เจ้ากรมขวา	ศักดิ์นา ๓๐๐
ขุนสิทธิภูษา	เจ้ากรมซ้าย	ศักดิ์นา ๓๐๐
หมื่นพินิจโกไสย	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๒๐๐
หมื่นวิไลยบรรจง	ปลัดกรมขวา	ศักดิ์นา ๒๐๐
หมื่นพิมล	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๒๐๐
หมื่นชำนาญ	ปลัดกรมซ้าย	ศักดิ์นา ๒๐๐

กรมพระคลังสินค้า

พระยาไพบูลย์สมบัติ	จางวาง	ศักราช	๑๕๐๐ เทียบศรีพิพัฒน์
พระวิจิตรโกษา	เจ้ากรม	ศักราช	๔๐๐
ขุนสมบัติภริมย์	ปลัดกรมขวา	ศักราช	๓๐๐
ขุนอุดมโกษา	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช	๓๐๐
หลวงอินทรสมบัติ		ศักราช	๓๐๐ วิเศษ เทียบอุดมสมบัติ
หลวงประสิทธิ์สมบัติ		ศักราช	๓๐๐ วิเศษ
หลวงสวัสดิภักดี		ศักราช	๓๐๐

กรมคลังสุวรรต

หลวงวิสุทธรัต	เจ้ากรม	ศักราช	๗๐๐
หลวงราชภูษา	ปลัดจางวาง	ศักราช	๔๐๐
ขุนทิพชำนาญ	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐

กรมคลังในซ้าย

พระชำนาญราไชย	เจ้ากรม	ศักราช	๑๕๐๐
หลวงพิทักษ์สมบัติ	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐

กรมคลังในขวา

พระภักย์บริบาล	เจ้ากรม	ศักราช	๑๕๐๐
หลวงอนันต์บริรักษ์	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐

กรมคลังราชการ

หลวงโกษานุรักษ์	เจ้ากรม	ศักราช	๑๕๐๐
ขุนพิทักษ์ภักดี	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐

กรมคลังมหาสมบัติ

พระยาศิริไอสวรรค์	จางวาง	ศักราช	๒๕๐๐
พระสำเร็จสมบัติ		ศักราช	๕๐๐ วิเศษ
พระรัตนพิมล	เจ้ากรม	ศักราช	๕๐๐
พระสมบัติอนันต์	เจ้าจำนวน	ศักราช	๔๐๐
หลวงไชยยศสมบัติ		ศักราช	๒๐๐ เทียบพระไชยยศ
หลวงอภัยภักดี	เจ้าจำนวนใหญ่	ศักราช	๔๐๐ เทียบพิพิธโกไคย
หลวงพินิจโกไคย	เจ้าจำนวน	ศักราช	๒๐๐
หลวงโกคาพิธ	เจ้าจำนวน	ศักราช	๔๐๐
หลวงบริบูรณ์	เจ้าจำนวน	ศักราช	๔๐๐
หลวงพิบูลย์	เจ้าจำนวน	ศักราช	๒๐๐
ขุนธนศักดิ์	บาญชีกลาง	ศักราช	๓๐๐
ขุนมหาพินิจ	ปลัดนั่งศาล	ศักราช	๓๐๐

กรมช่างทอง

พระภักดีรจนา	จางวาง	ศักราช	๕๐๐
หลวงเทพอลังการณ		ศักราช	๔๐๐
หลวงอาภรณ์ภูมินทร์		ศักราช	๔๐๐
หลวงจ้านงรจนา		ศักราช	๓๐๐
หลวงวิจิตรรจนา		ศักราช	๓๐๐

คลังทอง

พระสุพรรณสมบัติ		ศักราช	๕๐๐	เทียบรัตนสมบัติ
พระรัตนโกไคย		ศักราช	๕๐๐	เทียบเทพรัตนนรินทร์
หลวงมโหสวรรย์		ศักราช	๓๐๐	
หลวงสุวรรณรจนา	พนักงานจ่ายทอง	ศักราช	๓๐๐	เทียบสุวรรณพิทักษ์

กรมคลังพิเศษ

พระอนุรักษสมบัติ	เจ้ากรม	ศักราช	๑๕๐๐
หลวงภิรมย์ภักดี	ปลัดกรมขวา	ศักราช	๔๐๐
หลวงสมบัติอุดม	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช	๔๐๐

กรมช่างมุก

ขุนประดิษฐ์มุกดาหาร	เจ้ากรม	ศักราช	๑๕๐
หมื่นอสังการไพจิตร	ปลัดกรม	ศักราช	๑๐๐

กรมมหาดเล็ก

พระยาบำเรอบริรักษ์	จางวาง	ศักราช	๑๐๐๐
พระสุนทรานุกิจ	ปลัดจางวาง	ศักราช	๕๐๐

มหาดเล็กเวรชิตภูบาล

จหมื่นมหาดเล็ก		ศักราช	๕๐๐	
หลวงชิตภูบาล	นายเวร	ศักราช	๔๐๐	
นายจ่านิต		ศักราช	๓๐๐	
นายพิทักษ์ราชา		ศักราช	๒๐๐	
นายราชภักดี		ศักราช	๒๐๐	
นายฉลองไฉนารถ		ศักราช	๒๕๐	เพิ่มต้นเชือกแปลง
นายนรินทร์เบศรี		ศักราช	๒๐๐	
นายบำเรอราชา		ศักราช	๒๐๐	

มหาดเล็กเวรชาญญูเบศรี

จหมื่นเด็กชาย		ศักราช	๕๐๐
หลวงชาญญูเบศรี	นายเวร	ศักราช	๔๐๐
นายจ่าจิตรนุกูล		ศักราช	๓๐๐

นายราชบริรักษ์		ศักราช ๒๐๐
นายราชจินดา		ศักราช ๒๐๐
นายปริตราช		ศักราช ๒๕๐ ต้นเชือก
นายนครศรีธิรักษ์		ศักราช ๒๐๐
นายนราภิบาล		ศักราช ๒๐๐
พระยาภักดีภูบาล	จางวาง	ศักราช ๑๐๐๐
พระประดิษฐไพเราะ	ปลัดจางวาง	ศักราช ๕๐๐

มหาดเล็กเวรเสน่หรัรักษา

จมีนมหาสนิท		ศักราช ๕๐๐
หลวงเสน่หรัรักษา	นายเวร	ศักราช ๔๐๐
นายจ่าสรวิชิต		ศักราช ๓๐๐
นายสุริยาวัช		ศักราช ๒๕๐ ต้นเชือก
นายรักรัษฏมินทร์		ศักราช ๒๐๐
นายภักดีนารถ		ศักราช ๒๐๐
นายทรงใจรักรัษ		ศักราช ๒๐๐
นายพิศาลสรรพกิจ		ศักราช ๒๐๐

มหาดเล็กเวรมหาใจภักดี

จมีนจิตรเสน่ห		ศักราช ๕๐๐
หลวงมหาใจภักดี	นายเวร	ศักราช ๔๐๐
นายจ่าเนตร		ศักราช ๓๐๐
นายราชจำนง		ศักราช ๒๐๐
นายสุดจำลอง		ศักราช ๒๕๐ ต้นเชือก
นายจงใจภักดี		ศักราช ๒๐๐
นายรักรัษฏวนารถ		ศักราช ๒๐๐
นายจิตรปรีชา		ศักราช ๒๐๐
ขุนสดับภิมย์	พินพาทย์	ศักราช ๓๐๐

กรมพระกระลาโหม

พระยากระลาโหมราชเสนา		ศักราช ๕๐๐๐ เทียบบรรดมหาเสนา
พระยาพิไชยราชา	จางวาง	ศักราช ๕๐๐๐
พระยาเสนาภูเบศร์		ศักราช ๑๕๐๐๐
พระยาสุนทรพิทักษ์		กระลาโหมฝ่ายเหนือ เทียบสุรเสนา
พระยาสุรินทรราชเสน่	ปลัดทูลฉลอง	ศักราช ๑๐๐๐
พระจันทรรักษา	ปลัดบาญชี	ศักราช ๕๐๐ เทียบเทพประขุน
พระวิชิตมนตรี		ศักราช ๔๐๐ เทียบบริวารราชเสน่
พระพิจารณา	ชำระความในกรมพระกระลาโหม	ศักราช ๔๐๐ เทียบจักษุรักษ์
หลวงจำนงพลภักดี	พนักงานรับบาญชี เลขสุรัสวดีกลาง	ศักราช ๓๐๐

หลวงไกรธามาตย์		ศักราช ๔๐๐
		ปลัดทูลฉลองฝ่ายเหนือ เทียบสุรินทรามาตย์
หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์	พนักงานอ่านหนังสือ	ศักราช ๓๐๐
หลวงวิเศษสงคราม	ผู้ช่วยราชการ	ศักราช ๓๐๐
หลวงชาติสรสิทธิ์		ศักราช ๓๐๐ วิเศษ เทียบชาติสุรินทร์
หลวงวรุณคณี	พนักงานยิงปืนสัญญา	ศักราช ๔๐๐
หลวงเทพเสนี	ปลัดนั่งศาลฝ่ายเหนือ	ศักราช ๔๐๐
หลวงบำรุงบุรี	ช่วยราชการสำหรับกำกับเจ้า	ศักราช ๓๐๐
หลวงราชเดชา	ช่วยราชการสำหรับกำกับเจ้า	ศักราช ๓๐๐
หลวงทิพอักษร	เสมียนตรา	ศักราช ๓๐๐
หลวงนิกรโยธา		ศักราช ๓๐๐ วิเศษ
ขุนภักดีประชา	ปลัดนั่งศาล	ศักราช ๔๐๐
นายบริรักษ์	นายเวร	ศักราช ๑๐๐
นายสิทธิอาวุธ	นายเวร	ศักราช ๑๐๐
นายวิสูตรประการ	นายเวร	ศักราช ๑๐๐
นายพิศาลสรพล	นายเวร	ศักราช ๑๐๐
พันเทพภักดี	หัวพัน	ศักราช ๒๐๐ พนักงานจ่ายเลข
พันพรหมภักดี	หัวพัน	ศักราช ๒๐๐ เวรเรือ
พันทิพภักดี	หัวพัน	ศักราช ๒๐๐ เวรทาง
พันอินทภักดี	หัวพัน	ศักราช ๒๐๐ เวรปืน
พันสวัสดิพิมล	พนักงานเบียดหัววัด	
ฝ่ายพลัมภัก		
หลวงเสนาพิทักษ์	เจ้ากรม	ศักราช ๑๒๐๐ เทียบศรีสุรราช
ขุนยศรักษา	ปลัดกรม	ศักราช ๔๐๐
กรมคลังเลื้อหมวก		
หลวงบำรุงยุทธ	เจ้ากรม	
ขุนวุฒพิทักษ์	ปลัดกรม	
ตึกดิน		
หลวงศรีสิงหนาท	เจ้ากรม	ศักราช ๓๐๐
ขุนสิงหนารายณ์	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐
กรมเครื่อง		
หลวงยุทธสรศักดิ์	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
กรมไพร่หลวงกลองชนะ		
หลวงกำจรศักดิ์ดา	เจ้ากรม	ศักราช ๕๐๐
ขุนประชาจุมพล	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐
ขุนพหลเดชะ	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐

กรมพระตำรวจซ้าย

พระยาบริรักษ์ราชา	จางวาง	ศักดิ์นา ๑๕๐๐	เทียบอภัยรณฤทธิ
พระอินทริบาล	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
จมื่นอินทามาศย์	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
จ่าณวิชิต		ศักดิ์นา ๓๐๐	
หลวงพินิจราชา	ปลัดจางวาง	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หัวหมื่น ต้นเชือก		ศักดิ์นา ๓๐๐	
หัวหมื่น ปลายเชือก		ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายยงภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายรวดภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายเฟื่องภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายพินภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมพระตำรวจขวา

พระยาอัษฎาเรืองเดช	จางวาง	ศักดิ์นา ๑๕๐๐	เทียบอนุชิตชาญไชย
พระพรหมธึบาล	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
จมื่นอินทเรสนา	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
หลวงศักดิ์ดาภักดี	ปลัดจางวาง	ศักดิ์นา ๔๐๐	
จ่าฤทธิพิไชย		ศักดิ์นา ๓๐๐	
หัวหมื่น ต้นเชือก		ศักดิ์นา ๓๐๐	
หัวหมื่น ปลายเชือก		ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายยวดภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายเลื่องภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายภฎภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายเรวภักดี	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย

พระอินทรักษา	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
จมื่นศักดิ์แสนยากร	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
จ่าจิตรสุรไกร		ศักดิ์นา ๓๐๐	
นายฤทธิสำแดง	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายแผลงไพริน	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมพระตำรวจใหญ่ขวา

พระพรหมสุรินทร์	เจ้ากรม	ศักดิ์นา ๑๐๐๐	
จมื่นสิทธิแสนยรักษ์	ปลัดกรม	ศักดิ์นา ๔๐๐	
จ่าใจสุรแก้วน		ศักดิ์นา ๓๐๐	
นายฤทธิธรรรงค์	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	
นายทรงฤทธา	นายเวร	ศักดิ์นา ๒๐๐	

กรมพระตำรวจนอกซ้าย

พระฤทธิเดชะ	เจ้ากรม	ศักราช	๘๐๐
จมนัศคิบริบาล	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
จำโล่พลแสน		ศักราช	๓๐๐
นายยิ่งภักดี	นายเวร	ศักราช	๒๐๐
นายภักดีบาล	นายเวร	ศักราช	๒๐๐

กรมพระตำรวจนอกขวา

พระณรงค์วิชิต	เจ้ากรม	ศักราช	๘๐๐
จมนัศรีบริรักษ์	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
จำแลนผจญผลาญ		ศักราช	๓๐๐
นายยวดภักดี	นายเวร	ศักราช	๒๐๐
นายสุทธิรักษ์	นายเวร	ศักราช	๒๐๐

กรมพระตำรวจสนมซ้าย

พระรักษาเทพ	เจ้ากรม	ศักราช	๘๐๐
จมนมเนนเตียรพิทักษ์	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
จำแก้วนประกวดงาน		ศักราช	๓๐๐
นายสวัสดิ	นายเวร	ศักราช	๒๐๐
นายสุนทร	นายเวร	ศักราช	๒๐๐

กรมพระตำรวจสนมขวา

พระศรีพิทักษ์	เจ้ากรม	ศักราช	๘๐๐
จมนรักษพิมาน	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
จำการประกอบกิจ		ศักราช	๓๐๐
นาจินดาร์ักษ์	นายเวร	ศักราช	๒๐๐
นายภักดีอาจ	นายเวร	ศักราช	๒๐๐

กรมพลพันซ้าย

พระยาพินาศอัคคี	จางวาง	ศักราช	๖๐๐
พระชาติสุเรนทร	เจ้ากรม	ศักราช	๕๐๐
จมนัสรสิทธิราช	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐
นายพินิจนิกร	นายเวร	ศักราช	๑๕๐
นายสุนทรใจรักษ์	นายเวร	ศักราช	๒๐๐

กรมพลพันขวา

พระกำจรใจราช	เจ้ากรม	ศักราช	๕๐๐
ขุนนารถจ้านง	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐
นายชำนาญพิทักษ์	นายเวร	ศักราช	๑๕๐
นายรักษะใจหาญ	นายเวร	ศักราช	๑๕๐

กรมทนายเลือกหอกซ้าย

พระยงสิทธิอาวุธ	จางวาง	คักตينا ๔๐๐ เพิ่มเปน ๖๐๐
หลวงพิภกโยธา	เจ้ากรม	คักตينا ๓๐๐
ขุนวิเศษจตุรงค์	ปลัดกรม	คักตينا ๒๐๐
หมื่นราชสงคราม	นายเวร	คักตينا ๑๕๐
หมื่นศรีจำนง	นายเวร	คักตينا ๑๕๐

กรมทนายเลือกหอกขวา

หลวงมหิมาโยธี	เจ้ากรม	คักตينا ๓๐๐
ขุนนราเรืองเดช	ปลัดกรม	คักตينا ๒๐๐
หมื่นศรีสราวุธ	นายเวร	คักตينا ๑๕๐

กรมช่างทหารในไทยซ้าย

พระยาอร่ามมณเฑียร	จางวาง	คักตينا ๑๕๐๐
หลวงชาติเสนี	เจ้ากรม	คักตينا ๘๐๐
หลวงศรีภิรมย์	ปลัดจางวาง	คักตينا ๔๐๐
ขุนชาติสุริยง	ปลัดกรม	คักตينا ๔๐๐
ขุนชำนาญการ		คักตينا ๒๐๐

ญวนทหารในซ้าย

พระสวัสดิสงคราม	จางวาง	คักตينا ๔๐๐
ขุนสถานไพบูลย์	เจ้ากรม	คักตينا ๓๐๐
หมื่นชำนาญไพจิตร	ปลัดกรม	คักตينا ๒๐๐
หมื่นทิพ	ปลัดจางวาง	คักตينا ๒๐๐

กรมช่างทหารในไทยขวา

หลวงเทพามาตย์	เจ้ากรม	คักตينا ๘๐๐
หลวงจำเนียรวัฒน์	ปลัดจางวาง	คักตينا ๔๐๐
ขุนโยธาราช	ปลัดกรม	คักตينا ๔๐๐

ญวนทหารในขวา

ขุนศรีวิภาการ	เจ้ากรม	คักตينا ๓๐๐
หมื่นจำนงไพศาล	ปลัดกรม	คักตينا ๒๐๐
หมื่นเทพ	ปลัดจางวาง	คักตينا ๒๐๐

กรมช่างเรือไทยซ้าย

พระทรงประสิทธิ์	จางวาง	คักตينا ๔๐๐
ขุนประดิษฐนาเวศ	เจ้ากรม	คักตينا ๓๐๐
หมื่นนาเวศวิจิตร	ปลัดกรม	คักตينا ๒๐๐
หมื่นประดิษฐนาวา	ปลัดกรม	คักตينا ๒๐๐
หมื่นพิณิจ	ปลัดจางวาง	คักตينا ๒๐๐

กรมช่างเรือตะนาวชา

ขุนนาวารวิจิตร	เจ้ากรม	ศักราช ๓๐๐
หมื่นนาวาวิเศษ	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐
หมื่นนาเวศบรรจง	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐
หมื่นปรีชานาวี	ปลัดจางวาง	ศักราช ๒๐๐

กรมช่างสิบหมู่

พระยาเทวารังสรรค์	จางวาง	ศักราช ๕๐๐
-------------------	--------	------------

ช่างสลักขวา

หลวงรจนาพิมพ์	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนสิทธิภัก	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ช่างสลักซ้าย

หลวงไพชนต์	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนสกลนิมิต	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ช่างเขียนซ้าย

หลวงพรหมประกาศิต	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
หลวงรจนาพิมพ์	ปลัดจางวาง	ศักราช ๒๐๐
ขุนจ้านง	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ช่างเขียนขวา

หลวงนิมิตรเวศกรรม	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
หลวงอำพนนิมิต	ปลัดจางวาง	ศักราช ๒๐๐
ขุนบรรจงเลขา	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ช่างปั้นซ้าย

หลวงกลมัยบรรจง	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนสำราญอมรินทร์	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ช่างปั้นขวา

หลวงวิจิตรโสภ	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนอำพนพิมาน	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

ช่างหล่อ

ขุนพิทักษ์อัคนี	เจ้ากรม	ศักราช ๓๐๐
หมื่นศรีสรเพลิง	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๒๐๐
หมื่นพิไชยอัคคี	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๒๐๐

ช่างหุ่น

หลวงนิมิตสรรพการ	เจ้ากรม	ศักรดินา ๒๐๐
ขุนชำนาญวิชา	ปลัดกรม	ศักรดินา ๑๐๐

ช่างแกะ

หลวงวิจิตรรจนา	จางวาง	ศักรดินา ๔๐๐
หลวงนิมิตรพิมล	เจ้ากรม	ศักรดินา ๓๐๐
ขุนอำพนนิมิตร	ปลัดกรม	ศักรดินา ๒๐๐

ช่างปูนซ้าย

ขุนเทพอำพน	เจ้ากรม	ศักรดินา ๓๐๐
หมื่นนราพิจิตร	ปลัดกรม	ศักรดินา ๑๕๐

ช่างปูนขวา

ขุนไพฑูริย์มรินทร์	เจ้ากรม	ศักรดินา ๓๐๐
หมื่นประดิษฐ์บรรจง	ปลัดกรม	ศักรดินา ๑๕๐

ช่างกลึง

ขุนภมร	เจ้ากรม	ศักรดินา ๓๐๐
หมื่นพิณิจบรรจง	ปลัดกรม	ศักรดินา ๑๕๐

ช่างชาดสีสุก

ขุนสกลพลชาด	เจ้ากรม	ศักรดินา ๓๐๐
หมื่นสิทธิชลชาด	ปลัดกรม	ศักรดินา ๑๕๐

กรมอาสาใหญ่ขวา

พระยาณรงค์วิไชย	เจ้ากรม	ศักรดินา ๕๐๐๐ เทียบเดโช
หลวงวิสูตรโยธาบาล	ปลัดกรม	ศักรดินา ๕๐๐
หลวงพิศาลเสนามาตย์	ปลัดกรม	ศักรดินา ๔๐๐

กรมอาสาใหญ่ซ้าย

พระยาอภัยสงคราม	เจ้ากรม	ศักรดินา ๕๐๐๐ เทียบท้ายน้ำ
หลวงสุรินทรฤทธิ	ปลัดกรมซ้าย	ศักรดินา ๕๐๐
หลวงศรีสรสิทธิ	ปลัดกรมขวา	ศักรดินา ๕๐๐

กรมอาสารองขวา

พระวิชิตสงคราม	เจ้ากรม	ศักรดินา ๒๕๐๐
หลวงพิพิธเสนา	ปลัดกรมซ้าย	ศักรดินา ๔๐๐
หลวงนราเสนี	ปลัดกรมขวา	ศักรดินา ๓๐๐

กรมเขนทองซ้าย

พระรามเดชะ	เจ้ากรม	ศักราช ๒๕๐๐
หลวงพิไชยชาญยุทธ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
หลวงวรุณคำแหง	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐

กรมเขนทองขวา

พระฤทธิสงคราม	เจ้ากรม	ศักราช ๒๕๐๐
หลวงจงใจภพ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
หลวงลบบาดาล	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐

กรมอาสารองซ้าย

พระรามณรงค์	เจ้ากรม	ศักราช ๒๕๐๐
หลวงวิจิตรราชา	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
หลวงนราณรงค์	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐

กรมทวนทองขวา

พระอภัยพลรบ	เจ้ากรม	ศักราช ๘๐๐
หลวงโถมพินาศ	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
หลวงอาจรณรงค์	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐

กรมทวนทองซ้าย

พระไตรภพฤทธิ	เจ้ากรม	ศักราช ๘๐๐
หลวงรามวิจิต	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช ๔๐๐
หลวงฤทธิณรงค์	ปลัดกรมขวา	ศักราช ๓๐๐

กรมรักษาพระองค์ซ้าย

พระยามักดีภูธร	จางวาง	ศักราช ๑๐๐๐
พระนเรนทรรักษา	ปลัดจางวาง	ศักราช ๔๐๐
หลวงพิทักษ์ภูเบนทร์	ปลัดจางวาง	ศักราช ๓๐๐
หลวงพิทักษ์นรินทร์	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนชาญนุชิต	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

กรมรักษาพระองค์ขวา

หลวงราชานุรักษ์	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนบำรุงรักษา	ปลัดกรม	ศักราช ๒๐๐

กรมคู่ซัดซ้าย

หลวงฤทธิพลไชย	เจ้ากรม	ศักราช ๔๐๐
ขุนมหาฤทธิไกร	ปลัดกรม	ศักราช ๓๐๐

กรมคู่ชั้ขวา

หลวงเสนาพลสิทธิ	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนวิเศษสาตรา	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งซ้าย

หลวงพิพิธณรงค์	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนเดชฤทธิรงค์	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐
ขุนวิชิตสรพล	ปลัดจางวาง	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งขวา

พระกรั้ธาพล	จางวาง	ศั้กตินา ๕๐๐
หลวงทรงวิไชย	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนปราบเดชา	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมกองกลางซ้าย

หลวงอาสาภูธร	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
หลวงนราสงคราม	ปลัดจางวาง	ศั้กตินา ๓๐๐
ขุนรักษโยธี	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมกองกลางขวา

หลวงจ้านราชา	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนพิทักษโยธา	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมสนมกลางซ้าย

หลวงชำนาญชาติศั้กดา	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนจำเนียรสงคราม	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมสนมกลางขวา

หลวงประชาฤทธิฤไชย	เจ้ากรม	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนจำเนียรฤทธิไกร	ปลัดกรม	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมอาสาจาม

พระนรินทร์รังสรรค์	จางวาง	ศั้กตินา ๑๐๐๐
หลวงพิมลมาลา	เจ้ากรมซ้าย	ศั้กตินา ๔๐๐
หลวงณรงค์วงษ์ษา	เจ้ากรมขวา	ศั้กตินา ๔๐๐
ขุนสวัสดิ์นินาวา	ปลัดกรมซ้าย	ศั้กตินา ๓๐๐
ขุนโยธาสมุท	ปลัดกรมขวา	ศั้กตินา ๓๐๐
ขุนรย้านที	ปลัดกรมซ้าย	ศั้กตินา ๓๐๐
ขุนศรีพลแผ้ว	ปลัดกรมขวา	ศั้กตินา ๓๐๐

กรมกองทะเล

พระนเรนทรบดีนทร	จางวาง	ศักราช	๑๐๐๐
หลวงชำนาญนุรักษ์	เจ้ากรมขวา	ศักราช	๔๐๐
หลวงพิทักษ์นที	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช	๔๐๐
ขุนผ่านสมุท	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐
ขุนดำเนนชลธาร	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐
ขุนศรีสาครเศศ	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐
ขุนประเวศวารี	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐

กองรามัญ

พระปราบอั้งวะ	เจ้ากรม	ศักราช	๘๐๐
หลวงฤทธิไชย	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
หลวงไกรสรเดช	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
พระชนะหงษา	เจ้ากรม	ศักราช	๘๐๐
หลวงผลาญมะริตราบ	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐
สมิงจักรคทาวัธ	ปลัดกรม	ศักราช	๔๐๐

กรมอาสาญี่ปุ่น

หลวงเสนาพหล	เจ้ากรม	ศักราช	๕๐๐
ขุนรณราวี	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐
ขุนกริธาวัธ	ปลัดกรม	ศักราช	๓๐๐

กรมทำลู่

หลวงเทพเดชา	เจ้ากรม	ศักราช	๔๐๐
ขุนตรสงคราม	ปลัดกรมขวา	ศักราช	๒๐๐
ขุนรามรณรงค์	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช	๒๐๐

กรมกลองแขก

ขุนขวาประภาช	เจ้ากรม	ศักราช	๑๕๐
หมื่นราชเกรี	ปลัดกรม	ศักราช	๑๐๐

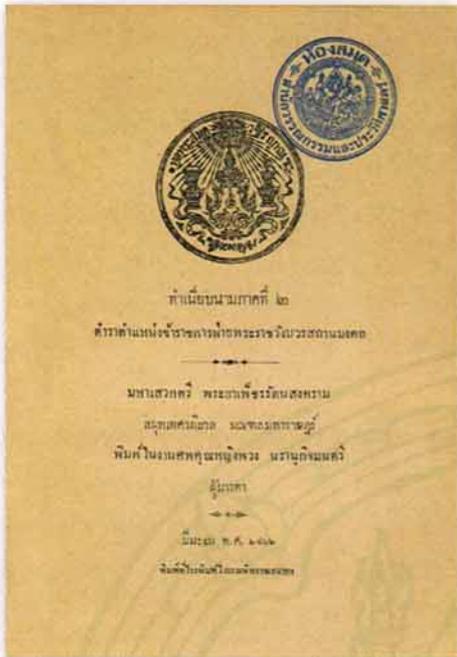
กลองแขกซ้ายขวา

หมื่นสำเนียงก๊กก้อง	เจ้ากรมซ้าย	ศักราช	๑๕๐
หมื่นไกรสนันเสียง	เจ้ากรมขวา	ศักราช	๑๕๐
พันไกรขวา	ปลัดกรมซ้าย	ศักราช	๑๐๐
พันกาลวิไชย	ปลัดกรมขวา	ศักราช	๑๐๐

สังข์

หมื่นพิไชยสังข์เสนาะ	เจ้ากรม	ไม่มีนา
----------------------	---------	---------

กรมรักษาป้อม

ป้อมพระสุเมรุ

หลวงอินทเรืองเดช

จางวาง

ไม่มีนา

หลวงศรผลาญ

เจ้ากรม

ไม่มีนา

ป้อมยุคันธร

หลวงสังหารอริราช

เจ้ากรม

ไม่มีนา

ป้อมอิสินธร

หลวงอาจณรงค์

เจ้ากรม

ไม่มีนา

ป้อมวิไชยเนทร

หลวงพิไชยชาญยุทธ

เจ้ากรม

ไม่มีนา

จีนช่างตีบุก

ขุนแก้วภักดี

เจ้ากรม

ไม่มีนา

หมื่นศรีจำรูญ

ปลัดกรม

ไม่มีนา^(๑)

(๑) รักษาอักษรวิธิตามต้นฉบับเดิม ดูรายละเอียดใน หอพระสมุดวชิราวุธ, ทำเนียบนามภาคที่ ๒ ตำราตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล มหาเสวกตรี พระยาเพชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาล มณฑลมหาสารคาม พิมพ์ในงานศพ คุณหญิงพวง นรานุกิจมนตรี ผู้มารดา ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒) หน้า ๑ - ๔๖.

ภาพทวารบาล ในพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธารวาส (วัดพระแก้ววังหน้า)
 "Dvarapala", the painting in the Ubosot of Bowon Sathan Sutthawat Temple

กรมศิลปากร

